

Antanas Navaitis

ŠIMTMEČIO SKRYDIS

Karo lakūno atsiminimai

ANTANAS NAVAITIS

ŠIMTMEČIO SKRYDIS

KARO LAKŪNO ATSIMINIMAI

GENEROLO JONO ŽEMAIČIO LIETUVOS KARO AKADEMIJA
LIETUVOS GYVENTOJŲ GENOCIDO IR REZISTENCIJOS TYRIMO CENTRAS
VšĮ „PLIENO SPARNAI“

ANTANAS NAVAITIS

ŠIMTMEČIO SKRYDIS

KARO LAKŪNO ATSIMINIMAI

Vilnius 2017

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

Knygos sudarytojai: Vytautas Navaitis, Gediminas Navaitis, Algis Antanas Navaitis

Atsakingasis redaktorius – Mindaugas Sereičikas

Priekiniame viršelyje:

Karo aviacijos mokyklos lakūnas mokinys j. ltn. Antanas Navaitis
„Ansald A. 120“ žvalgo kabinoje

Galiniame viršelyje:

2008 m. birželio 1 d. dim. plk. Antanui Navaičiui 95-ųjų gimimo metinių proga Lietuvos kariuomenės Karinių oro pajėgų vadovybės įteikta atminimo dovana – skulptūra „Žmogus su sparnais“

© Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2017

© Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2017

© VšĮ „Plieno sparnai“, 2017

ISBN 978-609-8074-58-1

Be reikalo nepakelk, be garbės nenuleisk!

TURINYS

VIETOJE PRATARMĖS.....	11
IŽANGA.....	13
MANO ŠEIMA.....	15
GIMNAZIJOJE.....	21
SUKILIMAS.....	27
PASKUTINIS KARIŪNŲ PARADAS.....	33
4-ASIS ARTILERIJOS PULKAS.....	37
MARYTĖ.....	43
KARO AVIACIJOS MOKYKLOJE.....	49
4-OJI ESKADRILĖ.....	58
KARAS.....	65
SOVIETŲ SAJUNGA ATSIŠAKO 1920 M. LIEPOS 20 D. SUTARTIES.....	68
SKRYDIS Į VILNIŲ.....	71
OKUPACIJA.....	75
LIETUVOS KARIUOMENĖS TRAGEDIJA.....	77
KARO AVIACIJOS LIKIMAS.....	86
29-OJO ŠAULIŲ TERITORINIO KORPUSO ESKADRILĖ.....	88
SUĖMIMAS.....	93
SUDIEV, TĖVYNE.....	97
NORILSKAS.....	103
PIRMOSIOS ŽINIOS NAMIŠKIAMS.....	121
LAIŠKAI IŠ NORILSKO.....	131
Laiškai apie meilę, ištikimybę, ilgesį ir viltį.....	142
Laiškai apie Dievą.....	151
Laiškai apie pasitikėjimą „gera ir teisinga“ sovietine valdžia.....	152
Laiškai apie lagerio ligoninę.....	154
Laiškai apie Sibiro gamtą ir orus.....	156
Žmonos Marytės laiškai apie karą.....	158
Laiškas apie kino filmą „Prancūzijos išlaisvinimas“.....	160
Laiškas tėvams.....	162
Keli juokingi nutikimai.....	162
PALEIDIMAS IŠ LAGERIO IR KELIONĖ Į LIETUVĄ.....	164

LIETUVOJE	168
LIETUVOS DIDŽIOJO KUNIGAİKŠČIO KĘSTUČIO PARTIZANŲ GRUPĖS IR BROLIO KSAVERO ŽŪTIS	170
BROLIO ŠIMO SUĖMIMAS IR TRĖMIMAS Į SIBIRĄ	176
IŠTRAUKOS IŠ BROLIO IGNO DIENORAŠČIO	178
REABILITACIJA.....	180
100 METŲ GYVENIMO ATSPINDŽIAI	183
BIBLIOGRAFIJA (KNYGOS).....	192
1 priedas. Karo mokyklos XVII laidos kariūnų abėcėlinis sąrašas ir jų likimai.....	193
2 priedas. Lietuvos karo aviacijos karo lakūnų sąrašas pagal slaptą 1940 m. birželio 13 d. įsakymą.....	198
3 priedas. Lietuvos karo aviacijos eskadrilių lėktuvai	202
4 priedas. Karo aviacijos kovinės paskirties turtas.....	203
5 priedas. Įsakymas dėl Lietuvos karo aviacijos likvidavimo	204
6 priedas. 29-ojo šaulių teritorinio korpuso atskirosios aviacijos eskadrilės lakūnai ir jų likimai	206
SUTRUMPINIMAI	213
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ.....	215

Karo aviacijos 4-osios eskadrilės II eilės karo lakūnas
lt. A. Navaitis, Šiauliai, 1938 m. lapkričio 23 d.

VIETOJE PRATARMĖS

Po tėvo Antano Navaičio mirties tvarkydami daiktus radome kontoros knygą (didelio formato storą sąsiuvinį), kurioje buvo užrašyti jo atsiminimai, taip pat įvairių rankraščių ir laiškų, rašytų prieškarį ir Norilsko ypatingajame lageryje. Suprantama, atsiminimuose aprašyti giliausiai atmintin įstrigę įvykiai, o laiškuose – tai, kas tomis dienomis labiausiai jį jaudino. Manome, kad jie gali būti įdomūs ir Lietuvos istorija besidomintiems skaitytojams.

Įdomu, kad būdamas lageryje Antanas Navaitis išsaugojo žmonos Marytės laiškus, juos pieštuku sunumeravo, užrašė gavimo datas, todėl susirašinėdamas nurodydavo tikslų jų skaičių. Šiuos laiškus parsivežė į Lietuvą. Deja, ne visi jie išliko. Tremtyje vykęs susirašinėjimas aprašytas ir išlikusių laiškų ištraukos pateiktos šios knygos skyriuje „Laiškai iš Norilsko“. Taip pat atsiminimai papildyti brolio Igno dienoraščio ištraukomis apie gyvenimą kitame lageryje Vakaruose ir kitais knygos turinį iliustruojančiais tekstais, kuriuose aprašomas karo ir pokario laikotarpis.

Dalį teksto gali būti sunku suprasti tiems, kurių likimas nebuvo susijęs su Lietuvos valstybės okupacijos ir tautos naikavimo tragedija, todėl kai kur rankraštis papildytas aiškinamaisiais komentarais (jie šioje knygoje pateikti skliaustuose, įterpti sūnaus Vytauto ir pažymėti inicialais V. N.) ir jį iliustruojančiomis nuotraukomis iš tėvo ir giminių albumų. Taip pat knyga papildyta tą laikotarpį apibūdinančiais keliais žmonos Marijos Navaitienės laiškais. Be to, knygos gale pridėjome anketinį „gyvenimo aprašymą“. Teko suvienodinti datų ir paties A. Navaičio vartotų santrumpų rašybą. Cituodamas ilgus kitų žmonių tekstus tėvas vartojo praleidžiamo teksto ženklą <...>, toks jis ir paliktas knygoje. Kai kuriose rankraštinio teksto vietose buvo cituojami didelės apimties paties A. Navaičio atrasti arba sudaryti dokumentai. Šie dokumentai pateikti knygos pabaigoje kaip priedai.

Įvairūs palaidi ar susegti lapai rodo, kad tėvas atsiminimus rašė ne iš karto kontoros knygoje. Užrašus į ją perkeldavo tik tada, kai pataisydavo, patikslindavo ir pats suredaguodavo. Tvarkydami tėvo paliktus dokumentus radome keletą tekstų, kurių jis nespėjo perrašyti į atsiminimų knygos rankraštį.

Taip pat lageryje išduotoje užrašų knygelėje radome ir mums nežinomų tėvo kūrinį. Jų personažai – Marytė ir Broniukas. Pastarasis vardas kartais buvo naudojamas, kaip manome, lagerio laiškų cenzūruotojams klaidinti. Šie apsakymai rašyti prastos kokybės popieriaus užrašų knygelėje. Ji veikiausiai buvo išduota vietoje sąsiuvinio, kai lagerininkas A. Navaitis tobulino

šaltkalvio kvalifikaciją. Vienoje jos pusėje buvo šaltkalvio mokinio užrašai rusų kalba apie vatmetrą, ampermetrą, vidaus degimo variklį ir pan. Šiems mokslams jis paskyrė tik vieną dvipusį lapą, o kūrybai, apvertęs sąsiuvinį, – dvidešimt šešių lapų abi puses.

Dėl ir taip jau didelės medžiagos apimties šioje knygoje jų teko atsisakyti, bet su literatūriniais bandymais, šios knygos rankraščiu, laiškais, nuotraukomis, padėkos ir garbės raštais, taip pat kitais A. Navaičio ir jo žmonos Marijos dokumentais galima susipažinti Genocido aukų muziejuje Vilniuje. O čia pateikiame minėtus atsiminimus ir laiškų ištraukas.

Nuoširdžiai dėkojame pusbroliui Vytautui Knyvai, jo žmonai Audrai Knyvienei, Mindaugui Sereičikui ir Daliui Žygeliui už ženklų indėlių rengiant šią knygą.

Ypač norime padėkoti Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijai ir Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centrui už knygos paruošimą ir išleidimą. Be šių dviejų organizacijų pastangų tėvo atsiminimai taip ir būtų likę rankraščio puslapiuose.

Tėvas įvairių savo dokumentų padovanojo keliems muziejams sakydamas, kad, nepaisant įvairių permainų ir gresiančių negandų, kas nors kur nors vis vien liks ateinančioms kartoms. Dabar jo dovanotų eksponatų turi:

Kauno IX forto muziejus (priimta 1994 m. kovo 26 d.);

Lietuvos aviacijos muziejus (priimta 1994 m. spalio 3 d. ir 1999 m. spalio 16 d.);

Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos muziejus (priimta 1999 m. lapkričio 17 d. ir 2000 m. rugpjūčio 4 d.);

viešoji įstaiga „Plieno sparnai“ (priimta 2014 m. spalio 23 d.);

Vytauto Didžiojo karo muziejus (priimta 2016 m. gegužės 5 d.);

Alytaus kraštotyros muziejus (priimta 2016 m. liepos 20 d.).

Sūnūs Algis Antanas, Gediminas ir Vytautas

ĮŽANGA

1993 m. sausio 8–10 dienomis, prieš kruvinojo sekmadienio minėjimą, Lietuvos televizija rodė režisieriaus E. Zubavičiaus sukurtą videofilmą apie tragiškus 1991 m. sausio 13-osios įvykius.

Tomis dramatiškais dienomis, kai ištisas paras leisdavau prie Aukščiausiosios Tarybos rūmų, kiekvienas įvykis, pavardė, atrodė, amžiams įstrigs į širdį. Tikėjaisi, kad jų niekada nepamiršiu. Tačiau, žiūrėdamas filmą, supratau, kad, praėjus vos porai metų, jau daug ką pamiršau.

Laikas gydo žaizdas, beveik viską nusineša užmarštin. Vienintelis būdas kovoti su tuo užmaršties dievu – laiku – užrašyti visus savo išgyvenimus. Daug ko jau nebeprisimenu, bet tai, ką rasiu savo užrašuose, laiškuose, nuo 1993 m. sausio 12 d. pasistengsiu užfiksuoti popieriuje.

Dieve, duok man kantrybės įgyvendinti šį sumanymą, kad, rašydamas šiuos užrašus, galėčiau prisiminti, ką išgyvenau aš ir mano miela Tėvynė Lietuva.

Kruvinųjų sausio įvykių sukuryje – prie Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo, 1992 m. sausio 15 d.

Antanas – vyriausias vaikas
šeimoje – stovi viduryje

MANO ŠEIMA

Mano seneliai, Baltrus Navickas ir Ona Navickienė, gyveno Panemunų kaime, Rumbonių parapijoje. Seneliai turbūt buvo nelabai turtingi, nes veik visi vaikai iškeliavo į Ameriką. Pirmieji, vengdami rekrūto dalios Rusijos kariuomenėje, slapta per sieną su Vokietija į Ameriką pabėgo mano tėvas Vladas ir jaunesnysis brolis Aleksandras. Tėvas šeimoje buvo vyriausias. Nusigavęs į Ameriką, jis su broliu dirbo angliakasiais. Jiedu atsiuntė kvietimus (vadinamąsias „šipkartes“) savo seserims – mano tetoms Marei, Anei ir Teofilei. Grįžęs iš Amerikos, tėvas, kaip vyriausias sūnus, paveldėjo ūkį Panemunykuose. Jį pardavęs ir pridėjęs dalį iš Amerikos parsivežtų pinigų, pirko 9,5 margų (11 ha) ūkį Cibiliekų kaime, Ūdrijos valsčiuje. 1912 m. vedė mano mamą Marę (Mariją – V. N.) Varėnaitę iš Žiūronių kaimo, Balbieriškio valsčiaus (mirė 1963 m. gruodžio 16 d., palaidota Ūdrijos kapinėse – V. N.).

Tėvas Vladas Navickas
(dešinėje) Jungtinėse
Amerikos Valstijose

Motina Marė Navickienė,
1961 m. liepa

Navickų vaikai (iš kairės): Vladas, Ignas, Ksaveras, Onutė ir Šimas.
Trūksta tik atsiminimų autoriaus Antano. Eugenijaus Peikštenio kolekcijos nuotrauka

Brolis Šimas su
žmona Albina

Dėdė Kazys susidraugavo su arkliavagiais, pabėgo iš namų ir apsigyveno Panemunykuose. Matyt, ir ten vertėsi nešvariais darbais, nes apie 1922 m. buvo suimtas ir uždarytas Alytaus kalėjime. Vedamas į tardymą, bandė pabėgti ir buvo nušautas.

Jauniausias tėvo brolis Juozas gyveno Cibiliekuose. Po karo išitraukė į Lietuvoje vykstančią Laisvės kovą, bet didesnėse operacijose dėl amžiaus nedalyvavo, atlikdavo pagalbinius darbus. Kai žuvo jo sūnus Antanas ir posūnis Albinas, o šeimą ištrėmė į Sibirą, po Kęstučio partizanų būrio žūties dar apie metus pasislaptęs, išvyko į Novąją Lialią, Sverdlovsko sritį, pas ištrėmtą šeimą. 1959 m. su šeima grįžo į Lietuvą, bet po kiek laiko mirė.

Mano motinos tėvą Andrių Varėną vokiečiai nušovė pirmosios okupacijos metu. Motinos mama Ona Varėnienė (Antano pusseserė Aldona Gurklienė sako, kad ji buvo Petronė Diškevičiūtė-Varėnienė, tad gal Ona Petronė – V. N.) turėjo du brolius – Antaną, kuris buvo mano krikštatėvis, ir Kazimierą – ir seserį Anelę (pusseserė sako, kad ji buvo Domicelė Varėnaitė).

Aš, gimęs 1913 m. birželio 1 d., buvau vyriausias. Vėliau gimusios seserys Marytė ir Anelė (Antano pusseserė Aldona Gurklienė sako, kad ji buvo ne Anelė, o Izabelė – V. N.) mirė dar būdamos mažos. 1918 m. balandžio 2 d. gimė brolis Šimas (pasak paties Šimo, jo vardą rašė kas kaip norėjo, todėl dokumentuose jis dar įvardijamas kaip Simas arba Simanas – V. N.). Baigęs Kalesninkų pradžios mokyklos 4 skyrius, padėjo tėvams ūkyje ir namie. 1947 m. gruodžio 17 d. buvo ištrėmtas į Sibirą, II Sosnovką, Tiumenės

Brolis Ignas su žmona Birute, JAV, 1956 m. vasario 7 d.

sritį. Žmona Albina Abromavičiūtė, išvengusi tremties, nuvyko į Sosnovką. 1959 m. visi grįžo į Lietuvą, apsigyveno tėviškėje, Cibiliekų kaime. Brolis mirė 2007 m. gruodžio 23 d.

Brolis Ignas, gimęs 1919 m. birželio 1 d. (tą patį mėnesį ir tą pačią dieną kaip ir aš), buvo linkęs mokytis, todėl, baigęs Karo mokyklą, tėvui kas mėnesį siųsdavau po 50 litų, kad leistų jį į gimnaziją. 1941 m. Ignas baigė Alytaus gimnaziją. Artėjant rusams prie Lietuvos, 1944 m. jis pasitraukė į Vokietiją. Gyvendamas perkeltų asmenų stovykloje, susirašinėjo su Amerikoje gyvenančiomis tetomis. Jos pakvietė Igną į JAV. Brolis įsikūrė Čikagoje, čia baigė Vokietijoje pradėtas elektromechanikos studijas ir tapo geru elektromechaniku. Darbo jam niekada netrūko. Vedė Birutę Straukaitę. Mirė JAV 2014 m. birželio 14 d.

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro Pasipriešinimo dalyvių (rezistentų) teisių komisijos nutarimu 1999 m. vasario 24 d. nutarimu pripažintas kariu savanoriu

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro pasipriešinimo dalyvių (rezistentų) teisių komisijos pažyma, kad puskarininkis Ksaveras Navickas 1999 m. vasario 24 d. nutarimu pripažintas kariu savanoriu

Brolis Vladas gimė 1921 m. Jis – vienas pirmųjų Ūdrijos valsčiuje žuvusių Lietuvos partizanų. Vladas, partizanas Kostas Janavičius iš Kalesnykų kaimo ir Juozas Balynas iš Paberžynės kaimo balandžio 15 d. žuvo Raudonikių kaime. Visi trys palaidoti bendrame kape Ūdrijos kapinėse.

Brolis Ksaveras gimė 1924 ar 1925 m. (MGB ministro gen. mjr. Kapralovo pranešime LSSR ministrui pirmininkui Mečiui Gedvilui apie 1947 m. spalio mėn. nužudytus „banditus“ (Lietuvos laisvės kovotojus) rašoma, kad Ksaveras gimęs 1928 m.). Mokėsi Alytaus amatų mokykloje. Kai žuvo Vladas, NKVD kažkaip suuodė, kad brolis buvo partizanas, ir pradėjo Ksaverą tardyti. Pabėgęs iš Alytaus, jis įstojo į Kęstučio partizanų būrį, pasirinkęs slapyvardį Padauža. Kautynėse su sribais ir sovietais Ksaveras buvo sužeistas. 1947 m. spalio 10 d. jis su savo vadu ir draugais žuvo Žuvinto ežere.

Kuncų šeima –
Rimantas, Vytenis,
Ona ir Vladislovas,
Vilnius, 1968 m.

Pati jauniausia sesutė Onutė, gimusi 1926 m., tais baisiais laikais mokėsi Alytaus gimnazijoje. Žuvus Vladui ir pradėjus partizanauti Ksaverui, vengdama represijų, persikėlė į Prienų gimnaziją, o 1946 m., ją baigusi, įstojo į Kauno universiteto Istorijos fakultetą. Universitetą perkėlus į Vilnių, apsigyveno sostinėje. 1951 m. baigė universitetą, dirbo Mokslų akademijos Istorijos institute, tapo mokslų kandidate, dirbo vyr. moksline bendradarbe. Buvo archeologė, tyrinėjo Lietuvos piliakalnių. Ištekėjo už savo kaimo bernužėlio, baigusio Lietuvos žemės ūkio akademiją Dotnuvoje, agronomo Vladislovo, vadinto Vladu, Kuncos. Mirė 1999 m. gegužės 30 d. Palaidota Karveliškų kapinėse, Vilniaus rajone.

GIMNAZIJOJE

Baigęs Ūdrijos pradžios mokyklą, pradėjau mokytis Alytaus gimnazijoje, įsikūrusioje buvusiose 2-ojo ulonų Didžiosios kunigaikštienės Birutės pulko kareivinėse. Čia mokėmės neilgai. Alytaus gimnaziją baigėme mieste. Pirmoji mano klasės auklėtoja buvo Izabelė Miknevičiūtė, ištekėjusi – Lavinskienė. Jos vyrą plk. ltn. Juozą Lavinską komunistai sušaudė 1941 m. pabaigoje Norilske.

Neišdyla iš atminties ir kiti Alytaus gimnazijos mokytojai, kurie mums, paprastiems Dzūkijos piemenėliams, skiepijo doros, sąžiningumo, pareigos ir Tėvynės meilės jausmą, Kazys Klimavičius, Stefanija Haškerienė, Karolis Dineika, Vytautas Brazdžius, Jonas Žekevičius ir kiti.

Būdamas gal V ar VI klasėje jau pradėjau užkabinėti mergaites. Tuo metu man labai patiko graži, pora metų jaunesnė žemesnės klasės mokinė Marytė Vyšniauskaitė. Kartą ją kibindamas aplaisčiau vandeniui. Skandalas! Auklėtoja išvijo mane iš klasės ir liepė be tėvo negrįžti. Nieko nepadarysi. Parėjau namo ir sakau tėvui, kad klasės auklėtoja liepė jam ateiti į gimnaziją. Tėvas tuoj ėmė mane barti, kad jau kažką padariau.

Tėvas, mama ir aš važiuojame į Alytų. Tėvas eina į gimnaziją, o aš su mama lieku prie vežimo. Tėvas pataikė ateiti per pertrauką, kai visi mokytojai buvo mokytojų kambaryje. Jie ir užsipuolė, kad sūnus baisiai išdykęs, vandeniui sulaistė žemesnės klasės mergaitę. Grįžęs tėvas ir sako: „Tegul velniai tuos tavo mokytojus, tikri kvailiai: kad bernas sulaistė mergą – tai jiems jau baisus išdykavimas.“

Alytaus tunto skautas A. Navaitis,
1931 m. birželio 1 d.

Mat tais laikais buvęs toks paprotys, kai bernai sklidiniais kibirais vandens laistydavo mergas. Tada aš pasijutau esąs tikras bernas.

Mokydamasis gimnazijoje dalyvavau įvairiose tautinėse organizacijose:

1932–1933 m. Kūno kultūros rūmai paskelbė sporto talką. „Sporūtos“ tikslai: sveikata, atsparumas, drausmė, darbingumas ir meilė Tėvynei. Šūkis – „Per sportą, darbą ir gimtosios žemės meilę kurti laimingą tautai ateitį!“

buvau Lietuvos moksleivių tautinės organizacijos „Jaunoji Lietuva“ sekretorius, skautų tunto „Margio“ draugovės adjutantas, taip pat Lietuvos šaulių sąjungos, „Sporūtos“, slaptos „Geležinio Vilko“ organizacijos, narys. Mėgau žaisti futbolą, kvadratą, tinklinį, kumščiasvaidį

(rankinį – V. N.), muštuką (grupinis liaudies žaidimas – V. N.).

Per tuos visus darbus apleidau mokslą ir VII klasėje likau antriems metams. Kartą per gimnastikos pamoką kažką leptelėjau, tuomet mokytojas K. Dineika pasišaukė mane ir paklausė: „Ar žinai, ką pasakė vienas garsus žmogus?“ Truktelėjau pečiais ir atsakiau, kad nežinau. Tada jis tyliai man pakuždėjo į ausį: „Laikyk liežuvį už dantų ir dar pririštą.“

Daug nesiplėsdamas apie gimnaziją, parašysiu, kas nutiko ją baigus. Brėkšta 1933 m. birželio 20-osios rytas. Patenkinti ir laimingi traukiame iš Alytaus gimnazijos abiturientų išleistuvių. Nors mūsų tik koks šešetas, bet užpildome visą gatvę. Sutinkame žmogų, grįžtantį iš V. Strimausko restorano.

Tas žmogus, kažkada turėjęs gerą tarnybą, ėjęs aukštas pareigas, buvo baigęs du fakultetus: vieną – Kaune, kitą – Paryžiuje. Tačiau besaikis stikliuko kilnojimas jį nusmukdė iki inteligento bedarbio, gyvenančio iš pripuolamo uždarbio. Gaila, kad negailestingas laikas išdildė iš

atminties jo pavardę, bet aiškiai matau, kaip jis mus stabdo sakydamas:

– Tai ką, jaunikaičiai, patenkinti gyvenimu? Atestatai kišenėse. Kelias atviras į visas pasaulio puses. Ne, jaunikaičiai, tik nuo šiandien prasideda jūsų gyvenimo rūpesčiai. Na ką, parodyk savo delną, pažiūrėsim, ką tau gyvenimas rengia, – kreipiasi į arčiausiai stovintį. Ilgai ir įdėmiai žiūri į jo delną:

– Ak! Jaunikaiti, man tavęs gaila. Kalėjimo tu neišvengsi.

Ir taip gal dar trims mano draugams pranašauja kalėjimą. Iš tolo stebiu tą pranašavimo komediją ir šypsauisi.

– Nagi tu, su Mefistofelio šypsena, parodyk savo delną.

Parodau delną. Pasižiūrėjęs sako:

– Gaila, bet ir tu kalėjimo neišvengsi.

Tada tikrai nepatikėjau to apygirčio žmogaus svaičiojimais. Lietuvoje buvome tikri savo rytojumi. Neįtikėtina, kad žmogų suimtų, uždarytų į kalėjimą šiaip sau. Reikia, kad jis padarytų nusikaltimą. Tada dar neturėjome žalio supratimo, kad pasaulyje yra tokia komunistinė sistema, kuri, pamynusi visas žmoniškumo normas, gali žmogų suimti, kankinti, priversti prisipažinti padarius nusikaltimą, kurio jis net ir sapne nesapnavo, įrodyti nužudžius tėvą, motiną. Ne tik mes Lietuvoje, bet ir visas civilizotas pasaulis nežinojo, kad komunistinės santvarkos privilegijuotoji kasta, vadinamieji komunistai, vadovaujasi „džiunglių“ įstatymais. Bet tikrųjų džiunglių įstatymai humaniškesni už komunistų. Laukinis žvėris, būdamas sotus, nepuls ir nedraskys kito. O komunistas, susidorojęs su viena nekalta auka, griebia kitą, kad tik daugiau sunaikintų, kad tik patenkintų savo sadizmą. Juk jie net socialistines lenktynes skelbdavo – kuris daugiau suims ir nukankins nekaltų žmonių, tas bus jų nugalėtojas, bus apdovanotas. Komunistai naikina ne tik pavienius asmenis, bet ir ištisas tautas. Okupavus Lietuvą, ištisos šeimos buvo vežamos į tolimuosius Sibiro plotus mirti nuo bado ir kančių, o jų vieton gabenamos rusų šeimos, kad greičiau būtų surusinta, išnaikinta lietuvių tauta.

Norilsko lageriuose dažnai prisimindavau tą išleistuvių rytą ir tas keistas pranašystes. Dabar manau, kad žmogaus likimas yra užprogramuotas vos jam gimus, o ateitis įrašyta jo delnų linijose, tik reikia sugebėti perskaityti, ką likimas į jas įrašė. Juk tas žmogus veik visiems mums pasakė, kad kalėjimo neišvengsime. Daug iš mūsų tapo Lietuvos kariuomenės karininkais ir veik visi 1941 m. birželio 14–16 d. buvo suimti ir išgabenti į įvairius lagerius, dauguma – į Norilsko, nors nė vienas nepadaręs jokio nusikaltimo. Mūsų visų nusikaltimas vienas – esame pagimdyti motinų lietuvių. Sužvėrėję rusų komunistai stengėsi išnaikinti arba bent surusinti lietuvių tautą, naikindami jos inteligentiją. Ne veltui oficialioji komunistinė propaganda skelbė, kad rusai yra vyresnieji broliai – atseit jie tvarko, vadovauja, o visi kiti yra tik jų tarnai.

Alytaus Valdžios Gimnazija

ATESTATAS

Šiuo raštu pažymima, kad Navickas Antanas,

Romas katalikų tikybos, gimęs 1913 metų birželio mėnesio 1 dieną, Alytaus apskrityje, Udrijos valsčiuje, Libilėlių kaime, įstojo 1934 metų rugpjūčio mėnesio 30 dieną iš Dubinų pradžios mokyklos pažymėjimo

į Alytaus Valdžios Gimnazijos primojį klasę, būdamas labai gerai elgesio, mokėsi joje ligi 1933 metų gegužės mėnesio 2 dienos, išlaikė 1933/34 mokslo metų pabaigoje Švietimo Ministerio nustatytus egzaminus ir pripažinta gerai baigusi visą aukštesniosios mokyklos aštuonių klasių kursą su privalomu lotynų kalbos dėstymu.

Navicko Antano mokėjimas einamųjų aukštesniojoje mokykloje dalykų įvertinamas šitaip:

1. Tikybos	<u>4</u> (gerai)
2. Lietuvių kalbos ir literatūros	<u>3</u> (patenkinamas)
3. Vokiečių kalbos	<u>3</u> (patenkinamas)
4. Prancūzų kalbos	<u>3</u> (patenkinamas)
5. Lotynų kalbos	<u>3</u> (patenkinamas)
6. Istorijos su visuomenės mokslu	<u>4</u> (gerai)
7. Filosofijos propedeutikos	<u>3</u> (patenkinamas)
8. Geografijos (<u>II</u> klasėje)	<u>3</u> (patenkinamas)
9. Matematikos { aritmetikos, algebrų, geometrijos, trigonometrijos, analitinės geometrijos, diferencialinės skaičiavimų.	<u>3</u> (patenkinamas)
10. Fizikos	<u>3</u> (patenkinamas)
11. Kosmografijos	<u>3</u> (patenkinamas)

12. Gamtos mokslo su higiena (VII klasėje)	<u>4</u> (gerai)
13. Paišybos su braižyba	<u>3</u> (patenkinamas)
14. Dailiraščio (II klasėje)	<u>5</u> (labai gerai)
15. Darbelių (II klasėje)	<u>5</u> (labai gerai)
16. Muzikos ir dainavimo	<u>3</u> (patenkinamas)
17. Kūno kultūros	<u>4</u> (gerai)

Remdamasi šiais daviniais ir „Vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų įstatymo“ § 32 str. 3 ir § 14 (Vyr. Žin. Nr. 190, eil. 1289), Alytaus Valdžios Gimnazijos Pedagogų Taryba 1933 metų rugpjūčio mėnesio 30 dieną nusprendė duoti Navickui Antanui

šią atestatą, teikiantį jam teisę stoti studentu į aukštesnias mokyklas Alytus, 1933 metų rugpjūčio mėnesio 31 dieną

Nr. 210

Gimnazijos Direktorius P. Vanthausen
 Pedagogų Tarybos nariai: K. Klemanas, J. Kazemėnis, Julija Rapsachienė, Vakaitytė M., G. Birietaitė, Kišmėta, S. Čarneckas, V. Ruzickis, P. Šalunius
 Pedagogų Tarybos Sekretorius P. Panyštas

Alytaus valstybinės gimnazijos atestatas, 1933 m. išduotas A. Navaičiui baigus visą aukštesniosios mokyklos 8 kl. kursą. Atestatas suteikė teisę stoti į aukštąją mokyklą (1940 m. sausio 27 d. Navicko pavardė sulietuvinata į Navaičio)

Kariūnas A. Navaitis, apdovanotas Vytauto Didžiojo ordino III laipsnio medaliu, Kaunas, 1934 m. rugsėjis. A. Navaičio archyvo nuotrauka, dabar saugoma Lietuvos karo akademijoje

SUKILIMAS

1933 m. rugsėjo 18 d., įstojęs į Karo mokyklą, pradėjau tarnybą Lietuvos kariuomenėje. Nepraėjo nė metų, kai prasidėjo voldemarininkų pučas.

1934 m. birželio 6-osios vėlus vakaras buvo gražus ir tykus. Aukštojoje Panemunėje, tarp IV forto ir 5-osios baterijos, vyko naktinės Karo mokyklos pratybos. Jose nedalyvavau, nes 24 valandą pradėjau budėti prie pagrindinių mokyklos vartų.

Tuo metu Karo mokyklos kariūnai jau buvo grįžę iš pratybių. Birželio 7-ąją, apie 2 valandą, Aukštojoje Panemunėje prasidėjo kariuomenės judėjimas. Prie Šefo vartų priėjo 5-ojo pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęstučio pulko trijų kareivių patrulis ir sustojo. Paklausiau, ko čia stovi. Atsakė, kad jiems įsakyta gaudyti kareivius. Pagalvojau, kad pasiūstas patrulis gaudyti savavališkai į miestą pasišalinusių kareivių.

„Čia jūs nieko nesugausite“, – pasakiau jiems. – „Eikite prie anų vartų, gal ten geležinkeliuku kareiviai grįš iš miesto.“ Jie ir nuėjo. Tuo metu Šančių pusėje pasigirdo triukšmas. Smalsumo vedamas paėjau nuo vartų apie 30–40 metrų. Matau – nuo Šančių pusės prie Aukštosios Panemunės tilto atvažiavo ir sustojo tankas. Kitoje Nemuno pusėje statomi sunkieji kulkosvaidžiai, nukreipti į Karo mokyklą, o gatve nuo 5-ojo pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęstučio pulko kautynių tvarka atžgiuoja kareivių skyrius. Grįžtu atgal. Girdžiu – kažkas bėga link manęs. Išdidumas neleidžia bėgti, bet žingsnį paspartinu. Pribėga jaunesnysis puskarininkis su dviem kareiviais.

1929 m. spalio 6 d. XI laidos išleidimo ir Karo mokyklos 10 metų jubiliejaus proga pirmasis Lietuvos Respublikos Prezidentas Antanas Smetona sutiko būti jos šefu. Mokyklai buvo suteiktas Pirmojo Lietuvos Prezidento vardas, o pagrindiniai jos vartai pavadinti Šefo vartais.

A. Navaitis – Pirmojo Lietuvos Prezidento karo mokyklos kariūnas, 1934 m. ruduo

Kariūnų ryšių praktika, signalizavimui naudojant skydelius. A. Navaitis – iš kairės pirmas, Gaižiūnai, 1934 m. gegužės mėn. A. Navaičio archyvo nuotrauka, dabar saugoma Lietuvos karo akademijoje

Nukreipę į mane šautuvus apsupa. O puskarininkis įsako: „Atiduok šautuvą!“ Apie kokį nors pavojų net negalvoju. Vienintelė mintis – kokia bus gėda, kai nuginkluos sargybinių. Automatiškai atsokau atgal ir surikau: „Pasitrauk, rupūže, kai duosiu tau į dantis, tai visas skyrius jų nesurinks!“

Kareiviai nuleido šautuvus. Jiems tai buvo kažkas neįprasta. Kariūnus jie laikė ypatingais kariais, o čia ant jų viršininko – puskarininkio rėkia ir dar necenzūriniais žodžiais. Sutriko ir pats puskarininkis. Užsitaisiau šautuvą ir atbulas, atbulas pasitraukiau prie vartų. Kareiviai nepersekiojo, jie perėjo į kitą gatvės pusę, sulindo į kapinaites, esančias prieš Karo mokyklos Šefo vartus, ir sugulė. Skambučiu išsikviečiau mokyklos budėtojo padėjėją, vyresniojo kurso kariūną, ir pranešiau, kad mane norėjo nuginkluoti ir kad kitoje Nemuno pusėje prieš Karo mokyklą išstatyti sunkieji kulkosvaidžiai ir stovi tankas. Jis greitai grįžo apie susidariusią padėtį pranešti Karo mokyklos budėtojui. Netrukus sukilo ir Karo mokykla. Prie vartų atsirado Karo mokyklos viršininkas gen. ltn. Jonas Jackus ir bataliono vadas plk. Andrius Butkevičius (sulietuvinta pavarde Butkūnas, vėliau tapęs 8-ojo pėstininkų Kauno kunigaikščio Vaidoto pulko vadu). Stovėdamas prie sargybinio būdelės pasitempiau.

Pirmojo Lietuvos Prezidento karo mokyklos naujų vartų atidarymas. Prie vartų stovi ūkio viršininkas plk. ltn. Laurynas Statkevičius (ūsuotas karininkas centre) ir darbininkai, Kaunas, 1933 m. Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkinių nuotrauka (Fa-17333-805)

- Sveiks, sargybini! – sveikinas J. Jackus.
- Sveiks, Tamsta! – atsakau garsiai.
- Ką pastebėjai budėdamas poste? – klausia generolas. Raportuoju, ką pastebėjau ir kas atsitiko su manimi.
- Ačiū, kariūne, už sąžiningą tarnybą.
- Tėvynės labui!

Išklaušęs mano raportą, gen. ltn. J. Jackus ir sako plk. A. Butkevičiui:

– Skambino iš 5-ojo pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęstučio pulko ir klausė, ką veikia Karo mokykla. Atsakai, kad po naktinių pratybų ilsisi. „Tegul ilsisi“, – atsakė ir padėjo telefono ragelį. Skambinau į Kariuomenės štabą – neatsakė. Skambinau į Prezidentūrą – irgi neatsakė. Karo mokykloje paskelbiau pavojų.

Ir jiedu nuėjo prie besirikiuojančių Karo mokyklos kariūnų. Netrukus Karo mokyklos I kadro kuopa, I ir II

Kadro – tikrosios karo tarnybos kariūnų kuopa. Kuopos kariūnai Karo mokykloje mokydavosi 3 metus, o baigę buvo skiriami į karinius dalinius.

Į aspirantų tarnybą buvo šaukiami gimnazijų ir universitetų absolventai. Jie Karo mokykloje mokydavosi 12–15 mėn. Baigus aspirantų kursų buvo suteikiamas atsargos jaunesniojo leitenanto laipsnis ir išleidžiama į atsargą.

aspirantų kuopos gretomis po keturis, su šautuvais ant peties, kaip per parą, pajudėjo Šefo vartų link. Priekyje – gen. ltn. J. Jackus ir plk. ltn. A. Butkevičius, už jų – kpt. Eduardas Požėla, I kadro kuopos vadas, mjr. Petras Vertelis, I aspirantų kuopos vadas, ir mjr. Vladas Ščeponavičius, II aspirantų kuopos vadas.

Tik pradėjus kariūnams žygiuoti Karo mokyklos Šefo vartų link, 5-ojo pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęstučio pulko skyrius greitai užėmė pozicijas kapinaitėse prieš Šefo vartus. Priartėjus prie vartų, jaunesnysis puskarininkis įsako pro vartus neiti, nes paleis ugnį.

Gen. ltn. J. Jackus sustoja vartuose ir sako:

– Vyrai, kas jus čia pasiuntė?

– Ltn. Kazys Truskauskas, – atsako puskarininkis.

– Vyrai, jūs pažįstat laipsnius? Su jumis kalba generolas, – ir J. Jackus eina pro vartus kapinaičių link.

– Užtaisyti! – komanduoja puskarininkis.

Plk. ltn. A. Butkevičius sugriebia generolą už rankos ir įtraukia į mokyklos teritoriją sakdamas:

– Pone generole, nereikia rizikuoti.

J. Jackus įsako vienam kariūnų skyriui perlpti per mokyklos tvorą ir užimti kapinaites iš dešinės, kitam – iš kairės. Be atskiro įsakymo nešaudyti.

Kariūnų skyrius iš kairės greitai perlipo per neaukštą Karo mokyklos tvorą, išoko į kapinaites ir ėmė artėti prie 5-ojo pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęstučio pulko kareivių. Tie pakilo ir panemune pasitraukė 5-ojo pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęstučio pulko kareivinių link, nes dešinysis skyrius, kol surado perlpti tinkamą vietą, kareivių apsupti nespėjo. Gal ir gerai, kad nespėjo užkirsti kelio pasitraukti, nes galėjo įvykti nepataisomas dalykas juos nuginkluojant. Kariūnai manevruodami pasiekė geležinkeliuką, einantį iš Šančių per Aukštosios Panemunės tiltą. Toliau, rodos, plk. ltn. A. Butkevičius įsakė nejudėti. Per tiltą nieko nepraleisti. Visus, bandančius pereiti per Aukštosios Panemunės tiltą, siųsti į Karo mokyklą.

Karo mokyklos vadovybė ir dalis kariūnų pasiliko prie Šefo vartų. Mano postas buvo įvykių centre.

Kariūnai po kiek laiko atvaro 5-ojo pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęstučio pulko lauko virtuvę. Virėjas, storas, stambus vyras, raportuoja gen. ltn. J. Jackui, kad jis gabenąs sargybai, esančiai Vyriausiajame kariuomenės štabe, pusryčius, ir prašo generolą įsakyti kariūnams jį praleisti. J. Jackus įsako važiuoti į mokyklos teritoriją. 2-ojo pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Algirdo pulko puskarininkis valtimi per Nemuną perkelia

šio pulko vado plk. Juliaus Čapliko (po kelių mėnesių buvo pakeltas generolu) žmoną. Ją sutinka gen. ltn. J. Jackus. Moteris iš po korseto ištraukia laišką ir įteikia J. Jackui. Šis perskaitęs praneša:

– Kariūnai, Kaune – sukilimas, 2-asis pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Algirdo pulkas su mumis.

Neaiški, įtempta padėtis tęsiasi gal iki 8, o gal iki 9 valandos. Maždaug tuo metu nuvažiavo tankas ir buvo išvežti sunkieji kulkosvaidžiai. Dalis kariūnų buvo nusiųsti kariūnų, saugančių Aukštosios Panemunės tiltą, pajėgų sustiprinti, kiti – grąžinti į kareivines.

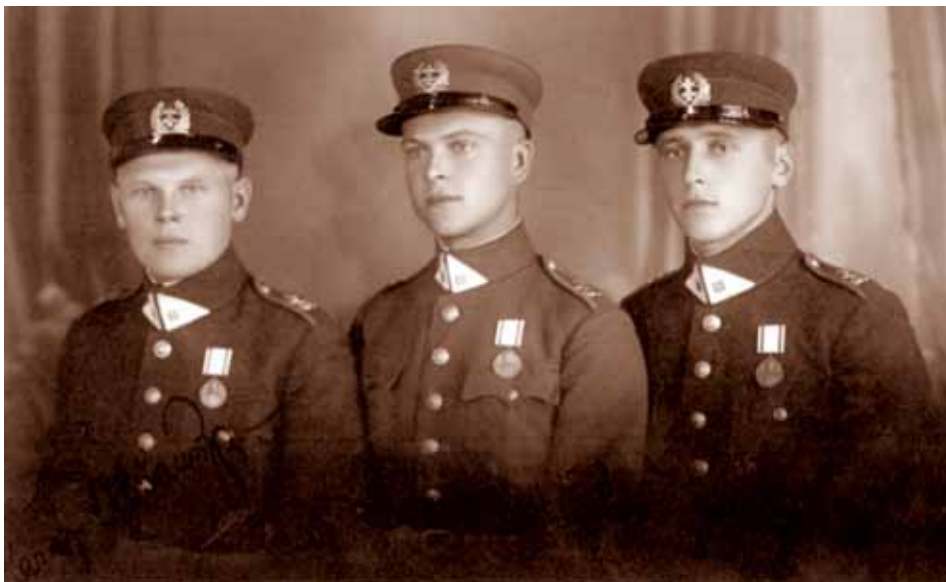
Pagaliau apie 11 val. pakeičia ir mane. Grįžtu į kareivines. Kareivinėse neįprasta tvarka. Kariūnai, apsirėngę, tik nusiavę batus, guli lovose. Šautuvai ne piramidėse sustatyti, o atremti į spinteles prie lovų.

Grįžę II kadro kuopos kariūnai pasakojo: išėję pro maniežo vartus, rado jau kautynių tvarka išsidėsčiusius 5-ojo pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęstučio pulko karius. Kariūnai perbėgimais ėmė artėti prie jų. Kareiviai šaukia: „Stok! Šausiu!“ Priekyje kariūnų jų link su rože rankoje eįs ltn. Stasys Danilevičius (sulietuvinta pavarde Daniliūnas, 1937 m. pakeltas kapitonu, 1943 m. žuvo Norilsko lageryje) sako: „A dabar taip, taip (jo priežodis) – šauk!“ Kai tik ltn. S. Danilevičius su kariūnais prieina arčiau, jie pakyla ir atsitraukia į naujas pozicijas. Matyt, ir jiems buvo įsakyta nešaudyti. Taip skiriamąja linija tarp 5-ojo pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęstučio pulko ir Karo mokyklos kariūnų tapo siaurasis geležinkeliukas.

Kelias dienas Karo mokykloje jokių normalių užsiėmimų nebuvo. Vieni budėjome prie Aukštosios Panemunės tilto, kiti patruliuojome mokyklos rajone, o viena kuopa kovinės parengties budėjo.

Karo mokyklos viršininkas gen. ltn. Jonas Jackus po sukilimo buvo paskirtas Vyriausiojo kariuomenės štabo viršininku vietoj suimto gen. ltn. Petro Kubiliūno, o naujuoju mokyklos viršininku – gen. št. plk. ltn. Jonas Černius, 1934 m. spalio 1 d. pakeltas į generalinio štabo pulkininkus ir perkeltas į Vyriausiąjį kariuomenės štabą. Karo mokyklos viršininko pareigas iki spalio 31 d. laikinai ėjo gen. št. mjr. Albinas Čepauskas (sulietuvinta pavarde Čepas, vėliau tapęs 5-ojo pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęstučio pulko vadu). 1934 m. lapkričio 1 d. Karo mokyklos viršininku tapo gen. št. plk. Kazys Musteikis, vėliau pakeltas į brigados generolus, o 1938 m. paskirtas krašto apsaugos ministru.

Gerai prisimenu šio įvykio tęsinį po kelių mėnesių. Ištisą savaitę užsiėmimų aikštėje mušėme koją, ruošėmės kariuomenės paradiui. Buvo gražus, saulėtas 1934 m. rugsėjo 8-osios rytas. Rytas dienos senovės Lietuvos didingai praeičiai paminėti. Tai ne tik kariuomenės paradas Petro Vileišio aikštėje, bet

Karo mokyklos kariūnai, 1934 m. rugsėjo 8 d. šventės proga apdovanoti Vytauto Didžiojo ordino III laipsnio medaliais. A. Navaičio archyvo nuotrauka, dabar saugoma Lietuvos karo akademijoje

ir pirmojo Lietuvos Respublikos Prezidento, Karo mokyklos šefo, Antano Smetonos 60-ųjų gimimo metinių minėjimo šventė.

Mokykla išsirikiuoja žygiui į P. Vileišio aikštę, kur vyks iškilmingas Tautos šventės ir Prezidento 60-mečio minėjimui skirtas paradas. Atvyksta Karo mokyklos vadovybė su mokyklos viršininku gen. št. plk. ltn. J. Černiumi priešaky. Skaitomas Lietuvos Respublikos Prezidento įsakymas dėl Karo mokyklos karininkų ir kariūnų apdovanojimo Vytauto Didžiojo ordiniais ir medaliais. Tarp apdovanojimų išgirstu ir savo pavardę. Prieš išsirikiavusią Karo mokyklą gen. št. plk. ltn. J. Černius prisega man Vytauto Didžiojo ordino III laipsnio medalį. Labai džiaugiuosi gautu medaliu, bet vis galvoju: už ką mane išskyrė iš daugelio kitų? Aš nebuvau nei vienas iš geriausiųjų, nei išvengiau valandų su šautuvu. Žinoma, nebuvau ir paskutiniųjų gretose. Buvau vidutiniokas, normalus kariūnas. Kad ir kiek svarsčiau, už ką man skyrė medalį, išvada buvo ta pati: Vytauto Didžiojo medalį gauti padėjo laimingas atsitiktinumas – kad tą birželio 7-osios naktį budėjau prie Šefo vartų ir nesileidau nuginkluojamas.

PASKUTINIS KARIŪNŲ PARADAS

1935 m. pavasarį, vos pasibaigus egzaminams, visi kariūnai ir kariūnai aspirantai buvome išsiųsti į pulkus atlikti komandavimo stažuotės. Aš pakliuvau į 9-ąjį pėstininkų Lietuvos kunigaikščio Vytenio pulką Marijampolėje. Pasibaigus stažuotei, liepos 30-ąją grįžome į Karo mokyklą ir pradėjome ruoštis išleistuvėms.

Pagal tuo metu galiojusius Lietuvos įstatymus kariams, pakeltiems į karininkus ir paliktiems tikrojoje karo tarnyboje, rūbams įsigyti buvo skiriama 1 500 Lt pašalpa. Lietuvos karių ekonominės dirbtuvės mums, būsimiems Lietuvos karininkams, išdavė:

1. išeiginę uniformą,
2. rikiuotės uniformą,
3. milinę,
4. aulinius batus,
5. „štibletus“ („kamašus“) (blizgūs auliniai batai, dėvimi su išeigine uniforma, – V. N.),
6. 4 poras baltinių,
7. 4 paklodes,
8. 4 rankšluosčius,
9. 6 poras kojinių,
10. 6 nosines,
11. kepurę,
12. diržą (nešioti su rikiuotės uniforma),
13. juostą (nešioti su išeigine uniforma),
14. odines pirštines,
15. baltas zomšines pirštines,
16. planšetę su kompasu,
17. lagaminą visam šiam turtui susidėti.

Kas rūpinosi mūsų kraičio reikalais, aš nežinau. Žinau tik tiek, kad žmogus, kuris tvarkė mūsų finansinius reikalus, buvo gan taupus ir sąžiningas. Be viso šio gyvenimo pradžia įsigyto turto, mums dar liko daugiau kaip po 400 Lt. Tai buvo dideli pinigai. Atsimenu, kad po išleistuvių, gavęs savaitę atostogų, parvykęs namo, tėvui daviau 100 Lt. Jis kaimynams gyrėsi, kad grįžęs Antanas padovanojo visą bekoną.

Ruošdamiesi išleistuvėms net nepajutome, kaip priartėjo 1935 m. rugsėjo 15-oji. Diena, pakeitusi mūsų gyvenimą, diena, kai baigėsi kariūno ir prasidėjo Lietuvos karininko gyvenimas. Anksti, net nepažadintas kuopos

Paskutinis Karo mokyklos XVII laidos kariūnų paradas, 1935 m. rugsėjo 15 d.
A. Navaičio archyvo nuotrauka, dabar saugoma Lietuvos karo akademijoje

Atsiveikimas su savo alma mater – iškilminga rikiuotė, kurios metu Karo mokyklos
vėliavą XVII laida perdavė XVIII laidai, Kaunas, 1935 m. rugsėjo 15 d.

budėtojo, sukilo visas išleidžiamasis kursas.

Lygiai 10 val. visa Karo mokykla, išsirikiavusi užsiėmimų aikštėje, sutiko į Karo mokyklos XVII laidos išleistuves atvykusį Lietuvos Respublikos Prezidentą Antaną Smetoną, krašto apsaugos ministrą gen. ltn. Petrą Šniukštą, kariuomenės vadą gen. št. plk. Stasį Raštikį, Kariuomenės generalinio štabo viršininką gen. št. plk. Joną Černių, gen. Silvestrą Žukauską ir kitus aukštus kariuomenės ir civilinės valdžios atstovus.

Karo mokyklos adjutantas ltn. Simanas Urbanavičius skaito Lietuvos Respublikos Prezidento aktą, kuriuo Karo mokyklos kariūnams, sėkmingai baigusiems Karo mokyklos kursą, suteikiamas jaunesniojo leitenanto, o kariūnams aspirantams – atsargos jaunesniojo leitenanto laipsnis.

XVII laidos kariūnų sąrašą pateikiu šios savo atsiminimų knygos 1 priede. Nors aktas buvo skaitomas jos baigimo tvarka (pvz., pirmasis Karo mokyklą baigė Jonas Valkiūnas), baigusiuosius šiame priede išvardijau pagal abėcėlę ir, kiek man žinoma, parašiau, kaip susiklostė kiekvieno jų likimas.

Pakėlimo ceremonija baigta. Karo mokykla iškilmių maršu pražygiuoja pro aukštuosius svečius. Pakeltieji į jaunesniuosius leitenantus skuba į savo kazematus nusivilkti kariūno ir užsivilkti karininko uniformą, kuria vilkėdami, išsirikiavę aktų salėje, priims iš Lietuvos Respublikos Prezidento rankų kardą.

Aukštosios Panemunės įgulos kapelionas Vincas Abraitis atlieka trumpas kardų pašventinimo apeigas. Susikaupe, tvarkingai išsirikiavę stovi jaunesnieji leitenantai, įsmeigę akis į kunigą, atliekantį kardų šventinimo apeigas. Tačiau kiekvieno galvoje turbūt sukasi mintis: „Kaip mane sutiks nauji viršininkai, bendradarbiai, pavaldiniai?“

Po kardų įteikimo iškilmių visi einame į sporto salę. Ten laukia paruošti puotos stalai. Puotos metu kalbėdamas Prezidentas priminė: „*Kaip dainininkui netinka sugiedoti gaidžio balsu, kaip kunigui netinka nusidėti doroje, taip karininkui netinka susvyruoti baimės pagautam...*“¹

Paskutinis kalbėtojas buvo pirmuoju Karo mokyklą baigęs j. ltn. Pranas Gužaitis. Jis pasakė: „*Jeį teks vėl stoti į kovą už krašto laisvę, mes drąsiai kovosime, kaip kovojo pirmieji savanoriai Širvintų, Giedraičių laukuose ir kitur. Kovai ženklą mums duos mūsų vyriausias ginkluotų pajėgų vadas J. E. Respublikos prezidentas Antanas Smetona. Mes, jaunieji karininkai, linkime, kad jam, o ne kam kitam būtų lemta šį ženklą duoti...*“²

1 Vytenis Statkus. *Lietuvos ginkluotos pajėgos 1918–1940 m.* Chicago: Vydūno jaunimo fondas, 1986, p. 683.

2 Ten pat.

Prezidentas Antanas Smetona, tardamas: „Be reikalo nepakelk, be garbės nenuleisk“, 1935 m. rugsėjo 15 d. įteikia kardus Pirmojo Lietuvos Prezidento karo mokyklos XVII laidos absolventams

Deja, lemiamu momentu tas pats Prezidentas nesiryžo, pasidavė daugumos ministrų ir kariuomenės vado nuomonei, nors to meto Konstitucija skelbė: „Mobilizaciją, karą ir taiką sprendžia Respublikos Prezidentas Ministrų Tarybos pasiūlymu...“

Laipsnis suteikia tam tikrų privilegijų, bet kartu tai didelė pareiga ir atsakomybė, ruošiant karius Tėvynės gynybai, juos auklėjant, skiepijant jiems meilę, pagarbą ir ištikimybę savo Tėvynei. Kiekvieną akimirką, ypač sunkiu momentu, kareivių akys bus nukreiptos į mane – savo vadą. Jaunas karininkas yra tartum indikatorius, vykdamas savo viršininkų valią ir diktuojantis savo valią pavaldiniams. Kario uniforma tik išoriškai sulygina karius, o po ta uniforma slepiasi skirtingų jausmų ir įsitikinimų žmogus. Norint kiekvieną geriau pažinti, reikia ne tik juos stebėti, bet ir su jais bendrauti, kad žinotum, kuris iš jų skirtą užduotį geriau įvykdys.

J. ltn. A. Navaičiui įteiktas Pirmojo Lietuvos Prezidento karo mokyklos XVII laidos baigimo ženklas

4-ASIS ARTILERIJOS PULKAS

Po savaitės atostogų tėviškėje 1935 m. rugsėjo 23 d. Plungėje pristaciau 4-ojo artilerijos pulko vadui plk. Jonui Juodišiui (nuo 1939 m. Karo mokyklos viršininkas, pakeltas į brigados generolus, Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą, paskirtas 29-ojo šaulių teritorinio korpuso 179-osios šaulių divizijos artilerijos viršininku, 1941 m. birželio 10 d. išsiųstas į tobulinimosi kursus Maskvoje, o birželio 28 d. suimtas, kalintas Norilske, Lamoje, žuvo 1950 m. gruodžio 18 d. Abezės lageryje, Komijoje). Jis man davė daug gerų patarimų. Iš jų atsimenu tada man įstrigusius į galvą:

„Sužinojęs, ką nors blogo ruošiant Tėvynei, privalai ne eilės tvarka pranešti pulko vadui. Įvairių plepalų apie pulko vadą ir jo žmoną pranešinėti nereikia. Vizitų daryti nereikia. Suruošim pulko arbatėlę, tada ir tamstą pristatysiu pulko ponioms ir karininkams.“

Buvau paskirtas Mokomosios baterijos būrio vadu. Mokomosios baterijos vadas buvo ltn. Juozas Byla. Jo žmona Ievutė Tamošiūnaitė, Alytaus gimnazijos gimnazistė, su kuria besimokydami buvome geri draugai, sužinojusi, kad esu paskirtas į Mokomąją bateriją, susigavo mane ir nusitempė į namus vizito. Žinoma, tai nebuvo oficialus vizitas su išeigine uniforma, baltomis pirštinėmis ir kardu, trunkantis 15–20 minučių. Tai buvo paprastas pasisvečiavimas. Baterijos vadas ant stalo pastatė grafiną degtinės. Tada nebuvo mados statyti butelį. Ievutė padėjo lėkštę obuolių. Taip mes, gurkšnodami degtinę ir užkąsdami obuoliais, praleidome visą vakarą.

Pradėjus tarnybą 4-ajame artilerijos pulke Šiauliuose, 1936 m. vasario 2 d.

Mokomosios baterijos egzaminai 1936 m. gegužės mėn. Gaižiūnų poligone.
Priekyje stovi būrio vadas j. ltn. A. Navaitis, baterijos vadas kpt. Jonas Lagenpušas,
baterijos vyr. karininkas ltn. Jonas Janulaitis

Karo mokyklos kariūnų kandidatų 4-ojo artilerijos pulko Mokomojoje baterijoje
stažuotė (egzaminai), Gaižiūnų poligonas, 1936 m. gegužės mėn.

4-ojo artilerijos pulko karių priesaika,
1936 m. balandžio mėn.

4-ojo artilerijos pulko pabūklai, apsaugoti nuo lietaus ir dulkių,
Gaižiūnų poligonas, 1936 m. gegužės mėn.

4-ojo artilerijos pulko mokomosios baterijos būrio vadas j. ltn. A. Navaitis, 1936 m. balandžio 15 d.

Man, vos atvykusiam į pulką, pirmą sekmadienį buvo paskirta vesti pulką į bažnyčią. Jį į bažnyčią nuvedžiau, bet nežinojau nustatytos tvarkos, kad karininkas, atvedęs pulką, eina prie altoriaus, o kareiviai gretomis po du – prie suolų, palikdami tarpą bažnyčios viduryje. Per mišias klaupiasi karininkas, klaupiasi ir kareiviai, stojasi karininkas, stojasi ir kareiviai. Aš pasielgiau taip, kaip buvo daroma Karo mokykloje. Čia atvesti kariūnai eidavo į priekį, o karininkai likdavo gale.

Kai parvedžiau pulką iš bažnyčios, manęs jau laukė pulko vadas ir iš karto užsipovalė, kodėl laužau nustatytą tvarką. Matyt, mano suglumsis išvaizda, kad nežinau, kaip laužau tą nustatytą

tvarką, jį šiek tiek sušvelnino. Ir vadas jau ne tokiu piktu balsu paklausė:

– Kodėl bažnyčioje likai pulko gale, o nėjai jo priekyje?

– Tamsta pulkininke, aš dariau taip, kaip buvo daroma Karo mokykloje. Jeigu manęs, vos atvykusio į pulką, nebūtų paskyrę pirmą sekmadienį vesti pulką į bažnyčią, tai, ten atėjęs, būčiau pamatęs, kad čia kita tvarka negu Karo mokykloje.

– Ar adjutantas nesupažindino tavęs su nustatyta tvarka?

– Nesupažindino.

Matyt, tas susikaupęs pyktis buvo išlietas ant vargšo adjutanto galvos.

1935 m. spalio ar lapkričio mėnesį 4-ojo artilerijos pulko štabas, III grupė ir Mokomoji baterija buvo perkelti į Šiaulius – į Guberniją. Mokomosios

Gaižiūnų poligone ant Neries skardžio, apie 1936 m.

baterijos vadas ltn. J. Byla buvo paliktas baterijos vadu Plungėje, o naujuoju Mokomosios baterijos vadu paskirtas kpt. Jonas Lagenpušas. Jis mane, pėstininką, galima sakyti, padarė artileristu.

1936 m. vasarą pulko štabe sužinojau apie Karo aviacijos gretas papildantiems karininkams organizuojamus kursus. Norintieji pakliūti į šiuos kursus turėjo rašyti savo pulko vadui raportą. Parašiau raportą ir aš, todėl 1936 m. rugsėjo 16 d. išvykau į Karo aviacijos mokyklą.

Marytė ir Antanas vestuvių dieną,
Šiauliai, 1938 m. liepos 30 d.

MARYTĖ

1936 m. rugpjūčio mėn. Šiaulių „Makabi“ stadione vyko sporto varžybos. Ltn. Juozas Bagdanskis mane supažindino su simpatiška, visada besišypsančia mergyte. Tą patį vakarą nuėjome į piliečių klubą pašokti. Palydėjau į Dubijos gatvę, susitarėme rytojaus vakarą susitikti.

Susitikimai Dubijos gatvėje prie jos namų dažnėjo. Ji išvažiavo į Kūno kultūros kursus Kaune, o aš – į Karo aviacijos mokyklą tame pat mieste. Čia pasimatymai nenutrūko. Ji baigė kursus ir išvyko į Joniškį mokytojauti, aš baigiau Karo aviacijos mokyklą ir grįžau į Šiaulius. Marytė kiekvieną šeštadienį atvažiuodavo pas motiną, o aš lankiausi jos namuose. Vaišės, kurias vėliau praminėm „viliotiniu“, buvo silkės gabaliukai su grietine. Tas „viliotinis“ man patiko.

Marijai Knyvaitei 1934 m. birželio 23 d. buvo padovanotas Yvigflander Bessa fotoaparatas. Šiuo aparatu padaryta daug knygoje pateiktų nuotraukų.

Marytė, pastebėjusi, kad yra fotografuojama, išikibo Antanui į parankę

LIETUVOS RESPUBLIKA
K. A. M.
KARO AVIACIJOS
Štabo Viršininkas
1938 m. liepos 4 d.
Nr. 511 d.
Kaunas, A. Freda

P A Ž Y M Ė J I M A S.

Šiuo pažymima, kad ltn. NAVICKAS Antanas, turimomis karo aviacijos štabe žiniomis yra nevedęs ir, kad jam yra leista susituokti su p-le KNYVAITE Marijona gimusia 1915 mt.

Majoras *L. e. Aviac. Štabo V-ko p.*

Kapitonas *Karo Aviacijos Adjutantas*

Lietuvos karo aviacijos viršininko išduotas pažymėjimas – leidimas ltn. A. Navaičiui vesti mokytoją M. Knyvaitę, Kaunas, 1938 m. liepos 4 d.
(1940 m. sausio 27 d. Navicko pavardė sulietuvinta į Navaičio)

Jaunieji su tėvais, Šiauliai, 1938 m. liepos 30 d.

Iš 1937 m. birželio 10 d. laiško Marytei, rašyto Zokniuose:

„Šiandieną gavau Tavo laukimą ir malonų laišką, iš kurio dvelkia Tavo meilė, rūpestingumas ir ilgesys, kuriame atsispindi visas Tavo „aš“. Ji gavau sėsdamas į lėktuvą ir dar nebaigęs skaityti išskridau. Vėjas traukia iš rankų, rodos, suprasdamas, kad tai laiškas mylinčios moters. Baigdamas skaityti praskridau pro stotį, žvilgtelėjau Dubijos gatvėn, kurioje stovi ir tas namelis, ir varteliai, prie kurių Tave pirmą kartą palydėjau, ir, anot Tavo, dar nebaigus Tau kalbėti, atsiveikinau.

Tavo laišku esu be galo patenkintas. Jis man pasako, kad Kaune yra ta, kuri manim rūpinasi daugiau negu savimi.“

Iš 1937 m. rugsėjo 1 d. laiško Marytei, rašyto Kaune:

„Ar yra didesnė laimė, kaip mylėti ir būti mylimam. Turbūt ne, nes tik mylimam ir mylinčiam žmogui skaisčiau šviečia saulė, gražesnė ateitis ir ten, kur kitam atrodo nelaimė, jo akimis žiūrint – laimė.

Tokį žmogus aš esu. Ir kažin ar yra laimingesnis kas nors už mane. Kas mane laimingą padarė. Tau turbūt nereikia nei sakyti. Vakar parėjęs po skraidymų namo radau tavo laišką, ne laišką, bet dienoraštį. Ir nors nematydamas tavo, bet jaučiu, kad aš suradau mergaitę, apie kurią seniai svajojau. Joje yra tai, kas mane traukia ir žavi. Tai kuklumas, paprastumas ir neapkęntimas to, kas kenkia moteriškumui: rūkymo, gėrimo ir koketavimo, darymo savo natūralaus grožio pudrom ir lakais. Aš norėjau mylėti mergaitę, kuri turi sielą, turi jausmus, bet ne dažytą lėlę.

Aš jaučiu, kad pamilau mergytę, kuri moką mylėti ir atjausti, moką suprasti. Ir argi aš ne laimingas, mylėdamas tokią mergaitę, o svarbiausia, kad pats esu mylimas.

Man Tavo dienoraštis labai patiko. Aš vakar porą kartų perskaičiau ir šiandieną skaitau. Rašyk, man įdomu ir malonu skaityti apie tai, ką Tu darai, ką galvoji.“

Iš 1938 m. sausio 24 d. laiško Marytei:

„Gyvendamas Kaune aš galvojau, kad užtektų su Tavim susitikti bent kas dvi savaites, dabar man per mažai, nors susitinku su Tavim kas savaitę.

Aš žinau, Tu turėjai dalyvauti varžybose. Juk tai ne mano ir ne Tavo interesas, bet interesas mūsų tautos, nes mūsų tauta ne tik kitose šakose turi pavyti kitas tautas, bet ir sporte. Mūsų sporto lygis neturi būti žemesnis kaip latvių ar estų. Nors aš taip galvoju, vis vien norėjau būti su Tavimi.“

Iš 1938 m. vasario 1 d. laiško Marytei:

„Vakar 14 val. iš Zoknių grįžau namo traukiny. Vos išlėpęs perbėgau visus vagonus, bet Tavęs neradau. 18 val. nuėjau į stotį, bet Tavęs nesutikau. Nelinksmas ir susirūpinęs grįžau į ramovę. Eidamas galvojau – galbūt su Tavim kąs nors atsitiko, galbūt Tu susižeidei, kad neparvažiuoji, bet greit juodosios mintys išdulkėjo. Aš „Lietuvos aidė“ radau Tavo pavardę. Tu laimėjai 3-ią vietą, o įdomiausia, kad iš lietuvių – pirmąją. Bravo, Mariuk! Tu nežinai, kaip aš nudžiugau. Juk tai atpildas už mūsų ilgėsį, nes juk ir Tu, ne mažiau už mane, norėjai šeštadienį, sekmadienį būti Šiauliuose.“

Iš 1937 m. rugpjūčio 24 d. Marytės laiško Antanui:

„Tik dabar buvau pas Masiene. Ten buvo ponii. Jos laškavo, blizgino ir raudonai dažė nagus. Žinai, užsimanė ir man nagus nudažyti. Aš nesutikau, padėkojau. Tai jos man pradėjo kalbėti: „Panele, meskite tas gimnazistiskas manieras, Jūs jau ne vaikas, bet suaugusi, mokytoja.“ „Dėkui, – atsakiau, – jei Jūs sakot, kad aš esu suaugusi ir dar mokytoja, tai to jau man visiškai užtenka. Kokia iš manęs bus mokytoja, jei aš mokiniams kalbėsiu viena, o darysiu – kita ir pati neduosiu jiems pavyzdžio?“

Tas nagų dažymas tuo ir pasibaigė. Vėliau besikalbant ponios ėmė rūkyti. Na ir koks buvo jų nustebimas, kai aš atsisakiau papirosų ir pasakiau, kad nerūkau. Nusišėbėjimui nebuvo ribų. Joms, o taip pat ir Masienei labai keista, kad aš, dvejus metus studentavus Kaune, likau tokia gimnazistiska, nei nagus dažaus, nei geriu, nei rūkau. Žinai, ir pikta man ant tų bobų. Susidarys kompanija, prirūkys pilną kambarį ir apkalbinės. Jos randa savotišką romantiką sėdėdamos pilkam nuo dūmų kambarį. Gal aš ir keista, nežinau, nes galėjau paimti vieną papirosą „dėl kompanijos“, tuo aš sau nepakenkčiau ir būtų „tonas“ išlaikytas. Bet, Antanuk, man tas atrodo juokinga. Kažkokia boba susigalvos, kad aš rūkyčiau, ir aš rūkau, susigalvos nagus dažyti, ir aš neatsisakau vien dėl to, kad jos nori. O ne! Aš nesutinku. Aš turiu ir savo nusistatymą. Jei pasakiau „ne“, vadinasi – ne. Jums patinka, Jūs rūkykit, dažykėtės, pudruokitės. Aš iš Jūsų, nudažytu, dirbtinių, nesistebiu. Ko Jūs stebitės iš manęs? Jos sakė, kad metus pamokytojavusi aš kitaip kalbėsiu ir galvosiu. Galvokit Jūs, kaip norit, pagalvojau. Bet jei dveji metai pilni laisvės be jokių varžymų manęs neišmokė „poniū“ manierų, manau, kad mokytojavimas irgi neišmoks, nes čia jau aš mokysiu.

Parašiau Tau apie ponias. Turbūt nusibos skaityti, bet, žinai, supykau ant jų, nors jom nieko nesakiau. Ech, tiek to, užteks.“

Iš 1938 m. kovo 12 d. laiško Marytei:

„Sveikink, jau aš gyvenu vienas, atsiskyriau nuo savo kambario gyventojų ir persikrausčiau į kitą kambarį. Tą, kuris išeina į kiemą. Dabar pas mane viešpatauja ramybė, galiu laisvai dirbti, ką noriu, netrukdo jo radijo burzgimas, nekvepuoju jo prirūkytu oru. Mano kambariukas tuščias; prie vienos sienos sofa, prieš ją stalas ir pora kėdžių. Ant stalo stovi Tavo didžioji foto, tiesiai prieš mane, jai iš dešinės – kryžius, toliau albumai, kurių paslaptį saugo kūno kultūros kursų studentė su amžina šypsena lūpose, į kurią tik pasižiūrėjus sukyla manyje džiaugsmas ir kažkokiu būdu traukia iš manęs žodžius: „Myliu, myliu ir mylėsiu.“

Užbėgant aprašomiems įvykiams už akių čia pateikiamas 1946 m. liepos 30 d. (vestuvių dienos) laiškas, rašytas Norilsko lageryje:

„Šiandien mano šventiška nuotaka. Aš iškėliau balių sau ir abiem draugams, gulintiems iš kairės ir dešinės. O stalas buvo turtingas, mažai kuo prastesnis kaip 1938 m. liepos 30 d. Dubijos gatvėje. Sulankščiau antklodę, užtiesiau savo ir Kisieliaus rankšluosčius – tai puotos stalas. Ir ko čia tik nebuvo: ir po puslitrų ruginių miltų sriubos, ir po 200 gr ruginės košės, ir po ruginių miltų blyną, ir nevisiškai iškeptos ruginių miltų duonos, ir lietuviškų lašinių, nugarinės, kaimiškos dešros, naminių troškintos mėsos konservų, ir svogūnų, ir kaimiško kieto sūrio, ir sausainių, ir po saldainį „Auksinė žuvelė“, ir po gabaliuką šokolado ir vitamino C, ir arbatos su lietuvišku, ne amerikonišku, bet lietuvišku cukrum, tik vietoj krupniko – rytinių mielų po 100 gr, o vietoj degtinės – „chvoimi kvas“ (pušų arba maumedžių spyglių gira – V. N.) iš alksnių lapų, bet taip jis ir pasiliko neišgertas. Baliaus metu jo dalyviams aš daug pasakoju apie mudviejų vestuves, apie sutikimą mano seniokų, kokius sunkumus mudviejų nutarimą mamutei, gerajai mamutei, o tada vis tik, Mariuk, buvo nejuoku. Svarbiausia – nebuvo, kaip pasakyti, ir daug, daug kitų smulkmenų. Dabar jie žiūrinėja mano albumą, studijuoja Tavo veido bruožus, šypseną, duobutes, o aš skubu Tau parašyti, nes ryt, net už kelių valandų, bus jau kitos mintys, kita galvosena.

„Tu būsi aukštai ore, o ji ant žemės, bet tarp jų bus ryšys, tas dvasinis ryšys, per kurį jūs jausite vienas kitą“, – skamba ausyse Balandžio žodžiai, pasakyti mano gyvenimo laimingiausių valandą. Tada gal aš ir neįvertinau, nesupratau tai, ko aš pasiekiau, su kuo surišau savo gyvenimą, į kiemo rankas atidaviau vystyti ir rutulioti savo laimę. Tada aš džiaugiausi, kad susituokiau su Tavimi, nes Tave mylėjau, norėjau su Tavim būt visada, nes neradau meilesnės, gražesnės, linksmesnės ir įdomesnės moters. Aš net sapne nesapnavau, kad praėjus aštuoneriems metams nuo tos laimingos dienos aš būsiu Tau skolingas su dvasia ir kūnu už tai, kiek Tu man esi gero padariusi, suteikusi laimės ir džiaugsmo. <...> Šiandien man atrodo, kad Balandžio žodžiai ne visai buvo teisingi. Šiandien tu man ne tik gražiausia ir įdomiausia moteris, bet ir idealiausia. Tavo didi meilė, meilė iki pasiaukojimo, savęs užmiršimo, rūpinimosi manimi daugiau kaip savimi, sukėlia man tik padėką, pagarbą, pasididžiavimą Tavimi, meilę, ne meilę, o tiesiog dievinimą, bet net Tavo vardas, mintys apie Tave man suteikia jėgų gyvenant toli nesvetingam Sibire, kuris kruvinu siūlu driekiasi per mūsų tautos Galgotos kelią, vienišumo sąlygomis pasitikėti būsima laime, nes nustiminti, liūdėti iš tikrųjų nėra ko, nes kartais atsitiktinumas atidaro plačias duris žmogui į laimę. O koks gi kvailys galėtų tvirtinti, kad tas atsitiktinumas nestovi jau ant mūsų laimės slenkščio? Aš šiandien nieko negaliu Tau žadėti, padovanoti, išskyrus pakartojimą šventų priesaikos žodžių, pasakytų 1938 m. liepos 30 d. Šv. Jurgio bažnyčioje prie altoriaus: „Pasižadau gerbti, mylėti ir rūpintis.“

Karštai, karštai bučiuoju!

Tave mylintis Antanukas“

Besimokant Karo aviacijos mokykloje su tarnybos draugu prie lėktuvo „Ansaldo A. 120“, 1937 m. žiema

KARO AVIACIJOS MOKYKLOJE

Norinčių pakliūti į karą aviacijos karininkų gretas papildančius kursus Lietuvos kariuomenės jaunesniųjų leitenantų ir leitenantų atsirado daugiau kaip 60. Ypač kruopščiai Karo ligoninėje tikrinta būsimųjų karo lakūnų sveikata. Iš daugiau kaip 60 sveikų Karo mokyklos patikrintų vyrų aviacijos tarnybai tinkamų atrinko vos 22. Net keliolika iš neatrinktųjų buvo daltonikai, neskiriantys spalvų, ypač žalios nuo raudonos.

Po sveikatos patikrinimo mes, 22 atrinkti jaunesnieji leitenantai ir leitenantai, prisistatėme Karo mokyklos viršininkui plk. ltn. Viktorui Reimontui ir kpt. Antanui Zagurskiui (sulietuvinta pavarde Kalniūnas, vėliau pakeltas majoru). Jie mus supažindino su Karo aviacijos mokyklos pradžia ir tolesniu jos gyvenimu. Mūsų į Karo aviacijos mokyklą atvyko 22, baigė – 15.

Karo aviacijos mokyklos kūrimosi pradžia sutapo su Lietuvos karo aviacijos įkūrimo data. 1919 m. kovo 12 d. Karo aviacijos kuopa buvo išskirta iš Inžinerijos bataliono ir pavadinta Aviacijos dalimi. Tą pačią dieną Aviacijos dalies viršininko karininko Petro Petronio įsakymu Karo aviacijos mokyklos viršininku buvo paskirtas karininkas Konstantinas Fugelevičius. Dar prieš išleidžiant pirmąjį Karo aviacijos mokyklos įsakymą čia buvo 21 mokinys savanoris. Kai mokykla jau veikė, atvyko dar 27 mokiniai. Visi jie gyveno ir teorinių aviacijos žinių sėmės Žaliakalnyje, dabartiniame Savanorių prospekte, Karo aviacijos mokyklos viršininko namuose. Skraidymo pratybos vykdavo aerodrome. Mokymosi sąlygos buvo labai sunkios, trūko mokymo priemonių, nebuvo vadovėlių, mokomųjų lėktuvų, svetimtaučiai lektoriai nemokėjo lietuvių kalbos ir tų pačių lektorių stokota. Matematikos kursą dėstė tos pačios mokyklos mokinys Antanas Gustaitis.

Pirmieji mokomieji lėktuvai įsigyti 1919 m. birželį, vokiečiams kraustantis iš Lietuvos. Tai buvo „Albatros B. II“ (raidė B reiškia lėktuvo tipą ir tai, kad jis mokomasis – dvivietis). Didžiausias jo greitis – 120 km/val., tūpimo greitis – 60 km/val.

Tų pačių metų liepos 21 d. prasidėjo mokomieji skraidymai – 20 mokinių pilotų buvo suskirstyti į 3 grupes. Instruktoriais paskirti Haris Rotteris, Fricas Šulcas ir Erichas Kulikovskis. Kiti mokiniai žvalgai irgi buvo suskirstyti į 3 grupes. Skraidymo mokymams nuolat trūko benzino. Be to, ir instruktoriams tekdavo skristi į frontą vykdyti kautynių užduočių. Mokiniai lakūnai, kad tik galėtų paskraidyti, dažnai benzina pirkdavo už savo pinigus. Mokiniai su instruktoriais skraidydavo apie 5 val. ir atlikdavo apie 80 skrydžių.

Rudenį Karo aviacijos mokyklos mokiniai dviem savaitėms buvo išsiųsti į Karo mokyklą patikrinti statutų ir rikiuotės žinių. Jie 1919 m. gruodį baigė Karo mokyklos antrąją laidą ir Karo aviacijos mokyklos pirmąją laidą. Iš jų 23 buvo pakelti leitenantais, o 11 išleisti puskarininkiais.

Mums atvykus, iš pirmosios Karo aviacijos mokyklos laidos absolventų aviacijoje dar tarnavo brg. gen. Antanas Gustaitis – Karo aviacijos viršininkas, plk. ltn. Leonardas Peseckas – I (žvalgybos) grupės vadas, mjr. Vytautas Jablonskis – Fotolaboratorijos viršininkas ir mjr. Vsevolodas Šenbergas – Aviacijos tiekimo dalies viršininkas. Pastarasis, 1940 m. balandžio 1 d. suteikus pulkininko leitenanto laipsnį, buvo išleistas į atsargą.

Pirmasis Karo aviacijos mokyklos viršininkas karininkas Konstantinas Fugalevičius 1919 m. balandžio 4 d. su pilotu Fricu Šulcu vykdė žvalgybos užduotį. Priešui apšaudant lėktuvą, karininkui K. Fugalevičiui buvo smarkiai sužeista ranka. Lėktuvas nusileido netoli Panevėžio, tačiau lakūnai, sužinoję, kad vietovė užimta bolševikų, greit pakilo ir atskrido į Kauną. Kol buvo suteikta kvalifikuota pagalba, karininkas K. Fugalevičius neteko daug kraujo, rankos gijimas buvo komplikotas. Jis tapo invalidu ir buvo išleistas į atsargą. Karininkas K. Fugalevičius labai sielojosi dėl savo invalidumo ir atleidimo iš aviacijos ir rugsėjo mėn. nusišovė.

Nuo 1919 m. balandžio 4 d. iki balandžio 20 d. Karo aviacijos mokyklos viršininko pareigas ėjo karininkas Rapolas Okulič-Kazarinas (Okulič-Kozarinas), nuo balandžio 20 d. iki gegužės 29 d. – karo valdininkas Vilius Elisonas, nuo gegužės 29 d. iki liepos 6 d. – karininkas Ignas Adamkavičius, o nuo liepos 6 d. – karininkas Jonas Laurinaitis. Jis ir išleido Karo aviacijos mokyklos pirmąją laidą.

Išleidus pirmąją laidą, mokykla buvo išformuota ir 1920 m. sausio 15 d. suformuotas Mokomasis būrys. Jo vadu buvo paskirtas vyr. ltn. Pranas Hiksa. Tų pačių metų balandžio 1 d. Mokomasis būrys pavadintas 1-ąja oro eskadrile, o rugsėjo 1 d. suformuota Mokomoji eskadrilė ir jos vadu paskirtas karininkas Andrius Sanatorskis.

1921 m. kovo mėn. pradžioje prie Mokomosios eskadrilės buvo įsteigti specialūs kursai karo lakūnams rengti. Jie veikė iki 1926 m. Kursų vedėjas buvo tas pats mjr. Andrius Sanatorkis.

1929 m. išleidžiama pirmoji lakūnų puskarininkių laida. Per tą laiką Mokomajai eskadrilei vadovavo vyr. ltn. A. Gustaitis, vyr. ltn. Juozas Prancevičius, vyr. ltn. Vytautas Čemarka ir kpt. Viktoras Reimontas.

1932 m. Karo aviacijos mokykla vėl atgaivinama, jai vadovauja plk. ltn. V. Reimontas.

Praėjo vos savaitė, kai pradėjome gilintis į aviacijos mokslus, o žiaurusis

mirties angelas mums parodė, kas gali ištikti lakūną, nukirpdamas 5-osios eskadrilės karo lakūno ltn. Antano Skaržinsko gyvybės siūlą.

Paskutinėmis kariuomenės manevrų valandomis, rugsėjo 25-osios rytą, netoli Kėdainių ltn. A. Skaržinsko vadovaujama grandis (3 lėktuvai) saugojo „raudonųjų“ dalis nuo „mėlynujų“ bombonešių puolimo. Pasirodė „mėlynujų“ bombonešiai. Naikintuvai puolė bombonešius. Užduotis buvo sėkmingai atlikta. Grandies vadas ltn. A. Skaržinskas davė ženklą rikiuotis. Tuo metu ir įvyko nepataisoma nelaimė – apie 150 m aukštyje ltn. Jono Grinciaus lėktuvas, blaškomas oro srovės, kliudė vado lėktuvą, numušė jo uodegą, sugadino vairus, ir šis nevaldomas krito žemėn.

Grandies vadas buvo sunkiai sužeistas. Kariuomenės ir aviacijos vadovybė darė viską, kad išgelbėtų lakūno gyvybę. Jis tuoj pat buvo nugabentas į Kėdainių ligoninę, iš Kauno lėktuvu parskraidintas chirurgas dr. M. Mickus. Tačiau aviatoriaus išgelbėti nepavyko. Karo lakūnas ltn. A. Skaržinskas mirė. Lietuvos aviacija neteko savo sakalo, o Lietuvos šaudymo rinktinė – taikliausio nario. Jo kūnas buvo atgabentas į Kauną ir pašarvotas eskadrilės angare. Karstas naikintuvų fone skendėjo gėlėse. Apsiniaukusių rugsėjo 28-osios popietę tėvai, artimieji, ltn. A. Skaržinsko viršininkai, didelis būrys karo lakūnų ir mes, būsimieji karo lakūnai, dalyvaujant garbės sargybai, didelei kauniečių miniai, virš procesijos skraidant žvalgybos lėktuvų grandžiai, jį palydėjome į Kauno kapines, lakūnų laidojimo vietą.

Karo lakūno
ltn. Broniaus
Šabono
laidotuvės,
Kaunas, 1936 m.
spalio 17 d.

Praėjo vos 20 dienų po ltn. A. Skaržinsko laidotuvių, ir tas pats negailėtingas mirties angelas pasiglemžė kito mūsų lakūno gyvybę. 1936 m. spalio 15 d. priešpiet naikintuvų eskadrilė Eigulių šaudykloje treniravosi mėtyti bombas smingant (pikiruojant). Viskas sekėsi gerai. Paskutinis pratimą atliko ltn. Bronius Šabonas. Smigdamas lėktuvu „Fiat CR. 20“ iš 2 000 m

Lakūno mokinio j. puskarininkio Jono Masiulio lėktuvo „Dewoitine D. 501 L“ aviakatastrofa, Kaunas, 1937 m. spalio 16 d.

Tarnybos draugo j. psk. Jono Masiulio žūtį Antanas aprašė laiškuose Marytei. Į juos atsakydama ji rašė, kaip jaudinasi dėl Antano pasirinktos profesijos pavojingumo.

Iš 1937 m. spalio 16 d. laiško Marytei, rašyto Kaune:

„Vėjuota šeštadienio diena atnešė mūsų aviacijai labai nemalonų ir skaudų siurprizą. Mokinys Masiulis, atlikdamas aviacijos pratimus, įėjo į sukūtką. Išvedant lėktuvą iš sukūtko, įvyko nelaimė, kurios neišaiškins, bet greičiausiai nutrūko ar kur nors užsikirto valdymo trosai ir jis iš 600–700 metrų nukrito prie Jachtklubo į Nemuną. Nauja, blizganti mašina, moderni mašina, sudužo ir su savo pabaiga pasiėmė ir šeiminingo, vairuotojo, gyvybę. Kad „Dewoilsis“ („Dewoitine D. 501 L“ – V. N.) nukristų, niekas netikėjo, bet taip įvyko, ir nors moderniausios mašinos, nors galingiausi motorai, žmogus dangaus beribėje nesijaus saugus.“

Iš 1937 m. spalio 17 d. laiško Marytei, rašyto Kaune:

„Po pietų nuėjau sutikti a. a. pusę Masiulio kūno. Žinai, pupyte, nelabai malonus išpūdis darosi, kada matai motiną ir sesutę graudžiai verkiant prie sūnaus ir brolio karsto, kuris ramiai guli, negirdi tų verkimų. Kažkaip nenoromis prisimeni savo artimuosius ir pagalvoji – vis dėlto žiauru, kada taip netikėtai negailėstinga mirtis nusikina gyvybe, palikdama artimiesiems skausmą, ašaras ir liūdnius prisiminimus. O tai nepriimtinas ir ne paskutinis kartas. Tokių kartų bus dar daug, nes be jų neįmanoma aviacijos pažanga, aviacijos stiprėjimas, aviacijos tinkamas pasiruošimas ginti savo kraštą nuo priešų. Tūkstančius kartų geriau parizikuoti savo gyvybę taikos metu, ruošiantis karui, negu kare būti mažiau išsilavinusiam, patyrusiam už savo priešą.“

Iš 1937 m. spalio 16 d. Marytės laiško, rašyto Šiauliuose:

„Antanuk, aš nenoriu, kad Tu būtum lakūnas. Nenoriu ir dar kartą nenoriu. Tu nežinai, kiek tai kainuoja sveikatos, kai perskaitai laikrašty žinią apie lėktuvo avariją. Kai kiekvieną dieną turi bijoti dėl mylimo žmogaus. Ir kas man iš tų Tavo skubių pakėlimų ir leitenanto ir kapitono laipsnius, kas iš to, kad Tu gausi I ar II rangą, jei vieną dieną aš galiu nebesulaukt Tave grįžtančio iš tarnybos. Ir kas tada bus su Tavo (besimokančiais – V. N.) broliu ir sesute? Ne, brangus kūdikį, geriau aš gimnazijoj dirbsiu 6–7 metus, negu būti aviacijoj. Antanuk, pinigų užteks ir man, ir Tau, ir Tavo broliui, ir sesutei. Tu pagalvok, Antanuk, ir baigęs kursus grįžk į pulką.“

Masiulis yra šiaulietis, neturtingas vaikas. Baigęs šešias klases, jis norėjo baigt ir gimnazija, bet gyvenimo blogos sąlygos priverstė išstot iš gimnazijos. Pusę metų prabuvęs namie (kaime), pagaliau nutarė įstot į aviacijos puskarininkių mokyklą, mokytis toliau, pakliūti į Karo mokyklą. Atsimenu, kaip vieną vakarą atėjo jis pas mane atsisveikint, kadangi nakči turėjo išvažiuoti į Kauną. 1935 m. vasarą sutikau jį Palangoj. Jis buvo komandiruotas skraidyti, o aš stovyklavau. Ilgai mes tada kalbėjom, o jis visą laiką man pasakojo savo tolimesnius planus. Po laužo apie 11–12 val. dar aš su juo truputį pasivaikščiojau. Jis žadėjo kitą dieną ateiti į stovyklą, bet jo neišleido, o mes po dviejų dienų iš stovyklos išvažiuom. Po to aš jo daugiau nebesutikau. Jis buvo labai geras ir draugiškas vyrukas, be to, neblogas literatas, tai mes dažnai ruošdavom literatūrinius teismus.

Ir štai šiandien perskaitau laikrašty, kad jis su menkom gyvybės žymėm nuvežtas į karo ligoninę. Antanuk, juk tai yra baisu. Lapkričio 1 d. jis turėjo baigti aviacijos puskarininkių mokyklą.

Tu rašai, kad aviacijoj nebūsi ilgiau kaip 3–4 metus. Bet tai man nieko nesako. Avarijai nereikia 3–4 metų, tai yra momento dalykas. O gyvent be Taveš?.. Kam apie tai kalbėt. Juk vieną kartą aš buvau Taveš netekus... Bet tai buvo neilgai, tik para... Bet kiek tuomet buvo išgyventa?.. Ir tada, kai aš Taveš netekau, aš žinojau, kad esi, Tu gyveni, bet perskaityt laikrašty apie avariją – tai tikrai mano protas to neišlaikytų...

Nežinau kodėl, bet kiekviena avarija mane keistai nuteikia. Gal aš ir per daug jaudinuos, per daug sureikšminu, bet žinodama, kad Tu ten, negaliu šaltai galvoti. Taigi, Tu, Antanuk, pabaišk. Egzaminus išlaikyk, bet dėl tolimesnio savo plano pagalvok. Mano nusistatymą žinai. O avarijos aš visą laiką bijau ir bijau dėl Taveš.“

Iš 1937 m. spalio 29 d. laiško Marytei, rašyto Kaune:

„Nereikia, pupyte, baidytis ir jaudintis. Baimė ir jaudinimas neapsaugo nuo liksimo. Pagaliau mirtis ar gyvybė priklauso ne nuo mūsų valios. Ji Dievo rankose. Tu žinai, kiekviena kova reikalauja aukų. Kova su oro erdvėmis irgi reikalauja aukų. Jeigu aš, antras ar trečias išsigąs panašių avarių, tai kas pagaliau gins Lietuvos padangę nuo priešų. Lakūno profesija pavojinga, bet ji būtina kaip, sakysim, pėstininko, artileristo, kavaleristo, pagaliau net mokytojo. Ji būtina Tėvynės saugumui, ramiam krašto piliečių darbui. Viena mirtis neturi kintų atbaidyti, bet turi paskatinti vietoj jo stoti 10-čiai kintų. Čia gali būti klausimas tik apie tinkamus sugebėjimus. O aš, jei būsiu, tai būsiu žvalgu, o žvalgu žūva labai mažas nušimtis, ir pagaliau kodėl aš turiu žūti. Jei aš klysiu į orą, tai ne tam, kad nudribčiau.“

aukščio 1 500 m virš žemės išmetė bombas. Kai tik smingantį lėktuvą lakūnas pamėgino pakelti, lūžo sparnai, o orlaivis suktuku nėrė žemyn ir nukritęs po savimi jį palaidojo.

1937 m. birželio pirmomis dienomis baigėme teorinį kursą ir visi 15 (kiti 7 iš mūsų dėl įvairių drausmės pažeidimų buvo gražinti į savo dalinius) buvome išsiųsti į žvalgybos ir bombonešių eskadriles atlikti šaudymo į žemės ir oro taikinius pratimų. Grįžome į Karo aviacijos mokyklą rugpjūčio 1 d. Tada prasidėjo skraidymo mokymai. Mano skraidymo instruktorius buvo kpt. Antanas Kutka (vėliau majoras, vyr. instruktorius), labai korektiškas ir taktiškas žmogus. Jei suklysdavau, niekada nešaukdavo, tik ramiai paaiškindavo klaidos esmę ir kaip ją ištaisyti. Ne tik paaiškindavo, bet ir parodydavo praktiškai.

Skraidyti mokėmės savo gamybos lėktuvais, A. Gustaičio sukonstruotais ANBO-51. Šio lėktuvo didžiausias greitis – 210 km/val., tūpimo greitis – 80 km/val., variklio galingumas – 160 AG.

1937 m. rugpjūčio 26 d. giliai įstrigo atmintin. Tą dieną skridau sava-rankiškai. Savarankiškai skristi mums leisdavo, jei su instruktoriumi buvome skraidę 15–18 val., atlikę 150–200 skrydžių, kai jau sugebėdavome pakilti, daryti vidutinio staigumo posūkius, išlyginti lėktuvą iš įvairių padėčių ir nusileisti naudodamiesi ar nesinaudodami varikliu. Taigi, palyginti su Karo aviacijos mokyklos pirmosios laidos mokiniais, mes buvome tikri asai.

Iš 1937 m. rugpjūčio 26 d. laiško Marytei, rašyto Kauno aerodrome:

„Sveikink mane. Jau šiandieną 16 val. pirmą kart vieną pakylau į erdvę. Aš Tau sakiau, kad išeisiu (skrisiu – V. N.) savarankiškai, kai grįš senas instruktorius. Taip ir atsitiko. Visai kitas jausmas vienam skristi, kada nei instruktorius nieko nesako ir jautiesi pats valdantis mašiną. Žinai, pirmas skridimas buvo atliktas su pakeltu ūpu ir su, jei taip galima pasakyti, net perdėtu atsargumu. Kada antrą kartą nusileidau ir išlipau iš mašinos, tai net pats nusišypsojau iš savo atsargumo. Kai vienas skrendi, tai jauti, kad judesiai tikresni, drąsesni, kažkokį didesnis pasitikėjimas. Skraidant atrodo, kad tu esi oro viešpats ir pasiutusiai gerai skrendi. Savarankiškai išėjau (skraidžiau) 15 val. 25 min. Per tą laiką padariau 128 skridimus. Pagal laiką ir skridimus užėmiau antrą vietą...“

Šiandieną daug pergryvenau. Ryte mokiausi į suktukus įvesti ir išvesti (lėktuvą). Po suktuko vyrukai išlipa pabalę. Man gi nieko blogo nebuvo.“

Kai kurie iš mūsų buvome siunčiami į žvalgybos ir bombonešių eskadriles dalyvauti kariuomenės manevruose, vykusiuose 1937 m. rugsėjo 13–15 d. Vaiguvos rajone. Aš pakliuvau į 4-ąją bombonešių eskadrilę Šiauliuose. Eskadrilės vadas mane su ltn. Vaitiekumi Steponkumi pasiuntė naktinėn žvalgybon į Vaiguvos rajoną. Nei aš, nei ltn. Vaitiekus Steponkus, apukę porą ratų apie Vaiguvos rajoną, nieko iš 100 m aukščio nepastebėjome ir grįžome į aerodromą. Eskadrilės vadas kpt. Kazys Šimkus mūsų pargabentais duomenimis nelabai buvo patenkintas. Rytojaus ankstų rytą mane su psk. Stasiu Lapinsku

Aukštųjų karininkų Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto kursų Aviacijos skyriaus baigimo ženklas, įteiktas j. ltn. A. Navaičiui baigus Karo aviacijos mokyklą

Iš 1937 m. birželio 10 d. laiško Marytei, rašyto Zokniuose:

„Šiandieną turėjau perskridimą Šiauliai–Kuršėnai–Truskiai–Luokė–Užventis–Šaukėnai–Kurtuvėnai–Bubiai–Zokniai. Iš viso susidarė apie 150 km. Tas perskridimas – tai šposai, bet visą kelią aš vairavau lėktuvą. Skridau su puskarininkiu. Jis tik pakilo ir nusileido. Maryte, aš Tau negaliu parašyti, kaip jautiesi valdydamas lėktuvą. Tik tiek žinau, kad aš noriu ir turiu būti pilotu, o ne kuo kitu. Noriu pats valdyti mašiną, o ne kitiu pasitikėti. Lėktuvas ore yra pastovus ir lengvai duodasi valdomas, tik su lėktuvu reikia elgtis kaip su šešiolikos metų mergaite – švelniai. O aš prie švelnumo nesu pratęs, mano judesiai buvo per griežti, bet šiaip valdžiau neblogai. Pilotas nurodė klaidas, tai kitą kartą jau galėsiu Tave pavėžyti be jokio pavojaus.“

Iš 1937 m. spalio 15 d. Marytės laiško, rašyto Šiauliuose, apie nenorą būti keleiviu (žvalgu) ir troškimą valdyti lėktuvą:

„Gavau Tavo laišką su įvairiais tolimesnio gyvenimo projektais. Na, sveikinu. Tu be reikalo nusiminei, kad likai žvalgu. Jei Tu galvoji aviacijoje likti 10–15 metų, man Tavo pesimizmas būtų pateisinamas. Bet dabar! Tu pats rašei – po 3–4 metų stoji gen. štabo akademinjon. Tai kam tas pesimizmas, kam ta slegianti nuotai-ka? Pagaliau – nepataisomų dalykų nereikia gailėtis. Ar Tu džiaugsies, ar liūdėsi, jei jau iš anksto buvo numatyti pilotai, tai taip ir paliks. Dabar daugiau susirūpink egzaminais ir pasistenk juos gerai išlaikyti.“

J. ltn. A. Navaičiui karo aviacijos viršininkas inž. brg. gen. Antanas Gustaitis įteikia Karo aviacijos mokyklos karininkų kursų atestatą. Prie stalo iš kairės: karo aviacijos viršininkas inž. brg. gen. Antanas Gustaitis, Karo aviacijos mokyklos viršininkas plk. ltn. Viktoras Reimontas, Mokomosios grupės vadas plk. ltn. Česlovas Januškevičius, karo aviacijos štabo viršininkas gen. št. plk. ltn. Juozas Rapšys, Kauno aerodromas, 1937 m. gruodžio 31 d.

vėl pasiuntė žvalgybon. Skrendam laikydamiesi kelio Šiauliai–Bubiai. Rūkas spaudžia prie žemės. Vieną akimirką lėktuvo aukštyje šmėkšteli telefono stulpai. Suvokiu, kad per tokį rūką ne tik nerasiu Vaiguvos, bet ir paklysiu. Parodžiau pilotui, kad grįžtų aerodroman. Nusileidome rūke. Raportuoju vadui, kad grįžome rūko prispausti prie žemės. Čia kpt. K. Šimkus ir pratrūko, išliedamas visą pyktį, šaukdamas, kad toks bailys negali būti lakūnu, ir taip toliau, ir panašiai. Jam dar koneveikiant mane, atbėga radijo stoties radistas ir atneša radiogramą: „Vaiguvoje visiškai rūkas, sulaikykite skridimus iki atskiro parėdymo.“

Kpt. K. Šimkus, perskaitęs telegramą, iš karto sako: „*Leitenante, labai gerai padarei, kad neskridai.*“ O kpt. Petras Masys – 2-osios eskadrilės karo lakūnas – dar leptelėjo: „*Tai bent atsiprašytai.*“ Ir juodu pradėjo bartis.

Pagaliau 1937 m. gruodžio 31 d. mums, 15 mokinių lakūnų, buvo suteiktas II eilės karo lakūno vardas, įteikti Karo aviacijos mokyklos karininkų kursų baigimo diplomai ir Vytauto Didžiojo karininkų kursų Aviacijos skyriaus baigimo ženklai.

Karo aviacijos mokyklos karininkų kursų atestas, įteiktas j. ltn. A. Navaičiui. A. Navaičio archyvo dokumentas, dabar saugomas Lietuvos aviacijos muziejuje (GEK 6471) (1940 m. sausio 27 d. Navicko pavardė sulietuvinta į Navaičio)

4-OJI ESKADRILĖ

Baigęs Karo aviacijos mokyklą, buvau paskirtas į III (bombonešių) grupę, 4-ąją bombonešių eskadrilę, dislokuotą Šiauliuose, Zoknių aerodrome. 4-oji eskadrilė buvo suformuota 1925 m. rugpjūčio 1 d. Pirmasis vadas buvo ltn. L. Peseckas, jį pakeitė kpt. Jonas Namikas, o 1937 m. laikinai eiti eskadrilės vado pareigas pradėjo kpt. K. Šimkus (1938 m. pakeltas į majorus). Tai buvo labai gabus ir geras vadovas, drąsus, galbūt net apsigimęs kovotojas. Dar būdamas moksleivis dalyvavo Klaipėdos išlaisvinimo kovose. Jau tar-naudamas aviacijoje, 1931–1933 m. kelis kartus slapta, be vadovybės žinios, skrido fotografuoti Vilniaus, Lydos, Gardino ir jų apylinkių. Tai buvo rizikingas žingsnis, nes Vilniuje ir Lydoje bazavosi lenkų aviacijos naikintuvai. Kaip jis mums pasakojo, administracinę liniją perskrisdavo naudodamasis debesų priedanga, iki fotografuojamo objekto skrisdavo 4 000 m aukštyje. Padaręs nuotraukas, žemėdamas lėktuvu visu greičiu sprukdavo į savo aerodromą. Mjr. K. Šimkus mirė 1968 m. birželio 10 d., sulaukęs 62 metų, tolimame Melburne, Australijoje.

Pradėjus tarnybą 4-ojoje eskadrilėje, Šiauliai, 1938 m.

Toks buvo 4-osios eskadrilės vadas. Jam 1938 m. sausio 9 d. prisistačiau. Tada mane, prisistatantį eskadrilės vadui, nustebino kažkokia pompastiška jo kalba, pasididžiavimas: *„Žinok, tu patekai į ne bet kokią, o į 4-ąją eskadrilę. Mūsų eskadrilėje tarnavo kpt. Steponas Darius, plk. ltn. Leonardas Peseckas, mjr. Juozas Namikas. Linkiu jums nepadaryti gėdos 4-ajai eskadrilei.“*

Ne veltui jis minėjo S. Darių, L. Pesecką ir J. Namiką. Tai buvo lakūnai, išgarsinę Lietuvą. Apie kpt. Steponą Darių kalbėti nebereikia. Jo ir lakūno Stasio Girėno žygdarbis 1933 m. liepos 15–17 d. plačiai nuskambėjo visame pasaulyje. Pakilę Niujorke iš Flويدo Beneto aerodromo lėktuvu „Lituanica“, perskridę

Atlantą, išbuvę ore 37 val. 11 min. ir nuskridę 6 411 km, jie tragiškai žuvo Vokietijoje netoli Soldino (dabar Lenkijos teritorija).

Plk. ltn. L. Peseckas su kpt. K. Šimkumi į pasaulinę aviacijos istoriją pateko 1928 m. rugsėjo 21 d. Jie, vienas dar kapitonas, kitas – leitenantas, skrido išbandyti ilgai angare stovėjusio „Sopwith 1 ½ Strutter“, pirmojo mūsų aviacijos įsigyto lėktuvo.

Vykstant kovoms su bolševikais, 1919 m. vasario 5 d., kitais šaltiniais, vasario 14 d., Jiezno rajone, pristigęs benzino, nutūpė prieš lėktuvus. Lakūnai pabėgo, lėktuvus buvo atgabentas į Kauną ir suremontuotas. Ilgai jis stovėjo nenaudojamas angare. Tik 1928 m. kpt. L. Peseckui ir ltn. K. Šimkui teko jį išbandyti. Jiems skrendant, netoli aerodromo 300–500 m aukštyje užsidegė lėktuvo variklis. Parašiotų tada mūsų aviacija dar neturėjo. Liepsna greit apėmė piloto kabiną. Kpt. L. Peseckas net ir liepsnojančioje kabinoje sugebėjo nukreipti lėktuvą aerodromo link. Po to abu lakūnai užšoko ant degančio lėktuvo sparnų ir, keisdami padėtį, įstengė išlaikyti jo pusiausvyrą, kol pasiekė žemę. Lakūnai liko gyvi. Kpt. L. Peseckui labai apdegė rankos ir kojos, o ltn. K. Šimkus tik prisitrenkė, lėktuvui atsitrenkus į žemę. Toks atsitikimas aviacijos istorijoje – vienintelis. Apie jį labai plačiai rašė viso pasaulio spauda: „Lietuvos aide“ buvo išspausdintas straipsnis „Baletas ant degančio lėktuvo“, italų žurnalo „La Tribuna Illustrata“ pirmame puslapyje puikavosi piešinys „Ore degantis lėktuvus, o ant jo sparnų du lakūnai – lietuviai“.

Mjr. J. Namikas buvo vyriausias šturmanas, 1934 m. birželio 25–liepos 19 d. vedęs A. Gustaičio trijų ANBO-IV grandį, kai ši skrido aplink Europą maršrutu Kaunas–Stokholmas–Kopenhaga–Amsterdams–Briuselis–Londonas–Paryžius–Marselis–Roma–Udinė–Viena–Praha–Budapeštas–Bukareštas–Kijevas–Maskva–Velikije Luki–Kaunas. Maršruto ilgis – apie 10 000 km. Liepos 19 d. į Kauno aerodromą pasveikinti iš ilgo žygio grįžtančių savo sakalų susirinko minios žmonių.

„Iš tikrųjų galvoji: keisti tie nedidukės mūsų Tėvynės sūnūs: vieni perskrido, o kiti dar rengiasi skirsti per Atlantą, treči patys sukonstravo lėktuvus, juos čia pat Kaune pasigamino ir apdrožė aplink Europą, palikdami lankytose vietose nusistebėjimą ir šiltą susidomėjimą. Mūsų lakūnų skrydis parodė lietuvių proto pajėgumą, ryžtą, patvarumą“, – rašė 1934 m. liepos 20 d. „Lietuvos aidas“.

Tragiškai susiklostė lakūnų, skridusių aplink Europą, likimai.

Brg. gen. A. Gustaitis, komunistams okupavus Lietuvą ir naikinant jos karines pajėgas, 1941 m. sausio 1 d. buvo atleistas iš kariuomenės. 1941 m. kovo 6 d. suimtas netoli Šeštokų geležinkelio stoties, kankintas Maskvos Lubiankos kalėjime, o 1941 m. spalio 16 d. sušaudytas Butyrkų kalėjime.

Plk. ltn. Jonas Liorentas 1940 m. gruodžio 1 d. buvo atleistas iš

kariuomenės. 1944 m., artėjant rusams, pasitraukė į Vakarų, mirė JAV.

Mjr. J. Namiko lavonas 1940 m. rudenį buvo rastas Kaune, Nemuno saloje. Žinojome, kad jis buvo kviečiamas į NKVD. Tada spėliojome, kas jį galėjo įvilioti į šią salą ir nužudyti. Tačiau, kai perskaičiau 1988 m. žurnalo „Jaunimo gretos“ 11 ir 12 numeriuose apie poeto Jakubėno nužudymą, kai daugiau sužinojau apie sovietinio saugumo darbo metodus ir jų žvėrišką, sadistinį polinkį kankinti savo aukas, pagalvojau, kad mjr. J. Namiko į Nemuno salą niekas neviliojo. Jis buvo nukankintas kokiam nors slaptame tardymo kambaryje, nugabentas į šią salą ir numestas, o nusikaltėlių niekas neieškojo. Taip savo gyvenimą baigė vienas iš lakūnų, skridusių aplink Europą Lietuvoje pagamintais lėktuvais. Mjr. J. Namikas palaidotas Utenos rajone, Užpalių kapinėse.

Mjr. Jonas Mikėnas buvo išleistas į atsargą 1940 m. lapkričio 11 d. Gyveno ir 1988 m. mirė Kaune.

Kpt. Romualdas Marcinkus kovojo sąjungininkų pusėje, numušus lėktuvą, jūroje pakliuvo į vokiečių nelaisvę. Iš belaisvių stovyklos su grupe draugų pabėgo, bet buvo pagautas ir sušaudytas.

Mechaniko Kazio Rinkevičiaus likimas nežinomas.

Tuo metu 4-oji bombonešių eskadrilė buvo aprūpinta italų gamybos „Ansaldo A. 120“ lėktuvais. Jų skrydžio greitis buvo 240 km/val., didžiausias aukštis – 7200 m, į 5000 m aukštį pakildavo per 27 min., galėjo gabenti 200 kg bombų.

1937 m. pavasarį „Ansaldo A. 120“ buvo perduoti 3-iajai eskadrilei, o 4-oji eskadrilė gavo naujų A. Gustaičio konstrukcijos ANBO-41. Jų didžiau-

Žvilgsnis iš ANBO-41 žvalgo kabinos pro kulkosvaidžio taikiklį

sias greitis buvo 405 km/val., skrydžio greitis – 370 km/val., didžiausias aukštis – 8000 m, skrydžio nuotolis – 8000 km, galėjo gabenti 200 kg bombų. Propeleris – trimentis. Ginkluotas dviem piloto ir dviem žvalgo kulkosvaidžiais.

Tai buvo pats moderniausias tų laikų žvalgybos lėktuvas Europoje. Eskadrilė jų gavo 10, t. y. pusę visų ANBO-41, pagamintų mūsų Karo aviacijos dirbtuvėse.

4-oji eskadrilė tapo mano gyvenimo formuotoja. Joje 1938 m. vasario 16 d. man buvo suteiktas leitenanto laipsnis, o 1940 m. sausio 1 d. – I eilės karo lakūno vardas. I eilės karo lakūno vardas, rekomendavus eskadrilės vadui, buvo suteikiamas lakūnams, turintiems pakankamai patirties, išskraidžiusiems nustatytą valandų skaičių, atlikusiems I eilės karo lakūno vardui gauti taisyklėse numatytas užduotis ir parašiusiems iš aviacijos srities referatus. Mano referato tema buvo „Bombardavimas skutamuoju skridimu“. Jį rašydamas, daug patarimų gavau iš eskadrilės vado mjr. K. Šimkaus. Darbas buvo įvertintas „labai gerai“.

4-ojoje eskadrilėje, galima sakyti, baigiau savo tarnybą Lietuvos karo aviacijoje. Tarnaudamas 4-ojoje eskadrilėje mačiau, kaip tobulėjo mūsų aviacija, kaip ji buvo apginkluota tuo metu pačiais moderniausiais lėktuvais: ANBO-41, pagamintais 1937–1939 m. (jų buvo pagaminta 20), naikintuvais „Dewoitine D. 501 L“, nupirktais Prancūzijoje (1936 m. nupirkti 14), „Gloster Gladiator Mk. I“, pirktais 1938 m. Anglijoje (jų irgi nupirkti 14).

Zoknių iguloje, be 4-osios eskadrilės, buvo suformuota 3-ioji eskadrilė (vadas mjr. P. Masys) ir 5-oji naikintuvų eskadrilė (nuo 1934 m. vadas mjr. Jonas Adomaitis, o nuo 1940 m. sausio 16 d. – mjr. Juozas Vaičius). 3-ioji eskadrilė buvo aprūpinta „Gloster Gladiator Mk. I“ lėktuvais.

Iki 1940 m. mūsų gyvenimas niekuo neišsiskyrė: kiekvienais metais po kelias savaites Palangoje dalyvaudavome pratybose – šaudydavome į oro taikinius. Šaudymo pratyboms Palanga buvo pasirinkta dėl to, kad tuščiuose Baltijos jūros plotuose nebūtų kilęs pavojus žmonių ar gyvulių gyvybėms. Buvo nustatytas šaudymo ruožas – pajūrio tarpas nuo Šventosios uosto iki Palangos, šaudymo kryptis – nuo kranto į jūrą, šaudymo laikas – nuo 6.00 iki 11.00 val. ir nuo 16.00 iki 21.00 val. Skraidyti pradėdavome labai anksti, todėl vasarotojai būdavo nepatenkinti, nes trikdėme jų saldų miegą. Žvejai, žvejojantys jūroje, buvo supažindinti su šaudymo laiku ir vieta, todėl jiems jokio pavojaus nebuvo. Šaudymo pratimai buvo skirstomi į mokomuosius ir pagrindinius. Mokomiesiems pratimams skirtas taikynys buvo didesnis – 3 × 3 m dydžio marška. Pagrindiniams, arba kautynių, pratimams atlikti

KARIUOMENĖS VADO ĮSAKYMAS Nr. 52.

Kaunas, 1939 metų gruodžio mėn. 31 d.

Rikiuotės sritis

§ 1.

Karo Aviacijos Žvalgybos Grupės 2-os eskadrilės vadas majoras Ignas **Šešplaukis** atleidžiamas iš užimamos vietos ir skiriamas aviacijos mokyklos mokomos grupės vadu.

§ 2.

1-jo artilerijos pulko kapitonas Vladas **Pioravičius** skiriamas to pulko III-os artilerijos grupės vadu.

§ 3.

II-os Pėstininkų Divizijos Štabo gen. štabo kapitonas Albinas **Karalius** skiriamas to štabo I (oper.) skyriaus karininku, bataliono vado teisėmis.

§ 4.

Respublikos Prezidento kariškosios rūmų tarnybos L. e. rumų adjutanto pareigas kapitonas Ignas **Jasiūnas** tvirtinamas tose pareigose.

§ 5.

Kariuomenės Štabo Karo Topografijos Skyriaus top. kapitonas Tomas **Šiurna** skiriamas to skyriaus trianguliacijos dalies karininku, bataliono vado teisėmis.

§ 6.

Žemiau išvardintiems kariams nuo 1940 metų sausio mėn. 1 d. suteikiu I-os eilės karo lakūno vardą:

1) Ltn. Albinui Moliui ,	14) Ltn. Aleksandrui Griniui ,
2) „ Mykolui Augučiu ,	15) Pusk. Albinui Kurtinaičiui ,
3) „ Jonui Sribikei ,	16) „ Klemui Mankui ,
4) „ Albertui Švarplaičiui ,	17) „ Leonardui Juozėnui ,
5) „ Stasiui Krasnickui ,	18) „ Leonardui Paplauskui ,
6) „ Kaziu Urbšaičiui ,	19) „ Jonui Nečioniui ,
7) „ Valentinui Irlikiui ,	20) „ Kostui Butautui ,
8) „ Juozui Radžiūnui ,	21) „ Albinui Eidikoniui ,
9) „ Antanui Navickui ,	22) „ Kaziu Klimui ,
10) „ Antanui Masiuliui ,	23) Jaun. pusk. Petru Kasperjūnui ,
11) „ Leonui Žemkalniui ,	24) „ „ Antanui Keršiui ,
12) „ Vytautui-Kostui Bielliauskui ,	25) „ „ Juliu Celiešiui .
13) „ Stasiui Šeštokaičiu ,	

§ 7.

Atsargos grandiniui Anatolijui **Kraucevičiui** nuo 1940 m. sausio mėn. 1 dienos suteikiu II-os eilės karo lakūno vardą.

Brig. generolas S. RAŠTIKIS
Kariuomenės Vadas

Div. generolas PUNDZEVIČIUS
Kariuomenės Štabo Viršininkas

Kariuom. Štabo spaust.

Laukiant gero oro 4-osios eskadrilės poilsio kambaryje. Iš dešinės: ltn. A. Navaitis, ltn. K. Liakšas, ltn. J. Kalasiūnas, Šiauliai, 1938 m.

naudotas 1 × 5 m taikynys, mūsų vadintas „rankove“ arba „dešra“, kiauras, truputį siaurėjantis maišas su 1 m kiauryme.

Taikiniai ore buvo velkami ilga 200–250 m virve, susukta ant ritės. Ritė buvo įstatyta į stovą, kad galėtų suktis. Lėktuvui pozuotojui atskridus į šaudymo vietą, taikynys išmetamas į orą. Taikynys traukia virvę ir ji visa išsivynioja. Pozuojantis lėktuvas šių ričių pasiima 3–4. Į vieną tokį taikinį vienas po kito šauda 4 lakūnai. Kiekvieno lėktuvo kulkos nudažytos vis kita spalva: raudona, žalia, mėlyna ir geltona, kad būtų matyti, kuris šaudęs lakūnas ir kiek kartų kliudė taikinį. Šaudančiam lakūnui nusitaikyti ir paleisti seriją reikia žaibiškai, nes ataka, šaudant iš priekio, kai lėktuvai susitinka, trunka 3–4 sekundes, o atakuojant taikinį, kurį vejamasi, taikymosi laikas – 5–10 sekundžių. Kai 4 lėktuvai baigia šaudyti, taikinį velkantis lėktuvas skrenda į aerodromą. Prie angarų kirvuku nukirtus virvę, taikynys išmetamas.

Dalyvaudavome kariuomenės manevruose. Gaižiūnų poligone pratindavomės bendradarbiauti su sausumos kariuomene. Tame pačiame Gaižiūnų poligone koreguodavome artilerijos ugnį. Šilėnų poligone netoli Šiaulių šaudydavome į žemės taikinius. Taikynys – 3 × 3 m iš lentų sukaltas kvadratas, paguldintas ant žemės arba pastatytas tam tikru kampu, arba taikinių grupė – trys tokie taikiniai, išdėstyti

Iš ltn. Antano Navaičio skraidymo užrašų knygelės ir slaptų įsakymų karo aviacijai sužinome, kad buvo skraidoma šių tipų lėktuvais: ANBO-III, ANBO-VI, ANBO-IV, „Ansaldo A. 120“, „Alb. C. XV“, ANBO-V, ANBO-41, ANBO-51, LVG C. VI, „De Havilland 89 A Dragon Rapide“. Bendras skraidymo laikas iki 1940 m. birželio 15 d. – 248 val. 30 min.

J. ltn. Juozas Karosas, inžinierius j. ltn. Bronius Oškinis ir j. ltn. A. Navaitis Zoknių aerodrome, 1938 m.

90 m atstumu. Iš fotokulkosvaidžių šaudydavome į atakuojantį lėktuvą. Mus atakuodavo 5-osios eskadrilės naikintuvai, o mes gindavomės. Iš skirtingo aukščio Šilėnų poligone mėtydavome mokomąsias bombas ir atlikdavome įvairius skrydžius. Tipiniai skrydžiai buvo skutamasis – ne aukščiau kaip 25 m virš kliūčių, žemasis – 150–200 m virš kliūčių, 1 000 arba 2 000 m aukštyje.

Išvykus kpt. Albinui Tindžiuliui į Generalinio štabo akademiją, man daugiausia teko kontroliuoti 4-osios eskadrilės pilotų orientaciją atliekant įvairius skrydžius. Mes, dalis III (bombonešių) grupės lakūnų, fotografuodavome aerofotografijoms Kariuomenės štabo Fotografijos skyriui skridami dvimotoriu „De Havilland 89 A Dragon Rapide“, kurio skridimo aukštis buvo 4 250 m. Ore išbūdavome apie 4,5 valandos. Po tokio fotografavimo miegodavome kaip užmušti.

KARAS

Artėjančio karo nuojauta atsispindi Marytės 1938 m. kovo 13 d. man rašytame laiške:

„Perskaičiau viską, kas rašoma apie Austrijos įvykius. Man atrodo, kad Austrijos prijungimas prie Vokietijos karą Europoje pagreitino. Jei prancūzai, 1870 m. pralaimėję karą vokiečiams, atsirevanšavo 1914 m., po 54 m., tai Vokietija suruoš revanšą po 25–30 m. Dabar eilė Čekoslovakijai, ir čia galbūt bus priešinamasi, ir čia suliepsnos naujas Europos karas, kuriame 1914–1918 karo laimėtojai bus paklupdyti ant kelių, nes jie užmigo ant laurų. Man kažkodėl neramu, nes atrodo, kad Austrijos įvykiai neilgai leis džiaugtis mudviejų džiaugsmu ir laime. Tai yra kelių metų klausimas, kaip greit Hitleriui pavyks sumilitarizuoti Austrijos pramonę.“

Ir ši nuojauta neapgavo. 1939 m. rugpjūčio 23 d. pasirašyta Vokietijos ir Sovietų Sąjungos nepuolimo sutartis, vadinamasis Molotovo–Ribentropo sąmokslas, pribloškė ne tik Lietuvos žmones, bet ir visą Europą. Padarinių ilgai laukti nereikėjo. 1939 m. rugsėjo 1 d. Vokietija užpuolė Lenkiją.

Buvo tyki, rami penktadienio diena. Kaip paprastai, vyko eiliniai užsiėmimai. Mes, 4-osios eskadrilės lakūnai, susispietę prie angaro, aptarinėjome vakarykštį, t. y. rugpjūčio 31 d., per Vokietijos radiją paskelbtą Lenkijai ultimatumą. Vežėme laukan ANBO-41. Kažkuris, atbėgęs prie angaro, sušuko: *„Prasidėjo karas, Vokietija užpuolė Lenkiją. Tuo kalbės Hitleris!“*

Nuskubėjome į eskadrilės štabą prie radijo aparato. Iš jo sklido riaumojantis Hitlerio balsas, kaltinantis Lenkiją vokiečių persekiojimu, jų varymu iš savo ūkių, Vokietijos sienų pažeidinėjimu. Tą naktį Lenkijos kariai užpuolė Gleivico radijo stotį. Tik po karo paaiškėjo, kad vokiečių smogikams buvo pasiūta lenkų karių uniforma ir ja perrengti vokiečiai naktį užpuolė Gleivico radijo stotį. Taip buvo inscenizuotas faktas, kad Lenkija užpuldinėja Vokietijos miestelius.

Skaitomas Hitlerio įsakymas kariuomenei: *„Lenkų vyriausybė atsisakė priimti mano pasiūlytą taikingą kaimyninių santykių išsprendimą <...> Aš laikiu, kad kiekvienas kareivis, prisimindamas didžiąsias amžinos vokiečių kareivybės tradicijas, vykdys savo pareigą iki paskutiniųjų. Te pasilieka visuomet ir bet kurioje padėtyje jūsų sąmonė, kad jūs esate Didžiosios nacionalsocialistiškosios Vokietijos atstovai. Tegyvuoja mūsų tauta ir valstybė.“*³

³ *Karys*, 1939, Nr. 36.

Prasidėjo Antrasis pasaulinis karas. Grįžome prie angarų vienas kitą įtikindami, kad pagaliau atėjo labai palankus metas Lietuvai atsiimti klaseningai lenkų okupuotą trečdalį Lietuvos etninių žemių su sostine Vilniumi. Deja... Vakarop sužinojome, kad mūsų neryžtingoji J. Černiaus vyriausybė „kilniadvasiškai“ atsisakė okupuoto krašto, paskelbdama kaimynams neutralitetą.

Rugsėjo 3-iąją Prancūzija ir Anglija paskelbė karą Vokietijai ir susodino savo kariuomenę Mažino linijos kazematuose. Prancūzų ir anglų kariuomenės atostogavimas Mažino linijos kazematuose Lenkijai kovoje su Vokietija padėjo ne daugiau kaip mirusiajam taurės.

Rugsėjo 17-osios naktį V. Molotovas, išsikvietęs Lenkijos pasiuntinį, pranešė, kad Sovietų Sąjungos vyriausybė nutarė imtis priemonių nelaimingai lenkų tautai iš jai pražūtingo karo, į kurį ją pastūmėjo jos neprotingi vadai, išlaisvinti ir suteikti jai galimybę pradėti naują, taikų gyvenimą. Sovietų Sąjungos vyriausybė priversta įsakyti Raudonajai armijai rugsėjo 17 d. 6 val. Maskvos laiku (4 val. Grinvičo laiku) peržengti SSRS ir Lenkijos sieną ir ištiesti pagalbos ranką pavergtiems ukrainiečiams ir baltarusiams.

Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui Vokietijos oro pajėgų „Luftwaffe“ naikintuvus „Messerschmitt Bf 109“ 1939 m. rugsėjo 2 d. nutūpė Bartninkų valsčiuje, prie Vokietijos sienos. Lietuvos centrinio valstybės archyvo nuotrauka

Koks ciniškas melas ir veidmainiavimas tiek „rudojo“, tiek „raudonojo“ grobuonių!

Prasidėjęs karas palietė ir Lietuvą. Jau rugsėjo 2-ąją vienas pašautas vokiečių lėktuvas nusileido Lietuvos teritorijoje. Lakūnas puskarininkis buvo internuotas. Rugsėjo 10-ąją prie Jurbarko nusileido kitas vokiečių žvalgybos lėktuvas. Lėktuvu skridę karininkas ir puskarininkis buvo internuoti.

Rugsėjo 17-ąją, sekmadienį, tik sužinojusi, kad Sovietų Sąjunga užpuolė Lenkiją, Lietuvos vyriausybė paskelbė dalinę mobilizaciją. Tą sekmadienio popietę aš su Maryte buvau kine. Tik išėję iš kino teatro, apie 16 val., pastebėjome kažkokį neįprastą judėjimą Šiaulių gatvėse. Ypač daug buvo vežimų. Pasirodo, ūkininkai, gavę mobilizacijos pranešimus, skubėjo pristatyti į paskirtas vietas vežimus su arkliais.

Parėję radome prie namų stovintį motociklą. Kambaryje manęs laukė pasiuntinys. Jis perdavė įsakymą kuo skubiausiai atvykti į eskadrilę Zokniuose. Ten nuvykęs, radau eskadrilės vadą mjr. K. Šimkų. Jis davė nurodymą registruoti į eskadrilę atvykstančius kareivius, lakūnus ir transporto priemones. Zokniuose praleidau kelias paras. Paskelbus mobilizaciją, dauguma Lietuvos karininkų, ne tik jaunieji, bet ir aukštesnieji, galvojo, kad bus pradėtas Vilniaus vadavimo žygis.

Rugsėjo 18-ąją pavieniai lenkų kareiviai, gelbėdamiesi nuo rusų ir vokiečių nelaisvės, perėjo Lietuvos–Lenkijos demarkacijos liniją, o rugsėjo 19-ąją prie Širvintų, Varėnos, Vievio ir kitur jau masiškai, ištisais padaliniais, ją kirto.

Lenkų kariuomenė, sumušta ir demoralizuota, traukėsi į rytus, o iš rytų klastingas kaimynas smogė jai į užnugarį. Beliko prieglobsčio ieškoti Lietuvoje. Tie, kurie 1938 m. taip entuziastingai šaukė: „Do Kowno, do Kowno“, dabar, išvargę, sušalę, šlapi, susitraukę, alkani, pamiršę savo išdidumą, net nesigėdydami niekinamų „chamų litvinų“, jau buvo saugūs už demarkacijos linijos Lietuvos pusėje⁴. Visi jie buvo pamaitinti, visiems suteikta medicinos pagalba, o sužeistieji paguldyti į karo ligonines. Ištisomis voromis per Kauną jie buvo gabenami į belaisvių stovyklas Kalvarijoje, Ukmergėje, Vilkaviškyje ir Kaune. Civiliai liko tų apskričių, kur perėjo demarkacijos linijas, viršinių žinioje.

⁴ Naujausiais duomenimis, 1939 m. rugsėjo pabaigoje Lietuvos sieną kirto apie 27 tūkst. civilių asmenų, 15 tūkst. lenkų karių ir policininkų. Jie pagal tarptautinę karo teisę buvo internuoti.

SOVIETŲ SAJUNGA ATSIŠAKO 1920 M. LIEPOS 20 D. SUTARTIES

1939 m. rugsėjo 19 d. Raudonoji armija užėmė Vilnių ir pasiekė Lietuvos–Lenkijos demarkacijos liniją. Pasiekusi Lietuvos teritorijos ribas, Sovietų Sąjunga atsisakė 1920 m. liepą pasirašytos sutarties, kuria buvo įsipareigojusi iš Lietuvai priklausančios teritorijos išvesti visas savo ginkluotąsias pajėgas (remdamasi šia sutartimi, Sovietų Sąjunga užgrobtą Vilniaus kraštą turėjo grąžinti Lietuvai) ir pareikalavo atsiųsti į Maskvą delegaciją naujos sutarties pasirašyti. Tačiau tai nebuvo lygių valstybių derybos. Sovietų Sąjunga naudojo įvairias spaudimo priemones: diktatą, grasinimus ir klastą. Stalinas, girdamas Sovietų Sąjungos geraširdiškumą, pareiškė, kad Sovietų Sąjunga Vilnių atiduoda tik iš draugiškumo ir palankumo Lietuvai. Lietuva, atsilygindama už Sovietų Sąjungos geranoriškumą, privalo įsileisti į savo teritoriją 50 000 Raudonosios armijos karių.

Delegacijos pirmininkas užsienio reikalų ministras Juozas Urbšys pareiškė, kad tiek daug Raudonosios armijos karių kels pavojų Lietuvos suverenumui, todėl geriau atsisakyti Vilniaus ir neįsileisti Raudonosios armijos. Stalinas supykęs pasakė: „*Imsit Vilnių ar jo neimsit – jūsų reikalas, o Raudonosios armijos kariuomenė bus įvesta.*“

Po sunkių derybų 1939 m. spalio 10 d. Maskvoje buvo pasirašyta Vilniaus ir Vilniaus srities perdavimo Lietuvos Respublikai ir Lietuvos–Sovietų Sąjungos savitarpio pagalbos sutartis. Pagal ją, Sovietų Sąjunga Lietuvai atiduoda Vilnių ir maždaug trečdalį lenkų okupuotos teritorijos apie jį. O Lietuvoje dislokuojami 18 786 Raudonosios armijos kariai, taip pat šarvuotoji technika ir aviacija.

Sovietų Sąjunga, sulaužiusi ką tik pasirašytą sutartį, įvedė gerokai daugiau raudonarmiečių. 1939 m. lapkričio 28 d., Lietuvos kariuomenės generalinio štabo II skyriaus žiniomis, į Lietuvą įžygiavo apie 21 000 motorizuotų ir pėsčių raudonarmiečių, o po poros savaičių tas pats II skyrius išsiaiškino, kad tai buvo specialūs NKVD daliniai.

Po ilgus metus trukusio karingo pozavimo, kad „mes be Vilniaus nenu-rimsim“, staiga vienas po kito priimami lenkų ir nacių ultimatumai ir be šūvio atidaromos durys komunistinei kariuomenei. Kelia įtarimų tai, kad sovietiniai istorikai visiškai nenagrinėjo kariuomenės vado veiksmų. Niekam ne paslaptis, kad šie istorikai rašė tik tai, ką įsakydavo Maskva. O Maskvai atskleisti div. gen. Vinco Vitkausko „nuopelnus“ okupuojant Lietuvą buvo nenaudinga. Taigi, peršasi išvada, kad agresorius ir jo agentūra darė viską,

Pjaunama buvusios Lietuvos ir Lenkijos pasienio užkardos pakeliamoji kartis, 1939 m. spalio 28 d. Stasio Kuprevičiaus atvirukas iš A. Navaičio atvirukų rinkinio

kad Lietuvos kariuomenė priešintis būtų nepasirengusi.

Kada div. gen. V. Vitkauskas buvo užverbuotas komunistinės žvalgybos agentų, sunku pasakyti. Tai galėjo atsitikti 1933 m. gruodžio 18–1934 m. sausio 6 d., jam svečiuojantis Maskvoje, arba 1934 m. gruodžio mėn., lankantis Leningrade ir Maskvoje. Aš manau, kad 1918 m. 9-osios rusų armijos 5-ojo pulko Kareivių komiteto tarybos narys praporščikas V. Vitkauskas buvo specialiai pasiūstas į Lietuvą gerai „užsikonspiruoti“ ir laukti tinkamo momento. Prisimenu, kaip jis, dar būdamas pulkininkas, 1935 m. mums, kariūnams, pasakojo apie savo tarnybą sovietiniuose daliniuose ir kaip sovietiniai karininkai teiravosi jo nuomonės apie vieną ar kitą ginklą. Šiandien, žinant sovietinės žvalgybos sugebėjimus įtraukti jiems reikalingą žmogų į savo pinkles, nekelia nuostabos ir jų sabotuoti veiksmai 1940 m.

Norilske kalinti div. gen. Zenonas Gerulaitis ir gen. št. plk. ltn. Tomas Kukta buvo neblogai informuoti ir retkarčiais kalbėdavo apie 1940 m. gegužės–birželio įvykius. Dar gegužės mėn. gen. št. plk. Konstantinas Dulksnys pranešė kariuomenės vadui apie sovietų kariuomenės telkimą prie Lietuvos sienų, jis, kaip Valstybės gynimo tarybos narys, žinojo jos nuomonę:

rusams puolant – gintis. Tada, pasak Z. Gerulaičio, Lietuvos kariuomenės generalinio štabo viršininkas stebėjosi: kas čia per velniava – išdavystė ar nerūpestingumas, kad kariuomenės štabo skyriams neduodama jokių nurodymų pasiruošti gintis. Iki ultimatumo dar buvo likusios maždaug 5 savaitės. Per tą laiką buvo galima ne tik šaudmenis ir atsargas išdėstyti numatytuose rajonuose, bet ir kariuomenę papildyti, šaukiant atsarginius į pakartotinius mokymus ar manevrus. O tai, kad kariuomenės vadas, užuot rengęs kariuomenę gynybai, likus dviem savaitėms iki ultimatumo, net kai kuriuos pulkus paliko be sunkiųjų kulkosvaidžių ir prieštankinių pabūklų, jau buvo panašu į išdavystę.

Kad div. gen. V. Vitkauskas turėjo kažkokį ryšį su komunistais, rodo ir tai, jog 1940 m., pildant anketas, skiltyje „Partiškumas“ parašė: „Komunistų partijos kandidatas.“ Dabar niekam ne paslaptis, kad Komunistų partija valstybėje yra penktoji kolona. Apie pokalbį Prezidentūroje V. Vitkauskas rašė: „Pabaigus Smetonai kalbėti, aš tik trumpai įstengiau išarti: „Pažiūrėsim, kaip vystysis įvykiai...“ ir atsisveikinęs išėjau.“

Pateisindamas savo judo uždavinį, V. Vitkauskas rašė: „Lietuvos nepriklausomybė – absoliuti fikcija. Vokietijos įsigalėjimas – didžiausias pavojus Lietuvai <...> vienintelė galimybė išvengti vokiškųjų okupantų – pasiremti mums draugiška Tarybų Sąjunga, prašyti jos pagalbos.“⁵

Ir toliau klastingasis generolas atskleidžia savo tikslą: „Gyvenimiškas patyrimas man sakyte sakė, kad reikia laikytis labai griežtos konspiracijos. Mažiausias neatsargumas ar kiek per ankstyvas veiksmas gali atskleisti priešams ir niekais paversti visus gerus sumanymus ir ištaisais dešimtmečiais puoselėtas mano viltis. Tos konspiracijos aš labai griežtai laikiausi. Laukiau tinkamo momento, kai užtikrintai galima bus parblokti priešą (tas jo priešas buvo Lietuva) <...> įsakiau pagal ankstesnių metų tvarką pasiųsti į įvairius poligonus šaudymo pratyboms daugumos pulkų sunkiųjų kulkosvaidžių, prieštankinių pabūklų ir minosvaidžių dalinius. <...> O padėtis buvo įtempta.“

Svarstant, gintis ar pasiduoti, pareiškė, kad kariuomenė gintis nepasiruošusi ir, nesibaigus posėdžiui, davęs įsakymą divizijų vadams savo teritorijose organizuoti sovietinės kariuomenės vorų priėmimą: pasiųsti jų pasitikti ir prisistatyti pulkų vadus, o svarbesnėmis kryptimis vykti ir patiems divizijų vadams, pats išskubėjo pasveikinti okupacinės kariuomenės vadų.

SKRYDIS Į VILNIŲ

1939 m. spalio 11 d. per radiją buvo pranešta džiugi žinia, kad Vilnių – mūsų tikrąją sostinę – ir dalį okupuotos teritorijos Sovietų Sąjunga perleisdžia Lietuvai. Po šių žodžių buvo pasveikinti gražinti Vilniaus krašto lietuviai, kentę 19 metų lenkų vergiją, sugrotas tautos himnas. Vyriausybės nurodymu Kauno įstaigos dirbo tik iki 11 val. Kauno gyventojai rinkosi prie Karo muziejaus, kur vyko džiaugsmo demonstracija. Kaunas puošėsi valstybės vėliavomis. Aišku, neatsiliko ir Šiauliai, turbūt ir kiti Lietuvos miestai. Žmonės, niekieno neraginami, kėlė prie namų valstybės vėliavas.

Zoknių lakūnai su džiaugsmu, bet kartu ir su kažkokiu nerimu sutiko žinią apie beveik trečdaliu lenkų okupuotos teritorijos ir paties Vilniaus atgavimą. Galbūt tą nuotaiką geriausiai apibūdino Pupų Dėdė (Petras Biržys), dainuodamas per radiją: „Vilnius mūsų, o mes rusų.“ Mes daug tarpusavyje ginčijomės dėl rusų bazių įkūrimo Lietuvoje. Lietuva jau turėjo kartaus

Iš Marytės dienoraščio: „Valio ir dar kartą valio! Vilnius mūsų! Rusai gražino mums mūsų Sostinę. <...> Šiandien mano krūtinėje jausmai neranda sau vietos. Aš sveikinu ir bučiuoju Antanuką, o jis ir mes visi džiaugiamės kaip vaikai. Ir kaip lietuviai gali nesidžiaugti. Noriu važiuot, noriu, nors ir dabar, nors tuoj pat, važiuot pažiūrėt mūsų brangios Sostinės, pasveikint jos laisvus gyventojus. Mano galvytė dar nesuvirškina šitos žinios, aš noriu kur nors eiti, su kuo nors pasikalbėti, pasidalinti išpūdžiais, kad Vilnius laisvas, kad Gedimino kalne vėl plevėsuos trispalvė.“

patyrimo, kai rusų kariuomenės bazės buvo čia įkurtos po pirmojo Lietuvos ir Lenkijos valstybės padalijimo 1772 m. Tai pagreitino ir antrąjį (1793 m.), ir trečiąjį (1795 m.) padalijimus. Ginčai ir liko ginčai, o mes visi nekantriai laukėme, kada gi skrisime į Vilnių. Ypač tuo skrydžiu rūpinosi mūsų 4-osios eskadrilės vadas mjr. K. Šimkus. Jis net raportą parašė, kad 4-oji eskadrilė turi daugiausia teisių įsikurti Vilniaus aerodrome.

Ir pagaliau... Pasklido gandai, kad į Vilnių skrisime spalio 27-ąją. Iš kur tie gandai sklido, nežinau, bet, matyt, kažkas panašaus buvo galvojama. Tą dieną mūsų kariuomenė peržengė buvusią Lietuvos–Lenkijos demarkacijos liniją, sudegino ją žymėjusius užkardus ir gaires, bet į Vilnių nesukridome.

Pirmasis skrydis virš atgautos Vilnijos žemės įvyko 1939 m. lapkričio 1 d. Nekantriai laukėme šios dienos. Pagaliau mes ore! Iš Šiaulių į Kauną skrido 3-ioji, 4-oji ir 5-oji eskadrilės, prie Kauno prisijungė 1-oji ir 2-oji ir Panevėžio 6-oji ir 8-oji eskadrilės.

⁵ Švyturys, 1960, Nr. 12.

Vilniui vaduoti sąjungos pasas, išduotas ltn. A. Navaičiui

Kauno aerodrome šurmuly. Čia susirinko beveik visos Lietuvos karo aviacijos pajėgos. Apie 12 val. eskadrilės pradėjo kilti, pasirengusios skrydžiui per Vilnijos kraštą maršrutu Kaunas–Aukštadvaris–Varėna–Trakai–Vilnius. Diena buvo apsiniaukusi, debesys neleido pakilti aukščiau kaip 250–300 m. Gal ir gerai, kad debesys neleido kilti aukščiau. Skrendant nuo Varėnos, laikantis geležinkelio linijos, labai gerai buvo matyti smėlėtos Vilniaus krašto dirvos, pušynai, į vienkiemius neišskirstyti kaimai, į žemę susmegusios trobelės. Vilniaus kraštas atrodė labai nugyventas, vargingas – tai ne laisvosios Lietuvos sodybos. Lenkams Vilnius buvo tolimas provincijos užkampis, kuriame gyvena „chamai litvinai“. Pasak jų, lai tame užkampyje lietuviai skursta – greičiau nutautės. Skrendant ir stebint grobikų nualintą kraštą turbūt ne vienam lakūnui kilo mintis, kad lietuvius į Vilnių traukia ne smėlėtos dirvos, naujų teritorijų troškimas, o protėvių dvasia, it Prometėjas, prikaltas prie Panerių kalvų, nuskurdinti ir nutautinti mūsų broliai vilniečiai.

Trakai po lėktuvo sparnu išniro netikėtai. Kęstučio sostinė, Vytauto gimtinė stūkso gražaus ežero saloje. Apsukame porą ratų apie garsiąją pilį, tarytum atiduodami pagarbą seniesiems Tautos didvyriams.

Visi, kas tik turėjo kokį nors fotoaparata, fotografavo. Mano rankose buvo rankinis aviacinis fotoaparatas. Jo objektyvo židinio nuotolis – 25 cm. Trys mano darytos nuotraukos buvo išspausdintos 54-ajame žurnalo „Karys“ numeryje.

Dar keliolika minučių, ir sumirgėjo aukšti Panerių skardžiai, atsivėrė taip širdžiai mieli amžinosios Lietuvos sostinės Vilniaus vaizdai. Sukame ratą virš Gedimino kalno. Čia pat ranka pasiekiamas Trijų Kryžių kalnas. Rūkas spau-

Karo lakūno ltn. A. Navaičio viena pirmųjų iš lėktuvo padarytų atgauto Vilniaus nuotraukų. Kitoje jos pusėje apvalus antspaudas „Karo aviacijos III grandies fotosekcija“, Vilnius, 1939 m. lapkričio 1 d.

džia mus prie medžių viršūnių. Skridamas pro Gedimino pilį fotografuoju ir stebiu bokšte mums mojuojančius žmones. Tarp jų matau Lietuvos karo aviacijos lakūną. Spėju, kad tai kpt. Jurgis (Kopukovas) Kovas, nes jis buvo išsiųstas Vilniun kaip mūsų atstovas Raudonojoje armijoje. Gedimino pilį apskrendame tiksliai nustatytu laiku – 13 val. – ir skrendame atgal maršrutu Vievis–Kaišiadorys–Kaunas.

1939 m. lapkričio 23-iają Lietuvos kariuomenės šventės proga dar kartą skridome į Vilnių dalyvauti kariuomenės parade. Vėl skrido septynios eskadrilės. Likus keliolikai kilometrų iki Vilniaus, sniegas ir rūkas visiškai prispaudė prie žemės. Matomumas buvo labai blogas. Mano grandis skrido dešiniau nuo vedančios grandies, vadovaujamos mjr. K. Šimkaus. Retkarčiais per rūką ir sniegą sunkiai ją žžiūrėdavau, o kairiosios grandies visiškai nesimatė. Junginiui vadovaujantis plk. ltn. J. Liorentas, baimindamasis nelaimės, lėktuvų susidūrimo, nutarė nerizikuoti ir pasuko atgal Jonavos kryptimi. Tolstant nuo Vilniaus matomumas, lyg tyčia, gerėjo, ir ties Gegužine jau skridome 600 m aukštyje. Čia plk. ltn. J. Liorentas nurodė eskadrilėms skristi į savo bazes: šiauliečiams – į Šiaulius, panevėžiečiams – į Panevėžį, o kauniečiams – į Kauną.

Vilniaus grąžimo Lietuvai 70-ųjų metinių proga krašto apsaugos ministrė Rasa Juknevičienė Vilniaus rotušėje sveikina ir apdovanoja dim. plk. ltn. A. Navaitį, skrydžio į Vilnių dalyvį, 2009 m. spalio 29 d. Alfredo Pliadžio (KAM) nuotrauka

Skridome patenkinti, laimingi, nors ir nepavyko dalyvauti paskutinėje Lietuvos kariuomenės šventėje, ir net nepagalvojome, kad po pusmečio Sovietų Sąjunga, sulaužiusi visus savo iškilmingus pareiškimus apie draugiškumą Lietuvai ir tarptautines sutartis, sutelkusi dešimteriopai gausesnę kariuomenę, negu turėjo Lietuva, paskelbusi melagingus, absurdiškus kaltinimus, ją okupuos.

OKUPACIJA

1940 m. pavasarį tarptautinė politinė padėtis buvo labai panaši į tą, kuri susiklostė 1991 m. sausio 13 d., kai Michailas Gorbačiovas, kaip ir Stalinas, manė, kad istorinės reikšmės įvykiai Artimuosiuose Rytuose užgoš mažos tautos suvirškinimą.

1940 m. balandžio 8–9 d. Vokietija okupavo Daniją ir įsiveržė į Norvegiją. Gegužės 10-ąją vokiečių armija, dar nebaigusi karo veiksmų Norvegijoje, visa jėga užgriuvo Olandiją ir Belgiją, stengdamasi apeiti Mažino liniją ir suduoti triuškinantį smūgį Prancūzijai. Prasidėję didieji įvykiai plėtojosi neregėtu greičiu. Jau gegužės 4 d. kapituliavo Olandija, o gegužės 28 d. – ir Belgija. Vokiečių kariuomenė, pralaužusi silpnus prancūzų įtvirtinimus prie Belgijos sienos, įsiveržė į Prancūziją, spausdama prie jūros prancūzų ir anglų pajėgas. Birželio 4 d. jau buvo baigta operacija prie Diunkerko, Lamanšo sąsiauryje.

Apie šią situaciją rašė L. Truska ir V. Kancevičius: „*Sovietų Sąjungos vyriausybė, pasinaudodama tuo, kad pasaulio dėmesys nukreiptas į tragiškus įvykius Vakaruose, nusprendė, kad atėjo pats tinkamiausias laikas įgyvendinti 1939 m. rugpjūčio 23 d. ir rugsėjo 28 d. slaptąjį Molotovo-Ribentropo suokalbį dėl Lenkijos, Lietuvos, Latvijos, Estijos, Suomijos pasidalinimo. 1940 m. gegužės 25 d. Molotovas, iškvietęs Lietuvos pasiuntinį Maskvoje L. Natkevičių, perdavė Lietuvos vyriausybei notą.*“⁶

1940 m. gegužės 29 d. Sovietų Sąjungos telegramų agentūra TASS paskelbė šiuos Molotovo priekaištus Lietuvos vyriausybei. Tai buvo kaip ir įsakymas miestų, gamyklų, net kolūkių partijų sekretoriams beteisus sovietų piliečius varyti į mitingus ir pradėti nežaboto melo ir šmeižto kampaniją prieš Lietuvą neva dėl raudonarmiečių pagrobimo ir kankinimo saugumo policijoj.

Šiems įvykiams ištirti buvo sudaryta speciali vyriausybės komisija. Užsienio reikalų ministras J. Urbšys tris kartus kreipėsi į sovietinės valdžios atstovus, kad leistų apklausti sovietų vyriausybės pareiškimė minimus raudonarmiečius ir išsiaiškinti, kada ir kaip buvo pagrobti, kas juos tardė, kur tie kanalizacijos vamzdžiai ir panašiai. Į visus tris prašymus Sovietų Sąjungos vyriausybė neatsakė.

Sovietinių karių dingimas, jų kankinimas Lietuvos saugumo, kad išgautų žinių apie sovietų armiją, buvo pats bjauriausias melas, kokį galėjo sugalvoti

⁶ Liudas Truska, Vytautas Kancevičius. *Lietuva Stalino ir Hitlerio sandėrio verpetuose: 1939–1940 m. rugpjūčio 3 d. politinių įvykių kronika*. Vilnius: Mintis, 1990.

Sovietų Sąjungos lėktuvas pirmosiomis okupacijos dienomis greta ANBO-41.
Lietuvos aviacijos muziejaus rinkinių nuotrauka

tik komunistai, viską vertinantys savo gyvenimo praktika. Jeigu kas nors panašaus būtų buvę, sovietiniai lietuvių istorikai, tokie kaip M. Burokevičius, J. Aničas, A. Rakūnas ir kiti, tai išpūstų iki negirdėtų dalykų, o jie tyli, net ekskursantams nerodo, kur tie kanalizacijos vamzdžiai, kuriais iš saugumo pabėgo raudonarmiečiai.

Gana keistas ir šis sutapimas. 1940 m. birželio 14 d. vokiečiai užėmė Paryžių. Tos pačios dienos naktį 23 val. 50 min. Molotovas iškvietam į Kremlių tuo metu Maskvoje buvusiam užsienio reikalų ministrui J. Urbšui įteikė ultimatumą.

Taip baigėsi 22 metus laisvės oru kvėpavusios Nepriklausomos Lietuvos gyvenimas.

LIETUVOS KARIUOMENĖS TRAGEDIJA

„Griaunant nepriklausomos Lietuvos valstybę, vienas iš pačių pirmųjų taikinių, aišku, buvo Lietuvos kariuomenė“

Juozas Urbšys

1939 m. rudenį prasidėjusi Lietuvos kariuomenės vadovybės krizė savo apogėjų pasiekė 1940 m. sausį, kai kariuomenės vadas brg. gen. S. Raštikis buvo išleistas trims mėnesiams atostogų sveikatos sustiprinti, o vietoj jo 1940 m. sausio 22 d. paskirtas ministro pirmininko Antano Merkio proteguojamas div. gen. V. Vitkauskas. Po trijų mėnesių, išleidus į atsargą S. Raštikį, 1940 m. balandžio 22 d. kariuomenės vadu buvo patvirtintas V. Vitkauskas. Šiam galutinai įsitvirtinus kariuomenės vado poste, Sovietų Sąjunga pradėjo reikšti Lietuvai įvairias absurdiškas pretenzijas dėl neva mūsų saugumo tarnybų pagrobtų raudonarmiečių.

Div. gen. V. Vitkausko paskyrimas kariuomenės vadu buvo didelis komunistinės žvalgybos laimėjimas, o Lietuvai – tikra tragedija, jos kariuomenei – dviguba tragedija.

Okupavus Lietuvą, kariuomenė nenustojo egzistuoti. Ją naikino palengva, metodiškai, su komunistiniu cinizmu tvirtinant, kad viskas daroma pačios kariuomenės labui. Naikinimas prasidėjo nuo pirmųjų okupacijos dienų ir tęsėsi iki karo pradžios ir net jam prasidėjus. Besitraukiančių dalinių vadai ir kovotojai buvo areštuojami, nukankinami arba sušaudomi vietoje. Karo aviacija buvo baigta naikinti antrąją karo dieną – 1941 m. birželio 23-iają.

Lietuvos karo aviacija okupacijos jėgą pajuto jau pirmosiomis jos dienomis. Birželio 16-ąją, apie 14–16 val., Šiaulių padangę užtemdė daugybė okupanto lėktuvų.

Dar su antpečiais – paskutinėmis tarnybos dienomis Lietuvos karo aviacijoje, Šiauliai, 1940 m. birželis

Jie triukšmingai skraidė virš miesto ir leidosi Zoknių aerodrome, riedėjo priemūšų angarų, juos blokuodami, kad niekas iš ten neišvežtų lėktuvų. Tas pats vyko Kaune ir Panevėžyje. Sovietų Sąjunga demonstravo savo galybę. Daugiau Lietuvos, kaip suverenios valstybės, lėktuvai į orą nebepakilo.

Ir prasidėjo... Ir prasidėjo... Sovietų vyriausybės prezidentu paskirstas Justas Paleckis, vykdydamas savo šeiminių nurodymus išvalyti iš kariuomenės „liaudies priešus“ (ne Sovietų Sąjungos, ne komunistų priešus, o būtent „liaudies priešus“, t. y. mano, Jono ar Petro, pasiryžusių ginti savo liaudį, bet pavadintų priešais), pirmosiomis savo prezidentavimo valandomis išleido į atsargą Lietuvos šaulių sąjungos vadą plk. Praną Saladžių ir 9-ojo pėstininkų pulko vadą gen. št. plk. Antaną Gaušą, o Antanas Sniečkus įsakė juos suimti. 1940 m. birželio 25 d., praėjus vos 10 dienų nuo okupacijos pradžios, J. Paleckio, siekiančio išvalyti „kariuomenę nuo reakcingų karininkų“, buvo išleisti į atsargą šie Lietuvos karininkai:

1. Div. gen. Edvardas Adamkavičius – II divizijos vadas.
2. Div. gen. Mikas Rėklaitis – III divizijos vadas.
3. Brg. gen. Kazys Tallat-Kelpša – kavalerijos viršininkas.
4. Brg. gen. Klemensas Popeliučka – karo technikos viršininkas.
5. Brg. gen. Vladas Nagius-Nagevičius – Karo muziejaus viršininkas.
6. Brg. gen. Vladas Mieželis – Kariuomenės teismo pirmininkas.
7. Brg. gen. Emilis Vimeris – Kariuomenės teismo prokuroras.
8. Plk. Juozas Tumas – 2-ojo pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Algirdo pulko vadas.
9. Plk. Petras Dockus – 3-iojo artilerijos pulko vadas.
10. Plk. Mykolas Kalmantas – Ginklavimo valdybos Bendrojo skyriaus viršininkas.
11. Plk. Vladas Braziulis – ypatingųjų reikalų karininkas prie krašto apsaugos ministro.
12. Plk. ltn. Jonas Gudavičius – Kariuomenės teismo prokuroro padėjėjas.
13. Plk. ltn. Andrius Kerberis – Marijampolės apskrities karo komendantas.
14. Plk. ltn. Juozas Grigaliūnas – 1-ojo inžinerinio bataliono vadas.
15. Plk. ltn. Marijonas Vitkūnas – Ryšių bataliono vadas.
16. Plk. ltn. Kazys Babickas – Automobilių rinktinės vadas.
17. Plk. ltn. Viktoras Kazlauskas – Kauno komendantūros karininkas.
18. Plk. Jurgis Bobelis – Kauno miesto ir apskrities komendantas.

Greitai toks pat likimas ištiko ir kitus pulkų vadus, apskričių komendantus, aukštesnius karininkus. 1940 m. liepos 1 d. „valymo“ neišvengė ir Lietuvos karo aviacija:

1. Karo aviacijos štabo viršininkas gen. št. plk. Juozas Rapšys buvo atleistas iš pareigų, o vietoj jo paskirtas gen. št. plk. ltn. Juozas Jankauskas.
2. Karo aviacijos ūkio viršininkas plk. ltn. Eduardas Reichertas išleistas į atsargą, o į jo vietą perkeltas 3-iojo dragūnų pulko plk. ltn. Jonas Kaminskas.
3. Karo aviacijos pirkimų dalies viršininkas mjr. Vytautas Gricevičius išleistas į atsargą.

1940 m. liepos 2 d. įsakymu kariuomenei Nr. 75 į atsargą buvo išleisti šie karininkai:

1. Gen. št. plk. ltn. Narcyzas Tautvilas – I (žvalgybos) grupės vadas.
2. Mjr. Kazys Šimkus – 4-osios eskadrilės vadas.
3. Mjr. Juozas Vaičius – 5-osios eskadrilės vadas.
4. Mjr. Zigmąs Drunga – Karo aviacijos štabo Tarnybų skyriaus viršininkas.
5. Kpt. Aleksas Mariūnas – 2-osios eskadrilės lakūnas (vėliau priimtas atgal į aviaciją).
6. Kpt. Grigorius Radvenis – 3-iosios eskadrilės lakūnas, laikinai ėjęs Zoknių dirbtuvių viršininko pareigas.
7. Kpt. Albertas Švarpalaitis – III (bombonečių) grupės žinių karininkas.
8. Kpt. Ernestas Vimeris – Tiekimo skyriaus sandėlių viršininkas.
9. Plk. ltn. inž. Antanas Gavelis – Karo aviacijos dirbtuvių viršininkas.

1940 m. liepos 16 d. Karo aviacijos įsakymu Nr. 55 aviacijos komendantas plk. Antanas Motūzas paties prašymu buvo išleistas į aviacijos karininkų atsargą.

Naikinant aviaciją buvo ne tik atleidžiami lakūnai, bet ir grobiami pastatai. 1940 m. liepos 1 d., remiantis Kariuomenės tiekimo aplinkraščiu Nr. 9, nustatyta tvarka okupacinei kariuomenei buvo perduota:

1. Kareivinės – trobesiai Nr. 52 ir Nr. 78.
2. Angarai – trobesiai Nr. 24 ir Nr. 25.
3. Požeminė benzino cisterna – trobesys Nr. 3.
4. Mediniai sandėliai – trobesiai Nr. 11 ir Nr. 12.

Be tarnybinių patalpų, dar teko užleisti ir gyvenamuosius būstus. Dalis karininkų su šeimomis turėjo užleisti valdiškas patalpas ir ieškoti butų mieste.

To buvo maža – 1940 m. rugpjūčio 6 d. įsakyme Karo aviacijai Nr. 62 rašoma: „*Suformuotus Pajuostyje pagal 1938 m. slaptą įsakymą Nr. 373 neetatinius dalinius nuo š. m. liepos 22 d. skaityti Joniškėlio igulos daliniais.*“ Taip okupantai iš Pajuosčio aerodromo išgrūdo II (naikintuvų) grupės štabą, 6-ąją ir 8-ąją eskadriles, užgrobė aerodromą, pastatus, lėktuvus ir kitą kariuomenės turtą.

J. Paleckio, Lietuvos Kvislingo, dekretais okupacijos pradžioje iš karo aviacijos buvo pašalinta 13 įvairias pareigas einančių karininkų. Tas jo kariuomenės valymas netiesiogiai palietė ir mane. Atleidus iš kariuomenės III (bombonečių) grupės žinių karininką kpt. Albertą Švarpalaitį, į šias pareigas buvau paskirtas aš.

Prasidėjo man neįprastas darbas. Tuo labiau kad jau kitą dieną nuo pareigų buvo nušalintas III (bombonečių) grupės vadas plk. ltn. J. Liorentas ir jam jau nerūpėjo man patarinėti. Į jo vietą paskyrė kpt. Balį Brazį (vėliau jam buvo suteiktas majoro laipsnis), kuris apie štabo darbą nusimanė ne ką daugiau nei aš. Dirbome, kaip sugebėjome. Gal kpt. B. Brazio šaltumas, neskuba ir palengvino darbą.

Prasidėjo nesibaigiantys džiaugsmo, padėkos mitingai „draugui“ Stalinui „už tėvišką meilę ir rūpinimąsi Lietuvos liaudimi ir jos kariuomene“.

Antano Navaičio pasakotas to meto anekdotas: „Tamsa vade, kaip gi taip? Sakai, kad šiandien gausime po litruką, o atvedei mums kažkokį plepį ir sakai, kad politrukas.“

Bevalant Lietuvos kariuomenę paaiškėjo, kad ir jos pavadinimas neatitinka „laiko dvasios“. 1940 m. liepos 4 d. 714-ajame „Vyriausybės žinių“ numeryje buvo paskelbtas įsakymas, kuriuo Lietuvos kariuomenė nuo liepos 3 d. perkrikštyta į „Lietuvos Liaudies kariuomenę“.

antpečiai pakeisti „petlicomis“ (ant švarko atlapų prisiūti ginklo rūšies spalvos trikampiai, prie jų prisegtos laipsnio žvaigždutės), vietoje nedemokratiško kreipinio „tamsta“ atsirado „draugas“, įsteigtas politrukų (politinių vadovų) institutas. Į Lietuvos kariuomenę įsiliejo nemažai vadovujančių darbuotojų, dauguma jų – niekada netarnavę kariuomenėje.

Karo aviacijos vyriausioju politruku paskirtas Vladimiras Krestjanovas, vėliau 29-ajame šaulių teritoriniame korpuse tapęs 179-osios divizijos NKVD Ypatingojo skyriaus viršininku, 1941 m. birželio 14 d. organizavęs lietuvių karininkų areštus, po karo tvarkė LSSR žemės ūkio ministerijos kadrus.

Į Zoknių (Šiauliuose) III aviacijos (bombonešių) grupę politruku dirbti atvyko Lietuvos budelio Aleksandro Gudaičio-Guzevičiaus svainis Eduardas Kazys Lisauskas, galbūt vienintelis iš politrukų kadrinis Lietuvos karininkas. Jis, baigęs Lietuvos karo mokyklą, prieš pat okupaciją pakeltas į leitenantus, buvo II eilės karo lakūnas. Su Šiauliuose sutiktais buvusiais mokslo draugais nesibičiuliavo, vaikštinėjo vienas, pasipūtęs, vaizduodamas patį aukščiausią III aviacijos (bombonešių) grupės viršininką. Kad būtų aiškiau, už kiek ltn. E. K. Lisauskas pardavė Lietuvos karininko garbę ir tapo kolaborantu, atskleisiu, kiek padidėjo jo atlyginimas. Įsakymo Karo aviacijai Nr. 59 3 § rašoma:

„Karo Aviacijos ltn. Lisauskas nuo š. m. liepos 18 d. iš užimamos 2 esk. karo lakūno (komandos viršininko XI atlyginimo kategorija) vietos atleistas ir nuo tos pat dienos paskirtas eiti III grupės politinio vadovo pareigas (plk. ltn. VII atlyginimo kategorija).“

Iš įsakymo matyti, kad ltn. E. K. Lisauskas padarė milžinišką šuolį iš leitenanto į pulkininkus leitenantus ir iš XI atlyginimo kategorijos peršoko į VII atlyginimo kategoriją. Nesigilindamas į teises, kuriomis naudojasi leitenantas ir pulkininkas leitenantas, noriu priminti, kad Lietuvos kariuomenėje karininkų ir liktinių puskarininkų atlyginimą sudarė pagrindinė alga, butpignigiai, vaikų priedai, švenčių priedai, specialybės priedai ir atsitiktiniai atlyginimai.

Pagrindinę algą sudarė pagal laipsnį ir einamas pareigas nustatytas atlyginimas:

Laipsnis	Pareigos
J. leitenantas 300 Lt	Būrio vadas – XII atl. ktg. 125 Lt
<u>Leitenantas</u> 350 Lt	<u>Komandos viršininkas – XI atl. ktg.</u> 160 Lt
Kapitonas 450 Lt	Kuopos vadas – X atl. ktg. 250 Lt
Majoras 525 Lt	Bataliono vadas – IX atl. ktg. 295 Lt
<u>Plk. leitenantas</u> 600 Lt	<u>Pulko vado pavaduotojas – VIII atl. ktg.</u> 325 Lt
	<u>Ats. bataliono vadas – VII atl. ktg.</u> 365 Lt
Pulkininkas 750 Lt	Pulko vadas – VI atl. ktg. 475 Lt
Brg. generolas 900 Lt	V atl. ktg. 575 Lt
Div. generolas 1200 Lt	VI atl. ktg. 675 Lt
	III atl. ktg. 800 Lt
	II atl. ktg. 900 Lt
	Kariuomenės vadas – I atl. ktg. 1500 Lt

Su Lietuvos liaudies kariuomenės uniforma, Šiauliai, 1940 m. vasara

Butpinigiai buvo mokami valdiškais butais neaprupintiems karininkams ir puskarininkams: žemesniesiems karininkams (j. ltn., ltn., kpt.) – 60 Lt (vedusiems) arba 45 Lt (nevedusiems), aukštesniesiems karininkams (mjr., plk., plk. ltn.) – 95 Lt (vedusiems) arba 60 Lt (nevedusiems).

Karininkams, turintiems iki 14 metų vaikų, kas mėnesį buvo mokama: 1 vaiką – 10 Lt, 2 vaikus – po 15 Lt, 3 ir daugiau vaikų – po 20 Lt.

Švenčių priedai buvo mokami prieš Velykas ir Kalėdas: žemesniesiems karininkams – 200 Lt (vedusiems) arba 100 Lt (nevedusiems), aukštesniesiems karininkams – 300 Lt (vedusiems) arba 150 Lt (nevedusiems), generolams – 400 Lt (vedusiems) arba 200 Lt (nevedusiems).

Atliekantiems skraidymo pratimus karo lakūnams kas mėnesį buvo mokami specialybės priedai: I eilės karo lakūnams – 225 Lt, II eilės karo lakūnams – 100 Lt, mokiniams lakūnams karininkams – 50 Lt, mokiniams lakūnams puskarininkams – 15 Lt. Tarnaujantys Karo laivyne gaudavo 20 %, Linkaičių dirbtuvėse – 10 % pagrindinės algos priedą.

Atsiktinius atlyginimus sudarė komandiruočiai, persikėlimo pašalpa ir kita. Baigusius Karo mokyklą mokėta 1500 Lt pašalpa aprangai, o kariams, komandiruojamiems į užsienį, civiliniams drabužiams įsigyti.

Taigi, tapusio kolaborantu ltn. E. K. Lisausko mėnesinė alga nuo 655 Lt šoktelėjo iki 1125 Lt (vienu brūkšniu pabrauktas ltn. E. K. Lisausko Lietuvos kariuomenėje gautas atlyginimas, dviem brūkšniais – atlyginimas, tapus kolaborantu). Švenčių priedai nenurodyti, nes okupacinė valdžia, matyt, nesuskubo jų skirti.

Pirmieji masiniai areštai, sukrėtę Lietuvos karius, prasidėjo 1940 m. liepos mėn., naktį iš 23-iosios į 24-ąją, Švenčionėliuose. Tą naktį 9-ajame pėstininkų Lietuvos kunigaikščio Vytenio pulke buvo areštuota daugiau kaip 30 karininkų ir kareivių. Aš, tada III aviacijos (bombonešių) grupės žinių karininkas, turėjau galimybę susipažinti su visomis karininkų ir puskarininkų atestacijomis. Kai kuriems savo mokslo draugams E. K. Lisauskas atestacijos išvadose pateikė asmeninę nuomonę: „Tarp kareivių nepopuliarus. Neturi autoriteto. Tarybų valdžiai nepritaria.“

Lakūnai su aerodromo kuopos kareiviais nieko bendra neturėjo, tad pastarieji daugumos lakūnų net pravardžių nežinojo. Nežinojo kareivių nuomonės ir E. K. Lisauskas, nes neslepiamas pasipūtimas ne tik karininkus, bet ir kareivius nuo jo atstūmė. Vėliau, pasikalbėjus su E. K. Lisausko mokslo draugais, paaiškėjo, kad tie „neturintieji autoriteto ir nepritariantys tarybų valdžiai“ retkarčiais su juo, kaip su bendramoksliu, elgdavosi familiariai ir net pasijuokdavo. Toks jo elgesys nebuvo būdingas Lietuvos karininkui.

„9 pėst. pulko kariai, areštuoti 1940 m. liepos 24 d. Švenčionėliuose, sėdėjo

Kauno sunkių darbų kalėjime. Toliau karo teismas. Šis, neradęs kaltinamosios medžiagos, gražino bylą papildyti. 1941 m. balandžio mėn. NKVD ypatingas trejetas visiems davė po 8 metus. Grįžo į Lietuvą tik pusė. Žemaitis ir pusė. Gražulis.“⁷

Be jų, dar j. ltn. Vacys Skinderis (paleistas iš kalėjimo, vėliau miręs JAV) ir j. ltn. Petras Vismantas (grįžęs po kalinimo gyveno Žemaičių Naumiestyje, mirė 2008 m.).

Dabar dėl Komunistų partijos vykdyto Lietuvos gyventojų genocido, nekaltų žmonių naikavimo kaltinami Stalinas, Berija, Dekanozovas, komunistinė sistema. Bet ar tik jie ir ta komunistinė sistema kalti? Argi tų išsigimėlių teroras būtų įgavęs tokį mastą, jeigu jiems nebūtų talkininkavę mažesni niekšeliai, gerai pažįstantys suimtuosius, gal net suvedinėdami su jais asmenines sąskaitas? Niekas nepatikės, kad tuos 9-ojo pėstininkų Lietuvos kunigaikščio Vytenio pulko karius išsirinko Berija ar Guzevičius. Areštuojamųjų sąrašą sudarė pulko politrukas.

1990 m. sausio 26 d. „Atgimimo“ 4-ajame numeryje buvo išspausdintas mano straipsnis „Nepriklausomos Lietuvos kariai“. Jame paminėjau, kad vienas iš Švenčionėlių 9-ojo pėstininkų Lietuvos kunigaikščio Vytenio pulko tragedijos iniciatorių yra LSSR nusipelnęs teisininkas, istorijos mokslų kandidatas – tokiais titulais jis pasirašydavo savo straipsnius – Eusejus Jacovskis.

E. Jacovskis labai įdomiai teisinosi 1990 m. „Atgimimo“ 8-ojo numerio straipsnyje „Gerbiame, gerbkime tiesą“, kuriame rašė: „Į Švenčionėlių stovyklą maždaug liepos viduryje atvyko ką tik paskirtas pulko politinis vadovas Jonas Kleiva <...> J. Kleiva buvo mažaraštis, tad jis man užkrovė visą pulko raštvedybą.“

Atseit su karininkais ir kareiviais nieko bendra neturėjęs, vykdamas ano mažaraščio pavedimus, tvarkęs popierėlius. Tačiau knygoje rusų kalba „To užmiršti negalima“ apie savo susitikimą su Lietuvos budeliu A. Guzevičiumi rašė:

„1940 m., nuvertus fašistų valdžią, mano tėvų bute Kaune, Vienybės aikštėje 2 (dabar J. Janonio aikštė), laikinai įsikūrė Lietuvos Kompartijos CK. Čia vyko posėdžiai, įvairūs pasitarimai, nuolatos lankėsi vadovaujantys darbuotojai, tarp jų ir A. Guzevičius. Jis susidraugavo su mūsų šeima, ypač su broliu Aleksandru, kuris buvo paskirtas CK pirmojo sekretoriaus padėjėju. Aleksandras (suprask, Guzevičius) jau tada girdėjęs, kad vienas Jacovskio sūnus tarnauja armijoje NKVD ypatingojo skyriaus įgaliotiniu, o mums, čekistams, buvo žinoma, kad revoliucionierius-pogrindininkas A. Guzevičius paskirtas Vidaus reikalų Liaudies Komisarų.“⁸

⁷ *Gimtas kraštas*, 1989-09-28, Nr. 39.

⁸ Яцовскис Е. Я. *Забвению не подлежит*. Москва: Воениздат, 1985, с. 45.

Kokiais naivuoliais E. Jacovskis laiko „Atgimimo“ skaitytojus, įtikinėdamas, kad NKVD įgaliotinis ir dar Ypatingojo skyriaus darbuotojas buvo užsiėmęs tik popierių tvarkymu.

„Valymas“ ir areštas – per ilgas procesas Lietuvos kariuomenei likviduoti. Tai Maskvos vadovų netenkino. Tačiau ją likviduoti vienu smūgiu kol kas nepatogu, nes tai sukeltų audringą gyventojų ir pasaulio reakciją. Kremlius valdovai surado saliamonišką išeitį – nusprendė vieniems metams sukurti šaulių teritorinį korpusą. Sovietinės armijos centriniame valstybiniame archyve esantis PRIBOVO įsakymas apie Pabaltijo respublikų įkuriamus teritorinius korpusus atrodo taip:

„Pabaltijo karinei Tarybai.

Komunistų partijos Centro komitetas ir Liaudies komisarų taryba dėl Estijos, Latvijos ir Lietuvos armijos nusprendė:

1. *Estijos, Latvijos ir Lietuvos SSR armijas išsaugoti vienerių metų laikotarpyje, išvalyti nuo nepageidaujamų elementų ir perorganizuoti kiekvieną armiją į šaulių teritorinį korpusą, turint galvoje, kad per šį laiką vadovaujanti sudėtis persikvalifikuos ir įsisavins rusų kalbą. Po to teritorinius korpusus pakeisti eksteritoriniais korpusais, formuojamais bendrais pagrindais.*

Korpusams suteikti pavadinimus:

Estų korpusui – 22 šaulių korpusas,

Latvių korpusui – 24 šaulių korpusas,

Lietuvių korpusui – 29 šaulių korpusas.

2. *Kiekviename korpuse pagal veikiančius Raudonosios armijos etatus turėti korpusingę eskadrilę – 208 žmonės.*

<...>

Iš viso korpuse 15 142 žmonės.

Aeroeskadrilėje 208 žmonės.

Vadovaujančio personalo – 77 žmonės.

Jaunesniojo vadovaujančio personalo – 72 žmonės.

Eilinių – 59 žmonės.

Automašinių – 19.⁹

Tai buvo apgaulingas propagandinis Komunistų partijos Centro komiteto nutarimas, nes, kuriantis Sovietų Sąjungai, buvę gruzinų, baltarusių, ukrainiečių, armėnų, latvių ir kitų tautų kariniai daliniai seniai buvo panaikinti.

Reikėjo sudaryti vaizdą, kad ne okupantai, o pati Lietuvos kolaborantų vyriausybė naikina mūsų kariuomenę. 1940 m. rugpjūčio 30 d. Lietuvos SSR Liaudies komisarų tarybos pirmininkas pasirašė Lietuvos kariuomenės laidojimo nutarimą:

„1. *Perorganizuoti Lietuvos liaudies kariuomenę į Raudonosios armijos Šaulių teritorinį korpusą ir įjungti jį į Pabaltijo Ypatingos Karo Apygardos kariuomenės sudėtį.*

M. Gedvilas

Lietuvos SSR Liaudies komisarų tarybos pirmininkas

A. Bauža

Liaudies komisarų tarybos reikalų valdytojas“

Šitaip iš Lietuvos kariuomenės trijų divizijų dar vienus metus liko dvi, iš devynių pėstininkų pulkų – šeši, iš trijų raitelių pulkų – vienas, ir tas pats po pusmečio buvo likviduotas, iš trijų Lietuvos karo aviacijos grupių – po tris eskadriles ir viena Karo aviacijos mokyklos mokomosios grupės eskadrilė.

Prasidėjo skausmingas Lietuvos kariuomenės perorganizavimas. Visi pulkai turėjo palikti, užleisti okupantams savo kareivines, įvairius pastatus ir apsigyventi nepritaikytose kariuomenei patalpose. Visas šaulių teritorinis korpusas buvo sugrūstas į Vilnių ir jo apylinkes. Div. gen. S. Raštikis taip aprašo korpuso dislokacijos vaizdą:

„*Vilniuje: 29-ojo korpuso štabas, 179-osios ir 184-osios divizijų štabai, 234-as šaulių pulkas, 259 šaulių pulkas, 297 šaulių pulkas, 294 šaulių pulkas, 297 šaulių pulkas, 615-as artilerijos pulkas, 179-osios ir 184-osios divizijų antrinės dalys:*

Trakuose – 262 šaulių pulkas,

Pabradėje – 616 art. pulkas,

Lentvaryje – 617 art. pulkas,

Švenčionėliuose – 619 art. pulkas,

Nemenčinėje – 619 art. pulko divizionas,

Rokiškyje – 215 šaulių pulkas,

Obeliuose – 215 šaulių pulko batalionas,

Kupiškyje – 618 art. pulkas,

Ukmergėje – aviacijos eskadrilė,

Kaune (iki 1941 m. balandžio mėnesio) – 26 kavalerijos pulkas.¹⁰

9 Sovietinių ginkluotųjų pajėgų centrinis valstybinis archyvas, f. 37848, b. 72, l. 2.

10 *Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai.* Studijų biuro leidinys, t. 2, Kaunas, Vilnius, 1942–1943, p. 184.

KARO AVIACIJOS LIKIMAS

1940 m. birželio 15 d. 15 val. apie 150 000 Raudonosios armijos karių peržengė Lietuvos sieną ir ji buvo okupuota. Lietuvai tai buvo baisi tragedija, o jos kariuomenei – dviguba tragedija. Pirma – kariuomenei, skirtai ir pasirengusiai ginti savo tautos laisvę ir nepriklausomybę, dėl išdavikiškų kariuomenės vado div. gen. V. Vitkausko veiksmų neteko pradėti vykdyti to tautos laisvės gynimo uždavinio, o tik pagal nurodymus ramiai sutikti okupantus. Antroji kariuomenės tragedija – tai jos sunaikinimas.

Kiek buvo karo lakūnų, galima spręsti iš slapto 1940 m. birželio 13 d. įsakymo Karo aviacijai Nr. 3 (žr. 2 priedą). Sąraše minimos 162 pavardės. Prie jų pridėjus karo aviacijos viršininko brg. gen. A. Gustaičio, štabo viršininko gen. št. plk. ltn. J. Jankausko ir Karo aviacijos mokyklos viršininko plk. ltn. V. Reimonto pavardes, išeina, kad buvo 165 karo lakūnai, tarnaujantys Lietuvos karo aviacijoje ir turintys teisę gauti specialybės priedą, iš jų – 96 karininkai ir 73 puskarininkiai.

Karo lakūnas, dėl kokių nors priežasčių neskraidęs nustatyto skaičiaus valandų, netekdavo teisės gauti specialybės priedą: I eilės karo lakūnas – 225 Lt, II eilės – 100 Lt (kas mėnesį).

SSRS okupavus Lietuvą, likviduojant Lietuvos karo aviaciją, Felikso Vaitkaus „Lituanika II“ tapo rusų lakūnų taikiniu – 1940 m. rudenį, nuėmus sparnus, ji išvežama iš Zoknių aerodromo į Šilėnų poligoną subombarduoti

Okupacinės SSRS kariuomenės Pabradės poligone kaip taikiniai subombarduoti ANBO-41. Šio tipo lėktuvais buvo ginkluota 4-oji eskadrilė, kurioje tarnavo ltn. A. Navaitis

Iš viso Lietuvos karo aviacijoje tarnavo daugiau kaip 200 lakūnų: 119 pilotų (karininkų ir puskarininkų), 65 žvalgai (tik karininkai) ir daugiau kaip 20 oro šaulių (puskarininkų).

Iš 1941 m. gegužės 30 d. Varėnos geležinkelio stotyje naktį rašyto laiško Marytei:

„Dabar sėdžiu Varėnos stotyje. Prieš mus kitam gale sėdi rusas, po stiklinę kaip vandenį traukia šnapsą. Kur šiandien nakvosiu ir kada grįšiu, nežinau. Kiek algos gausiu šį mėnesį, nežinau, nes esu paskirtas į puskarininkio etatą. Taip daugumoj karininkų paskirta į puskarininkių vietas, o puskarininkiai į karininkų.“

Kokį okupantai užgrobė kovinį Lietuvos karo aviacijos turta, galima spręsti iš 1940 m. spalio 11 d. 29-ojo šaulių teritorinio korpuso užnugario viršininkui siųsto pranešimo Nr. 448 dėl 1940 m. spalio mėn. kovinio aviacijos turto apyskaitos (žr. 4 priedą). Karo aviacijos likimas bene geriausiai nuspėjamas iš 1940 m. spalio 27 d. įsakymo Nr. 96 § 5 (žr. 5 priedą).

Karo aviacijos viršininkas brg. gen. A. Gustaitis ir jos likvidavimo komisijos nariai buvo atleisti paskutiniai – oficialiai 1941 m. sausio 1 d.

29-OJO ŠAULIŲ TERITORINIO KORPUSO ESKADRILĖ

Net ir paskelbus įsakymą Nr. 96 Lietuvos karo aviacija toliau egzistavo. Iš jos personalo buvo sukomplektuota 29-ojo šaulių teritorinio korpuso eskadrilė, mūsų vadinta Tautine eskadrile. Joje tarnauti liko 3 majorai, 18 kapitonų, 24 leitenantai, 11 jaunesniųjų leitenantų. Iš 52 lakūnų 50 buvo lietuviai ir 2 rusai – eskadrilės vado pavaduotojas ir komisaras. Be lakūnų, dar tarnavo keli administracijos karininkai (eskadrilės karių sąrašas ir žinios apie jų likimą pateikta 6 priede).

Eskadrilę pradėjo formuoti tu nelemtu 1940 m. rudenį. Galutinai eskadrilę suformavo spalio mėn. Ji buvo dislokuota netoli Ukmergės, Pivonijoje, nes visus Lietuvos karo aviacijos aerodromus buvo užėmusi sovietų aviacija. 1940 m. spalio 23 d. į Šiaulius atvyko 9 lėktuvų įgulos, kurios turėjo nuskraidinti ANBO-41 lėktuvus kuriamai eskadrilei.

Nuo 4-osios eskadrilės angaro durų patraukiami sovietiniai lėktuvai, užblokavę išvežamus iš jo Lietuvos lėktuvus. Išvežami 9 ANBO-41. Išbandyti varikliai, ir apie 15 val. eskadrilė išsirikiuoja startui. Stebėti lietuvių lakūnų skrydžio, be mūsų, vykdančių III aviacijos (bombonešių) grupės likvidavimą, susirinko labai daug Zokniuose dislokuotos sovietinės aviacijos atstovų. Sužadė varikliai, ir ANBO-41, pariedėję apie 100 m, atsiplėšė nuo žemės. Dar kelias dešimtis metrų spaudę pažemiu, staiga beveik statmenai šovė aukštyr ir atsidūrė pakankamame skrydžiui aukštyje. Nuostaba ir susižavėjimas matėsi susirinkusių sovietinių lakūnų akyse. Panašaus dalyko jie nebuvo matę. Eskadrilė, atsisveikindama su Šiauliais, paskutinį kartą apskrido ratą apie miestą ir pasuko Kauno link. Tiesiai į Pivoniją skristi neleista todėl, kad ten dar nebuvo dirbtuvių. Reikėjo panaikinti ant lėktuvų esančius Vyčio kryžius ir vietoj jų nupaišyti penkiakampes žvaigždes. Skristi į Pivoniją buvo leista tik spalio 26 d.

Tomis dienomis išleidome į atsargą visus III aviacijos (bombonešių) grupės lakūnus puskarininkius, mechanikus ir kitą aptarnaujantį personalą. Palydėjau mūsų aerodromo kuopos kareivius, perkeliamus į kažkurį artilerijos pulką Vilniuje (Šnipiškėse), ir grįžęs į Šiaulius dar kurį laiką su mjr. B. Braziu ir kol kas neišleistais į atsargą kpt. Vincu Karaliumi, j. ltn. Kostu Liakšu ir vrš. Jonu Pavilioniu tvarkėme III aviacijos (bombonešių) grupės dokumentus, darėme bylų aprašus. Galutinai sutvarkius bylas ir atidavus jas Karo aviacijos likvidavimo komisijai, lapkričio pabaigoje su mjr. B. Braziu atvykome į Ukmergę, į Tautinę eskadrilę. Eskadrilė jau buvo sukomplektuota ir pradėjusi normalų gyvenimą. Eskadrilėje, be anksčiau išvardintų lakūnų, dar

29-ojo šaulių teritorinio korpuso atskirosios aviacijos eskadrilės ltn. A. Navaičio asmens liudijimas. A. Navaičio archyvo dokumentas, dabar saugomas Lietuvos aviacijos muziejuje (GEK 6470)

buvo 2 lakūnai rusai – eskadrilės vado pavaduotojas, pilotas ltn. Jarčiukas, ir komisaras, pilotas Zaika.

Lėktuvus tvarkė mūsų mechanikai lietuviai ir rusai, kurių buvo septyni: 3-iojo rango inžinierius ir 6 mechanikai.

Kiek eskadrilėje buvo lėktuvų, nė vienas iš eskadrilės karo lakūnų tiksliai neprisimena. J. psk. Aleksas Guja tvirtino, kad 13: 9 – ANBO-41, 3 – ANBO-51, 1 – „Gloster Gladiator Mk. I“¹¹, ltn. Aleksandras Kostkus – kad 20: 9 – ANBO-41, 3 – ANBO-51, 5 – ANBO-IV, 2 – „Klemm KL-35b“ ir 1 – „Gloster Gladiator Mk. I“¹². Kpt. Juozas Vaičiūnas (JAV) atsiminimuose rašo, kad eskadrilė turėjo 23 lėktuvus. Gal arčiausiai tiesos yra kpt. J. Vaičiūnas ir ltn. A. Kostkus. Man dar atrodo, kad eskadrilė turėjo ir ANBO-IV. Bet juk kpt. J. Vaičiūnas rašė ne po 50 metų, o gerokai anksčiau.

Kita vertus, kad eskadrilėje galėjo būti daugiau kaip 14 lėktuvų, rodo ir karių skaičius: joje tarnavo 25 pilotai ir 25 žvalgai. Jeigu eskadrilė turėjo tik 14 lėktuvų, kyla klausimas, kodėl vienam lėktuvui buvo skirtos 2 įgulos. Pažymėtina, kad „Gloster Gladiator Mk. I“ ir „Bücher-133 C Jungmeister“ buvo vienviečiai.

¹¹ *Sparnai*, 1989, Nr. 3.

¹² *Sparnai*, 1991, Nr. 2.

Taigi kodėl iš Pivonijos į Pabradę išskrido tik 9 ANBO-41 ir 3 ANBO-51? Kodėl buvo palikti kiti lėktuvai? Aš šį faktą aiškinu lakūnų trūkumu, nes daug jų buvo suimta, dar daugiau, prasidėjus karui, nepajėgė grįžti ar sąmoningai negrįžo į Ukmergę iš Kauno, Šiaulių ir kitų vietų. Bandydamas išsiaiškinti, kiek eskadrilėje buvo lėktuvų, sudariau Lietuvos karo aviacijos eskadrilių lėktuvų sąrašą (žr. 3 priedą).

Eskadrilė turėjo kilnojamasias lauko dirbtuves, radijo stotį, keliolika sunkvežimių ir daug kitų būtinų priemonių, kad galėtų sklandžiai veikti. Kokiomis sąlygomis gyveno ir dirbo eskadrilės personalas, galima sužinoti iš sovietinės kariuomenės Centriniam valstybiniam archyve Maskvoje saugomų 29-ojo šaulių teritorinio korpuso dokumentų, kad ir iš įsakymo Nr. 032:

„Vilnius 1940 m. gruodžio 18 d.

1940 m. gruodžio 9 d. Korpuso Štabo valdyba patikrino korpuso aviacijos eskadrilę, kaip laikomasi vidaus tvarkos ir kaip organizuojamas mokymas. Nustatė:

I Vidaus tvarka

1. Lėktuvai: viena dalis laikoma lauko angaruose, kita dalis lauke. Nė vienas lėktuvas neužplombuotas.

2. Aerodromas: Aerodromas neįrengtas. Jo plotas 280/600 m. Angarų nėra. Radijo stotis (AD (aerodromas) į korpuso radijo sistemą neįjungta).

II Trūkumams ištaisyti įsakau:

3. Dėl vidaus tvarkos: Visus lėktuvus plombuoti, kaip numato Liaudies Gynybos Komisarariato įsakymas.

4. Dėl mokymo: Eskadrilę aprūpinti būtiniausiomis šturmanavimo priemonėmis.

5. Už blogą materialinės dalies laikymą ir nevykdymą LGK įsakymo dėl lėktuvų plombavimo korpuso eskadrilės vadui ir komisarui reiškiau pastabą.

Einantis korpuso vado pareigas

Div. generolas Vitkauskas

Korpuso komisaras

Brig. komisaras Carev

einantis štabo viršininko pareigas

Brig. generolas Černius“

Eskadrilės lakūnai dėvėjo Lietuvos karo aviacijos uniformą. Lakūnai, be algos, dar gaudavo vadinamąjį Vorošilovo davinį. Iš to Vorošilovo davinio mums ruošdavo pusryčius ir pietus eskadrilės valgykloje, kuri buvo įsikūrusi Pivonijos kurhauze. Vakarieniaudavome kiekvienas atskirai, bet daugiausia restorane, vadinamame „Svetaine“. Užsiėmimų daug neturėjome. Pagrindiniai mokslai buvo VKP(B) istorijos trumpasis kursas, Stalino biografija ir pasakaitos apie tarptautinę padėtį.

Skraidymo pratimų buvo daug. Tai įvairūs trumpi skrydžiai, aukštasis pilotažas virš aerodromo. Žiemą kai kurie lakūnai dalyvaudavo korpuso manevruose. O keisčiausias mums buvo šaudymas į oro taikinius Ukmergės rajone. Eskadrilės vado pavaduotojas ltn. Jarčiukas tvirtino, kad, šaudant į oro taikinius, „kulipkos“ taip plačiai išsisklaido, kad jų poveikis žemėje beveik lygus nuliui. Mūsų skrydžiai buvo labai trumpi, pvz., Ukmergė–Gaižiūnai–Kaišiadorys–Ukmergė.

Vieno tokio skrydžio metu netoli Kaišiadorių, skrendant 1 500 m aukštyje, užgeso mūsų lėktuvo variklis. Buvo vasario mėnuo. Laukai nukloti sniegu. Pilotas, rodos, vrš. Balys Dabušis nutūpė sėkmingai. Apžiūrėję lėktuvą pastebėjome, kad per neužsuktą čiaupą ištekėjusi alyva. Paprastai per šalčius iš variklio alyva buvo išleidžiama, o rengiant lėktuvą skrydžiui, pripilama naujos, karštos, kad greičiau jis įkaistų iki reikiamos temperatūros. Taip ir iš mūsų lėktuvo mechanikai, išleidę alyvą, nakčiai paliko neužsuktą čiaupą. Ruošdami lėktuvą skrydžiui nepastebėjo, kad neužsuktas alyvos čiaupas. Skrendant alyva ištekėjo, variklis įkaito ir sustojo. Mudu su pilotu nusprendėme, kad tai – nedidelė bėda. Nuėjau į Kaišiadorių geležinkelio stotį ir pranešiau apie avariją. Po kiek laiko atskrido kitas lėktuvas ir atgabeno alyvos. Pripylėme, bandom paleisti, bet variklis – nė iš vietos. Taip maža avarija virto didele. Reikėjo keisti variklį. Dėl lėktuvą prižiūrinčių mechanikų neatidumo

Likvidavus Lietuvos karo aviaciją 29-ojo šaulių teritorinio korpuso atskirosios aviacijos eskadrilės lakūnas ltn. A. Navaitis – Lietuvos kariuomenės karių skiriamieji ženklai pakeisti rusiškomis „petlicomis“

eskadrilės mechanikams teko kankintis 3–4 dienas, atgabenti ir keisti variklį, o aš, kaip lėktuvo įgulos viršininkas, nepatikrinęs prieš skrydį lėktuvo, gavau 5 paras namų arešto. Išardžius variklį paaiškėjo, kad jo stūmokliai buvo prikėpę prie cilindro sienelių.

Paskutinis mano skrydis buvo 1941 m. gegužės 18 d. Skridau maršrutu Ukmergė–Kėdainiai ir nusileidau Kėdainiuose.

Mums buvo keista, kad parašytų laiškų negalėjome siųsti adresu: Ukmergė, Karo aviacija, kaip buvome įpratę, o turėjome nurodyti pašto dėžutės numerį – 100b.

Sovietinis atvirlaiškis, išsiųstas ltn. A. Navaičiui naujuoju adresu: „Pašto dėžutė 100b“

Eskadrilėje tuo metu buvo nesilpna krepšinio ir tinklinio komanda. Ją sudarė leitenantai Urbėtis, Malinauskas, Norkus, Karosas ir aš, taip pat jaunesnieji leitenantai Petrikas ir Martusas. Ukmergėje stipresni už mus buvo tik Mokytojų seminarijos krepšininkai. Tinklinyje lygių neturėjome. Ypač sekėdavosi triušškinti rusų divizijos sportininkus. Mus labai palaikydavo Ukmergės moksleiviai, o rusai pykdavo, ypač jei pralaimėdavo varžybas, nes tinklinį laikė rusų tautiniu žaidimu, kaip mes – krepšinį.

Noriu priminti vieną niekur neskelbtą faktą, kuris rodo, kaip brg. gen. A. Gustaitis rūpinosi karo amunicija. Likviduojant karo aviaciją kilo problemų dėl Lietuvos karo aviacijos karininkų ramovės turto. Juk tai buvo nuosavas karo aviacijos karininkų turtas. Tuo tikslu Kaune buvo sušauktas karininkų pasitarimas. Iš Šiaulių dalyvavome trise. Daugelis norėjo, kad prisiminimui apie tarnybą Lietuvos kariuomenėje kiekvienas karininkas gautų įrankių komplektą: puodelį, šaukštą, peilį ir kitų reikmenų, ant kurių būtų raidės ir plieno sparnų emblema.

Brg. gen. A. Gustaitis labai energingai įrodinėjo, kad visas turtas turi būti perduotas besikuriančiai eskadrilei, tad Lietuvos aviatoriai savo eskadrilę turi aprūpinti kuo geriau. Jo idėja laimėjo. Visas turtas buvo perduotas eskadrilei Ukmergėje. Deja... Vėliau besikuriančiam Karo aviacijos muziejui, dabartiniam Lietuvos aviacijos muziejui, rasti kokį nors suvenyrinį daiktėlį, naudotą karo lakūnų Ramovėje, nepavyko.

SUĖMIMAS

1941 m. gegužės 30 d. dalį mūsų tautinės eskadrilės lakūnų komandiravo į Varėnos poligoną tobulintis koreguoti artilerijos ugnį. Birželio 14 d., apie 1 val. nakties, mus staiga pakėlė. Per pusvalandį turėjome susiruošti, nes dviem vežimais buvome vežami į Varėnos geležinkelio stotį. Tik išvažiavusius iš poligono mus sustabdė ginkluoti rusų kareiviai, susodino pasitaikiusioje duobėje ant žemės ir apstatė ginkluotais sargybiniais. Tada susidariusios padėties mes neįvertinome ir net juokavome. Tik vienas kpt. Vaclovas Žukas pasakė: „Vyrai, čia ne juokai. Tai gali baigtis baisia tragedija.“

Po kokių trijų valandų atvykęs rusų karininkas mūsų atsiprašė, girdi, vyksta tankų divizijos manevrai, ir kareiviai nesupratę įsakymo neišleisti iš poligono kariškių. Palinkėjo laimingo kelio į Ukmergę. Pasirodo, tuo metu tankų divizija, o gal ir daugiau, buvo apsupusi Varėnos poligoną. Sparčiai buvo ruošiamasi galutinei Lietuvos kariuomenės likvidacijai – vadų areštams.

Iš Varėnos stoties išvykome tik po pietų, todėl Jonavoje atsiradome apie 23 val. Prie durų stovėjusi ginkluota NKVD sargyba pavalgyti į stoties bufetą neįleido. Sužinojome, kad ten įsikūręs žmonių trėmimo štabas, o geležinkeliečiai pranešė, kad ant atsarginių bėgių stovi prekinis ešelonas, į kurį gabenamos ištisos šeimos.

Šeštadieniais ir sekmadieniais eskadrilėje užsiėmimų nebūdavo. Penktadienį, baigiantis užsiėmimams, kai areštavus dalį lakūnų eskadrilėje susidarė įtempta padėtis, eskadrilės vadas mjr. J. Kovas pasakė: „Vyrai! Kurie norite, šeštadienį ir sekmadienį galite aplankyti savo artimųjų, nes kitą šeštadienį nežinau, ar galėsiu išleisti.“

Tuo metu, kai atvyko traukinys Kaunas–Kretinga, aš pasakiau draugams: „Praneškite mjr. J. Kovui, kad išvykau į Šiaulius pas žmoną“, – ir nusipirkęs bilietą įlipau į vagoną.

Kupė buvo du jaunuoliai, važiuojantys iš Kauno. Jie man pasakė: „Kaune sklinda kalbos, kad rusų valdžia, tvarkanti Lietuvos reikalus, J. Paleckiuvi pakišusi pasirašyti įsakymą, kuriuo numatoma iš Lietuvos išvežti pusę milijono gyventojų. J. Paleckis pasirašyti nesutikęs ir nualpęs. Įsakymą pasirašė Komisarų tarybos pirmininkas M. Gedvilas.“

Buvo taip ar nebuvo, dabar niekas nepasakys. Kėdainių, Dotnuvos, Radviliškio, Šiaulių geležinkelio stotys kaip išmirusios, nesijaučia to įprasto judėjimo atvykus traukiniui. Ant atsarginių bėgių prekiniai ešelonai, o apie juos vaikšto ginkluoti sargybiniai.

Šiauliai. Skubu į Miglovaros gatvę. Prie durų mano vizitinės kortelės nėra. Jos vietoje žmonos ranka parašyta ir prisegta uošvės kortelė: „O. Knyvienė.“

O Viešpatie! Kokie mes tada buvome naivūs, manydami, kad Liaudies komisarų motinos vizitinė kortelė apsaugos nuo komunistinio teroro. Skambinu. Girdžiu už durų šnabždesį. Pagaliau uošvė klausia: „Kas čia?“ Atsakau: „Aš.“ Išgirstu džiaugsmingus žmonos ir uošvės balsus: „Antanukas!“

Žmona papasakojo, kad Šiauliuose naktį iš penktadienio į šeštadienį, t. y. naktį iš birželio 13-osios į 14-ąją, areštavo daug mokytojų su šeimomis. Jie sugrūsti į prekinius vagonus, bet sargyba neleidžia prie jų priėti ir ką nors perduoti. Jos Mokytojų seminarijos mokytojų irgi yra areštuotų.

Sekmadienis, birželio 15-oji, laikas grįžti į Ukmergę. Žmona, lydėdama į stotį, sako: „Antanuk, nevažiuok į Ukmergę. Man baisu.“ Net šmėkstelėjo mintis „pasilikti“. Pasižiūrėjau į ją ir nusprendžiau – jei negrįšiu į eskadrilę, tai bus įvertinta kaip dezertyravimas ir reikš pražūtį ne tik man, bet ir jai, sūneliui Algiukui ir uošvei. Ne, negaliu pasilikti. Reikia važiuoti, nors ir nežinau, kas laukia Ukmergėje. Pasirodo, kad laukė toks pat likimas kaip ir pasilikusių Šiauliuose, nors gal ir lengvesnis, nes Marytė ir sūnus liko Tėvyneje. Jau grįžęs iš Norilsko sužinojau, kad naktį iš birželio 15-osios į 16-ąją mūsų bute darė kratą, ieškojo manęs pasislėpusio. Kai žmona pasakė, kad išvažiavau į Ukmergę, kratą nutraukė ir išėjo.

Prisimena j. ltn. Mečys Bužėnas: „Birželio 15 d. naktį (vidurnaktį) į mūsų kambarį pabeldė ir vyriškas balsas lietuviškai užklausė: „Yra čia leitenantas Navaitis?“ Atsakiau, kad nėra, ir daugiau nesiteiravo, nei kur yra, nei kada grįš. O man net mintis nekilo, kad tai buvo enkavėdistai. Tik kitą dieną sužinojau apie įvykius.“

Ukmergėje gyvenau Pakalnės gatvėje su j. ltn. M. Bužėnu. Tą sekmadienį pas jį atvažiavusi žmona pasakė, kad, be anksčiau areštuotų kpt. Kosto Bikniaus, kpt. Viktoro Sakalo, ltn. Stasio Šeštokaicio, ltn. Balio Morkūno, ltn. Medardo Vasiliausko, j. ltn. Jono Valio ir vrš. B. Dabušio, dar šiandien suėmė ltn. Pertą Urbėtį ir j. ltn. Juozą Martusą. Paklauses, ar manęs niekas

neieškojo, ir jai atsakius „niekas“, palinkėjau jiems laimingai pernaktuoti ir pasakiau, kad einu nakvoti pas ltn. Viktorą Kantauską.

Apie 2 val. nakties mus pažadino beldimas į ltn. V. Kantausko buto duris ir langą. Kantauskienė sako: „Viktorai, neatidaryk!“ Mudu su V. Kantausku pasitarę nutarėme atidaryti. Į kambarį įsiveržė keturi enkavėdistai. Vienas iš jų, lietuvis politrukas, man liepė rengtis ir išsivedė. Atšaukė sargybą. Pasirodo, namas buvo apsuptas. Į sunkvežimį, be tų keturių enkavėdistų, sulipo dar šeši kareiviai. Mane pasodino ant grindų ir atvežė į Ukmergės kleboniją, nes ji buvo nacionalizuota, o ten NKVD įsirengė savo įstaigą su tardymo kameromis. Čia mane išrengė, iškratė, nusegė laikrodį, atėmė užrašų knygutę ir parkerį. Pranešė, kad gynybos komisaro įsakymu esu paleistas iš Raudonosios armijos, o LSSR vyriausybės nu-

tarimu areštuotas. Čia pat nuplėšė „petlicas“ ir nuvedė į klebonijos rūšį. Uždarė kartu su j. ltn. J. Martusu. Ltn. P. Urbėtis sėdėjo atskirai, kitoje kameroje.

1941 m. ankstyvą birželio 16-osios rytą mus tris įsodino į sunkvežimį. Įsakė sėstis ant grindų, o kiekviename kampe pasodino po sargybinių su šautuvu. Priešais mus prie kabinos atsisėdo du karininkai su pistoletais rankose. Perspėjo: nesidairyti, nekalbėti. Pajudėjome Vilniaus kryptimi. Ką ten dairysiesi – sėdinčiajam ant grindų per sunkvežimio bortus ir taip nieko nematyti. Kelionė, kaip mums tada atrodė, buvo labai varginanti. Kelias duobėtas. Vairuotojas per duobes važiuoja nepristabdydamas. Visą kelią mus taip ir mėtė – tai aukštyn, tai žemyn.

Vilniuje uždare įgulos areštinėje, kuri buvo Jaunimo sode (dabar Bernardinų sodas – V. N.). Į ją dar atvežė gydytoją plk. ltn. Domininką Kizlauską ir artilerijos kpt. Antaną Staronį. Pastarąjį paėmė iš ligoninės, kur jis gulėjo sulaužyta ranka. Iš Kauno Aukštosios Panemunės džiovininkų ligoninės atvežė mano gimnazijos laikų draugą ltn. Juozą Rakaitį. Čia pietus mums atnešė mano laidos ltn. Vlodo Kvietinsko kuopos kareiviai. Sužinojęs, kad jų kuopos vadas ltn. V. Kvietinskas, jam parašiau: „Vladai, pranešk žmonai, gyv. Šiauliuose, Miglovaros g. 7, kad mane veža į „plačiąją tėvynę.“ Grįžusiam iš Norilsko žmona papasakojo, kad ji, gavusi Vlodo laišką birželio 20-ąją, manęs ieškojo Naujosios Vilnios geležinkelio stotyje.

Po pietų mus, šeši karininkus, susodino į sunkvežimį ant grindų ir nuvežė į Naujosios Vilnios geležinkelio stotį. Geležinkelio stotyje vežė pro tremiamų civilių žmonių ešeloną. Čia tuo metu dėjosi nenupasakojami baisūs dalykai. Mes, sėdintys ant grindų, negalėjome jų matyti, bet buvo girdėti beviltiški moterų klyksmai, verksmas, aimanos, vaikų spieгимas ir baisūs, civilizuotam žmogui neįprasti, neaprašomi rusiški keiksmas. Greičiausiai vyko vyrų nuo šeimų atskyrimas: iš žmonių, vaikų glėbio buvo plėšiami vyrai, tėvai. Kariškių ešelonas buvo toliau, todėl iš čia nesimatė to siaubo ir nesigirdėjo tų širdį draskančių aimanų. Čia radome jau į prekinius vagonus sugrūstus 184-osios šaulių divizijos iš Varėnos ir 179-osios šaulių divizijos iš Pabradės poligono atvežtus ir kitur 1940 m. birželio 14 d. areštuotus karininkus. Tarp jų buvo ir mūsų eskadrilės gydytojas j. ltn. Antanas Janulis. Kaip jis ten pateko, nežinau.

Pagal privalomą turėti visiems darbininkams ir tarnautojams Darbo knygelę toliau aprašyti įvykiai rusų kalba įvardinti taip: „Taryba Tarybinėje Armijoje nuo 1940 m. spalio 4 d. iki 1947 m. liepos 15 d. Bendra tarnybos lietuviškoje ir Tarybinėje Armijoje trukmė trylika metų 9 mėnesiai.“ Tas pat lietuvių kalba parašyta: „Bendras stažas Armijoje“, nenurodant kokioje. Taigi toliau – atsiminimai apie „darbinę veiklą“.

SUDIEV, TĖVYNE

1941 m. birželio 16 d. 23 val. 40 min. mūsų ešelonas iš Naujosios Vilnios pajudėjo „plačiosios tėvynės“ link. Birželio 19-osios rytą atsidūrėme Tuvos srities Babinino geležinkelio stotyje. Tą pačią dieną mus, kaip didžiausius nusikaltėlius, sargybiniai su šautuvais ir šunimis, išsirikiavę kas keli metrai, nuvarė toliau, gal 20 ar 30 km nuo Babinino stoties, į Juchnovkos lagerį.

Dar birželio 16-osios pavakaryje į mūsų vagoną įmetė kiekvienam po porą kepaliukų „Paramos“ kepyklos specialiai kareiviams keptos duonos. Jokio maisto ir daiktų neturėjome. Babinino stotyje tos duonos dar buvo likę nemažai. Kai kurie iš mūsų, išsodinami iš vagono, dėl viso pikto pasiėmė po kepaliuką. Aš irgi, kažkokio instinkto vedamas, į lakūno odinę striukę įsivyniojau net du kepaliukus. Viename postovyje netoli kažkokio kaimo mus apsupo moterys ir vaikai. Ištroškę jų prašėme vandens. Tik sargybiniams leidus jo atnešė ir pradėjo duoną keisti į pieną. Tuos du kepaliukus išsikeičiau į pieną. Juo ne tik pats atsigaivinau, bet ir J. Martusą pavaišinau. Tada mums buvo keista ir nesuprantama, kodėl kaimo žmogus, duonos augintojas, taip puola prie jos, nes dar neįsivaizdavome kolchozinės sistemos. Gavusios duonos, moterys čia pat ją laužė, davė vaikams, pačios pasigardžiuodamos valgė.

Pakeliui į lagerį pasivijome areštuotus estų ir latvių karininkus. Jie ėjo nešini lagaminais ir maišais. Buvo tikri „krežai“ (labai turtingi žmonės – V. N.), palyginti su mumis, Lietuvos karininkais. Matyt, tai priklausė nuo NKVD dalinių, vykdžiusių trėmimus ir areštus.

Juchnovkos lageris buvo gražioje vietoje, sausame, gražiame pušyne. Ideali vieta poilsiauti. Lageris buvo tik pradėtas statyti. Statė, o gal, tiksliau, tik plėtė jį lenkų belaisviai. Kažkada tai buvo garsaus rusų rašytojo grafo Levo Tolstojaus palivarkas. Netoli lagerio stovėjo gražūs rūmai. Turbūt juose gyveno lagerio vadovybė. Mokantys lenkiškai kažkur rado užrašą: „Čia buvo 3 000 lenkų armijos belaisvių. 1941 m. birželio 15-ąją išgabenti nežinoma kryptimi.“ Po karo sužinojome apie NKVD žvėrišką susidorojimą su lenkų karo belaisviais Katynėje, spėjome, kad tie, buvę Juchnovkos lageryje, karo belaisviai galėjo pakliūti į Katynės skerdyklą.

Dimisijos mjr. Stasys Buzas straipsnyje „Neryžtingumo kaina“ rašė: „Yra išlikęs Pavliščevo šile surašytas aktas, kuriame nurodoma, kad vyr. politrukas Nizovas (buvęs mūsų ešlono konvojaus viršininkas) perdavė, o Juchnovkos lagerio viršininkas Kijus priėmė 256 areštuotus žmones, buvusius Lietuvos armijos kari-

Iš 1946 m. balandžio 1 d. Marytės laiško:

„Tu iš Naujosios Vilnios išvažiavai birželio 16 d., o aš Tavęs N. Vilnioj ieškojau birželio 19–20 d. d. Dar tebesant man Vilniuje kilo karas ir aš taip ir likau. Tiesa, likom mes visi trys: aš, Algis ir mamutė. Gyvenau tada pas vyr. brolių (Valerijoną – V. N.), bet, Tu žinai, jis tada smarkiai sirgo šiltine ir buvo be sąmonės. Po pusanatro mėnesio, kai jau vėl atsinaujino susisiekimas traukiniais, aš po dviejų parų kelionės grįžau į Šiaulius. Netoli nuo mūsų gyvenamų namų buvo krintus bomba. Langai visi buvo išskritę. Šeimininkė, tiesa, rūpinosi paliktu butu ir todėl niekas nebuvo dingę. Frontas buvo jau toli. Prasidėjo okupacijos gyvenimo laikotarpis. Savo senosios seminarijos rūmų nebeatgavom – jie buvo užimti kariuomenės. Mes susispietėme mažose patalpose tarp seminarijos ir banko. <...> Aiškų, darbas buvo sunkus, dviem pamainom ir seminarijai visai nepritaikytose patalpose. Nebuvo suolų. Ir aiškiai atsimečiau lietuvių k. mokytojo pasakytus žodžius: „Mes dirbsime ir mokysimės, nesvarbu, kaip ir kur, mes rašysime, nors ir be suolų, nors ir ant grindų, bet mes dirbsime.“ Ir mes dirbome. Dirbome turbūt instinktyviai jausdami, kad vokiečiai nepakęs mūsų darbo ir jį ne šiandien, tai ryt nutrauks. Ir mūsų instinktas neapvylė. Po kuro laiko ir iš tų patalpų mus išmetė. Tada mes prisiglaudėm senelių prieglaudoj Dvaro gatvėj. Tai baisi ironija, bet už tai Tu gali vaizdžiai matyti mokinių norą ir užsidegimą mokytis. Likusius tris kambarius gavom vaikų daržely. Su atskiriam mokinių grupelėm dirbom namuose. Pagaliau mūsų seminarija, kadangi mokiniai buvo susipratę, susilaukė višiško uždarymo. Bet mes buvom ne vieni, tokio likimo susilaukė universitetas, kėletas seminarijų, tautinių šokių ansamblys. Tiesa, mums, nors mes, mokytojai, darbo neturėjom, algas mokėjom. Bet ne tame esmė.“

Iš 1946 m. birželio 3 d. laiško Marytei:

„Skaitydamas Tavo laišką, kad Tu VI.19–20 d. manęs ieškojai N. Vilnioje, nesuprantu, kaip Tu taip greit sužinojai, kad aš išsileidau į tolimą ekskursinę kelionę. Aš, rodos, matau Tavo skaudžius pergyvenimus tada ieškant manęs. Taip, Mariuk, Tu tada daugiau pergyvenai nei aš.“

ninkus. Į Juchnovkos lagerį taip pat buvo atvežta apie 500 latvių ir apie 200 estų karininkų ir kitokių laipsnių karių. Buvome tos pačios sovietinės klastos aukos.¹³

Mano su kitais bendraautorais parašytoje atsiminimų knygoje yra Lietuvos karių, kankintų Norilske, sąrašas. Čia išvardyta 331 pavardė. Jei prie 256 pridėsime 14 artilerijos karininkų, išsiųstų į „kursus“, 60–70 areštuotų prasidėjus karui, ir dar išstremtus 28 civilius, tai 1941 m. į Norilską galėjo būti atgabenta daugiau kaip 360 lietuvių. Žinoma, per tą laiką viena kita pavardė galėjo ir užsimiršti¹⁴.

Juchnovkos lageryje gyvenome kaip kurorte. Į darbus nevarė, oras gražus, saulėtas. Vieną lietingą popietę susiorganizavę Lietuvos karininkai užtraukė lietuvišką dainą. Jiems baigus, pradėjo latviai, o po jų – estai. Galima sakyti, susiorganizavo savotiška saviveikla. Užsimezgė pažintys. Susipažinau su latviu lakūnu kapitonu ir estu jūrų aviacijos majoru. Su latviu susikalbėti šiaip taip pavykdavo, o su estu buvo prasčiau – vienas žodis lietuviškai, du trys – vokiškai, dar žodis kitas rusiškai (tada jau buvau išmokęs keliolika rusiškų aviacijos terminų).

Birželio 28-osios pavakaryje staiga su daiktais buvome išrikiuoti. Lagerio viršininkas pasakė, kad mes perkeliami į geresnį lagerį. Apsupti tų pačių šunų ir enkavėdistų pajudėjome atgal į Babinino geležinkelio stotį. Pakeliui kažkas rado gabaliuką laikraščio, iš jo sužinojome, kad prasidėjęs karas. Į Babinino geležinkelio stotį atvarė birželio 29-osios rytą. Buvo graži, saulėta diena. Vagonų mums vežti dar nebuvo. Iš visų pusių atsupti sargybinių lūkuriavome ant dirvono netoli stoties. Iki pusės išsirengę mėgavomės saulės voniomis. Žinoma, išsirengę buvome tik mes, jaunesni. Nakčiai mus, apie tūkstantį žmonių (lietuvių, latvių, estų), sugrūdo į prie stoties esančią daržinę. Sugrūdo kaip silkes statinėje, kad net pajudėti negalėjome. Paryčiui, t. y. birželio 30 d., atvyko prekiniai vagonai, ir mus sugrūdo į juos.

Ilgokai nepajudėjome iš Babinino stoties. Kitose stotyse mūsų ešelonas taip pat stovėdavo, kol praleisdavo vieną po kito į Vakarus skubančius ešelonus su kariuomene ir karine technika. Kadangi lietuvių, latvių ir estų uniformos labai skyrėsi nuo Raudonosios armijos uniformos, mūsų ešeloną pravažiuojantiems kariškiams rodė kaip pirmųjų sovietinės kariuomenės pergalių vaisių, atseit mes – pirmomis karo dienomis paimti karo belaisviai vokiečiai. Dabar gerai neprisimenu, ar Babinino, ar kurioje kitoje stotyje, sustojus vienam ešelonui, kareiviai pradėjo tyčiotis iš tariamųjų belaisvių vokiečių. Mokantys rusiškai kažką jiems aiškino. Vienas kareivis sušuko: „*Draugas*

politruke, šitame vagonė vokiečiai moka rusiškai.“ Mūsiškiams atsakius, kad mes ne vokiečiai, o prieš pat karą areštuoti Raudonosios armijos karininkai, politrukai bematant suvijo kareivius į vagonus.

Artėjant prie Maskvos aukštai iškelti apsauginiai oro balionai rodė, kad karo veiksmai plėtojasi sparčiai ir kad Maskva jau bombarduojama vokiečių. Ji buvo bombarduojama ir tą naktį, kai mūsų ešelonas stovėjo kažkurioje Maskvos stotyje įgrūstas tarp daugybės kitų ešelonų. Bombardavimo metu sargyba ir mašinistai išsibėgiojo, palikę mus Dievo malonei, o gal ne tik mus, bet ir daugelį kitų tremiamųjų, užrakintus vagonuose.

Vežami nuo Maskvos per Uralo kalnus, per pusę Sibiro, pasikeisdami pro grotuotą vagono langelį stebėjome gamtą, žmones, namus. Matėme, kokie apskurę, suvargę Sovietų Sąjungos piliečiai. Nuostabą kėlė, kad net karštomis vasaros dienomis žmonės vaikšto apsiavę veltiniais. Keistai atrodė ir pastatytos pašiūrėlės, ir tie tušti, neapgyvendinti Sibiro plotai. Važiuoju gerą pusdienį nuo vienos tokios pašiūrėlių krūvelės iki kitos arba iki kokio nors statinio, aptverto spygliuotos vielos tvora, su kampuose pastatytais sargybinių bokšteliais. Atrodė, kad patekome į priešistorinius, vietomis – į baudžiavos laikus. Prisimindamas, kokį įspūdį mums tada padarė sovietinio gyvenimo tikrovė, labai gerai supratau prancūzų lakūno Fransua de Žofro nuostabą, kai jų eskadrilė iš Sovietų Sąjungos persikėlė į Lietuvą: „*Normandijos pulkas iš Baltarusijos persikėlė į Lietuvą. Čia mes pamatėme visai kitokį gyvenimą. Namai, žmonės, jų gyvenimo būdas ir papročiai – visa tai iš pagrindų skyrėsi nuo to, ką buvome matę iki šiolei... Prieš keletą valandų buvome pasaulyje, nepanašiamie į tą, kur gimėme. Spustelėjome 400 kilometrų – ir atrodo, kad mes tarsi savo krašte.*“¹⁵

Kažkuris iš mūsų vagonė taip įvertino situaciją: „*Aišku, kad mums, pamąčiusiems tą išgirtą sovietinį gyvenimą, tą atsilikimą nuo civiliziuoto pasaulio, jokiū būdu jie neleis grįžti į Lietuvą, kad nepasakytume savo artimiesiems tikrosios teisybės.*“

1941 m. liepos 15 d. atsidūrėme Krasnojarsko persiuntimo lageryje. Jis buvo padalintas į dvi zonas. Tarp zonų – gal 20–30 metrų, o gal ir didesnis tarpas. Per tą tarpą mes pajėgdavome permesti laiškų apvyniotą akmenuką. Vienoje zonoje laikė Lietuvos, Latvijos ir Estijos karininkus, atgabentus iš Juchnovkos lagerio, kitoje zonoje – keliomis dienomis vėliau atgabentus 42 mūsų, latvių ir estų aukštuosius artilerijos karininkus, kurie birželio pradžioje buvo pasiųsti į tobulinimosi „kursus“ ir areštuoti 1941 m. birželio 28 d. Gorochovecko poligone. Iš lietuvių buvo:

¹³ *Karys*, 1992, Nr. 11.

¹⁴ *Norilsko vyčiai: atsiminimai*. Sud. Bronius Zlatkus. Vilnius: Vyturys, 1992, p. 294–304.

¹⁵ Fransua de Žofras, *Normandija–Nemunas*. Vilnius: Mintis, 1985, p.113.

1. Brg. gen. Jonas Juodišius – žuvo 1950 m. kovo 13 d. Abezės lageryje, Komijoje.
2. Brg. gen. Vincas Žilys – grįžo 1955 m., mirė 1972 m. spalio 9 d. Kaune.
3. Plk. Kazys Abaras – žuvo 1950 m. spalio 1 d. Taišeto r., Irkutsko sr.
4. Plk. Vincas Jasulaitis – grįžo 1956 m., mirė 1988 m. lapkričio 11 d. Kaune.
5. Plk. Vladas Sidzikauskas – grįžo 1956 m., mirė 1974 m.
6. Plk. Alfonsas Sklėrius – žuvo 1943 m. gruodį Lamoje.
7. Plk. Leonas Rupšys – žuvo Lamoje 1942 m.
8. Plk. ltn. Petras Daukšys – žuvo Lamoje 1943 m. vasario 21 d.
9. Plk. ltn. Adomas Jonavičius – grįžo 1947 m.
10. Plk. ltn. Antanas Malijonis – grįžo 1948 m.
11. Plk. ltn. Pranas Matulis – grįžo 1955 m.
12. Plk. ltn. Edvardas Tallat-Kelpša – grįžo 1949 m.
13. Mjr. Antanas Dapkus – žuvo Lamoje 1944 m. gegužės 17 d.
14. Mjr. Balys Steikūnas – žuvo Lamoje 1945 m. gruodžio 20 d.

Lagerio barako pirmoje zonoje mus vėl baisiai sugrūdo. Gulėjome ant grynų lentų vienas prie kito. Naktį, norėdami apsiversti ant kito šono, turėjome pažadinti dešimt ar dvylika draugų, gulinčių ant tų pačių gultų, kad visi kartu tai padarytume. Krasnojarsko lageryje mums jau neleido veltui valgyti duonos. Mus suskirstė šimtinėmis. Šimtininkais buvo paskirti gen. št. plk. Mečius Stankaitis, plk. ltn. Jurgis Šečkus ir plk. ltn. Albertas Gaidys. Kiekvieną dieną mus varė į Jenisiejaus uostą krauti į baržas plytų, cemento ir kitų statybinių medžiagų. Karininkų, areštuotų tobulinimosi kursuose, į darbą nevarė. Juos visą laiką laikė atskirtus, net ir baržoje jie buvo sugrūsti atskirai, bet toks atskyrimas jokios praktiškai reikšmės neturėjo, nes šie karininkai nebuvo atskirti kokia nors siena, galėjome su jais dalintis savo išgyvenimais. Iš Dudinkos juos nugabeno į Lamą. Lama – tai enkavėdistams rengtas kurortas apie 100 km nuo Norilsko prie Lamos ežero.

Kai pakrovėme baržas, mus pačius liepos 28-osios vakare į vieną jų ir suvarė. Baržų karavanas pasileido Jenisiejumi žemyn į šiaurę. Tada mes suskaičiavome, kad baržoje gabenama apie 1000 lietuvių, latvių ir estų karininkų. Nematėme, kur plaukiame, nematėme, kaip atrodo taiga, Jenisiejaus krantai. Suvaryti į baržos triumą jautėmės kaip vergai, tik nesurakinti grandinėmis. Baržoje daugelis pradėjo rašyti įvairius maisto gaminimo receptus. Matyt, pradėjome jausti alkį, nes visos kalbos daugiausia sukosi apie maistą.

Ltn. Juozas Levanas Prancūzijoje buvo baigęs automobilistų kursų, todėl surengė mums kursus apie automobilį. Juk reikėjo kaip nors trumpinti laiką.

Pagalčiau rugpjūčio 9-ąją sustojome prie kažkokios gyvenvietės. Tai buvo Dudinka – Jenisiejaus uostas jau už speigračio. Dudinka kaip uostas pradėjo kurtis dar XVII amžiuje. Ji mus pasitiko šaltu Arkties alsavimu. Ankstesniais metais kalinius į Norilską varydavo pėsčius, todėl ne visi jį pasiekė ir amžiams liko gulėti tundroje. 1941 m. Dudinka su Norilsku jau buvo sujungta siauroju geležinkeliu. Mus susodino ant platformų. Nuotaika buvo gan prislėgta. Viską supo nykios pelkės, kai kur – pavieniui augantys žemaūgiai medeliai ir didesni ar mažesni šiose pelkėse išsimėtę ežerėliai. Oras – šaltas. Retas kuris iš mūsų turėjo milinę. Dauguma buvo tik su palaidinėmis, todėl, kad nors kiek sušiltume, glaudėmės vienas prie kito.

Trumpai „kelionę“ šešerių metų sūnui didžiosiomis raidėmis aprašė 1946 m. vasario 16 d. laiške:

„Kad tu suprastai, kaip aš toli nuo tavęs gyvenu, aš tau parašysiu, kiek aš keliau traukiniu ir laivu. 1941 metais birželio 16 dieną 23 val. 40 min. išvykau iš Naujosios Vilnios. Traukinys visu greičiu, nestovėdamas stotelėse, atvežė birželio mėn. 19 d. 05 val. į Babininą, Tulos apygardą. Čia esančioj nuo stoties apie 35 km stovykloje išbuvau iki birželio mėn. 28 dienos 03 val. Toliau per Maskvą, per Uralo kalnus, per daugelį miestų liepos mėn. 15 dieną 06 val. atvykau į Krasnojarską, o liepos mėn. 28 dieną 22 val. 30 min. Jenisiejaus upe pradėjau baržoj plaukti aukštyn į šiaurę ir rugpjūčio mėn. 9 d. atplaukiau į Dudinką, o iš Dudinkos traukiniu rugpjūčio mėn. 10 dieną atvykau į Norilską, kur ir dabar gyvenu, gaudamas nuo tavęs, nuo mamytės laiškus. Tu sužinok, kiek laiko eina traukinys iš Vilniaus į Kauną, ir man parašyk, kiek reikia atlikti kelionių iš Vilniaus į Kauną ir atgal, kad galėtum pasiekti mane.“

NORILSKAS

Keletas žodžių apie Norilską.

Kalinius į Norilską pradėjo gabenti 1934 m. Jie gyveno palapinėse. 1935 m. prasidėjo Norilsko A. P. Zaveniagino vardo kalnakasybos-metalurgijos kombinato statyba. 1936 m. Europos uostuose pasirodė laivai su Norilsko rūda, kuri buvo labai vertinama. 1941 m. Norilsko kaliniai jau gyveno kelių lagerių mediniuose barakuose. Sovietų Sąjungos lagerio paskirtis – kiek galima labiau išnaudoti kalinius kaip darbo jėgą ir kartu sugniuždyti moraliai, sunaikinti fiziškai. Norilskas – tai mažytė komunistų sukurtos kankinimo ir naikinimo sistemos dalis. Norilskas tam buvo ypač tinkama vieta – arktinis šaltis, trunkantis ilgiau kaip 8 mėnesius, baisios pūgos, amžinoji naktis, sunkus, varginantis, be poilsio darbas, badas, antisanitarinė lagerių būklė ir kriminalistų teroras pakliuvusius į Norilską naikino kaip gaisras sausą mišką.

Norilsko amžino įšalo žemė turtinga įvairių iškasenų: vario, nikelio rūdos, kobalto, platinos. Net auksas čia buvo plaunamas. Čia pat ir statybinės medžiagos: cementas, gipsas, molis.

Pirmieji Lietuvos, Latvijos ir Estijos karininkai, atgabenti į Norilsko mėsmaį, turbūt buvome mes. Ankstų 1941 m. rugpjūčio 10-osios rytą atsidūrėme Norilsko ypatingojo režimo 7-ajame lageryje – spygliuotų vielų aptvare. Tai buvo ypatingojo režimo 7-ojo lagerio punktas. Lageris buvo įrengtas Šmidto kalno papėdėje. Per jį tekėjo sraunus kalnų upelis. Tai buvo paprastas, niekuo neišsiskiriantis iš tūkstančių kitų Sovietų Sąjungos lagerių, kuriuose knibždėjo milijonai blakių ir utėlių, aptvertų keliomis eilėmis spygliuotų vielų, su kampuose pastatytais bokšteliais, kuriuose dieną ir naktį budėjo sargybiniai, lageris.

Septintasis lageris – tai mūsų kelionės pabaiga ir kančių pradžia. Jis mūsų laukė pasipuošęs šūkiu: „Sąžiningas darbas – trumpiausias kelias pirma laiko išeiti iš čia.“ Čia mus aprenė lagerininko drabužiais, gavome po maišą čiužiniui, užvalkaliuką pagalvei, antklodę, medinį šaukštą ir tokį pat dubenėlį. Dvi dienas leido tvarkytis, domėtis naujaisiais mūsų kaimynais, lagerio senbuviais.

Tie senbuviai – tai Raudonosios armijos kariai, pakliuvę į suomių nelaisvę karo metu, Raudonosios armijos vadai, areštuoti 1937–1938 m., Stalinui valant kariuomenės vadovybę. Jie tvirtino, kad 1937–1938 m. jų buvo atgabenta apie 30 000, o 1940 m. likę vos 8 000. Dar buvo lenkų belaisvių ir kriminalinių nusikaltėlių, įvairių tautybių žmonių. Kiek jų tame lageryje kalėjo, sunku pasakyti. Barakų – daugiau kaip 30. Kiekviename barake – po dvi sekcijas, jose įrengti mediniai dviaukščiai gultai, o tarp jų viduryje

РЕВИЗИЯ 1962г. 026

ОСОБЫЙ ОТДЕЛ ГУГБ НКВД СССР

Управление НКВД СССР

0205257

Учено в 1962г.

АРХИВ

КГБ при СМ Литовской ССР

Верховный Суд Литовской ССР

Дело № 40с-пр

Поступило 13-11-1947г.

ДЕЛО № 70

по обвинению Навайтис

Антанас Владо

СЕКРЕТНО

Особый Сектор

Прокуратуры Литовской ССР

14.11.1947г.

№ 2933с -/а.

СЕКРЕТНО

Особый Сектор

Прокуратуры Литовской ССР

23.01.1948г.

№ 1484с -/а.

Начато 10-11-1947г. дня 1947г.

Окончено 24-11-1947г. дня 1947г.

На 14 листах

№ 0205257

28781

П-7516-ЛН 2023

A. Navaičiui sukurptos baudžiamosios bylos viršelis, pagražintas rėmeliu, su įmantriai išraitytu bylos numeriu 70

paliktas tarpas praeiti. Viena gultų pusė – vienai brigadai, kita – kitai. Brigadoje 30–40 žmonių. Vienam žmogui priklausė 0,7–0,8 kvadratinio metro. Tokio naudingo gyvenamojo ploto koeficiento turbūt neįmanoma pasiekti ir normaliose kapinėse.

Po kiek laiko pasigirdo komanda: „Pirmoji šimtinė į pirtį – marš!“ Suėjo visi į niūrų pastatą ir dingo. Už gero pusvalandžio vėl komanda: „Antroji šimtinė – į pirtį!“ Antroji šimtinė suėjo į pirtį, o pirmosios vis dar nėra. Kilo įtarimas. Kur pradingo pirmoji šimtinė? kažkas pradėjo aiškinti, kad tai – ne pirtis, o komunistų išrastas žmonių žudymo fabrikas. Žmones suvaro, o ten atsiveria grindys, ir visi nugarma keliolika metrų žemyn ant cementinio pagrindo. Nerimas stiprėjo. Pagaliau po to, kai dingo trečioji ar ketvirtoji šimtinė, pastebėjome nuo to baisaus pastato tolstančią sargybinių apsuptą pirmąją grupę. Pasirodo, ta pirtis buvo su dviem priepirčiais. Viename priepirtyje, kol pirmoji šimtinė prausėsi, antroji šimtinė rengėsi, kabino ant geležinių lankų drabužius ir nešė juos į dezinfekcijos kambarą.

Iš nenurodytų metų sausio 26 d. laiško Marytei: „Mes aprenkti gerai: vatinėm kelnėm ir vatiniu paltu, vadinamu bušlatu, nors esant vėjui pro juos perpučia kaip pro rėtį. Apauti įvairiais: ir veltiniais, ir batukais. Aš asmeniškai dabar aviu guminius batus. Kiek blogiau su autais, nes sunku gauti maišų. Vienu žodžiu, mes gyvenam gerai.“

Po pusvalandžio pirmąją šimtinę išvarė į antrąjį priepirtį. Ji ten per pusvalandį turėjo atsirinkti išdezinfekuotus drabužius, apsirengti ir išeiti laukan jau visai kitoje aptvaro, kuriame laukėme savo eilės, pusėje. Šitaip pasikeitė visos dešimt šimtinių. Lageris buvo už kelių kilometrų nuo pirties.

Per tas dvi dienas buvo nurodyta susiskirstyti brigadomis po 40 žmonių. Į brigadas stengėsi pakliūti viename pulke tarnavę kariai ir geri draugai nuo Karo mokyklos laikų. Brigadininkais tapo tie, kurie mokėjo rusų kalbą ir galėjo susikalbėti su lagerio administracija. Dabar tiksliai pasakyti, kas buvo pirmieji brigadininkai, negaliu, bet, atrodo, nelabai suklysiu paminėdamas šiuos Norilsko brigadininkus: gen. št. plk. Mečių Stankaitį, plk. ltn. Jurgį Šečkų, mjr. Juozą Sauką, mjr. Vytautą Sergijų Mikalauską, kpt. Alfonsą Aleksiejūną, ltn. Antaną Kneitą, viršilą Albertą Neibacherį ir civilį tarnautoją Petrą Medalinską. Vėliau M. Stankaičio brigadai pradėjo vadovauti plk. ltn. Juozas Baršauskas, J. Šečkaus – ltn. Bronius Ponelis, V. S. Mikalausko – ltn. Vladas Dulkė, J. Saukos – kpt. Antanas Saunoris. Man teko būti įvairiose brigadose. Iš karto mes, apie 20 lietuvių, pakliuvome į mišrią latvių ir lietuvių brigadą. Čia visuomet gaudavome duonos vidurį ir prastesnę maisto taloną, negu brigados draugai latviai. Iš tos latvių brigados, tikriausiai mūsų gydyto-

jo j. ltn. A. Janulio dėka, mane perkėlė į V. S. Mikalausko brigadą.

Trečią dieną iš pat ryto po barakus pradėjo bėgioti „nariadčikas“, ragindamas brigadas rikiuotis po 5 prie lagerio vartų, vadinamųjų „vachtų“. Brigadai išsirikiavus, sargybos vyresnysis su medine lentele rankoje pradeda skaičiuoti: „Pirma, antra, trečia...“ – kol susidaro 40 žmonių. Taip pro vartus išleidžiamos visos brigados, pažymint toje lentelėje išeinančių į darbą kalinių skaičių. Skaičiavimas baigtas. Sargybos vyresnysis skelbia: „Žingsnis į kairę ar žingsnis į dešinę vertinamas kaip pabėgimas. Ginklas bus panaudotas be išpėjimo. Zengte marš!“ Apsupti sargybinių žygiuojame apie 2–3 km iki kitos „vachtos“. Ten ta pati ceremonija: „Pirma, antra, trečia...“ Įeiname į statomų gamyklų rajoną. Mus lydėję sargybiniai savo pareigą atliko – perdavė gamyklos statybos rajono sargybai. Gamyklų rajonas – tai keleto kvadratinų kilometrų plotas, aptvertas keliomis spygliuotų vielų eilėmis, apstatytas tokiais pat bokšteliais kaip ir lageris.

Atsiradęs tipelis – dešimtininkas – nuvedė brigadą prie įrankių sandėlio, o iš ten – į darbo vietą. Darbai – patys paprasčiausi, nereikalaujantys jokios kvalifikacijos: paskirtame plote išvalyti uolienas, karučiais išvežti už jo ribų, kasti tranšėjas ir pan. Darbo įrankiai irgi patys primityviausi: kastuvai, laužtuvai, kaplys, karutis. Kelias dešimtis centimetrų iškasi nesunkiai, toliau – amžinas išalas, kurį po gabaliuką įveiki laužtuvu arba kapliu. Taip kasdien.

1941–1942 m. žiema mums buvo pati sunkiausia. Daugeliui iš mūsų ji buvo paskutinė. Nebuvome prisitaikę prie nežmoniškų vergijos sąlygų, prie bado dietos, prie žiaurios užpoliarės gamtos, pasibaisėtinų gyvenimo sąlygų, normaliam žmogui neįsivaizduojamų. Reikia pačiam išgyventi, kad suprastum, ką reiškia komunistinė mėsma. Mus laikė ne žmonėmis, mes buvome niekas – skirti sunaikinti. Dirbome atvirame lauke, be jokių poilsio dienų, kasdien po 10 ir daugiau valandų, alkani, 40–50 laipsnių šaltyje, siaučiant baisioms pūgoms, aprenkti senais, padėvėtais drabužiais, pro kuriuos šiaurės vėjas perpūsdavo kiaurai.

Neišdyla iš atminties pulkai blakių ir utėlių, čiulpiančių paskutinius kraujo lašus, o taip pat pirmisiais kalinimo metais nesibaigiančios naktinės kratos, rengiamos siekiant neleisti nors kiek pailsėti, atgauti prarastas jėgas

„Nariadčikas“ – asmuo, panašus į prižiūrėtoją, tvarkos sergėtoją, turintis neribotas teises. Jais paprastai buvo skiriami kriminaliniai nusikaltėliai. 1945 m. balandžio 9 d. laiške Marytei A. Navaitis „nariadčiką“ apibūdina taip: „Nariadčikas lageryje toks ponas, kuris uždarytuosius išvaro į darbus ir bendrai tvarko jų gyvenimą.“

ir kuo greičiau fiziškai nualinti žmogų. Prižiūrėtojai retą naktį nedarydavo kratų, vadinamų „šmonais“.

„Šmonas“ – lagerių ir kalėjimų žargonas – visų daiktų apžiūra, paieška, apčiupinėjant siūles ir kitas galimas slaptavietes.

kurį laiką ją gaudavome kepaliukais. Tos kratos atimdavo 2–3 valandas mūsų poilsio.

Pirtys buvo organizuojamos porą kartų per mėnesį. Po vakarienės, tik sulgulus, jau ir girdi komandą: „Kelt! Rikiuotis į pirtį!“ Prasideda rikiavimas, skaičiavimas. Pirtis nuo lagerio – už 6–7 km. Kol nušliauži iki tos pirties, praeina nemažai laiko. Pirtin iš karto nepakliūsi: kol maudosi pirmieji, kiti stovi susitraukę, šąla prie durų. Išsimaudžiusius išvaro laukan į šaltį. Tada eina kita pamaina. Kol visi 400–500 neišsimaudo, taip ir kankina šaltyje ištisą naktį. Grįžtame į lagerį pusryčių. Po pusryčių nemiegojusius, nepailsėjusius vėl visus varo į darbą. Tas poilsio trūkumas labiausiai ir alino žmones. Komunistinė žmonių kankinimo ir naikinimo sistema buvo taip ištobulinta, kad mes, 25–30 metų sveikata trykštantys jaunuoliai, per pusmetį tapome vos paeinančiais seneliais.

„Iš slaptos tardytojui instrukcijos dėl NKVD bylų vedimo tvarkos: 2. Iškviėtę kaltinamąjį, pirmąjį savo klausimą formuluokite taip: „NKVD organai turi nenuginčijamų įrodymų, kad jūs daug metų aktyviai dirbate antitarybinį darbą [...] 3. Nenusiminkite, jeigu kaltinamasis netgi kelias tardymo paras neprisipažįsta kaltas. Palaužti jo valią galima taikant fizinius ir moralinius tardymo metodus arba ir tą, ir tą.“

Pirmasis dokumentas mano byloje, sukurptoje Norilsko NKVD, – nutarimas areštuoti.

Ko jie ieškojo, sunku pasakyti. Retkarčiais tarp gultų lentų pavykdavo rasti suplotą vinį, vadinamą peiliu, kurią naudojome duonai dalinti, nes

Rugsėję Norilsko NKVD susigaudė, kad mes vis dar lyg ir laisvi SSRS piliečiai, nors ir kankinami, niekinami kaip „liaudies priešai“. Reikėjo mus įteisinti, paskelbti tais „liaudies priešais“. Komunistas nebūtų komunistas, jei sugauto gatvėje nekalto žmogaus nesugebėtų įforminti kaip nusikaltėlio, nesufabrikuotų jam bylos.

„УТВЕРЖДАЮ“
Нач. След. группы
Управления ОО НКВД
С.С.С.Р.
Капитан Госбезопасности
ВЕЗВРОДОВ
"10" сентября 41г.

Составил
Ванн. Гусев / Г/6-14
СВИТКИН
ПОСТАНОВЛЕНИЕ
/ на арест /

Пос. Норильск, Красноярского края, сентября "10" дня 1941г.
Я, упол. След. группы Управления ОО НКВД СССР, младший лейтенант Госбезопасности СВИТКИН, рассмотрев поступившие в НКВД материалы о преступной деятельности НАВАЙТИС АнтаносВладо, 1913г.рождения, ур. Лит.ССР, д.Цибиллеку, вол.Симно, уезд Алитус, по национальности литовец, гр-н СССР, беспартийный, образование среднее, из крестьян, бывший младший летчик корпусной авиэскадрильи 29 терр. корпуса, лейтенант, проживал гор. Укмерге, ул. Какальнес, 27, -

Н а ш е л :

что НАВАЙТИС А.В бывший доброволец-офицер Литовской буржуазной армии, по убеждениям националист, к приходу Красной армии в Литву и к установлению Советской власти в Литве отнесся враждебно,-

П о с т а н о в и л :

НАВАЙТИС АнтаносВладо, задержанного 13 июня 1941г. 3-м отделом Чрибово, подвергнуть аресту.

Уполн. След. группы Управ.
ОО НКВД СССР- младш. лейтенант Г/6- СВИТКИН.

Areštavus A. Navaitį beveik po trijų mėnesių Norilске NKVD 1941 m. rugsėjo 10 d. išduotas nutarimas jį areštuoti

Pažodinis jo vertimas:

„TVIRTINU“

SSRS NKVD Ypatingojo skyriaus valdybos

Tyrimų grupės viršininkas

Valstybės saugumo kapitonas

BEZPALOV (parašas)

1941 m. rugsėjo 10 d.

Sutinku

Karinis prokuroras (pavardė neįskaitoma – V. N.)

1941 m. rugsėjo 10 d. (parašas)

„Nutarimas (dėl arešto)“

Gyvenvietė Norilskas, Krasnojarsko kraštas, 1941 m. rugsėjo 10 d.

Aš, SSRS NKVD Ypatingojo skyriaus valdybos įgaliotasis tardytojas, Valstybės saugumo j. leitenantas SVITKIN, peržiūrėjęs NKVD gautą medžiagą apie nusikalstamą veiką NAVAITIS Antanas Vlodo, g. 1913 m. Lietuvos SSR, Cibiliekų km., Simno vlsč., Alytaus apskr., tautybė lietuvis, SSRS pilietis, nepartinis, vidurinis išsilavinimas, kilęs iš valstiečių, buvęs 29-o teritorinio korpuso aviaeska-drilės leitenantas, gyvenęs Ukmergės m., Pakalnės g. 27.

Nustačiau:

kad NAVAITIS A. V., buvęs Lietuvos buržuazinės armijos savanoris-karininkas, įsitikinęs nacionalistas, Raudonosios armijos atėjimu į Lietuvą ir Sovietinės valdžios įvedimu Lietuvoje nepatenkintas, nusistatęs priešiška.

Nutariau:

NAVAITIS Antanas Vlodo, sulaikytas 1940 m. birželio 16 d. PRIBOVO 3-io skyriaus, areštuojamas.

SSRS NKVD Ypatingojo skyriaus valdybos įgaliotasis tardytojas, Valstybės saugumo j. leitenantas SVITKIN“

Toliau tardymo byloje pabrėžta, kad tėvas turėjo 10 ha, 2 arklius ir 2 karves. Turbūt tie tėvo turėti 10 ha, 2 arkliai ir tos 2 karvės ir buvo svarbiausias mano nusikaltimas sovietinei santvarkai, už kurį valstybės saugumo j. ltn. Svitkinas pasiūlė atimti man laisvę 6 metams. Byla buvo baigta 1940 m. rugsėjo 27 d. ir perduota NKVD ypatingajam pasitarimui Maskvoje. 1942 m. rugsėjo 5 d. pagal ASV (rus. антисоветские высказывания – antisovietinės kalbos) požymius atseikėjo man, kaip siūlė j. ltn. Svitkinas, 6 metus lagerio. Kaip sakė senieji lagerininkai, tai buvo vaikiškas terminas.

Matyt, net SSRS ypatingasis pasitarimas Pabaltijo karininkams įvairių 58 straipsnio dalių nesugebėjo pritaikyti, todėl nubaudė pagal ASV požymius.

Kitiems lagerininkams taikyti šie straipsniai:

- ABPRD (rus. активная борьба против революционного движения) – aktyvi kova su revoliuciniu judėjimu.
- ASA (rus. антисоветская агитация) – antisovietinė agitacija.
- KRA (rus. контрреволюционный анекдот) – kontrrevoliucinis anekdotas. Buvo kalbama, kad pagal šį straipsnį buvo nuteistas vienas estų karininkas.
- SOE (rus. социально опасный элемент) – socialiai pavojingas elementas. Šis straipsnis buvo traktuojamas kaip kriminalinis. Nuteisti pagal šį straipsnį buvo laikomi kriminaliniais nusikaltėliais, bet po karo, paskelbus amnestiją, visi, turėję kalėti 8 metus, buvo amnestuoti ir 1947 m. birželio 14 d. išleisti iš lagerio.

Tada dar nemokėjau rusų kalbos, todėl tardymo metu man vertėjavo kpt. Petras Jakutis (pakeltas kapitonu Lietuvos kariuomenei tapus Liaudies kariuomene 1940 m. rugpjūčio 24 d.). Į klausimą, kaip buvau nusistatęs dėl Raudonosios armijos atėjimo į Lietuvą, atsakiau, kad tiesiog buvau pri-trenktas, suglumęs ir jokio nusistatymo neturėjau. Tardytojas reikalavo, kad atsakyčiau, jog buvau „neigiamai“ (rus. отрицательно) arba „priešiška“ (rus. враждебно) nusistatęs. Mudu su kpt. P. Jakučiu pasitarę nutarėme, kad geriau sakyti „neigiamai“, nes „priešiška“, mums atrodė, siejasi su pasipriešimu ginklu. Kol mudu tarėmės, tardytojas protokole užrašė „priešiška“ ir pakišo man pasirašyti. Kpt. P. Jakučiui išvertus, tardymo protokolo nepasirašiau ir dar pasakiau: „Ne, ne, nepasirašysiu.“ Tada jis skėlė man į ausį taip, kad net nuvirtau nuo taburetės, sudraskė protokolą ir vėl viską pradėjo iš naujo. Galbūt ir tas antausis prisidėjo, kad mano klausa senatvėje ėmė silpti.

Nepasakyčiau, kad tardytojai būtų kaip nors ypatingai kankinę. Galbūt tik vieną ltn. Antaną Petkūną tardymas nuvarė į kapus. Matyt, ir jis dėl ko-kio nors tardytojo primesto teiginio nepasirašė. Tardytojas jį išrengė, tik su baltiniais išvarė į lauką ir liepė stovėti po lašais, varvančiais nuo barako stogo.

Diena buvo šalta, lietinga. Stovėdamas po lietaus lašais sušlapo, peršalo, susirgo plaučių uždegimu (po to dar prisimetė džiova) ir mirė.

Vieną dieną, galbūt rugsėjo pabaigoje, dirbdami pamatėme, kad į mūsų 7-ąjį lagerį varo 60–70 Lietuvos karininkų ir kareivių. Šie kariai, kažkokių būdu išvengę birželio 14–16-osios areštų, sąžiningai ėjo savo kario pareigas, bet NKVD jais nepasitikėjo. Velikije Luki juos sušaukė į divizijos štabą ir areštavo kaip tėvynės išdavikus, susodino į du prekinis vagonus ir išvežė į Krasnojarską, o iš ten – į Norilską.

Jų likimas buvo liūdnesnis. Tais pačiais metais sušaudė plk. ltn. Juozą Lavinską, ltn. Antaną Leviną, ltn. Kęstutį Kvedarą, ltn. Romą Žikorių, j. ltn. Vladą Pukelevičių-Pukį, eilinius Stasį Mikalavičių ir Kazimierą Bartkevičių. Be jų, Norilske sušaudė plk. Antaną Sidabrą, mjr. Stasį Gromnicką, kpt. Bronių Saliką, ats. ltn. Leoną Burdulį, ats. ltn. Kazį Čepą, ats. j. ltn. Stasį Janulyną, ats. j. ltn. Aleksą Jurčį, ats. ltn. Juozą Lesevičių, ats. j. ltn. Algirdą Škėmą, o gal ir daugiau karių, kurių pavardės nugrimzdo užmarštin.

Apie Pabaltijo karininkų sušaudymą Norilske pasakojo Lietuvos kariuomenės štabo Topografijos skyriaus mjr. Povilas Krištapavičius, areštuotas prasidėjus karui prie Velikije Luki, į Norilską atvežtas antrame ešelone ir dirbęs ltn. K. Kvedaro brigadoje. Darbų vykdytojas, kurio žinioje buvo K. Kvedaro brigada, sužinojęs, kad majoras moka elgtis su teodolitu, parūpino jam leidimą dirbti be konvojaus. Vykdydamas topografines užduotis, jis galėjo visur vaikščioti be sargybinio. Kartą jis išsikalbėjo su pagyvenusiu sargybiniu, kuris su savo būrio kareiviais dukart 1942 m. žiemą varė sušaudyti po 40–50 Pabaltijo karininkų. Karininkai buvo sušaudyti prie upelio, dauboje, per kilometrą nuo 2-ojo lagerio. Vasarą majoras netoli tos vietos darė geležinkelio trasos topografinę nuotrauką. Nuėjo į nurodytą vietą, bet dauboje ją rasti buvo sunku. Jam pasirodė įtartinas vienas įdubimas, užverstas nuolaužomis ir skalda. Numetęs kelis akmenis pamatė, kaip iš plyšių lenda daug didelių žalių musių. Pasirodžius žmonėms, jis nuėjo į šalį. Majoras sakė, kad daugiausia ten buvo sušaudyta latvių. Su juo gyvenęs latvis tiesiog pavydėjęs lietuviams vienybės ir draugiškumo. Anot šio latvio, „*latviai vieni kitus suėdė – skundė, todėl jų daugiausia ir sušaudė*“.

Kodėl latviai, estai ir kitų tautybių lagerininkai laikė lietuvius vieningesniais? Man atrodo, kad jiems didelį įspūdį padarė mūsų pirmųjų Kūčių nelaisvėje šventimas. Jau 1941 m., pajutę bado šmėklą, dauguma iš mūsų stengėsi Kūčioms sutaupti nors kelis gabalėlius duonos, kuriuos, plonai supjaustę, išdžiovinome ant „buržuikos“ (taip vadinta geležinė krosnelė barakui šildyti). Kūčių vakarą parvartyti iš darbo net ir nekantriausieji laukė, neskubėjo valgyti vakarienės. Vienas mūsų, dabar jau neprisimenu kuris, greičiausiai

brigadininkas V. S. Mikalauskas, pasveikino sulaukus šv. Kalėdų, palinkėjo kitas Kalėdas švęsti su savo artimaisiais. Trumpai pasimeldę, mes, jaunesni, nulipę nuo gultų su duonos džiovėniais, kurie mums atstojo kalėdaičius, sveikinome vienas kitą, lauždami nuo vienas kito gabaliuko duonos. Taip turbūt buvo ir kituose barakuose.

Tas alkanų žmonių dalijimasis duonos kąsneliu gal ir paliko kitataučių akyse neišdildomą įspūdį apie lietuvių vieningumą.

Atgabentus karininkus įkurdino mūsų lageryje. Iš jų sudarė dvi brigadas – ltn. K. Kvedaro ir vrš. Korolkovo, todėl mes ne tik darbe, bet ir po darbo retsykais tai su vienu, tai su kitu iš jų susitikdavome. Man teko susitikti savo Karo mokyklos kurso draugą ltn. R. Žikorių. Jis sakė, kad traukiantis buvusi labai didelė betvarkė. Vadovavimo beveik jokio, tiekimo – irgi. Kareiviai maitinosi tuo, ką rasdavo laukuose arba ką gaudavo iš gyventojų. Jam Baltarusijoje buvo duota užduotis su kuopa, užėmus gynimosi poziciją, sulaukyti puolančius vokiečius. Kuopa užėmė gynimosi poziciją, tačiau atriedėję vokiečių tankai ją pralaužė. Kuopa kelis kilometrus paniškai traukėsi. Gal už 2–3 km pavyko surinkti išblaškytus jos likučius, bet iš kažkur atsiradęs kuopos politrukas pasakė, kad kuopos vadas kviečiamas į štabą. Nuvykęs į štabą, jis buvo areštuotas ir atgabentas į Norilską.

Aš paklausiau:

– Romai, matydamas tokią betvarkę ir žinodamas, koks likimas ištiko daugumą Lietuvos karininkų, nejaugi neieškojai galimybių pasitraukti?

O jis atsakė:

– Lietuvos teritorijoje tokių galimybių buvo, bet kaip galėjau palikti kuopą, lietuvius kareivius, kurie manimi tikėjo, be priekaištų vykdė mano įsakymus. Juos palikęs, pats savęs neapkęsčiau. Nebūčiau vertas Lietuvos karininko vardo.

Už Lietuvos karininko garbę ltn. R. Žikorius sumokėjo savo gyvybe. Norilske jį sušaudė.

Jau 1941 m. rudenį pradėjo retėti mūsų gretos. Buvo rugsėjo, o gal spalio pradžia. Naktis. Šlapdriba. Oras bjaurus. Mūsų, V. S. Mikalausko, brigada ir M. Stankaičio brigada dirbo gretimai. Ant transporterio krovėme plytas kažkokiais statomai gamyklai. Staiga M. Stankaičio brigadoje pasigirdo baisus riksmas. Nubėgome pažiūrėti, kas atsitiko. Nuo pastolių nuvirtęs transporterio variklis sulaužė Jonui Stankevičiui kojas. Jį dejuojantį išvežė greitosios pagalbos mašina, bet po to vis tiek jis neišgyveno.

Paminėjau tik vieną nelaimingą atsitikimą, o jų buvo ne vienas. Amžino poilsio vietą Norilsko žemėje 1942 m. rado ir daugelis kitų.

1942 m. rudenį man pradėjo labai skaudėti dantį, po juo susidarė pūlių

maišelis. Nuėjau į lagerio ambulatoriją pas dantų gydytoją. Dantų gydytojas buvo latvis, atrodo, pavarde Freidmanis. Jis nutarė, kad dantį būtinai reikia traukti, nes neištraukus gali būti didelių komplikacijų, bet užmarinti vaistų neturėjo. Dantį traukė neužmarintą. Traukiamas dantis nulūžo, o aš nualpau. Kai atsipeikėjau, išvedė mane laukan. Atsigavau. Grįžome atgal. Mėgino nulūžusį dantį suimti vienintelėmis turimomis replėmis, bet niekaip nesisekė. Tada nutarė, nenumalšinęs skausmo, apipjauti danteną apie dantį, kad galėtų jį suimti replėmis. Tik pradėjus pjauti, nustūmiau jo ranką ir visas išmuštas prakaito atsakiau traukti dantį. Nemažiau suprakaitavęs buvo ir gydytojas. Jis jaudinosi, kad negali man padėti. Kitą dieną aš jau negalėjau prasižioti. Pradėjau karščiuoti. Apie savaitę temperatūra buvo aukštesnė kaip 40 °C, kartą net buvo pakilusi iki 41,2 °C. Mane paguldė į lagerio ligoninės stacionarą. Retkarčiais prarasdavau sąmonę, klieždavau, galvojau, kad neištersiu ir, kaip daugelis mano likimo draugų, mirsiu Tolimųjų Rytų šiaurėje – taip buvau nusilpęs. Pranešti nėra kam – artimieji vokiečių okupuotame krašte. Kartą, atgavęs sąmonę, nutariau, kad mano kančios jau baigiasi, ir rūkomojo popieriaus lapelyje parašiau žmonytei laišką:

„Mariuk, dėkoju Tau už tas laimingiausias mano gyvenimo valandas, praleistas su Tavimi. Prašau Tave, augink Algiuką, kuriam neteko pajusti tėviško rūpinimosi, kurio jis galbūt visiškai neprisimena. Auklėk jame atkaklumą, dorą, sąžiningumą ir meilę savo nelaimingai Tėvynei. Mokyk jį kalbų, kokio nors amato, priversk daug keliauti ir sportuoti, drausk rūkyti.“

Laišką per gydytoją j. ltn. A. Janulį įteikiau j. ltn. J. Martusui, kad, atsiradus galimybei, persiųstų Marytei. Aš likau gyvas, o J. Martusas žuvo 1944 m. birželio 30 d.

Kartą naktį, pabudęs ar atgavęs sąmonę, pajutau bjaurų kartumą burnoje, o palatoje užuodžiau smarvę. Pasirado, tas po dantimi pūlių pritvinkęs maišelis pratrūko. Kaip tik kitą dieną tame lagerio stacionare kažkokia komisija tikrino, kaip gydomi ligoniai. Ji įsakė mane gabenti į centrinę lagerių ligoninę. Ligoninėje mane priėmė gruzinas gydytojas chirurgas Katavladzė. Jis man davė keletą tablečių, kad numuštų temperatūrą, greičiausiai aspirino. Tas chirurgas gruzinas buvo geras savo srities specialistas. Į jį dėl operacijos kreipdavosi net Norilsko NKVD tūzai. Naktį, atėjęs patikrinti, rado mane visą šlapią, suprakaitavusį. Šlapi buvo ne tik baltiniai, bet ir paklodė. Apšaukęs sanitarą, liepė viską pakeisti.

1942 m. pabaigoje paguldintas į centrinę lagerių ligoninę svėriau 47 kg, o mano ūgis – 170 cm. Paprastai sverdavau 69–70 kg.

Mane paguldė palatoje, kurioje gulėjo du išlydyto šlako nuplikyti ruseliai. Jie atėjo pasišildyti ant jau atvėsusio, bet vis dar šilto šlako. Iš lydymo kros-

A. Navaitis
Norilsko
lageryje

nies į formas išleidus ketų, lieka įvairių priemaišų – šlako. Jis būna įkaitęs iki raudonumo ir panašus į išsiveržusią ugnikalnio lavą. Taigi, jiems šildantis, iš MMZ (mažojo metalurgijos fabriko), kuriame lydomas ketus, atvežė ir išpylė šlaką į specialiai tam skirtą vietą. Atitekėjęs šlakas juos ir nuplikė. Vienas jų, kuriam nuplikyta didesnė dalis odos, buvo laikomas specialiame inde vandenyje po gaubtu.

Nukritus temperatūrai, dantų gydytoja, jau užmarinusi, ištraukė tris dantis. Truputį sustiprėjęs pradėjau maitinti tuos ruselius. Jie beveik nieko nevalgė, tik gerė vandenį. Tai jų davinius suvalgydavau, o sanitaras, užuot juos maitinęs, papildomai man atnešdavo sriubos ar košės. Taip ir atsigavau. Mane perkėlė į sveikstančiųjų palatą. Čia padėdavau sanitarui iš palatų po valgio surinkti indus. Nesuvalgytą košę pasilikdavau sau, o sriubą – atiduodavau palatos draugams. Sanitaras už darbą dar man įkrėsdavo košės.

Ligoninėje prabuvau apie 4 mėnesius. Ten sustiprėjau, atsigavau dvasiškai. Išeidamas iš ligoninės jau svėriau 67 kg. Svarbiausia, kad praleidau baisesių šalčių ir pūgų mėnesius. Ligoninėje dirbo nemažai gydytojų iš Pabaltijo kraštų. Vienas jų – estas generolas, profesorius, gydytojas Mardnas, Europoje pagarsėjęs kaip geras vidaus ligų specialistas. Tik pasibaigus karui, Estijos komunistinė vyriausybė pareikalavo grąžinti jį namo. Prisimenu ir lietuvi gydytoją kpt. Stasį Tumina, ir kitus. Jie stengėsi kiek galėdami palaikyti savo nelaimės draugus. Su gydytoju kpt. S. Tuminu nebuvau pažįstamas, bet, kai pakliuvau į ligoninę, jis mane globojo. Retkarčiais atiduodavo savo duonos davinį. Tai gali įvertinti tik tie, kurie badavo. Paprastas, normalus žmogus nesupras, ką reiškia duonos davinys badaujančiam lagerininkui.

Kartą ligoninėje pas mane užėjo gydytojas Mardnas ir sako: „Naktį atvežė

sušalusį lagerininką, atrodo, kad lietuvis, jį pavyko atgaivinti, bet mes su juo nesusikalbame. Jis kalba apie aną pasaulį.“

Nuėjau į gydytojo nurodytą palatą. Žiūriu, guli mūsų plk. ltn. J. Baršausko brigados žmogus, kareivėlis Savickas, areštuotas jau prasidėjus karui. Mane pamatęs, jis apsidžiaugė ir sako: „*Tai ir tu čia patekai?*“ Mat brigadoje sklido kalbos, kad aš jau miręs, nes, kai vežė iš lagerio, baisiai karščiau, retkarčiais prarasdavau sąmonę. Dabar, pamatęs mane, Savickas galutinai įsitikino, kad jis miręs ir už kančias Norilske pakliuvęs į dangų...

Pasirodo, brigadą nuo Ilgojo ežero vedė į lagerį. Beeidamas Savickas neteko jėgų, parkrito ir liko gulėti. Tuo metu mes buvome kaip skeletai – vien kaulai, aptraukti oda. Jėgos teturėjome tik tiek, kad per parkritusį draugą neįstengdavome peržengti, jį apeidavome. Net ir kraujo turėjome gerokai mažiau, nes, susimušus ar įsipjovus pirštą, jis nebėgdavo. Tiesiog reikia stebėtis, kad per pusantrų metų „humaniškiausia pasaulyje sovietinė santvarka“ mus, jaunos, sveikata trykstančius vyrus, sugebėjo paversti bejėgiais seneliais.

Taigi ir Savicką draugai apėjo. Sargybiniai tikriausiai jo, parkritusio, nepastebėjo. Kitas sargybinis, baigęs pamainą sargybos bokšte, grįždamas į savo baraką, rado ant kelio jau beveik užpustytą žmogų. Sustabdė pro šalį važiuojantį sunkvežimį ar roges ir atvežė į centrinę lagerių ligoninę. Ligoninėje gydytojai eksperimentuodami pabandė jį atgaivinti. Kai pradėjo rodyti gyvybės ženklus, paguldė palatoje. Ryte jis pabudo prieš pusryčių ruošą. Tada man ir papasakojo:

„Grįžome su brigada po darbo į lagerį, bet, kaip čia pakliuvau, neprisimenu. Pabudęs žiūriu – guliu lovoje, baltos paklodės, švarūs baltiniai, pagalviukas, prie lovų baltos spintelės, net nesijaučia ropojančių blakių, baltai apsirengęs žmogus – jis net su sparneliais man pasirodė – nešioja ir ant spintelių dėlioja po gabaliuką baltos duonos. Žiūriu, ir ant mano spintelės padėjo. Guliu ir galvoju: numiriau ir už kančias Norilske pakliuvau į dangų.“

Man būnant ligoninėje, iš Lamos atvežė brg. gen. J. Juodišių – pirmąjį mano 4-ojo artilerijos pulko vadą, vėliau Karo mokyklos viršininką. Enkavėdistai nebūtų enkavėdistai, jei nesugalvotų ne tik kankinti, bet ir tyčiotis iš pakliuvusiųjų į jų nagus. Tuos pagyvenusius, išbadėjusius, nusilpusius generolus, pulkininkus vertė karstyti po medžius ir skinti maumedžių spyglius. J. Juodišius iškrito iš medžio ir susilaužė koją. Vėliau kaip invalidą išvežė į Abezės lagerį Komijoje, kur jis 1950 m. gruodį ir žuvo.

Iš maumedžių spyglių mums gamindavo spygliuočių girą. Kaip ji daroma, nežinau. Lagerininkai duodavo gerti jos po kelis šimtus gramų nuo skorbuto. Šia liga susergama dėl blogo maisto ir vitaminų stokos. Jos požymiai: pra-

deda klibėti dantys, kraujuoja dantenos, labai niežti kūną, ypač pakinklius, atsiranda apatija, kamuoja sąnarių ir nerviniai skausmai, pablogėja regėjimas, ypač prietemoje.

Be kariškių, 1941 m. rugpjūtį į mūsų lagerį atgabeno grupę civilių. Tai buvo įvairaus amžiaus ir įvairių profesijų žmonės. Jie sudarė atskirą darbo grupę, vadinamąją Leono Burdulio brigadą. Iš jų tik vienas kitas buvo sumintas be šeimos. Dauguma – ištremti su šeimomis. Nuo šeimų juos atskyrė dar Lietuvoje. Jie labai jaudinosi dėl savo artimųjų, žmonių, vaikų likimo. 1942 m. pradžioje vieną naktį su daiktais juos išvarė į Norilsko kalėjimą. Iš jo grįžo vos keletas, kitus sušaudė. Tarp sušaudytųjų buvo mano Alytaus gimnazijos draugas S. Janulynas ir Alytaus miškų urėdas K. Čepas.

Neišdilo iš atminties ir epizodas, susijęs su Ispanijos komunistais. Tai labai įdomus faktas, apibūdinantis Sovietų Sąjungoje klestėjusios komunistinės moralės ir teisės normas. Buvo kalbama, kad Ispanijos pilietinio karo metu, vyriausybininkams pralaimėjus, vienu laivu apie 40 komunistų pabėgo ir, atplaukę į Sovietų Sąjungą, pasiprašė politinio prieglobsčio. Politinį prieglobstį jiems suteikė. Prasidėjus Sovietų Sąjungos ir Vokietijos karui, jie pasiprašė išleidžiami į JAV, iš kur norėjo grįžti į Ispaniją ir kovoti su Franko režimu.

„Gerai, nuvešim jus į Vladivostoką, o iš ten – į JAV“, – pasakė Maskvoje. Patenkintus žmones susodino į traukinį Maskva–Vladivostokas, atvežė iki Krasnojarsko, čia sugrūdo į baržą ir atgabeno į mūsų lagerį. Čia beveik visi pirmąją žiemą ir žuvo.

1943 m. rudenį į Norilską barža gabeno avižas. Kažkur netoli Dudinkos Jenisiejaus ižas baržą sustabdė ir ji nuskendo. 1944 m. birželio vidury, Jenisiejui išsivadavus iš ledu ir šiek tiek nuslūgus, tas avižas, 8–9 mėnesius mirkusias upės vandenyje, ištraukė. Arkliai jų neėdė. Kad gėrybės nežūtų, lagerio vadovybė nutarė jas sumaitinti lagerininkams. Gaudavome po kaušėlį – 200 g rūgštokos su ašakomis avižų košės ir po samtį, apie puslitrį, tokios pat rūgštokos avižų sriubos. Po tokio maitinimo prarūgusiomis avižomis daugelis lagerininkų susirgo, viduriavo. Gal tai buvo dizenterija, gal kita epidemija – sunku pasakyti. Tas viduriavimas daugelį lagerininkų, tarp jų ir dalį Lietuvos karininkų, nuvarė į kapus.

Vykstant karui, o Sovietų Sąjungai nesiskaitant su žmonių nuostoliais, mobilizuojant į armiją ir jaunos, ir senus, lageriuose pradėjo mažėti vergų. Žuvusiųjų jau taip lengvai nebuvo galima pakeisti, tiesiog sumažėjo galimybė vykdyti areštavimo planus. Komunistų partijos Centro komitetas iš lagerių viršininkų reikalavo darbo planus ne tik vykdyti, bet ir viršyti. Nori nenori teko taupyti esamų vergų jėgas. Net ir visiškas kvailys žino,

kad maistas ir poilsis padeda žmogui atsigauti. 1943-ųjų žiemą Norilsko lagerininkams oficialiai buvo pagerintas maisto daviny. Kiekvieną dekadą (kas 10 dienų) jie gaudavo po 100 g lašinių, 100 g cukraus ir pusę pakelio machorkos. Ar trupinėlis lašinių svėrė 100 g, sunku pasakyti, bet cukraus 100 g tikrai buvo. Atvežto į lagerį cukraus iš karto lagerininkams nedalydavo. Laikydavo sandėlyje prie cukraus maišo pastatę kibirą vandens. Per naktį tas kibiras likdavo tuščias. Jo turinį sugerdavo cukrus. Tokį sudrėkusį cukrų pradėdavo dalyti.

O sąžiningai gaudavome dviem žmonėms pakelį machorkos. Iš vieno pakelio išeidavo 8 degtukų dėžutės dydžio porcijos. Už vieną degtukų dėžutę machorkos rūkaliai atiduodavo 800 g duonos davinį. Kadangi nerūkiau, kiekvieną dekadą gaudavau 100 g lašinių, 100 g cukraus ir 4 duonos davinius po 800 g. Tai jau buvo didelė paspartis.

Tuo metu buvau Korolkovo „slabosilnikų“ brigadoje. Kitoje gultų pusėje buvo Paklino rusų brigada. Kai brigadininkai atnešė visus dekadinius priedus, rusai pradėjo šaukti: „*Tai ne mūsų lašiniai!*“ Klausiam: „*Kodėl ne mūsų?*“ O rusai baksnoja: „*Jie su oda.*“ Pasirodo, Sovietų Sąjungoje paskerstos kiaulės oda turėjo būti nulupama ir atiduodama valstybei.

„Slabosilnikas“ - „silpnajėgis“, išsekęs kalinys, siunčiamas į lengvesnius, nenormuojamus darbus, per silpnas dirbti už lagerio ribų.

„Dochodiaga“ - vos paeinant, dar labiau išsekęs kalinys, bet turintis jėgų nueiti iki darbo vietos. „Slabosilnikais“ ir „dochodiagomis“ tapdavo negaunantys siuntinių ar kitu būdu nesusirandantys papildomo maisto kaliniai.

Tapęs „slabosilniku“ arba „dochodiaga“, dirbau A. Aleksiejūno ir Korolkovo brigadose. Vėl padedamas gydytojo A. Janulio, atidaviau lakūno odinę striukę ir buvau perkeltas į J. Baršausko brigadą. Ji buvo viena iš geresnių, gaudavo geresnį maisto davinį ir daugiau duonos, o po to jau pats susikombinauau perkėlimą į MOF šaltkalviu.

Laikraštis „Krasnojarsko komjaunuolis“ 1977 m. birželį rašė: „*Komjaunuoliai, atvykę į Norilsko spartuoliškas statybas, prisiimdavo specialiai padidintus socialistinius išpareigojimus pabūti dar vieną žiemą Norilске ir išvažiuoti į „Didžiąją žemę“ tik prasidėjus navigacijai.*“

Žinoma, Norilską statė ne dešimtys, ne šimtai komjaunuolių. Jie buvo tik prižiūrėtojai ar kankintojai. Jį statė šimtai tūkstančių žmonių, komunistinės sistemos pasmerktų mirčiai ir kančioms. Vien 1937–1938 m., vykdamas Stalino armijos valymą nuo „liaudies priešų“, į Norilsko lagerius buvo atga-

benta kelios dešimtys tūkstančių sovietinės armijos vadų. Kai mus atvežė, jų buvo likęs apie trečdalis – 8 000–10 000. Pabaltijo karininkai su kitais kaliniais statė ne tik Norilską, bet ir jo gamyklas – MMZ, BMZ, TEC, MOF, BOF, RMZ (Norilске buvusių gamyklų ir fabrių pavadinimų santrumpa – V. N.), 25-ąją gamyklą ir kitas. Kalinius į Dudinką, kaip ir į Norilską, pradėjo gabenti 1934 m. Jie taip pat iš pradžių gyveno palapinėse.

Norilске snigti pradėdavo rugsėjo pradžioje. Rugsėjo pabaigoje sniegas jau netirpsta. 1941–1942 m. žiema buvo labai žiauri, šalta. Labai daug prisnigo. Įsisiautėjusios pūgos sunešdavo didžiausius vėpūtinus. Taip sniego Norilске priverčia ištisus kelių metrų aukščio kalnus. Kelius užpustydavo taip, kad mums, juos valantiems, sniegą reikėdavo mesti 2–3 permetimais į viršų. Buvo baisios pūgos, verčiančios iš kojų ir mus, valančius kelius. Stovi susitraukęs, iki juosmens apsikasęs sniege, o amžinos nakties glūdumoje vėjas švilpia, kaukia, neša sniegą, retkarčiais mosteli kastuvu – išmeti sniegą už savęs, kur jau supustytas kauburys, didesnis už tavo patį. Naudos jokios, bet už tai 10 val. sąžiningai kankiniesi, šali.

Taip sniegą valydavome visą žiemą, 8–9 mėnesius. Gera sniegą kasti, kai jis ne per daug išalęs, bet išalusio kastuvu nepakasi. Kasdami sniegą mudu su P. Urbėčiu naudojome ir pjūklą. Tie atpjauti gabalai labai tiko prie Ilgojo ežero statyti sniego tuneliui, kuriame ruošėme vandentiekio vamzdžiams pamatus. Slidžių sportui užpoliarės sniegas nelabai tinka, nes yra kietas, antra, suneštas taip, kaip Palangos kopos, įvairiais kupsteliais ir, be to, sumaišytas su žemėmis. Todėl vietomis juoduoja plika žemė, o pavasarį jis tirpsta labai greit, tiesiog pastebimai.

Saulutė Norilске pasirodo apie vasario 10 d. Ji švysteli tarpukalnėje, tartum perbėgdama nuo vienos kalno viršūnės prie kitos. Tai trunka kelias minutes. Nuo tada diena pradėdavo ilgėti labai greitai ir kovo pabaigoje tampa ilgesnė už naktį. Sniegas pradėdavo tirpti, tiesiog garuoti. Apie balandžio vidurį jis įgauna akinantį blizgesį. Ant jo susidaro ledo plutelė, o saulė savo spindulius beria nešykštėdama. Žmogaus akis nepajėgia pakelti stiprios šviesos. Susergama labai skausmingu akių gleivinės uždegimu. Žmogus eina kaip neregys, akių pakelti negali, stengiasi žiūrėti kur nors į juodą tašką, nes į akis pakliuvusi šviesa jas labai skausmingai raižo. Apsaugai nuo to sniego blizgėjimo išdavė tamsintus akinius. Saulė, vėjas, lietus gegužės pabaigoje – birželio pradžioje tundroje ištirpdo sniegą. Tik kalnų pašlaitėse lieka amžinas sniegas. Po maždaug pustrėčio mėnesio sulaukiama naujo sniego.

Nuo gegužės 22-osios prasideda amžina diena. Saulė šviečia ištisą parą. Ji pakyla aukštai, pradėdavo artėti prie žemės, tokia didelė, raudona. Tartum sviedinys atsimušusi į aukštas sniego pluta užklotas kalnų viršūnes, atšoka ir

palengva vėl kyla iki aukščiausio taško. Ir tai trunka apie du mėnesius. Per tą laiką suskumba atšilti žemės paviršius, išsprogti ir sužaliuoti krūmai, sužydėti gėlės, nunokti uogos – mėlynės, bruknės, spanguolės, parskristi paukščiai – laukinės žąsys, antys, gulbės, žuvėdros, kielės, padėti kiaušinius ir išperėti paukščiukus.

Čia, tolimoje užpoliarėje, Taimyro pusiasalyje, netoli Jenisiejaus žiočių, gamta labai įdomi ir turtinga. Gėlės labai gražios, bet be kvapo. Norilsko žemė turtinga vario, nikelio, kobalto rūdos. Ten, kur paskutiniais metais dirbau, MOF, praturtinti nikelio rūdai buvo renkama platina. Iki tol, kol buvome atgabenti, o gal ir vėliau, buvo plaunamas auksas. Tačiau jo išplaudavo mažai, todėl gavyba buvo nutraukta. Čia pat vieno kalno papėdėje – statybinės medžiagos, gipso sluoksnis, kitur – molio, o Smito kalnuose – anglies klodai, dar kitur – druskos kasyklos.

Tundra sužaliuoja per kelias valandas. Tačiau sužaliavusi tundra – nau-

5-os kategorijos šaltkalvio kvalifikacinis liudijimas, išduotas 1945 m. sausio 17 d. SSRS NKVD Norilsko kombinato Kadru rengimo skyriaus

ja bėda lagerininkams. Atsiranda begalės mažų muselių, vadinamųjų moskitų. Nuo jų įkandimo patinsta net išsekęs lagerininko kūnas, veidas, rankos. Apsisaugoti nuo tų muselių išdavė tinklelius, mūsų vadinamus „antsnukiais“, bet jie ne daug padėdavo.

Čia, tame kančių ir mirties lageryje, likimas mane suvedė su ltn. V. Dulke. Rodos, 1942 m. pradžioje jis tapo mūsų brigadininku. Matyt, ne veltui Vladas pusantrų metų studijavo aukštojoje karo mokykloje, kur, be karinių žinių, įgijo ir šiek tiek diplomatijos. Jis sugebėjo sutarti su darbų vykdytoju dešimtininku. Brigada pradėjo gauti geresnį maisto davinį. Dauguma V. Dulkės brigados žmonių pajėgė grįžti pas savo artimuosius, ir tai yra didelis Vlado nuopelnas.

V. Dulkės brigada dirbo gamyklos karjere, kraudavo į vagonėlius gipso akmenis. Pamenu, pamaina baigiasi, o brigada dar neįvykdžiusi normos. Neprišprogdinta gipso akmenų. Žiūriu, už poros metrų kabo kelių kubinių metrų gipso luitas, o jį prilaiko mažas grumstelis. Išjudink tą gumulėlį, ir jis nukris žemėn. Paėmiau laužtuvą, laikydamasis už išsikišusių akmenų palypėjau kokius 2–3 metrus ir išjudinau tą grumstelį. Kai tik pajudėjo tas gipso luitas, šokau į šoną nuo jo. Luitas nukrito, subyrėjęs į krūvą akmenų, ir jie užvertė mane. Brigadininkas V. Dulke, pamatęs kraupų vaizdą, puolė prie tos krūvos šaukdamas: „O Jėzau, Antaną užmušė!“ Tuomet aš, išsikapstęs iš po akmenų, atsistojau sveikas gyvas. Tik buvau nikstelėjęs koją. Gavau tris dienas poilsio, buvau atleistas nuo darbo.

A. Navaitis Norilsko lageryje, 1946 m. A. Navaičio archyvo nuotrauka, dabar saugoma Kauno IX forto muziejuje

„Galbūt žmogaus gyvenimą reikėtų vertinti ne pagal pragyventus metus, o pagal jo nuveiktus darbus, nes metai prabėga kaip vanduo Neryje, o darbai, prisiminimai apie tuos darbus lieka“, – A. Navaičio žodžiai, ištarti Lietuvoje laidojant V. Dulkę.

PIRMOSIOS ŽINIOS NAMIŠKIAMS

1944 metais, Sovietų armijai artėjant prie Lietuvos, tarp mūsų, kalinių lietuvių, kilo ginčas – žengs Sovietinė armija į Lietuvą ar nežengs? Aš buvau iš tų, kurie manė, kad žengs. Mano argumentas buvo toks: juk būtų nelogiška nustoti persekioti sumuštą vokiečių armiją. Kai tik Sovietinė kariuomenė užėmė Lietuvą – vėl ginčai. Rašyti laiškus artimiesiems ar ne? Senieji lagerininkai rusai tvirtino, kad NKVD persekioja ir suimtujų šeimas. Veik visi mūsiškiai nutarė nerašyti, kad nepakenktų savo artimiesiems.

Aš galvojau: tėvai neturtingi ir dar ne ta pavardė¹⁶, gal NKVD per daug nekreips dėmesio. Tad parašiau tėvams laišką, pranešiau, kad esu sveikas gyvas. Dirbu gamykloje. Man nieko netrūksta, jei galėtumėte, atsiųskite tabako. Mano adresas: Krasnojarsko kraštas, Norilsko gyvenvietė, pašto dėžutė Nr. 224 D (rus. Красноярский край, Норильск, п. я. 224 Д). Tėvai iš karto mano adresą pranešė Marytei. Marytė mamutės vardu man tuojau pasiuntė 300 rublių.

1944 m. pabaigoje pas mane atėjo mjr. P. Krištapavičius ir paklausė: „Kas tau Ona Knyvienė?“ Pasakiau, kad žmonos motina. Jis sako: „Centrinėje lagerių buhalterijoje mačiau tau atsiųstą pašto perlaidą 300 rublių. Perlaidoje užrašyta: „Marytė ir Algiukas sveiki ir gyvi, laukia tavęs.“

Tik 1945 m. balandžio 9 d. gavau pirmą Marytės laišką, rašytą 1944 m. gruodžio 6 d., o po kelių dienų ir siuntinį. Kad jį pasiųstum, reikėjo gauti LSSR ryšių komisaro leidimą. Marytė susidraugavo su ryšių komisaru Pavlovu ir, užuot gavęs vieną siuntinį per metus, juos gaudavau kas mėnesį.

Pradėjo kas savaitę siųsti banderoles. Tai laikraštį rusų kalba „Tarybinė Lietuva“, tai „Tiesą“, tai „Komjaunimo tiesą“. Su draugais perskaitydavome, tada aš vieną lapą atiduodavau barako rūkaliams. Atbėgdavo į baraką ir virėjai: „Antanosai, duok popieriaus.“ Jie manęs nevadino Antanu, o Antanosu. Duodi ketvirtį lapo – virėjas nelieka tau skolingas, sriubos samtį su kaupu įkrečia ir, pasėmęs iš dugno, prideda priedo. Kai aš dirbau MOF šaltkalviu, mūsų brigadoje dirbo ir jau laisvas Ivanas Kuzmičius. Jam duodavau perskaitytus laikraščius nunešti į turgų ir parduoti. Už lapą laikraščio mokėdavo po 5 rublius. Jis už 15 rublių man nupirkdavo geros, ne lagerio šlapios, duonos, retkarčiais ir dėžutę machorkos.

¹⁶ 1940 m. vasario 23 d. atsiminimų autoriaus pavardė buvo sulietuvinta – turėta pavardė Navickas pakeista į Navaitis. Likę šeimos nariai – tėvai, broliai ir sesuo – pavardžių nekeitė, t. y. liko Navickai.

Vienas pirmųjų laiškų namiškiams, išsiųstas lapą sulanksčius taip, kad išeitų trikampis, atstosiantis voką, su pašto datos, cenzūros patikrinimo ir registracijos spaudais

Rūkymas – baisi liga. Jis daug ką nuvarė į kapus. 1942–1943 m. viena „bankrutė“ lagerininkui kainavo 800 g duonos porciją, o iš dėžutės išeidavo 4–5 „bankrutės“.

„Bankrutė“ – iš laikraštinio popieriaus susuktas vamzdelis su tabaku, suktinė, kaip papirosas ar cigaretė.

O aš buvau laimingas, man daug kas pavydėjo: turėjau mylimą žmoną, kuri manimi rūpinosi ir mane šelpė, kaip man atrodo, daugiau, negu galėjo.

Prisimenu, rodos, Norilske, skaitytą legendą apie moters meilę. XII šimtetyje Vokietijoje, ūkininkų sukilimo metu, imperatorius Konradas III, užėmęs Viurtenbergo pilį, pasigailėjo moterų ir leido iš pilies išsinešti tai, kas joms brangiausia. Moterys pasisodino ant pečių savo vyrus ir išnešė. Legenda gyvenimiška – moters meilė yra begalinė, nors nėra taisyklės be išimties.

Mano laimė staiga nutrūko. Nustojau gauti ne tik siuntinius, banderoles, bet ir laiškus. Prasidėjo neramios dienos. Mintys, kas atsitiko Marytei, neapleido nei dieną, nei naktį. Į mano laiškus niekas neatsakė.

Kokia tuo metu buvo mano nuotaika, matyti iš 1946 m. rugpjūčio 30 d. laiško Marytei:

„Mylima ir brangi Mariuk!

Kada žiūri pro langą į pastovų, monotonišką, įkyrų rudens liety, kuris smulkiais vandens lašeliais krenta žemėn ir dar daugiau atskiedžia ir taip jau pažliugusių žemę, pradedi galvoti, kad tarp nerimo ir rudens lietaus yra kažkoks panašumas, kažkokia tapatybė. Tai įkyrumas, nuolatinumas ir varginimas. Kaip smulkučiai, ilgą laiką ir be pertraukos krintantys vandens lašeliai, nežiūrint į jų smulkumą, praskleidžia kažkada saulės kietai sudžiovintą žemę, taip ir nerimas palengva, diena iš dienos augdamas, pasidaro baisus, galingas, užvaldantis širdį, kraują ir negailestingai kūju daužantis į smilkinius. Taip ir jaučiasi, kaip kraujas daužosi į smilkinius: tuk, tuk, vis drąsiau ir garsiau. Nieko negelbsti nei sudaužytų rankų spaudimas prie smilkinių, nei suvilgymas jų šaltu kaip ledas naujai susidariusio kalnų upelio vandeniui. Nerimas – pastovus, galingas, baisus. Jo neatsiprašysi, nepermaldausi, kaip žmogžudžio, kuris naikina gyvybes iš malonumo, patenkindamas savo garbėtroškos sadistinius jausmus. Nerimas smilkiniuose daužėsi kaip audringą, tamsią naktį perkūnas.

Kas atsitiko su Tavim, Algiuko mamyte? Kas bus su Algiuku, jei jis liko visiškai našlaitis? Kas jį auklės, mokys, padarys žmogumi? Kas jį meiliai, švelniai kas rytas vakaras pabučiuos? Kam jis pabudęs, praplėšęs akutes, pratarš tą švelnų žodį „mama“? Kam?.. Kas man parašys apie visas jo gyvenimo smulkmenas, jei su Tavim atsitiko nelaimė... Klausimai, klausimai be galo, nesibaigiantys. Kiekvieną dieną nauji, įvairesni, baisesni, o į juos atsakymo nėra. Nėra Tavo laiško.

Kada niekas negaudavo laišku, aš buvau ramus, nes žinojau, kad Tavo laišškai yra pakelyje, bet dabar, dabar, kada beveik kasdien vis nauji ir nauji sąrašai (lagerio paštininkas apie gautus laiškus, siuntinius praneša, prie vachtos iškabina sąrašą). Kada net iš provincijos gauti laišškai rašyti rugpjūčio 2 d., laikraščiai – liepos 29 d., o siuntinys išsiųstas net rugpjūčio 6 d., man darosi neramu.

Aš įsitikinęs, kaip dukart du yra keturi, kad Tu man rašai visada, jei tik yra galimybė, o to laiško, kur aš reikalavau, kad Tu man rašytai tik 3–4 laiškus į mėnesį, Tu dar negalėjai gauti. Ačiū Dievui, kad mane Jis apdovanojo lakia fantazija, optimizmu ir Tavimi, dėl kurios aš neabejoju, kad ji mane myli, sustiprina viltį ir priduoja jėgų drąsiai žiūrėti gyvenimo žiaurumams į akis. Aš savo fantazijoje sukuriu įvairias teorijas, įvairiai save įtikinu, kad Tu sveika, gyva, kad su Tavim nieko blogo neatsitiko, kad Algiukas auga švelnioj ir rūpestingoj motinos globoj, kad nelaimė, išplėšianti kūdikius iš motinų rankų, paliečia šitas motinas, bet praslenka pro Tave. Pagaliau, jei su Tavimi atsitiktų tai, kas atsitinka su tūkstančiais lietuvių motinų, man praneštų, perspėtų, kad aš Tau nerašyčiau laišku, mamutė, o gal ir Jadzė. Mamutė! Vargšė senutė, ar ji pajęgtų pakelti tą baisų smūgį, kaip netekimas savo brangiausio ir mylimiausio kūdikio, savo senatvės paguodos, džiaugsmo ir laimės? Ne. Nieko panašaus nėra, juk negalėjo lyg atominės bombos sprongimas išmėtyti į visas pasaulio šalis visus tuos, dėl kurių aš gyvenu. Aš gi negaunu laišku Tavo, tėvų, sesutės, brolio. Kažkaip peršasi išvada, kad juos atidžiai studijuoja čia, Norilske, ir išstudijavę atiduos...“

Vis dėlto, pasirodo, mano mylimos Marytės, Algiuko motinos, likimas neaplenkė, kaip ir kitų tūkstančių lietuvių motinų. Štai kas rašoma Marytės atsiminimuose apie 1946 m. liepos 28 d. suėmimą:

„1944 m. Kaune įkurta Lietuvos Laisvės kovotojų organizacija „Vytis“. Jos vadas buvo brolio Valerijono sūnėnas Kalina Aleksandras – slapyvardis Laisvenis. 1946 m. jis su man nepažįstamu Gediminu Asiulevičiumi atvažiavo į Vilnių, pasiprašė pernakti ir paslėpti jų atvežtą literatūrą. Kadangi tuo metu Vilniuje vakarais buvo pavojinga vaikščioti, tai aš sutikau juos apnakvindinti. Mano mama jų literatūrą paslėpė dujų plytelėje. Ryte jie išėjo, ir aš apie jų tolesnę veiklą nieko nežinojau.

1946 m. liepos 28 d., išeinant iš parduotuvės, buvau trijų saugumiečių suimta ir atgabenta į saugumą tardymui. Vilniaus saugume mane pribloškė tai, kad, prieš nukreipiant į kamerą, iš batukų liepė atiduoti raištelius ir iš kelnaičių ištraukė kelnaites laikančią gumelę. Tik vėliau, praėjusi visą tardymų „istoriją“, supratau, kad batų raišteliai maždaug 15–20 cm ilgio ir kelnaičių gumelė buvo atimama tam, kad kalinys nepasikartų... Kameroje buvo tik medinis suolas, kairėje indas savo reikalams. Naktį mane nuvedė pirmam tardymui (antrame ar trečiame aukšte) langais į dabartinį Gedimino prospektą. Tardytojas parodė nemažą bylą, ku-

riuje yra viskas, kuo aš kaltinama, surašė visus davinius ir prašė prisipažinti, nes prisipažinimas labai palengvins mano bylą. Apskritai ir pirmą, ir antrą tardymo naktį aš visai nieko nesupratau, kokia man sugalvota byla ir ko iš manęs nori. Toks pat tardymas ir trukdymas pamiegoti ant pliko suolo tęsėsi ir antrą naktį. Po dviejų naktinių tardymų man pasakė: „su daiktais“, kurių aš neturėjau, ir koridoriais nuvedė į kiemą prie sunkvežimio, liepė įlipti, nesidairyti ir su ginkluota apsauga pristatė į Kauno saugumą. Čia įvedė į nedidelę kambarą, kurioje buvo 10–12 moterų. Užsidarius durims, moterys ėmė klausinėti, iš kur aš ir kaip čia patekau. Pasakiau, kad iš Vilniaus, o apie bylą nieko nežinau ir nesuprantu, kodėl čia patekau. Kai kas gal patikėjo, o gal ir ne. Dvi „draugės“ pakvietė atsisėsti prie jų ant grindų. Taip buvau priimta Kaune. Apie bylą nieko nežinojau, todėl nieko negalėjau papasakoti. Tada dar maniau, kad čia visos patekusios yra politinės kalinės. Deja, vėliau paaiškėjo, kad čia darbuosis užverbuotos KGB agentės, kurios viską pranešinėjo tardytojams: kaip jaučiasi naujai atvežta auka, ką kalba apie savo bylą, valdžią ir tardymus. Po to tokios „draugės“ beldžiasi į kameros langelį ir prašosi pas tardytoją, sakosi lyg kažką prisiminusios savo byloje. Budintis praneša ir tokia išdavikė kviečiama teikti žinias, kurias išsiteiravo iš suimtųjų. Mano kameroje tokia buvo Kunigeliene. Ji savo darbą atliko įduodama vieną prižiūrėtoją, demobilizuotą kareivėlį, kurį įkalbėjo nunešti degtukų dėžutėje raštelį neva motinai pranešti, kad ji yra saugume. Tas kareivėlis įsidedo jos raštelį į degtukų dėžutę ir už tokią paslaugą, kaip vėliau kalbėjo mūsų kameroje, buvo nuteistas septyneriems metams lagerio. Kameroje kalėjo viena kapitono žmona (pavardės neprisimenu), kurią tardytojai taip nukankino, kad ji, būdama nėščia, ten pat turėjo persileidimą.

Mane Kauno kalėjime tardė apie tris ar keturias savaites, tiksliai negaliu pasakyti, kadangi tardymas visada vyko naktimis, o dieną miegoti buvo draudžiama, tai vėliau tardymams į antrą ar trečią aukštą savo kojomis užlipti nesugebėjau, o lipdavau laikydamasi turėklų arba „keturiomis“. Miegoti dieną neduodavo. Dieną draugės specialiai vaikščiodavo kameroje taip, kad stebintis pro langelį budėtojas nematytų, ar sėdintieji ant grindų tiktai sėdi, o gal ir miega.

Pagalčiau, kada organizacijos „Vytis“ byla ėjo prie pabaigos, mane iš saugumo perkėlė į Kauno sunkiųjų darbų kalėjimą. Kameros numerio neatsimenu. Pradžioje miegojome, kaip ir saugume, grynai ant grindų, vėliau atsirado geležinės lovos su matrasais ir daugeliu blusų. Visą naktį degdavo nedidelė elektros lemputė. Prižiūrėtojai per naktį galėjo stebėti, ką daro kaliniai. Kampe, kaip paprastai, didelė „paraša“ – puodas gamtiniam reikalui. Ryte per pakėlimą ją kalinės išnešdavo. Aišku, ji kvapą skleidė kaip „geri“ kvapai. Man sunkiausia būdavo naktį: ne šviesa, kuri degdavo naktį, ne „paraša“, kuri skleidavo kvapą, bet ne naudėlės blusos. Tokio dydžio ir taip kandančių nemačiau, taigi, kadangi aš per jas negalėdavau užmigti, gaudydavau. Visos naktys buvo siaubingos ir bemiegės.

Pagalčiau sulaukėme teismo dienos. Su „daiktais“ mus išrikiavo ir nuvedė į kažkokią salę, skaitė, kuo mes kaltinami. Taip stovėjom prie teisiamųjų salės apie 15–20 žmonių. Visi jau žinojo, kad etapu bus išgabenti iš Lietuvos. Paskutinį žodį arba formalumą turėjo pasakyti teismas, kiek ir kam skirta kokia bausmė. Vėliau sužinojau, kad visi organizacijos „Vytis“ dalyviai laikėsi didvyriškai ir, nors buvo labai mušami ir kankinami, reikalavo, kad G. Asiulevičius teisme atšauktų savo parodymus, kad aš dalyvavau jų organizacijoje. Kalinos (vado) mama dažnai, kol vyko tardymas, atsinešdavo skalbti sukravintus sūnaus baltinius. Tą patį, manau, atsinešdavo ir G. Asiulevičiaus mama, todėl visa organizacija ir vadas A. Kalina įsakė pasakyti teisme tiesą.

Etapas paruoštas, atidėti visą bylą dėl manęs vienos, matyt, ir teismui buvo neįprasta. Kada teisme apklausė G. Asiulevičių, jis išdrįso pasakyti, kad tikrai mane matė pirmą kartą ir neiškentęs mušimų pasakė tai, ką liepė tardytojas. Atrodo, įvyko stebuklas (taip daugelis sakė). G. Asiulevičius teisme pasakė ir kad tikrai mane mato antrą kartą, ir kad stipriai mušamas pasakė tai, ko iš jo reikalavo tardytojai...

Teismas pasibaigė. Visi Lietuvos Laisvės organizacijos „Vytis“ nariai, apie 20 žmonių, buvo nuteisti ir išvežti į lagerius.

Klaipėdoje, Daukanto gatvėje, priešais teismo rūmus buvusio vado pavaduotojo Juliaus Kvietauskos (Liudo Laimučio) iniciatyva atidengta paminklinė lenta 1944 m. įkurtos Lietuvos laisvės kovotojų organizacijos „Vytis“ su komunistiniu režimu kovojusiems, žuvusiems, mirusiems ir dar gyviems nariams

Po teismo aš lapkričio ir gruodžio mėn., nors ir išteisinta, sėdėjau ir laukiau išleidimo dienos. Mano kameroje dažnai keitėsi „išteisintosios“. Jos pasakodavo

Enkavėdistas – liaudyje su baime ir panieka vadinamas NKVD narys. Paklausus tėvo, ką reiškia NKVD, pasakė tik tiek: „Незнаешь, когда вернёшься домой.“ („Nežinai, kada sugrįši namo.“)

pramanytas „istorijas“ ir prašydavo manęs savosios. Vieną tokią atsimenu, kad, laikydama rankose rožančių, prašė papasakoti viską – „juk mes išteisintos“. Mano laimei, kad nepasitikėjau tomis „išteisintomis“, ir gruodžio 24 d. po pietų (Kūčių dieną!) išėjau į laisvę. Ėjau ir galvojau, ar tai tiesa, o gal, gal stebuklas, o gal vėl mane paims enkavėdistas.

Kur eiti? Į Vilnių važiuoti pinigų neturiu, be to, nežinau, kada eina traukiniai, o gal mane seka. Mintis vijo mintį, pasukau į Žaliakalnį pas Lietuvos Laisvės kovotojų organizacijos „Vytis“ vado motiną Stasę Navickienę. Kitą dieną buvau Vilniuje.“

Štai ir viskas, kodėl aš nuo Marytės negavau jokių žinių. Jos ir mano laiškus, pradėjus enkavėdistams sekti Lietuvos laisvės kovotojų organizacijos „Vytis“ narių, kaupė prie bylos, tikėdamiesi rasti ką nors įtartino. Marytė, tik išleista iš kalėjimo, 1946 m. gruodžio 24 d. parašė laišką, jį gavau 1947 m. sausio 20 d.

Tik perskaitęs laišką, barake džiaugdamašis draugams pasakiau, kad žmona buvo suimta, bet teismo išteisinta. Barake kartu gyveno ir garsūs Komunistų partijos veikėjai, pavyzdžiui, Komunistų partijos Centro komiteto narys estas Eiche, divizijos ar armijos komisaras Bolotovas, užsienio prekybos vadovas Kipers (latvis) ir kiti. Jie gerai žinojo, kokia Sovietų Sąjungos santvarka ir teisingumas, todėl pasakė: „Matyt, ji turėjo gerą užnugarį, nes Sovietų Sąjungoje, kad NKVD suimtą žmogų išteisintų – beveik stebuklas, tai gali atsitikti vienam iš 10 000 suimtųjų. Juk ne veltui enkavėdistai giriasi: „Mums nusikaltimo nereikia. Duokite mums žmogų. Nusikaltimą mes jam surasim.“

Tvarkydami tėvo daiktus sužinojome, kad apie žmonos suėmimą jam pranešė uošvė, vadinta mamute. Čia pateikiamas iš rusų kalbos išverstas mamutės laiškas žentui Antanui:

„Draugas Antanai! Sveikėjimai tau linkint viso geriausio. Aš tau viename laiške rašiau, kad tavo žmonos pas mus nėra nuo liepos pirmos, ji yra Kovo (net Kauno miesto pavadinimas parašytas rusiška forma – V. N.), tokią pačią dieną kaip tu. Tu, kai man rašai, rašyk trumpai, aiškiai, kaip gyveni, kokią tavo sveikata, daug neplepėk, o tokių laiškų, koki man parašei 1946.VI.28, daugiau nerašyk, tokie laišukai mane labai nervina <...> kai gausiu žinių apie tavo žmoną, pranešiu <...> Algis sveikas ir laukia tavęs. Sveikėjimai nuo Algio ir nuo manęs.

Mamutė 1946 metų rugsėjo 2 d.“

Kokie jausmai užplūdo, sužinojus apie žmonos suėmimą, galime spręsti iš kelių laiškų seseriai Onutei.

Laiškas seseriai Onutei be datos:

„Yra dienų žmogaus gyvenime – liūdnu, tamsių kaip naktis, kaip brošudžio sąžinė, kuriomis mirtis, atrodo, nėra nelaimė, kuriomis norėtusi, kaip religingam individui, prapulti jo įsivaizduojamame danguje, nirvanoje nieko nejaušti, negalvoti, nesijaudinti, kuriomis pasijunti kybas ant bedugnės krašto, kur iki išprotėjimo mažas žingsnis.

Tokias dienas išgyvenu nuo 10-osios šio mėnesio dienos, kai ant vieno voko pamaciau pažįstama mamutės ranką užrašyta: „Daugiau mano adresu laiškų nerašyti.“ Išgyvenau taip, kad aprašyti nepajėgiu.

Sesut, kaip baisu išgyventi tą skausmą, palaidoti tai, kuo guodei savo ateitį sunkiomis ir, atrodo, beviltiškomis gyvenimo valandomis. Kaip baisu sužinoti, kad ta, kurią tu mylėjai daugiau kaip save, kuri yra tavo laimė ir džiaugsmas, pateko į nelaimę, į vargą, mesta kančioms, paniekai ir ilgai kančinančiai mirčiai. Kaip baisu pagalvoti, kad tos, kuri tau buvo alfa ir omega, tu jau nepamatsi, jos šypsenos, jos meilė tau šviečiančių akių. Kaip baisu naktį nubusti nuo sapne matyto tavo sūnelio siaubo pilnomis akimis klyksmo: „Mama, kur tu? Mama, sugrižk!“ Išplėstomis kaip bepročio akimis dairytis aplink ir nieko nematyti. Aplink tylu, ramu, net vėjas už langą nekaukia, tik nuo sienos šypsosi ta, kuri manimi rūpinoši, kuri mane mylėjo ir gyveno tik mano išdraskytai šeimai, turėdama vilties, kad ta išdraskyta šeima vėl susirinks į tą švelnų ir ramų šeimos židinį. Ir norisi suspiegti: „Kur tu? Kas atsitiko su Tavimi?“ Ne amžiams likimas atskyrė Tave nuo mylimo sūnelio, motinos, gimtojo krašto, bet ašaros užgniaužia balsą, jos dusina ir meta į kietą guolį. Gal man lengviau būtų, jei galėčiau lengvai išsiverkti, atverti kam nors savo širdies skausmą, nes perpus padalintas skausmas lengvesnis, bet, deja, aš negaliu to padaryti, aš turiu slėpti savo ašaras, išgyventi viską savyje, perdegti, aš turiu slėpti savo nelaimę nuo savų draugų ne tik dėl to, kad, kas man šventa, brangu, jie išjuoks, apdrabstys cinizmo purvais, jie ją supornografins, papuoš prostitutės aureole. Jie su pasigardžiovimu man pieš vaizdą, bjauresnį vienas už kitą. Jie su pasitenkinimu pažūrės į jos fotografiją, kaip ir nuostabų ir menišką kūrinį, su nuosirdžiu gailėsčiu pasakys, kaip gaila, kad jie negalės jos sutikti, kaip alkis ir Sibiro šaltis ją padarys švelnia, sukalbama, ir piktai pavydės tam, kuriam alkis ir šalčio palaužta numos ranka į moters garbę ir moralę, atsiduos tam, kuris už sužalojimą širdies, suteršimą jos garbės sumokės kaušu balandos, kasniu duonos.“

Iš 1946 m. vasario 17 d. laiško seseriai Onutei:

„IX.8 gavau jos kruopščiai paruoštą ir VI.25 išsiustą siuntinį. Paimu ką nors suvalgyti ir užspringstu. Užspringstu ne kuo kitu, bet savo paties ašaromis. Pasi-juntu sotus, nenorintis valgyti, prisirišęs savo ašarų. Dieve, Dieve, koks aš būčiau laimingas, galėdamas pasidalyti su ja savo kąsniu, kaip ji dalinasi su manimi, koks aš būčiau laimingas atiduodamas jai bent pusę savo gaunamo maisto, tuo apsaugo-damas ją nuo tos baisios gėdos, nuo sužalojimo jos kūdikiškos sielos.

Aš žinau, suprantu, kad reikia šaltai galvoti. Klyksmu, ašaromis, keikimu savo likimo niekuo nepadėsi. Ta, kuri mane taip mylėjo, ir gal, aš daugiau negu tikras, ta meilė, tas rūpestis ją pražudė. Šiomis sunkaus bandymo dienomis man reikia šaltų nervų daugiau negu bet kada, kad niekas nesuprastų, nesužinotų mano nelaimės. Aš suslėpiau viską, kas man ją primena: ir besišypsantią fotografiją nuo sienos, ir maistą, kurį ji atsiuntė, ir vokus, kuriuose jos laiškus gavau. Surišau ir padėjau kaip kokią relikviją net saldainio popieriuką, ant kurio Algiukui buvau parašęs: „Algiuk, saldainį suvalgiau, popieriuką gražinu.“

Gal tas man už mėnesio kito padės apmiršti, padės apsiprasti su nelaimė, nes jos užmiršti aš niekad, niekad nepajėgsiu, kaip ir tu laukų, kur gimiau, augau. Per daug ji mane mylėjo, rūpinosi manimi, per daug ji gilia vagą mano gyvenime išvarė. Ir bendrai, ar galima kada nors užmiršti prarastą laimę ir džiaugsmą. Juk nėra nė vieno senelio, kuris būtų pamiršęs savo ar savo vaikų motiną, savo taip greitai prabėgusios laimės ar jaunystės dienas.

Onute, kas įvyko, nepataisysim. Man tuo skaudžiau, kad aš niekuo negaliu padėti, net mano žodžių ji neišgirs: „Mariuk, kur tu bebūtai, ką bedarytai, aš Tavęs niekad, niekad nepamiršiu.“ Aš negaliu padėti net tam, kuris mus jungė, kuri mes buvom pasiryžę išauginti ir išauklėti naudingą, sąžiningą piliečių. Aš prašau Tavęs, brolio, tėvų – pasirūpinkit Algiuką ir mamutę. Aš žinau, kad jums globoti Algiuką yra sunku, gal net neįmanoma, bet aš prašau. Prašau Jūsų todėl, kad dau-giau niekieno negaliu prašyti.

Dar vienas prašymas, kad Tu man parašytai, kada įvyko nelaimė ir kur ji yra. Tik nieko nuo manęs neslėpk. Aš noriu žinoti gryną teisybę, rašyk tiesą be jokių pagražinimų ir sušvelninimų. Nebijos, rašyk, į atvirą žaizdą sauja druskos daugiau ar mažiau. Vis tiek. Tas apsaugo žaizdą nuo užgijimo. Aš nenoriu, kad mano su-kruvinta širdis gytų. Man taip geriau.“

Vėl pradėjus gauti laiškus, banderoles, siuntinius, Marytė mano barake įgijo pagarbą. Ją pradėjo vadinti tikra moterimi, nors iki tol jie žinojo tik dvi moterų rūšis: prostitutė arba komjaunuolė.

Gautą Marytės nuotrauką pasistačiau ant spintelės ir grožėjausi. Vienas iš barako kalinių padarė jai rėmelius. Kartą, parėjęs iš darbo, nerandu Marytės nuotraukos. Pradėjau kone verkdamas rusiškai keiktis. Vienas toks geras banditas Kolia paklausė:

– Antanai, kas atsitiko? Tu nesikeiki, o dabar keikiesi.

– Pavogė žmonos nuotrauką.

– Rimtai?

– Žiūrėk pats, nėra ant spintelės.

Jis, nieko nesakydamas, pradėjo dairytis ir nuo gultų nutraukė vieną gal 15 metų vaikėžą, tokį vagišką, chuliganėlį, ir pradėjo jį lupti. Tas šaukdamas: „Kolia, Kolia, ne-mušk. Aš ją atnešiu, tikrai atnešiu, tik dabar neturiu machorkos. Aš ją, kaip gražią artistę, pardaviau už bankrutkę machorkos.“

Daviau tam vaikiui dvi suktines, ir jis atnešė mano Marytės nuotrauką. Ji ir vėl puošė mūsų baraką, stovėdama ant mano spintelės.

Marytės nuotrauka, atsiųsta į Norilską Antanui, kurią pavogė

Apie šią nuotrauką žmonai taip pat rašė 1946 m. sausio 17 d. laiške:

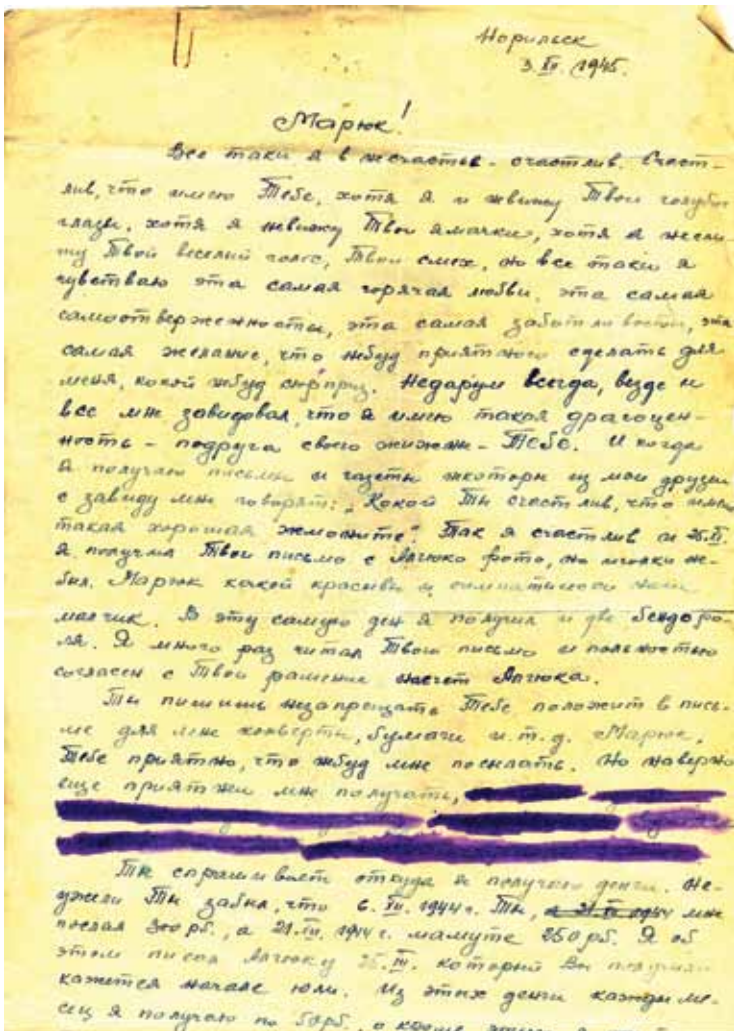
„Šiandien apie 1 val. iš tikrą pradėto po sunkaus darbo miego pažadino Stan-kevičius. Jis man atnešė laišką, Tavo rašytą VII.13. Ir tame laiške ką aš radau? Radau savo brangaus ir mylimo kūdikio foto, foto savo brangiausios žmonytės, kuri man šypsosi, kuri man rodo savo mėlynas, pilnas meilės akutes, savo duobutes, kurias aš daug daug kartų bučiavau, bet kažkodėl ji tyli. Ji man nieko nekėlba. Tas nesvarbu. Aš tuojau savo ranką stambiomis raidėmis užrašiau: „Mariuk, myliu... myliu... Navaitis.“ Tai viena iš priemonių apsaugoti savo kūdikį nuo pasikėsینimo, nuo pabėgimo pas blogus žmones. Aš savo besišypsanti kūdikį, tiek rimtąją Marytę saugosiu, kaip tik sugebėsiu. Aš rytais vakarais pasižiūrėsiu, pasakysiu: „Labas rytas. Labanakt ir myliu... myliu...“ – ir vėl giliai paslėpsiu, kad niekas nepavogtų, kad jos būtų tik man. Norėjau kaip Algiuką su lakūne ir studente idėti į rėmelius po stiklu ir pakabinti ant gultų virš galvos, kad mano Marytė mane saugotų, kai aš išvargęs skaniai miegu, bet draugai man patarė to nedaryti. Tavo dvi foto ga-vau, bet kodėl Tu nei ant vienos nieko neužrašei? Man truputį neaišku. Algiuko irgi dvi gavau. Tavo su tautimiais drabužiais dar negavau. Laukju. Tikjuosi gauti. Tiesa, su adatomis neprisek. Jų cenzūra nepraleidžia.

Vakar mano barako draugai ilgai diskutavo dėl Marytės. Vienas iškėlė, kad artistė, kitas jam prieštaravo: kvailis, čia atvirukas – argi gali būti tikrovėje tokia moteris? Ir vienas paklausė: „Natūroj tai Tavo žmona ir Tu su Ja sūnų turėjai?“ Aš atsakiau: „Ne, Ji su manim turi sūnų.“ Ir daug, daug ir naivių, ir vulgarių klsau-simų buvo. Gerai, kad jie dabar visi miega, nes dar didesnis nustebimas būtų. Aš jų neįtikinčiau, kad tai mano brangioji žmonytė, mane mylinti ir mane laukianti, laukianti, auginanti ir auklėjanti mano sūnų.“

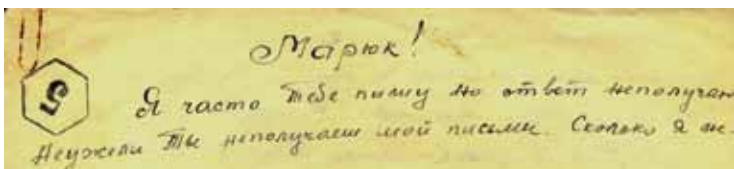
LAIŠKAI IŠ NORILSKO

Laiško nugarelės fragmentas su cenzoriaus spaudu, patvirtinančiu, kad laiškas patikrintas

Norilsko lagerio cenzoriaus perskaitytas laiškas, kuriame jam neįtikusios vietos užteptos dažais

Lagerio cenzūros ženklas – šešiakampis spaudas

Be atsiminimų, rasta pundeliais pamečiui sudėtų laiškų. Tai prieškario ir tremties laikų susirašinėjimas. Kadangi prisiminimai visada būna šiek tiek „išblukę“, o laiškuose atsispindi tų dienų išgyvenimai, jausmai, neretai rašoma apie ateities planus, šiame skyriuje pateikiamos kai kurios jų ištraukos. Jas sugrupavus, išryškėja netgi tam tikra dalis LSSR ir Norilsko lagerio pašto istorijos.

Visi siunčiami ir gaunami laišakai buvo tikrinami sovietinės karinės cenzūros ir žymimi šešiakampiu spaudu su skaičiumi arba herbiniu anspaudu ir rezoliucija: „*PERŽIŪRĖTA Karinės cenzūros 08533.*“ Skaičiai įvairūs, todėl manytina, kad tai – tikrintojo atpažinimo numeris.

Iš pradžių buvo galima susirašinėti tik rusiškai, vėliau – ir lietuviškai, bet laiško viršuje turėjo būti užrašas, kad jis parašytas lietuvių kalba. Turbūt tuomet atsirado lietuvis ar mokantis lietuvių kalbą lagerio laiškų cenzuruotojas. Cenzūrai neįtikusios laiško vietos būdavo neįskaitomai užteptos rašalu.

Apie laiškų „tepliojimą“ sužinota ne iš karto. 1945 m. sausio 28 d. jo paties laiške, rašytame rusų kalba, neslepia nuostaba:

„*Ir vis tik, Mariuk, aš esu didelis dundukas. Aš visą laiką maniau, kad cenzūra, jei laiške ras ką nors nereikalingo, tai laišką sunaikins. Paaiškėjo, kad ne taip. Tavo laiškas rodo, kad aš klydau, laiške cenzūra rado kažką parašyta neleistino ir šią pastraipą išbraukė, o laišką vis tik aš gavau.*“ Nuobodus cenzoriaus darbas.

Laiškai buvo pristatomi nereguliariai. Greičiausiai adresatą jie pasiekdavo maždaug per mėnesį, bet dažnai tai trukdavo daug ilgiau.

Iš 1946 m. birželio 1 d. laiško Marytei:

„*Gimimo dienos proga nuo Tavęs gavau net 7 (septynis) laiškus, rašytus sausio 31, vieną iš Šiaulių, kitą iš Vilniaus, II. 1, 26, IV.1, 4, I.28, ir dvi banderoles, tai – „Tiesos“ IX.26–30 numerius ir knygą „Kosminiai spinduliai“.*“

Tų pačių metų rugpjūčio 30 d. laiške jis užsimena: „*Aš gavau paskutinį Tavo laišką, rašytą VI.27.*“

Atgalinis ryšys taip pat nebuvo reguliarus. 1945 m. vasario 21 d. Marytė rašė:

„*Šiandien iš karto gavau Tavo septynis laiškus: 8.XII, 24.XII, 1946.I.1, 12.I, 14.I (du rusų ir du lietuvių kalba), 18.I.*“

Nereguliariai gaunami laišakai veikė psichologiškai. Štai vienas iš 1946 m. žmonai rašytų laiškų:

„*Juk aš negaunu ne tik Tavo vienos laišku, negaunu sesutės, brolio. Paimk nerimą už sprando ir tėšk jį į praskydusį rudenio purvą, kad net jo kojos užsirietų. Tau laiškus rašo. Tave myli visi: ir žmonytė, ir sūnelis, ir mamutė, ir tėvai, ir sesutė, ir brolis. Jei Tu laiškų negausi, reiškia, juos atidžiai studijuoja. Čia ir tu*

gali būt ramus. Išstudijavę atiduos Tau, nes juose nieko neigiamo apie dabartinį gyvenimą negali būti parašyta, ypač tu, kurie dėl jo kovojo, kurių šeimos nariai ilsisi Panerių kapuose, nužudyti vokiečių.“

Taip guodėsi ir pats save ramino dėl ilgai negaunamų laiškų bei kartu cenzūrotojams pakišo frazę apie vokiečių nužudytą žmonos brolių Valerijoną.

Tą patį psichologinį išgyvenimą mini keliuose 1946 m. rašytuose laiškuose. Čia keli sakiniai iš vasario 27 d., kovo 13 d. ir balandžio 13 d. laiškų:

„Šaltis jau ne šaltis – apie -30 °C ir mažiau. Termometras retkarčiais pakyla net iki -18 °C. Gyvenimas atgyja. Gamta atbunda. Pavasaris eina nesulaukiamai. O kaip aš norėčiau tą pavasarį atstumti, sulaikyti žiemą. Nelaukiu aš vasaros todėl, kad ji nieko gero neduos, o ilgesio ir kančių bus daug. O, kas skaudžiausia, ji atims iš manęs didžiausią mano dabartinio gyvenimo džiaugsmą ir jėgų šaltinį – Tavo laiškus. Žinok, kad šiom dienom nutrūks oro paštas, pradės veikti tik Jenisiejaus upėje išėjus ledams apie birželio mėn. vidurį. Aš gi Tavo laiškus gausiu tik rudenį arba kitais metais, nes vasarą jais niekas nesirūpina, jų neskirsto, meta į maišą kur pakliuvo, o skirstyti pradeda tik rudenį, kai sugrįžta iš atostogų tarnautojai tos įstaigos, kuri uždarytiesiems skirsto laiškus. O negauti keturis mėnesius Tavo laiškų yra skaudu. Bet nieko nepadarysi, toks jau mano likimas, nors aš ir po laiminga žvaigžde gimęs.“

Daug laiškų adresatų net nepasiekdavo. Tai žinodamas, 1946 m. balandžio 21 d. laiške Marytei rašė:

„Laiškus aš rašau dažnai ir, žinoma, daugumoje jų kartoju tą patį: viena, kad aš užmirštu, ką parašiau praėjusiam laiške, galvoju, kad to neparąšiau, o antra, juk Tu ne visus mano laiškus gauni ir gal to negavai, ką rašiau anksčiau, ir kartojasi daina be galo <...> daugiausia rašau lietuviškai, bet Tu esi gavusi ir nelietuviškai rašytų.“

Viename iš laiškų parašyta: „*Tau IV.1 pasiunčiau radiogramą.*“ Kalėjusieji lageryje šį sakinį aiškino taip: susisiekti su laisvais žmonėmis tekdavo, bet kad jie rizikuodami būtų išsiuntę radiogramą be cenzūros, slapta – neįtikėtina, nes tai radiogramos autoriui ir siuntėjui kainuotų gyvybę. Taip pat gyvybę prarasti grėstų priimančiajam – radistui. Spėliota, kad ši radiograma buvo Balandžio pirmosios pokštas, kiti manė, kad tai – kažkoks sutartinis, tik jiems žinomas, ženklas arba prisiminimas apie meilės laikų nuotykį, susijusį su radiograma. Vėliau tarp kitų laiškų atsirado ir pati „radiograma“, telegrama rusų kalba:

„Gavau 7 siuntinius daugiau kaip vieno treningo arba viršutinių marškinių nesiųsk atsiųsk kelis gramus sulfidino (antibakterinis preparatas, streptocidas – V. N.) Navaitis.“

Laiškus atsiimdavo taip:

„Šiandien (1946.III.7, t. y. po 3–4 mėnesių – V. N.) gavau Tavo laiškus, rašytus XI. 19, 21, 22, 30 ir XII. 1, 13, ir Algiuko, o kartu ir Tavo XII.1. Sužinojęs, kad yra man laiškas, bėgu paštan, o ten ilgiausias sąrašas, surandu savo numerį ir skubu prie langelio, o ten eilė gaunančių laiškų. Žmonės grūdasi, keikia tuos, kas ilgiau susilaiko prie langelio. Pagaliau ir priėjau. „389 Navaitis A. V. Duok rublį.“ Greit padaviau rublį, mat, pasirodo, vienam laiškui nuluptas pašto ženklas (tai atsitinka gan dažnai). Pasikrapštė, pasikrapštė paštininkas ir grūda pro langelio skylutę vieną, paskui kitą ir taip iš eilės 7. Stovintieji eilėje pradėjo keiktis, nes ta procedūra užtruko kelias minutes, o lauke šaltis, truputį pusto. Tai jiems pasirodė, kad tas tęsiasi visą pusvalandį, ir mane ne tik pradėjo keikti, bet vos vos nenustūmė nuo langelio, nepaėmus visų laiškų. Pagaliau aš barake, greit plėšiu atsargiai vokus vieną po kito (nes šį kartą, reikia pasakyti, pavyko gauti gan sveikus vokus, juos beveik visus galėsiu panaudoti Tau atsakymui) ir skaitau...“

1946 m. liepos 14 d. naktį rašytame laiške išsamiai aprašytos pašto siuntinių atsiėmimo problemos:

„Iš darbo grįžau 9 val. ryto. Pusantrą valandos primigęs 10 ½ val. nuėjau paštan sužinoti, kada duos siuntinius naktį buvusiems darbuose. Pašto vedėjas, išgirdęs mano balsą, pasikvietė pas save ir pradėjo tiesiog reikalauti, kad jam perleisčiau vieną treningą.

– Klausyk, Jonai, aš negaliu parduoti. Su vienu einu į darbus, o už metų išėsiu. Reikės ką nors švaresnio apsivilkinti.

– Tau dar prisiųs.

– Aš taip puikiai kaip tu nežinau, ar man prisiųs.

– Tai tu parašyk arba pasiųsk telegramą. Aš ją pasiųsiu tau „po blatu“, be tikrinimo.

– Tu iš proto išėjai? – Tai būtų išnaudojimas, piktam panaudojimas savo gerosios Marytės gerumo, – pagalvojau.

– Nežinau, aš dar pagalvosiu, – atsakiau ir sužinojęs, kad siuntinius duos 12 val., išėjau.

Sukaukus elektros stočiai, 12 val. pasiėmiau užvalkaliuką ir nuėjau paštan. Apie 12:30 pradėjo išdavinėti. Šaukia vieną, antrą, trečią... manęs ne. Pagaliau po antros val. atėjo mano eilė.

– Nr. 512 ir 549, – pasakiau siuntinių numerius. Surado, ištraukė.

– Iš kur lauki?

Pasakiau Tavo adresą.

– Patikrink antspaudus.

Imu žiūrėti antspaudus. Randu nenuplėštą lapelį su antspaudu 1.6. (birželio 1 d. – V. N.).

– Tvarkoj.

Pjauna pirmąjį, Nr. 512, atplėšia ir komisija iš vieno laiškinių, pašto vedėjo ir sargybos atstovo kruopščiai apžiūrinėja daiktus. Į gabaliukus supjaus-to lašinius, muilą, lyg ieškodami įaugusio kiaulės kūnan kulkosvaidžio. Surašo aktą, ką esu gavęs, duoda pasirašyti, kad siuntinį gavau tvarkingą. Ima antrą, ir vėl ta pati ceremonija. Tikrina smulkiai, ir pagaliau Jonas (pašto vedėjas) nutaria, kad skustuvo, popieriaus, vokų, atvirukų, pašto ženklų ir vitamino C su vaistais atiduoti negalima.

– Kodėl?

– Tu ir taip kiekvienam siuntinyje jų esi gavęs.

– Tai kokia nustatyta siųsti popieriaus norma?

– Normos nėra, bet tu per daug gauni, o laikyti galima tik trims laiškam per mėnesį parašyti.

– Na, kiek eilučių laiške rašyti, nenustatyta, o man šio popieriaus užtektų tik dviem laiškam, tai pagal tavo nustatytą normą aš dar turiu kitą gauti kitame siuntinyje?

– Ne, nepraleisim.

– Na, o kiti pasiliktieji daiktai?

– Skustuvėlį galima panaudoti kaip ginklą. Juo galima papjauti kaip peiliu-skustuvu ar kuo panašiu, – šoko ant manęs sargybos atstovas.

– Na, o vitaminai C, vaistai nuo galvos skausmo, nuo kosulio ir kiti? Pats nusižudyti ir kitų nužudyti negaliu.

– O velnias žino, kas čia per vaistai. Parašyt daug ką galima.

– Taigi tikrinai, ragavai! – piktai, prisiminęs, kaip draskė kiekvieną dėžutę ir su malonumu rijo vitaminus C, priminiau. – Nenusinuodijai.

– Pas tave susidarys ištisa vaistinė.

– O 4 naminiai troškintos mėsos konservai ir pora kilogramų lašinių sudarys ištisą maisto sandėlį, nes iš karto per vieną dieną aš suvalgyti nepajėgsiu.

– Tu pardavinėsi, užsiimsi spekuliacija.

– Jei aš užsiimčiau spekuliacija, tai seniai tau būčiau pardavęs treningą, ir nebūtų per daug pasiūsta nei popieriaus, nei vitamino C, nei lašinių, nei kitų daiktų.

– Šių daiktų atiduoti tau negalima.

– Prašau surašyti aktą, kad siuntinyje rasti įstatymais draustini siųsti daiktai iš gavėjo atimti.

– Akto nerašysim.

– Tada atiduok daiktus arba išduok raštelį, kad pasiėmėt šiuos daiktus, nes aš einu pas viršininką.

– Raštelio negausi. Pasirašyk, kad gavai tvarkingą siuntinį, ir prapulk.

– Įrašyk į aktą daiktus, kurie pagal tavo įstatymą draudžiami.

– Ne.

Galvojau nesirašyti, eiti pas viršininką, bet išėjęs pusės lašinių, cukraus, džiu-vėsių ir kitų daiktų nerasiu. Taip ir pasirašiau.

Parsinešiau prisigrūdęs pilną užvalkaliuką, nes pakavimo dėžutės nedavė. Šiaip taip sutvarkiau. Nėr kur dėti, nors pasiusk. Aš gi toks turtingas, kad savo turto neturiu kur padėti. O jei nueisiu pas viršininką – tai tikrai užsimanys komendantas, ir tie atims. Iki aš atgausiu, tai apie pusė sudžius.

Skubiai pas draugus išslapsčiau 6 butelius konservų, 4 gabalus lašinių, ko-jines, muilą, bloknotus, pašto ženklus, vokus, tabaką, vaistus ir nuėjau pas vir-šininką. Nežinau, savo laimei ar nelaiimei, jo neradau. Išėjau ir galvoju: pasi-skysiu – grąžins, bet Jonas pradės man keršyti ir aš nei banderolių, nei laiškų nebegausiu. Kas sužinos, kad mano gautais laiškais ir laikraščiais kūrens krosnį, be to, niekas negali garantuoti, kad ir mano rašomi laišakai nukeliaus ne toliau kaip iki tos pačios krosnies. Susvyravau. Eiti ar ne pas viršininką? Noras Tau siųsti laiškus ir gauti iš Tavęs nugalėjo mano piktumą ir aš nutariau dar kartą pabandyti susitarti su Jonu. Einu vėl paštan. Kaip tik randu jį vieną su Vania.

– Jonai, kuriems velniams mums pyktis. Tu puikiai žinai, kad tai ne pasku-tinis siuntinys. Gavęs siuntinį aš tave vaišinau taip, kad skystis negali, niekas tavęs taip nevaišino. Reikėjo tau popieriaus – daviau tokio, kokio tu čia už jokių pinigų negausi. Daviau jums visiems po pieštuką, po bloknotą, o kur lašiniai ir kiti dalykai. Ką tu manai, tas viskas veltui? Aš tau daviau dėl to, kad tu man nemažai gero padarei. Aš tave ir Vanią vertinu kaip žmogų ir man rodos, kad mes galim gyventi gražiau ir toliau susitvarkyti be viršininkų.

– Tu tapai nesukalbamas.

– Tu reikalauji to, ko aš negaliu atiduot.

– Taigi tu šiandien gavai du megztukus.

– Gerai. Nori, baltą aš tau tuojau pat atnešiu?

– Na, atnešk.

– Atiduok daiktus.

– Atnešk.

– Sakau tau, kad atnešiu, atiduok daiktus.

– Ne, atnešk, tada gausi.

Matau, kad nieko neišeis. Einu barakan, paimu baltą megztuką ir nešu. Pasimatuoja. Iki pusės pilvo.

– Mažas.

– Na, matai. O tu nori, kad jį sau pasilikčiau, o tau atiduočiau gerą.

– Tu gali parašyti ar duoti telegramą, ir tau atsiųs.

– Ne, geriau aš parašysiu, ir tau atsiųs, o aš jau nešiosiu seną. Duok šen daik-tus, prie tavo akių prašau, o ryt gausiu pinigų, pasiūsi telegramą.

Atneša gražiai suvyniotus popierių, vokus, bloknokus, vaistus.

– O kur skustuvas?

– Operatyvininkas paėmė.

– Meluoji.

– Bled budu, nemeluoju.

Jei jau pasakė „bled budu“ (rusų k. žargonu „kekšė būsiu“ – V. N.), nemeluoja, tai kaip garbės žodis. Sėdau ir parašiau tą nelaimingą atviruką, kad atsi-kratytčiau malonaus vedėjo. Pasiųsk kokius prastus baltinius, tik su užtrauktuku, nes su paštu man prisieis turbūt daugiausiai reikalų turėti.“

Net ir atsiėmus siuntinį rūpesčiai nesibaigdavo. Nerimą kėlė tai, kad negalėjo laisvai naudotis tuo, ką gavo.

Nors 1946 m. birželio 22 d. ilgame laiške Marytei dėkoja už rūpestį, bet jaučiama graužatis, kad žmonos pastangos ir daiktai gali pražūti, todėl jos prašo kai ko nesiųsti:

„Ir man tuos daiktus reikia slėpti, saugoti, dėl jų rūpintis, kad nepavogtų. Aš juos turiu slėpti, kad net niekas nepamatytų, nesigirti, nesididžiuoti jais, kaimynai juos nujos ir parduos, už juos gaus didelius pinigus. Jie neįvertins to rūpesčio, tos meilės ir tų vilčių, su kuriomis tie daiktai ruošti, pakuoti. Kad Tu turėtai supratimą, kas man naudinga ir kuo aš galiu naudotis, tai liemenė (kailinukai), vilnonės kojinės, baltiniai, siūlai, sagos, bet jų man užtenka. Daugiau nesiųsk. Balti baltiniai – nenaudingi, jeigu jie būtų juodi, tai labai gerai vietoje palaidinės, švarkas – labai geras dalykas, bet kol kas man jis nenaudingas, eidamas į darbus barake jo palikti negaliu – pavogs. Su juo dirbti būtų didelė kiaulystė, nusivilkti ir atiduoti drabužinėn – irgi tas pats. Bliieka kur nors slėpti. Pirštines, nors labai geras dalykas, bet man jų gaila dėvėti. Jei Tu dar ką nors galvosi man siųsti, tai, jei dar turi, atsiųsk vienus mėlynus šilkinčius baltinius, vienus spalvotus sportinius baltinius, šaliką, tik didelį, ne krautuvinį, bet tinkamą užsirišti veidą pūgos metu ir, jeigu yra galimybė, treningą. Iš drabužių daugiau nieko.

Dėl maisto produktų irgi Tau tą patį pasakysiu. Tu per daug siunti. Kam reikėjo tų sausainių tiek daug, juk Tu privertei mamutę visą savaitę juos kepti, o galėjai man padžiovinti juodos lietuviškos duonos. Tai žymiai pigiau ir, rodos, duonos galima gauti pirkti ir be kortelių. Kam tiek daug cukraus siunti? Aš už Tave turbūt daugiau gaunu. Aš gaunu 450 g, be to, riebalai man irgi ne taip aktualu. Mano maistui per parą priklauso 13 g. Ką galėjai pasiųsti, tai svogūnų ir česnaku, kurie man labai naudingi.

Tu nemanyk, kad aš taip blogai gyvenu. Mus maitina pagal išdirbio normas. Aš laikomas neblogu darbininku ir todėl gaunu neblogą maistą. Pavyzdžiui, šian-dien ryte gavau puslitrį sriubos, 200 g košės, apie 50 g svorio žuvies kotletą ir 100 g mielių (tai panašu į iš duonos padarytą girą). Vakare irgi puslitrį sriubos,

400 g košės, apie 100 g kotletą ir 10 g cukraus. Duonos tai tikrai gaunu daugiau už Tave. 900 g. Tai matai, kad aš jau ne taip blogai maitinamas ir Tau dėl manęs per daug rūpintis nereikia.

Vakar siuntinyje radau: vilnones kojines – 2 poras baltų ir 1 porą juodų, viršutinius baltinius, drobinius apatinius baltinius, mėlynus trikotažo baltinius ir kelnes, kailines baltas pirštines, zomšinių rudą švarką, cukraus (smulkaus ir gabaliukais), margarino maišelyje su gražiom gėlytėm, sausainių popierinę dėžę, lašinių du gabaliukus, tabako: 2 pakelius machorkos, 1 pakelį tabako „Mūsų jūra“ ir baltam maišelyje dar pusę maišelio taba-

ko, sagų – 29, adatų – 3, dvi rites siūlų. Apytikriai įvertinus Tavo siuntinį, gavau apie 2 ½ tūkstančio rublių. Na, įdomu, kiek kartų mažiau Tu algos gauni?“

Siuntiniais su maistu tekdavo dalytis, todėl pas rūkalius geriau būdavo išsikeisti popierių į maistą. Tai matome iš laiško sūnui Algiui, rašyto 1945 m. lapkričio 29 d. rusų kalba:

„Tu pasakyk mamytei, tegu ji nesistengia siųsti man produktus. Pas mus visko yra. Maisto man užtenka. Kiekvieną dieną ryte ir vakare gaunu po pusę litro sriubos ir 200 g košės, o kartais ir kokio nors priedo. Jūs nesirūpinkite, aš nealkanas. Man siųskite siuntinius su laikraščiais ir knygomis.“

Kituose laiškuose, taip pat ir šiame laiške be datos, prašo laikraščių ir žurnalų, nes juos išsikeisdavo į maistą:

„Mariuk, ačiū Tau, aš neturiu laiko liūdėti, ilgėtis, aš apsikroves darbais. Dieną dirbu fabrike, naktį skaitau laikraščius, knygas, rašau Tau laiškus. Taip kad neturiu laiko ne tik pulti į pesimistiškas mintis, bet net ir miegoti. Tik man trukdo susikaupti. Skaityti ne tik aš noriu, bet ir kiti mano likimo draugai lietuviai, o iki aš neperskaičiau, bijau jiems duoti, kad nepavogtų rūkymui. Nes tie nelaimingi ligonys pypkoriai surūko visą popierių, net nuo cemento maišų. Jie prarūko savo davinį, savo maisto taloną ir tampa dochodiogomis – invalidais. Va dėl ko aš Tavęs prašau: drausk, prašyk Algiuko, kad jis nerūkytų, nes įpratus atprasti neįmanoma, ypač pakliuvus į sunkesnes sąlygas. Rūkymas – baisi liga.

17 Stachanoviečiai – darbininkai, daug kartų viršijantys nustatytas gamybos normas.

Ji daug nuvarė į kapus, padarė invalidais, nes 1942–1943 m. viena bankrutė kainavo 3 rub. Dabar gi labai pigi degtukų dėžutė machorkos kainuoja 5 rb. Iš jos išeina 4 neblogos bankrutės. Gaila, baigiasi gautas iš Panevėžio popierius.“

Mintys apie maistą pratęstos rusų kalba 1945 m. gruodžio 9 d. rašytame atvirlaiškyje: „*Tu klausai, kaip aš gyvenu. Gyvenu neblogai, pakanka visko. Valgau vidutiniškai ryte ir vakare po puslitrį sriubos ir du šimtus gramų košės. Tris kart valgyti seniai pamiršau ir nereikia. Dukart valgant geriau veikia skrandis.“*

Baimindamasis, kad ne visi laišškai pasieks adresatą, nevengdavo kartotis, bet kitam asmeniui tą patį įvykį aprašydavo įterpdamas ir kitus aplinkybių paaiškinimus. Štai kaip tą patį siuntinio atsiėmimą aprašo uošvei, vadinamai Mamute:

Blatas – reiškianio, atsiradusio SSRS, pavadinimas, kilęs nuo žodžio „blatnoj“ („блатной“), – produktų ar paslaugų gavimas naudojantis pažintimis, naudinguais ryšiais.

„Blatnoj“ – aukščiausia kalinių hierarchijos pakopa. Taip paprastai vadinamas profesionalus nusikaltėlis, recidyvistas.

„Mamute, ji mane per daug myli, ji man pasiryžusi viską atiduoti, net savo laisvę, kad tik man padėtų. Aš ją suprantu. Ją myliu ir didžiuojuos ja ne kaip despotas savo aukos kančiomis, bet kaip elgeta, paskolinęs turtuoliui tam tikrą sumą. Jos didi meilė apakina ją. Ji vargo nesupranta, neišsivaizduoja

mano gyvenimo sąlygų. Aš nerašysiu, ką siuntiniuose gavau. Jūs žinote, ką išsiuntėte, gavau viską. Iš fotografijų sprendžiu, kad jie pasiūsti gegužės mėnesio viduryje ar pabaigoje. Didžiausia brangenybė – tai treningai, tai mano svajonė ir aš nemoku nei savo padėkos, nei dėkaugsmo išreikšti, bet jie man sudarė ir tam tikrų nepatogumų. Tikrinant pašto viršininkui taip patiko, kad jis tiesiog iš kontoros nenorėjo manęs išleisti. Parduok ir parduok jam vieną. Jis turi kuo apsirengti. Bet kam man reikia jo pinigų. Aš iš jų košės nevirsiu, aš pats galiu nešioti. Aš jam neparduosiu, o jis man gali pradėti kenkti dėl laiškų. To aš bijausi. Kai kurie draugai man patarė slėpti, nes galiu gauti peilį į pašonę, nes jie dėl rusvo treningo iš proto eina. Man drabužių tiek prisiuntė, kad aš jų neturiu kur dėti, kad žmonytė tokia gudri, lai ji su sūnum ir sprendžia, kur visa tai sutalpinti be dėžučių, nes dėžučių neduoda, nors aš per blatą gavau. Kaip sutalpinti ant 1,80 cm ilgio ir 80 cm pločio lentų, kai ir pačiam reikia gultis, ir bliūdus, drabužius bei apavą padėti. O barako vienoje sekcijoje gyvena 48 tipai, kurių dalies akys verda kaip nors išplėsti iš tavęs ir prarūkyti ar prakortuoti, nors gerti ir kortuoti griežtai draudžiama. Viena išeitis – išnešti darbovietėn. Ten aš turiu draugą sandėlininką, pas jį ir suslėpiu dalį daiktų. Bet, neduok Dieve, kur nors kelia kitur ar jį suima, taip viskas ir prapuola. Aš nieko prieš gauti ir net būčiau labai patenkintas gauti per metus, kas pusmetį siuntinuką,

na, pagaliau kas mėnuo per tuos tris vasaros mėnesius, bet ne taip, kaip dabar, per mėnesį 4. <....> Dėl jos siuntinių aš susidariau didelį blatą. Visur, net į pasižymėjusių darbininkų garbės lentą, pakliuvau, o jei, ko gero, dar termino sumažinimui pristatys, nors aš blogiau anksčiau nedirbau, bet nebuvo rūkalo.“

Laiškų skaitymas ir kitų lagerininkų jausmai, gavus žinių iš namiškių, aprašyti keliuose laiškuose. Jie rodo, kokios mintys tada juos užplūdavo.

Iš 1946 m. kovo 1 d. laiško Marytei:

„Šiandien ne aš vienas gavau laišką. Gavo ir mano barako draugas. Gavo, bet pasijuto nelaimingesnis nei negavęs. Jaksukas gavo ne tik laišką, bet ir sūnelio Rimučio foto. (Tu nesistebėk. Mes kaip kareiviai fronte laiškus skaitome visi garsiai ir visi dėiaugiamės draugo dėiaugsmais.) Girdžiu: „Aš netekau visko, netekau Tavęs ir Rimučio. Mano nuolatinės buvimo vietos – tarnyba, kapai, namai.“ (Jų sūnelis, irgi 1939 m. gimęs, šią vasarą mirė.) Nusiduodu, kad nieko nežinau. Reikšti užuojautos nedrįstu, nes, pavyzdžiui, man nėra nemalonesnio dalyko kaip nelaimėje guodimas, raminimas, užuojautos reiškimas.“

Susirašinėjant netgi paminėtas laiškų rašymas, tačiau iš čia pateiktos 1946 m. kovo 6 d. laiško žmonai ištraukos matyti, kaip laiškus įsigudrindavo rašyti kiti, bet ne Antanas:

„Per Kaziuką (Kazimierines – V. N.) gavęs prieš 7 mėn. rašytą brolio laišką norėjau Tau rašyti, bet neturėjau popieriaus. Vakar įsigijau popieriaus, o šią dieną įvykęs mažas humoristiškas skandaliukas barake davė impulso Tau parašyti. Dalykas labai paprastas. Prieš keletą dienų vienas parašė laišką ir perskaitė draugui, šiam jis labai patiko. Be ilgų derybų jis nuo jo už porą dėžučių tabako nupirko (žinok, kad tabakas perkamas ir parduodamas dėžutėmis nuo degtukų) ir paruošęs voką norėjo pasiūsti, bet laiškas nemažiau patiko ir kaimynui, o tas, pasinaudodamas draugo neatidumu, jį pavogė ir pasiuntė saviškiams. Ir taip laiškas, rašytas vienam, anekdotišku būdu pakliuvo kitam.“

Žinodama, kad laiškus tikrina, Marytė kartais siųsdavo atvirlaiškius. Viename iš jų oficialiai skelbtomis Salomėjos Nėries eilėmis iš poemos „Eglė žalčių karalienė“ apibūdino esamą padėtį ir nuotaikas:

*„Jau naktelė tamsi –
Šen bei ten žiburys –
Namuose jau visi,
Užsisklendę duris.*

*Trobelytė menka
Ir ugnelė skaidri –
Atiduotum kažką! –
Kam tu jos neturi?“*

Laiškuose būdavo ir užšifruotų frazių. Rašydama apie žmonos brolių Leoną Knyvą, kalinamą Magadano lageryje, naudojo jam suteiktą kažkokio romano herojaus Nikodemo Dyzmos pravardę. Turbūt apie neturintį teisės susirašinėti lagerininką 1945 m. kovo 24 d. laiške penkiamečiui sūnui rusų kalba rašė, kad su juo kartu gyvena dėdė Kalibatas, nors tokio giminėje nebuvo, domisi, kada tu važiuosi į Ukmergę žaisti krepšinio. Taip siunčiama žinia apie Alfonsą Kalibatą pažįstamiems Ukmergėje.

Niekada nedirbęs, o ir negalėjęs dirbti rusų kalba leisto laikraščio „Tarybų Lietuva“ redakcijoje, nes Kaune rusų kalba 1940–1941 m. buvo leidžiamas laikraštis „Darbininkas“ ir tik nuo 1944 m. – „Tarybų Lietuva“, 1945 m. birželio 1 d. kažką gudraudamas rusų kalba rašė:

„Aš, Maryte, manau, kad gerai būtų, jei mano gimimo dienos proga atsiųstumai man dovaną – keletą „Tarybų Lietuvos“ numerių. Šią dovaną paštas turbūt priims. Jei ne, tai Tu nueik pas redaktorių ir jam pasakyk (žinoma, jei tie patys tebedirba, kurie dirbo iki karo), kad senasis bendradarbis prašo jam atsiųsti „Tarybų Lietuvos“ (numerį – V. N.). Jei sutiks siųsti, parašyk man.“

Dėl cenzūros teko gudrauti. 1946 m. birželio 3 d. rašo: „Žinoma, pirmieji metai atskirtam nuo savų ir visai kitomis sąlygomis yra labai sunkūs...“ Ir čia pat įterpia žodį „klimatinės“, todėl cenzoriams tenka skaityti „visai kitomis klimatinėmis sąlygomis yra labai sunkūs“.

Klaidinant tikrintojus dėl per dažno laiškų rašymo buvo pasiūsta ir tokių, kurie skirti neva kitam žmogui ir pasirašyti „Tavo Broniuukas“.

Susirašinėjantiems būta įvairių suvaržymų, bet žmona taip pat ieškojo būdų, kaip juos apeiti, deja, ne visada sėkmingai. 1946 m. gegužės 22 d. laiške jis rašė:

„Kad Tu siųsdama man siuntinį pakliuvai ant nesąžiningo tarpininko, aš tuo nesistebiu. Man daug nuostabiau būtų jei Tu pakliūtum ant sąžiningo tarpininko.“

Kalinčiųjų lageriuose artimus žmones tikrindavo arba provokuodavo, bandydami ką nors išgauti. Apie tai užsiminta 1946 m. balandžio 21 d. laiške:

„Tą vakarą, kada tu man rašei laišką, pas Tave buvo svečiuose kažkoks mano kraštietis, kurio nei aš pažįstu, nei jis manęs. Iš kur Tu žinai tą žodį „zemliokas“? Vyk velniop visus ne tik mano, bet ir savo zemliokus. Velnias žino, kas juos ir kokiais sumetimais siunčia. Kuo mažiau draugų ir pažįstamų, tuo geriau. Aš čia irgi turiu zemliokų, turbūt daugiau kaip Tu Vilniuj.“

Tarp laiškų yra išlikęs ir atvirukas. Jį galime vadinti unikaliu vien dėl to, kad išsiųstas iš Norilsko lagerio 1946 m. kovo 15 d. Žinant, kad nuo 1940 m. rugsėjo 27 d., patvirtinus sovietinį herbo variantą, Vytis buvo uždraustas, be to, litai ir centai Lietuvoje iš apyvartos buvo išimti 1941 m. kovo 25 d., toks

atvirukas, tuomet terminologija, su buržuazinės Lietuvos atributika prieš tai turėjo būti nusiųstas į lagerį, patikrintas cenzorių ir tik iš ten atsiųstas atgal į Lietuvą. Tik šalia lietuviško pašto ženkle buvo prilipdytas jo nedengiantis sovietinis pašto ženklas. Tai rodo likę klijų pėdsakai ir kalendorinio antspaudo rekonstrukcija. Kadangi Antanas Navaitis kolekcionavo pašto ženklus, tikėtina, kad jis pats, grįžęs po tremties, ženklą nuklijavo. Ir dar, visi laiškai buvo tikrinami karo cenzūros, bet cenzoriai turbūt nenutuokė, kas tame atviruke pavaizduota. Jiems labiau rūpėjo teksto turinys. Taip pat atkreiptinas dėmesys į sovietinio pašto ženkle priklijavimo vietą. Paprastai pašto ženklai klijuojant lygiuojami pagal pirmojo (dešiniojo) ženkle viršutinę kraštinę, tačiau čia antrasis ženklas priklijuotas (ir pagal viršutinę, ir pagal apatinę kraštines) žemiau taip, kad nedengtų žodžio „Lietuva“.

Unikalus atvirukas su lietuviškais pašto ženklais, nukeliavęs iš Lietuvos į Norilską ir atgal, 1946 m.

Kaip cenzūra elgėsi su korespondencija, galime spręsti iš 1946 m. sausio 20 d. laiško:

„Gaila, atviruku, kurį Tu man pasiuntei, pasinaudoti negaliu. Jo veik pusė nuplėšta, visas vaizdelis mūsų senelio Vilniaus. Pasinaudojau tik pašto ženklais.“

Laiškams rašyti sąlygos nebuvo palankios. Apie tai užsimenama 1946 m. vasario 20 d. laiške žmonai:

„Jaučiu, kad mano laiško pabaiga bus neįdomi, ne tokia, kokios aš norėjau, nes mintys išblaškytos, jausmai sujaukti. Taip, matyt, Tau laiškus rašyti yra galimybė tik naktį, tarp 2–5 val., kada visi miega, kada barake išivyrėja ramuma. Ak, Mariuk, kaip aš pasiilgęs ramumo. Su kokiu džiaugsmu aš tapčiau atsiskyrėliu, užsidaryčiau, atsiskirčiau nuo žmonių, nuo pasaulio, nieko nejausčiau, negirdėčiau tų nuolatinių keiksmų, tų nuolatinių skausmingų skundimųsi, tų nuolatinių kalbų apie maistą. Kaip gaila, kad vargšai žmonės nežino, kad kiekvienas turi

savo vargų, savo rūpesčių. Jie nežino, nesupranta, kad niekas kitas jam nepadės, jo nesupras, jo neatjaus, nes mes gyvename ne tarp gyvulių, o tarp žmonių, kurie patys turi begales vargo, rūpesčių, kurie jaučia malonumą, dvasinį pasitenkinimą, matydami savo artimo moralines ar fizines kančias. Nieko nepadarysi, gyvenam XX amž. – technikos laimėjimų amžiu. Galbūt jei ne mes, tai mūsų vaikai, iškančinti technikos laimėjimų, supras – atsiras vienas kitas mokslininkas, kuris padarys bent mažiausią išradimą žmoniškumo srityje, o bus didelė laimė žmonijai.“

Toliau pateikiamos išlikusių laiškų, kai Antanas Navaitis buvo tremtyje Norilске, ištraukos. Suprantama, kad laiškuose perteiktos mintys buvo įvairios, bet parinktose ištraukose bandyta jas sugrupuoti pagal panašias temas.

Laiškai apie meilę, ištikimybę, ilgesį ir viltį

Iš 1946 m. vasario 13 d. laiško:

„Mariuk! Tu esi tapus Norilске gyvenantiems lietuviams, o jų čia gyvena kartu su manim, tik išmėtytų įvairiose vietose, keletas šimtų, kažkokios idealios moters, mylinčios savo vyruką, paveikslu. Aš esu laimingiausias iš jų visų, nes galiu didžiuliotis, kad turiu Tave, turiu savo geriausią žmonytę, kuri man daugiausia yra pasiuntusi laiškų, laikraščių ir knygų. Iš laikraščių aš daug, labai daug sužinau, kaip karas sunaikino mano Tėvynę, su koku energingumu ir užsidegimu Ji gydos Jai karo padarytas žaizdas, kaip atstatato fabrikai, dirbtuvės, mokyklos ir pan., ir man kažkaip džiugu, smagu, norisi dirbti, nors maža dalelyte prisidėti prie to kūrybinio atstatymo darbo. Aš žinau, kad savo darbu, kur aš bebūčiau, ką aš bedaryčiau, padėdu atstatyti sugriautą, karo nualintą kraštą. Iš laikraščių aš sužinau, kad yra dar pasilikusių fašistų, kurie trikdo ramų sovietinį kūrybos darbą, kurie slapstosi miškuose.“

Iš 1946 m. vasario 27 d. laiško:

„Mariuk, man vienas keistas dalykas, kad Tu skiriesi iš paprastų moterų. Tu kitokia negu kitos. Aš skaičiau daug laiškų iš Lietuvos, kur žmonytės rašo savo vyrams. Ir jos daugiausia teiraujasi apie svorį ir ar nesurado kokios kitos Norilске moters. Mariuk, Tu joms pasakyk, kad jos gali būti ramios, jų vyrukai jas myli ir joms ištikimi, net per daug ištikimi: jeigu jiems ant minkštų gultų paguldytų gražiausią moterį ir ant gretimų grynų gultų padėtų gabalą duonos, ir leistų laisvai pasirinkti, tai abejojimo nebūtų. Jie pasirinktų plikus grynus gultus. O antra, visi jie kaip vienas labai myli savo žmonytes, nes jie kiekvienas paliko idealiausias, gražiausias, geriausias ir kilniausias moteris pasaulyje. Taip, Mariuk, tik netekęs savo brangaus asmens pradėdi įvertinti visas jo gerąsias ypatybes, kurių kartu gyvendamas nepastebėjai ar tada galėjai pastebėti, juk jis kitoks negali būti. Aš, rodos, tik netekęs Tavęs, Tave pamilau, pamačiau, kokio turto nete-

kau – savo geriausio draugo, ir šaltomis žiemos dienomis pietų pertraukos metu susirangęs kur nors pasuolyje, kad niekas netrukdytų, galvodavau apie Tave, kad aš per mažai Tave mylėjau, man rodydavosi, kad aš Tavęs nemylėjau, sulyginus su dabartimi. Ir kada man vienas kitas šiauliškis, gerai pažįstantis Tavo šeimą, sakydavo: „Nedievink savo Marytės. Ji gal jau kitą myli ir glamonėja.“ Aš jiems drąsiai, nė kiek neabejodamas atkirsdavau: „Taip, ji myli ir glamonėja kitą. Ji dėl jo gyvena. Ir tai yra laimingiausias vyras – mano sūnus. Aš ja daugiau pasitikiu kaip pats savimi.“ Moters psichologijos žinovai juokdavosi iš manęs, mane naiviu berneliu vadino, suradusiu moters idealą. O dabar, dabar jie patys pamatė, kad klydo. Dabar jie net džiaugiasi, kad Tave pažįsta. Dabar jie net didžiuliojasi, kad Tave pažįsta. Dabar jie sako: „Aš pažįstu ją. Tai puiki motina, verta moters vardo.“ O aš vėl su jų mintimis nesutinku ir širdyje protestuoju: „Tai ne moteris, tai kūdikis. Lai ji jums bus moteris, o man yra brangiausias kūdikis...“

Iš 1946 m. kovo 31 d. laiško:

„Prisiminimus apie tas laimės ir džiaugsmo dienas, apie pavasario dienas, kada Tu buvai studentė, o aš kursantas, kada, vos tik išlindus iš po sniego patalo pirmajam atbundančio pavasario šaukliui – žibutėms, Tu mane ištempdavai į Basanavičiaus šilę, kur aukštosios pušys ošdavo mums apie didžią ir kilnią meilę, kur paukščiai mums čiulbėdavo meilės himną, kur žibuoklės mums šypsojos ir atbundančios gamtos jaukuma užliedavo mūsų krūtines meilės laime ir džiaugsmu, kur aš aukštų pušų paunksmėje galėjau žiūrėti į tas žydrai melsvas, kaip aukštojo dangaus mėlynė, akis, sklidas meilės ir laimės, kur lenktyniaudamas su švelniu pavasario vėjeliu galėjau bučiuoti tas amžinai besišypsančias lūpas ir tyliai, tyliai su pušų ošimu kartoti: „myliu... myliu.“ Tai buvo jaunystės ir besiformuojančios meilės džiaugsmas, tai buvo jau prieš dešimt metų, o atrodo – tik vakar. Tuos laimingus išgyvenimus užklojo stora ir kieta gyvenimo žiaurumo pluta, bet koks bebūtų tos plutos storumas, ji negali pridengti didžios ir kilnios meilės, nes meilė kaip pavasario upeliai prasimuša pro storiausius sniego klodus ir suranda savo paskirties tikslą.

Kilni meilė nemari! Ji kūrėjas didžios laimės!“

Iš 1946 m. rugsėjo 18 d. laiško:

„Perskaičiau sesutei parašytą laišką ir susimąsčiau. Galvoju – siųsti ar ne-siųsti. Dar kai ką pažįriau ir paėmęs užrašau antrašą. Mano nelaimės draugas sekė, stebėjo mane ir mano išgyvenimus, atsispindinčias veide kančias, kurių nepajėgiau paslėpti, savaip išaiškino. Susėdome valgyti. Užsimezgė, kaip paprastai, kalba apie pasilikusias šeimas, jų ilgesį ir vargą. Jo akys prisipildė ašarų, ir kažkokiu nenatūraliu, prislėgtu balsu jis man sako:

– Aš tylėjau, kankinausi, niekam nesakiau, bet tau, Antanai, pasakysiu – mano žmona ištekėjo.

– Iš kur tu žinai? – paklausiau.

– Ji pati parašė.

– Na, o kaip tau ji parašė?

– Tau dar liko treji metai gyventi atskirai. Mano jaunystė jau baigiasi ir bendrai nėra garantijos, ar kada nors susitiksim, – ir palaukęs pradėjo kalbėti.

– Kas ją pastūmėjo prie to žingsnio? Ar vargas, nepritekliai? Ne. To negalima leisti. Drabužių jai, kiek turėjo 1941 metais, užteks ne mažiau kaip 20 metų. Per karą niekas nežuvo. Nuosavas namas. Sklypas. Pati tarnauja. Apskrities sekretorė. Maisto užtenka.

– Jaunesnioji sesuo pradėjo reikalauti savo teisių, – vienas pats pagalvojau. Ir patylėjęs pradėjau aiškinti:

– Ne tik tavo, bet visų jaunų šeimų klaida, didelė klaida – tai vengimas turėti vaikų. Dar jauni. Reikia pasidžiaugti gyvenimu, jo teikiamais malonumais. Suspėsim apsikrauti vaikais. O įvykus tragedijai – keleriems metams išsiskyrus, moteris pasilieka viena. Viena tarnyboje. Viena namie, viena gatvėje. Viena su savo mintimis. Nėra nieko, kas išblaškytų jos mintis, kas atitrauktų jos dėmesį, užpildytų vienatvės ir ilgesio tarpą. Pasitaiko įvairių progų. Negi vengsi susitikti su žmonėmis. Vaizduotė atkuria išgyventas meilės, džiaugsmo ir malonumo scenas. Jaunas, sveikas kūnas dega, reikalauja savo, reikalauja meilės, glamonėjimų, bučkių ir dar kai ko. O atsispirti tam dar kai kam valia tampa bejėgė. Dėl jo paaukojama garbė, ištikimybė, sulaužoma priesaika, įvykdomi didžiausi nusikaltimai. Kas kita moteriai, turinčiai kūdikį. Motinos meilė ir nuolatinis rūpestis savo kūdikiu, jo auklėjimas, rūpestis aprenkti, pavalgydinti ar visos nekaltos kūdikio kalbos atitraukia jos mintis nuo tos baisios vienatvės, nuo pasilikimo su savo mintimis apie meilės scenas. Ji savo organizmo reikalaujančią meilę nukreipia į savo kūdikį, apgaubia jį dviguba meile, motinos meile savo kūdikiui ir moters meile vyrui. Pagaliau, net atvykus maloniam svečiui, ji kūdikio neišmes už durų. Tokiais momentais, jei kūdikis neprimins kažkur toli besikankančio ir pasiilgusio jos tikrojo vyro, tai bent ją varžys, taip apsaugos nuo laisvų judesių, nors jis ir nieko nesupranta. Bet jau pats faktas, buvimas kambaryje būtybės meilės scenas daro ne tokias jausmingas, kaip kad pasilikus dviem, jokių pašalinių akių nesekamiems. Juk pats mylėjaisi. Žinai, mylintys vengia viešumo. Jie su savo meile, su savo laime nori būti vieni, niekieno nesekami, nekliudomi.“

Kitų šeimų likimas buvo dar skaudesnis. Apie tai taip pat pasakojama laiškuose.

Iš 1946 m. birželio 3 d. laiško:

„O dėl Nikodemo Dyzmos (lageryje kalinto Marytės brolio Leono Knyvos, kurio vardui užmaskuoti buvo naudojamas kažkokio romano herojaus Niko-

demo Dyznos slapyvardis – V. N.) žmonos, aš tada jau sakiau, kad ji nėra ištikima moteris, bet dėl skonio nesiginčijama, na, o draugą pažįsti tik nelaimėje. O dėl jo dukrelės mirties, tai Tu, Mariuk, blogai darai – nereikia slėpti. Geriau žiauri tikrovė nei nežinojimas. Nežinojimas yra baisesnis, ypač kai jauti, kad kažkas nuo tavęs slepiama, sakoma ir nepasakoma.“

Iš 1946 m. rugpjūčio 30 d. laiško:

„Eik po velnių, nutraukia mintis, neduoda rašyti. Aš sėdžiu, rašau laišką, netoli manęs sėdi senis, gal mano amžiaus, gal ir jaunesnis, bet, sulyginus su manimi, tikras senis, žmogus, baigęs Technikos mokyklą, porą metų vėliau už mane – Karo mokyklą, riša šluotą ir susirūpinęs kalba:

– Tai, Untan, jau vėl prisieis žiemoti?

– O iš kur tu turi davinių, kad prisieis žiemoti? Koks durnius tau tvirtino?

– Aš neturiu jokių davinių ir man niekas netvirtino, bet jau taip atrodo. Sunku tikėti, kad išvežtų.

– O 1941 m. ar tikėjais, laukei, kad atveš čia?

– Na, tas įvyko taip staigiai, kad nebuvo laiko net pagalvoti.

– Na, matai, po velnių. Staigmenų ir netikėtumų būna.

– Dieve duok. Dieve duok. O tu nežinai, kas man čia darosi (rodo į krūtinę), kaip man norisi pamatyti žmoną, sūnelį, kurį palikau 8 su puse mėnesio, kurį pastačiau prie lopšio, pabučiavau ir išvažiavau. Išvažiavau amžinai... – atsi-dūsta seniokas.

– Šiuo atžvilgiu aš laimingesnis, aš jau palikau bepradedantį bėgioti ir išvažiavau ne amžinai, bet laikinai, keleriems metams, kad praūžus karo sukuriams galėčiau grįžti Tėvynėn ir atiduoti jėgas jos atstatymui.

– Ok, Untan, jei tu grįši, grįšiu ir aš, kad Tėvynėje būsiu ir paprastu darbininku: šluosiu gatves, valysiu išvietes, kasiu griovius, valgsiu juodą duoną, srėbsiu nebaltytą putrą, bet būsiu laimingas.

Ir kiek pagalvojęs dar paklausia:

– Na, Untan, ar tu buvai nutaręs laikytis dviejų vaikų sistemos?

– Ne. Mudu su žmonyte nutarėm laikytis 5 sistemos. Visos krepšinio komandos.

– Grįžęs ir aš nesilaikysiu, kiek Dievas duos, tiek ir bus.

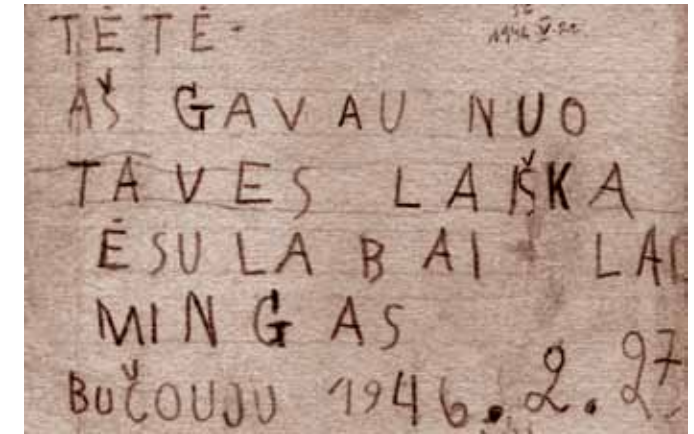
Parašiau Tau ištisą dialogą, o jie būna labai dažnai. Ir tokiais dialogais, palaikydamas kitus, gal daugiau pakeli savo viltį kaip kitų, bet tas man nesvarbu. Man svarbu, kad aš tikiu, kaip tikiu, kad dukart du yra keturi, kad greit grįšiu pas Tave, kad aš, apglėbtas Tavo švelnios ir rūpestingos meilės, būsiu laimingas, kad tavo meilė, Tavo šypsena, Tavo pabučiavimai ir klausymas Tavęs bekalbančios bus man atpildas už tą ilgai trukusį ilgesį, už tą vargą, kurį aš ištvėriau gyvendamas toli nuo Tavęs. Tai bus atpildas meile už meilę. Taip, Mariuk, kiek negalvosi,

kiek filosofuosi, o vis tiek prieisi prie išvados, kad tikrai nuoširdžiai mylėti gyvenime galima tik vieną kartą! Žmonių širdys sukurtos tik vienam ir tokių širdžių susijungimas sudaro nuostabų laimės ir džiaugsmo kūrinį. Priešingai, klasta ir neįtikimybė, intriga, nesantaika yra šeimyninio gyvenimo griuvėsiai.“

1946 m. vasario 5 d. pradėto rašyti laiško pabaiga ir jo tęsinys vasario 6 d.:

„Nesiklijuoja mintys, matyt, tas pasiutęs šaltis, trunkantis jau turbūt apie mėnesį (per -40°C , apie -50°C), sušaldė mano mintis. Parašysiu ryt daugiau. O dabar, brangus kūdikį, labanakt, miegok ramiai, nes Tu turbūt eini gulti. Pas Jus 22 val. II.4, o pas mus jau II.5 2 val. Susapnuok mane.“

Visgi aš laimingesnis už Tave. Tau linkėjau susapnuoti mane. O išėjo priešingai – aš sapnavau Tave. Aš nors sapne pajutau tą švelnumą, su kuriuo tik Tu moki prisiglausti. Kažkokiam dideliam kambarį, kuriame nemažai žmonių, įeini Tu. Man nepatogu, kad aš toks apiplyšęs, slepiuosi, atsigulu ant kažkokių lentų, bet Tu mane pamatai ir pribėgi prie manęs, taip švelniai prisiglaudi ir nori mane bučiuoti, bet man gėda. Aš Tave atstumiui sakydamas: „Mariuk, nepatogu. Kaip Tu gali bučiuoti tokį apiplyšusį. Ką žmonės apie tave pagalvos?“ Tu gi atsakai: „Man nesvarbu. Aš myliu ne drabužius, bet tave ir tik tave...“ Toliau kažkoks restoranas ar kavinė. Aš sėdžiu tarp padorios publikos ir peiliu iš stalo plyšio krapštavau purvą. Į salę gražiai apsirengusi įeini Tu. Didelis džiazas orkestras Tave sutikdamas pradeda griežti valsą. Kažkoks vyriškis orkestro vadovą klausia: „Kodėl Jūs pradėjote groti valsą?“ Orkestro vedėjas jam atsako: „Atvyko nuolatinė mūsų lankytoja. Jos mėgstamiausias šokis – valsas.“ Tada kažkas iš publikos kreipiasi į Tave klausdamas: „Kodėl valsas jūsų mėgstamiausias šokis?“ Tu jam atsakai: „Todėl, kad Antanukas tik valsą moka šokti.“ Aš protestuoju, kad tai netiesa, aš – geras šokėjas... Bet tvarkdarys už kojos traukdamas ir burbėdamas „Na, tu, neruse, galvoji pusryčiauti ar ne?“, nutraukė visą mano džiaugsmą ir pasigėrėjimą Tavimi. Vos snukin nedaviau, bet pasitenkinau pasiūsdamas jį ten, iš kur jis prieš kelias dešimtis metų išlindo. „Durniau tu, mane su savo tuo puslitrū sriubos ir trejetu šimtų gramų košės nutraukei gražiausią mano sapną, kuriame aš mačiau savo mylimą ir brangią žmonytę, kuri mane karštai bučiavo.“ „Tai blogas sapnas“, – jis man atsakė. „Kodėl?“ „Todėl, kad bučkis reiškia kokią nors nelaimę, ligą.“ (Sapnas nepasitvirtino, žmona buvo suimta po pusmečio – V. N.) Dieve, nejaugi mano brangiausia kūdikį ištiko kokia nelaimė! Nejaugi?.. O gal... gal tik nesunkiai susirgo. Nors aš sapnais netikiu, jų aiškinti nemoku, bet gavusi mano šį laišką, jei gali, atsakyk paprastu laišku tą pačią dieną. Aš lauksiu su nekantrumu, nes Tu puikiai žinai, kad Tavo nelaimė – man be galo skaudi, tada gyvenimas betikslis. Kam gyventi, jei prapuola viltis kada nors pamatyti tą brangų kūdikį, savo gerąją žmonytę, savo sūnaus motiną ir auklėtoją.“

Sūnaus Algio laiškas tėvui į Norilską, 1946 m. vasario 27 d.

Iš laiško be datos:

„Algiukui teks palaukti laiško, nes aš turiu atsakyti į laiškus Tau, nors maža dalele atsilyginti už tą ilgesį, už tą rūpestį ir meilę, meilę begalinę, kilnią meilę. Taip, Mariuk, ilgesys – liga, žiauri liga. Ji pakerta jėgas, gal ne tiek fizines, kiek moralines. Ji suteikia skausmo daugiau už bet kokią fizinį skausmą. Prisimenu Tazano žodžius: fizinis skausmas, sulyginus su širdies skausmu, – ne skausmas. Ir Tu, Mariuk, labai gerai darai, kad kovoji su tuo širdies skausmu, su tuo ilgesiu. Ačiū Dievui, kad Algiukas išblaško tau niūrias mintis ir priverčia Tave juoktis, džiaugtis, užmiršti gyvenimo žiaurumą ir būti šiek tiek laiminga. Aš daug prisizvengiau perskaitęs, kaip jis atsisakė, sulaukęs 6 metų, Tavo pagalbos, pasijuto vyru, bandančiu jau iš mažens kovoti su gyvenimo žiaurumais. Gerai, kad formuojasi jo toks charakteris – nelaukti iš kitų pagalbos – tai Tavo nuopelnas, Tavo auklėjimo įtaka.“

Iš 1946 m. vasario 20 d. laiško:

„Barake kilo smarkūs ginčai, kada šiais metais turi būti Velykos – penktadienį ar šeštadienį. <...> Mes Velykų datos kelinti metai jau nežinome ir tai duoda galimybę mums jas švęsti kelis sekmadienius iš eilės, galbūt vienas iš jų ir papuola. Švenčiame jas todėl, kad jos primena mums praeitį, gyventas dienas su savo artimais ir brangiais asmenimis. Aš asmeniškai visuomet prisimenu 1937 m. Velykas, kada iš Rokiškio skambinau savo mergaitei, kai radau ją laukiančią Šiaulių stotyje automaticos (vieno vagono traukinuko – V. N.), kuri atvežė mane pas ją.“

„Matau, nors vaizduotėje, jos džiaugsmu spindinčias akutes, jos duobutes, lūpas, matau ją visą, taip artimą, mylimą ir neužmirštamą niekad, niekad, net anapus grabo lentos, amžinam sniego guolyje. <...> Mariuk, o vis tik aš Tau laišku rašyti negaliu. Pradėjęs Tau rašyti apie ginčą dėl Velykų, nuklydau į jaunystės prisiminimus, kurie, nors ir malonūs, neužmirštami, bet žinomi. Tuo tarpu, kol kas, Tau ginčai barake dėl kokio menkniekio – nežinomi. O juos, palindus po gultais, stebėti ir klausytis tikrai įdomu, nes juos veda protingiausi, labiausiai

išsilavinę, pasaulyje neklystantieji ir viską žinantieji žmonės. Ginčai būna labai audringi, pagražinti visokiais epitetais, vartojami tiesiog nesugriaunami argumentai: „jei sakau, tai žinau, kada“, nes tada ir žarsteklis – svarbiausias argumentas savo oponentui įtikinti. Na, bet šios dienos ginčas, atrodo, baigsis taikiai, nes šalininkai to, kad Velykos būna penktadienį, kreipėsi į Kisielį, kuris išsprendžia ginčą tuo, kad abi šalys vienodai teisios ir vienodai klydo dėl Velykų dienos.“

Iš 1946 m. birželio 23 d. laiško:

„Barake tyku, ramu, viena pamaina išėjo į darbus, kita dar negrižo. Iš miesto stadiono transliuoja sporto rungtynes, per ruporą girdisi: 100 metrų nubėgo per 12,1 sekundės. Diena panaši į tą, kai mudu Šiaulių stadione susidraugavom, tik šiek tiek šaltesnė. Mano vaizduotėje atgyja visos smulkmenos mūsų susidraugavimo stadione, prie Tavo namo, „Piliečių klube“ (klubas šviesdavo visuomenę, darbais ugdydavo pilietiškumą – V. N.), ir pagaliau pirmąjį Tavęs neva pabučiavimą, kurio Tu nenorėjai priimti. <...> Kaip aš norėčiau pamatyti dar kartą sporto rungtynes, sėdėti su Tavimi stadione ir bent žiūrėti, kaip žmonės bėga, meta granatą, ietį, stumia rutulį, šoka į aukštį, žaidžia futbolą ir krepšinį. Kaip aš norėčiau bent iš tolo per tvoros plyšį pažiūrėti sporto rungtynių, o ne klausytis per radiją, sėdėdamas prie išgyvenusio, seno radijo reproduktoriaus, ir galvoti, kad gyvenimas eina, kaip irėjo, žmonės linksmiasi, kaip ir linksminosi, sportuoja, kaip ir sportavo, bet už tai jie nemokės taip mylėti ir branginti savo mylimosios kaip aš. Jie neišėjo tos mokyklos, kuri meilę savo žmonytei, sūneliui ir kitiems, net miško paukšteliams, pakelės gluosniams, srauniems upeliams, skaidriems ežerams, gintaro kopoms sustiprina, užgrūdina. Jie nemokės branginti tos laisvės, kuri žmogui yra kaip žuviai vanduo, kaip paukščiui miškas, kaip kūdikiui motina. <...> Ir man atrodo, kad po 14 ½ mėn. jau viskas baigsis – mano ilgesio ir svajonių laikotarpis. Išleistas iš lagerio aš, kaip nuvarytas kuinas, išėjęs ant pavasario žolės, atsigausiu, net pradėsiu normaliai galvoti, ir nei Tau, nei Algiukui, nei mamutei neteks stebėtis mano atsilikimu nuo gyvenimo. Jums tik teks stebėtis, koks aš būsiu gabus Jūsų mokinys ir kaip greit darysiu pažangą ir pateisinsiu, išleistas iš lagerio, dedamas į mane Tėvynės viltis.“

Iš 1946 m. kovo 24 d. laiško, aprašančio 1945 m. lapkričio 27 d. išsiųstą nuotrauką (kitoje jos pusėje pateikta S. Nėries eilėraščio „Eglė žalčių karalienė“ ištrauka):

Tuos tautinius drabužius Marija padovanojo, atrodo, 1970 m. iš JAV atvykusiai brolio Igno žmonai Birutei, o ji šiuos tautinius drabužius perdavė Čikagos lietuvių muziejui.

„Prieš trejetą dienų gavau Tavo IX.27 rašytą laišką ir net daugiau – tai besišypsantią lietuaitę. Kiek man ši nuotrauka primena, nors tu ja nepatenkinta, Tu juokies iš tos šypsenos, bet aš džiaugiuosi, nes ši Tavo pajuokta šypse-

na skirta man ir Tu tada tik man šypsojais. Tada nei tau, nei man net sapne neprisapnavo, kad šiai nuotraukai, kurią **aš** (čia ir toliau šiame laiške pabraukta ir paryškinta paties Antano – V. N.) padariau šposais, prisieis tolimoje šiaurėje puošti niūrias barako sienas, prisieis sukelti brangius ir malonius prisiminimus, po šešeto metų pasakyti jai: „O vis tik Tu tada savo medaitę pasodinai ant balkono krašto šposydamas, visai neįvertindamas, kad Tu savo rankose turi brangiausią pasaulyje turtą, kad tik už metų kitų Tu sužinosi, kokį vaidmenį vaidina ji tavo gyvenime.“ Ir gerai, kad nei Tu, nei aš tada nežinojome savo „gražios“ ateities, nes tada Tu būtai šypsojusi kitaip, būtai šypsojus ne man, o (vos vos neparašiau) velnias žino kam, būtai pozavus, o dabar aš turiu mergaitę tautiniais drabužiais, besišypsantią man ir tikrai **man**. Net tie drabužiai man daug ką primena. Jie man primena, kaip Tu buvai laiminga ir nudžiugai suradus Motinos dienos proga Algiuko sveikinimą ir jo dovaną.“

Iš 1946 m. balandžio 10 d. laiško:

„Kodėl Tu abejoji?.. Kam puoli dvasioje?.. Nejaugi Tavo tikėjimas gražesne ateitimi, kuria tu drąsini mane, yra tik apsauga nuo to Tavo įsivaizduojamo bejėgiškumo susikurti laimingesnį rytojų? Tu taip negalvok! Tu negalvok, kad esi bejėgė, niekuo negalinti man padėti! Tu klysti! Tu man labai daug padedi. Daugiau, negu Tu galvoji. Juk aš esu gavęs daug Tavo laiškų, knygų ir laikraščių. Tai moralinė parama. Jeigu ne Tu, tai man rūkymui laikraščius reikėtų pirkti ir mokėti po 3–4 rublius. Tai paskaičiuok; jei aš gavau 100 numerių, vadinasi, gavau 300–400 rublių, arba 4–5 naminius troškintos mėsos konservus. Aš žinau ir tvirtai tikiu, kad Tu mane myli ir savo meilę, ne tik motinos, bet ir žmonos, atiduodi ne kam kitam, tik Algiukui. Aš pakilia nuotaika ir pilnas energijos laukiu pabaigos savo bausmės. O gal... gal... tas terminas baigsis daug greičiau?.. Mes nežinom, ką duos mums rytojus... <...> Šiandien žiauri pūga,

Marytė su tautiniais drabužiais

o ryt gal kitoki vėjai pūs. <...> Gal aš negerai darau, kad daug laiškų rašau lietuviškai, ir gal Tu jų negauni. Šį laišką rašau ir rusiškai. Tu manimi nesirūpink, man didesnė Tavo pagalba nereikalinga. Būk linksma ir neliūdėk!

Mes būsim laimingi!

Tikėk gražiu ir laimingu rytojumi!

Tikėk ta didžia ir kilnia meile, kuri visa mūs!

Truputį kantrybės!“

Iš 1945 m. liepos 30 d. (vestuvių metinės) laiško:

„Laikas bėga pasiutusiu tempu. Ar seniai, rodos, tik vakar, mudu prisiekėm gyventi drauge, vienas kitą mylėti, vienas kitam padėti, vienas kitu rūpintis. O štai jau 7 metai. Per tuos 7 metus daug kas išnyko, daug kas pasikeitė, bet iš mano atminties neišnyko nė viena smulkmena tos laimingos dienos, kada Tu tapai mano žmonyte, kada aš pasijutau laimingiausiu žmogum pasaulyje, kuris turi draugą, su kuriuo galima pasidalinti mintimis, su kuriuo galima pasidalinti džiaugsmu ir liūdesiu. Likimas lėmė kitaip. Aš pasilikau vienas, visiškai vienas, kaip pirštas, pasaulyje. Retkarčiais apima noras su kuo nors pasidalinti savo džiaugsmais ir rūpesčiais, bet aplink nėra nei vieno asmens, kuriuo galima pasitikėti, tik lagerio bendruomenė, kuri už duonos kąsnį, už bankrutę pasiryžusi žmogų su didžiausiu pasitenkinimu paskandinti vandens šaukšte.

Šiandien tos atmintinos dienos proga pasidariau rėmelius ir virš savo gultų pasikabinau Algiuko ir Tavo nuotraukas, su kuriomis rytas vakaras pasidalinu savo mintimis.“

Iš 1946 m. liepos 6 d. laiško mamutei (uošvei):

„Aš labai labai dėkoju, ypatingai už apsirengimą ir treningą. Tai buvo mano svajonė ir, kai gavau pirmą siuntinį, aš net pagalvojau: nejaugi žmonytė, kuri mane visuomet suprasdavo, net mano mintis įspėdavo, nesusigaudė, ko man reikia; nejaugi penkerių metų pergyventi vargai, nelaimės, kančios, baimė, ilgesys ir ore kabanti viltis sumažino jos moterišką nuojautą, o gal ji niekaip negali gauti mano svajojamo drabužio, bet aš apsirikau, kaip daugelį kartų apsirikdavau ją vertindamas net pirmąjį susipažinimo dieną. Vis tik, mamute, jūs ją išauklėjote labai labai gera moterim. Už jos išauklėjimą, įdiegimą tų kilnių savybių aš Jums dėkingas, labai dėkingas, juk tik Jūsų dėka aš turėjau galimybę pažinti, kas yra laimė ir džiaugsmas, ką reiškia mylėti ir būti mylimam, juk tik Jūsų dėka aš, gyvendamas toli nuo gimtojo krašto, nuo tėvų žemės, jaučiau nuolat, gal net kasdien, jos moterišką rūpestį, jos neaprašomą meilę, ir man yra ir buvo nesunku išverti savo vargus, nes ji nuolat buvo su manim. Tai buvo mano angelas sargas, kuris mane vedė per dideles ir smarkias pūgas, kuris mane šildė esant dideliame šalčiui, kuris mane sotino norintį valgyti, linksmo esantį blogos nuotaikos,

nusiminusį, drąsindavo puolantį dvasioje ir kuris dabar turbūt nenustoja nei minutę galvojęs apie mane.“

Viename iš laiškų A. Navaitis rašo Marytei apie Marytę. Kitaip sakant, atkartoja jos pačios kelių laiškų ištraukas. Štai į ką jis atkreipė dėmesį 1946 m. liepos 29 d. laiške:

„Progų gyvenime išgerti buvo labai daug, bet per visą Tavo nebuvimo laiką man buvo tik dvi rimtos progos ir jos abi buvo už Tave. Viena prieš 3–4 mėn., o antra vakar. Per Tavo nebuvimo laiką aš pasidariau visiškai abstinente. Tiesa, visokių subuvimų, švenčių bei progų per tiek metų buvo begalės, bet Tu žinai, kad aš išgerdavau tik Tavo kompanijoje ir kartu su Tavim. Dabar aš geriu tik už Tave – Antanuk, viskas bus gerai. (V.20)

– Mintys apie Tave neduoda man ramybės nei dieną, nei naktį, miegas neramus, o sapnai kamuojantys. Antanuk, aš Tau tiek nedaug padėdu, o kaip aš norėčiau, kad Tu galėtum pasinaudoti pašto perlaidomis. Aš žinau, kad bus smulkmena, bet aš moraliai jausiu, kad nors dalelytę prisidėjau.

– Nemanyk, Tu mūsų nenuskriausi. Aš tarnaudama uždirbu ir man būtų didelis džiaugsmas, jei aš galėčiau Tau padėti... Pasistenk padaryti mums džiaugsmą: Algis tad Tau atsiųstų savo sutaupytus pinigus ir būtų taip pat labai laimingas.

– Vasarą išsipildys dalis mano svajonių. Vasarą Tu gausi mano siuntinius, kurie Tau bus didelė parama.

– Pagaliau didelis džiaugsmas yra ir siuntinių siuntimas. Šį mėnesį išsiųsiu dar vieną ir taip toliau, tik Tu būk optimistiškos nuotaikos ir su viltimi žiūrėk į ateitį.“

Tokių ištraukų aš Tau dar galiu prirašyti net ištisus laiškus, kurie kalba, kad Tu esi nepaprasta moteris. Tu su kaupu išlaikei sunkius bandymo egzaminus. Tu ištesėjai, šventai ištesėjai priesaiką, duotą 1938 m. liepos mėn. 30 d.

Tave gerbiantis ir mylintis Antanas“

Laiškai apie Dievą

Iš 1946 m. kovo 31 d. laiško:

„Ir tokį paskutinįjį kovo saulėtąjį sekmadienį žmogus žiūri pro langą ir galvoja: o vis tik Dievas yra žiaurus, leisdamas nelaisvam žmogui regėti tokias saulėtas, ramias dienas, kurios traukte traukia į gamtą, kuri sukelia įvairius prisiminimus. Kam tyčiotis iš žmogaus jausmų?.. Jeigu iš tikrųjų Dievas būtų globėjas nuskriaustųjų ir pasmerktųjų, jis nekurtų Norilsko aplinkoje tokių žavingų vaizdų, Jis nepripildytų oro tomis nuodingomis dujomis, kurios varyte

varo laukan į orą, į gamtą, kurios verčia smarkiau plakti širdį, kuri įleidžia į kraują meilės ir ilgesio nuodų, kurie sukelia įvairius prisiminimus.“

1946 m. vasario 19 d. laišką, Antanui leidus, papildė kartu tremtyje buvęs daktaras Vitalijus Serbenta. Jis rašo apie perskaitytus Marytės laiškus ir tęsia:

„Vienas mano dramatinės poemos personažų sako:

„Jei tobulas dievas iš tikro sutvėrė pasaulį ir žmogų galingu žodžiu, – matyt, kad prieš darbą per daug jis išgėrė ar kėlė iš ryto širdį su pykčiu:

taip viskas šlubuoja visom keturiom ir surišta, rodos, žiaurumo gijom.

Taip buvo. Bet būti toliau taip negali.

Dar atskirą žmogų likimo šaudyklė kaip šėivą nešioja pro naktis laikų ir tyliai atgunglinus laiko rodyklė mūs nukerta viltį kaip nendrę kardū.

Nereik nusiminti: žmogus kylantis ir aklą likimą, ir laiką valdys.

O ieškantis protas per mokslą atras, kaip reikia pratęsti jaunystės dienas.“

Laiškai apie pasitikėjimą „gera ir teisinga“ sovietine valdžia

1945 m. gruodžio 24 d. laiškas stebina žmonių naivumu ir tikėjimu „gera, teisinga“ sovietine valdžia:

„Aš galvoju irgi paduoti prašymą LSSR Aukšč. Tarybos Pirmininkui. Savo darbo vietos charakteristiką aš gaunu gerą, bet aš galvoju, jog reikia, kad kas nors apie mane suteiktų žinias Pirmininkui LSSR Aukšč. Tarybos Lietuvoje. Tas žinias galėtų suteikti Albertas (žmonos brolis – LSSR užsienio reikalų komisaro pavaduotojas – V. N.), pakalbėk su juo. Kaip gaila, kad vokiečiai sušaudė Valerijoną (žmonos brolių – poetą, publicistą, vertėją, visuomenės veikėją, buvusį LSSR komunalinio ūkio liaudies komisarą – V. N.). Jis man tikrai padėtų ir suteiktų geras žinias.

(1946 m. – V. N.) *sausio 02 d. LSSR Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkui padaviau prašymą, kad jis tarpininkautų teismui, kuris mane nuteisė 6 m. laisvės atėmimu, t. y. Ypatingam Susirinkimui NKVD SSSR, dėl peržiūrėjimo mano bylos ir kaip klaidingai nubausto atmainytą sprendimą ir paleistų mane iš lagerio.“*

Iš 1946 m. sausio 12 d. atvirlaiškio rusų kalba:

„Šiandien išsiunčiau pareiškimą Paleckiui dėl užtarimo mano byloje. Smulkiau apie pareiškimą parašysiu rytoj arba poryt, kai gausiu popieriaus. <...> Lai Albertas po mėnesio ar pusantro pasidomi, ar gautas mano pareiškimas, ar ne.“

Vėliau laiške be datos rašė:

„Dėl mano paduoto prašymo, tai kol kas dar nesiteirauk, dar anksti, man atrodo, kad jis dar guli čia, Norilske, kur nors stalčiuje, nes paprastai apie pasiūstus malonės prašymus pranešama, kad jo prašymas išsiūstas adresatui. Man kol kas dar niekas nieko nepranešė.“

Kito laiško žmonai be datos tekstas, kuriame nurodytos jos brolių pavardės ir pareigos, labiau skirtas cenzoriams ir kitiems tikrintojams, galėjusiems turėti kokį nors poveikį sprendžiant dėl išlaisvinimo:

„Vakar pasiunčiau malonės prašymą LSSR Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkui prašydamas, kad tarpininkautų prieš Ypatingąjį Susirinkimą NKVD dėl peržiūrėjimo mano bylos ir atmainymą sprendimo, kaip klaidingo, paleisti mane iš lagerio ir grąžinti į eiles Tarybų Lietuvos darbininkų arba paskyrimo ten, kur aš galiu būti tikslingiau panaudotas, dėl sovietų tvarkos. Motyvus, kad aš jokių antisovietinių išsireiškimų nevarčiau, nurodžiau šiuos: 1. Susikūrus Lietuvoje Liaudies Vyriausybei buvo įvykdytas kariuomenės valymas nuo antisovietinių elementų. Aš gi buvau paskirtas net adjutantu III Aviagrūpėje, laikiau savo pareigą sąžiningai išpildyti man patikėtas pareigas. Labai padaugėjo darbo ir man nebuvo laiko užsiimti pašaliniais, su mano pareigomis nieko bendro neturinčiais, darbais. 2. Aš iš karto pastebėjau, kad su manimi mano ankstyvesnieji bendradarbiai vengė kalbėti bet kokiais netarnybiniais klausimais. Aš tą tada aiškinau tuo, kad mano artimieji giminės, su kuriais aš matydavausi, Valerijonas ir Albertas Knyvai tapo iš karto Liaudies Vyriausybės nariais, o po to, kai Lietuva tapo Sąjungine Respublika, Valerijonas Knyva tapo Komunalinio Ūkio komisaru, o Albertas Knyva Darbo Komisaro pavaduotoju. Tai tie motyvai, kuriuos aš nurodžiau savo prašyme.“

Iš 1945 m. lapkričio 23 d. laiško, rašyto rusų kalba:

„Mariuk, Tu per daug manimi rūpiniesi. Tavo visapusiškas rūpestis dėl išlaisvinimo (žinoma, aš, kai sužinojau, labai labai apsidžiaugiau, bet, manau, visa tai bus bergždžiai), jaudinuosi, kad Tau visur tik žada. Tu iš to turi tik gražią viltį, bet viskas stovi vietoje. Mariuk, Tu turi žinoti, kad mes gyvename tokiu laikotarpiu, kai žodis nieko nereiškia. Pažadėti – tai mėgautis pojūčiu, kad besikreipiantįjį pavyko apgauti. Aš žinau, kad Tu neduodi ramybės Albertui, bet jam rūpintis manimi nepatogu ir jis gali sau pakenkti. To aš labai bijau. Tu netikėk žmonėmis, žmogus blogiau už žvėrį. Neįau Tu pamiršai seną romėnų patarlę, kad žmogus žmogui yra vilkas. Aš pridėčiau, kad prasčiau už vilką.“

Vilkas pavojingas, kai yra alkanas. O vilkas, vadinamas šiuolaikiniu žmogumi, ėda, nors yra sotus.

Aš iš Tavo laišku jaučiu nevilgtį. Nenusimink. Aš pasieksiu išlaisvinimą... ir mes susitiksime... susitiksime. Sąžiningas darbas – trumpiausias kelias į pirmą laiką išlaisvinimą. Šis šūkis kabo virš mūsų lagerio vartų.

Laiškai apie lagerio ligoninę

Iš 1946 m. liepos 2 d. laiško:

„Palata. Baltai paklotos lovos. Kaip keista. Lova. Paklodė. Pagalviukas. Nejaugi? Nejaugi aš turiu galimybę dar atsigulti ant baltos paklodės? Padėti galvą ant pagalviuko? Sapnas? Ne! Skausmai šone įtikina mane, kad nesapnuoju, kad tai tikrovė. Skausmai didėja ne valandomis, bet minutėmis ir net sekundėmis. Vartaus, raitaus kaip rupūžė gandro skilvyje. Šaukiu, inkščiu kaip šuo, išpirtas į pasturgalį, bet niekas neprieina, nepasiteirauja, nepagelbsti. Doktorai ir budintis felčeris turbūt išsigando mano kaukimo ir išsislapstė kaip pelės nuo katino. Neiškentė senukas rumunas, gulintis mano galvagalyje, priėjo ir pradėjo gydyti, daryti neva masažą skaudančiam šonui. Išsimaldavau, kad surastų kur nors karštą plytą vietoj karšto kompreso. Surado, atnešė. Pridėjau prie skaudamo šono. Skausmai pradėjo atslūgti. Nustojau kaukę, atsirado ir gydytojas, ir budintis felčeris, kaip policininkai po muštynių.

Skausmai dingo, praėjo. Atsargiai sukiniuju galvą, dairaus. Greta manęs iš dešinės guli uzbekas, sergantis plaučių uždegimu. Jis dejuoja, negali pajudėti, iš kairės – baltgudis, sergantis pleuritu. Jis kalba, daug pasakoja apie savo mokslą, apie karą, patekimą nelaisvėn, pasiūlgimą artimųjų ir norą grįžti namo. Gale galvos senukas rumunas, nuolat pasakojantis apie savo jaunystę, kaip jis tarnavo kavalerijoje, kaip jį gyręs kapitonas už gerą voltižiruotę. Dar toliau lenkas be sveikatos po plaučių uždegimo. Jis per velnią mandagus, mandagus iki įkyrumo savo patarnavimais, nes aš savo maisto davinio nesuvalgau. Jis ilgisi savo Jadzzenkos galbūt ne mažiau kaip aš savo mergaitės. Už jo, pačiam kampe, latvis, sergantis džiova. Jis tylus, užsidaręs, akys išmeigtos į lubas, apie kažką galvoja. Galbūt apie Kemerus? Pušis?.. Tik ne apie staugiančią pūgą. Dešinėje kampe guli jaunas ruselis. Jis savo draugui iš kairės, irgi rusui, garsiai ant visos palatos pasakoja apie savo herojiškus žygdarbius. Jis užmušęs tris žmones, daug kartų pabėgęs nuo milicijos, išvažinėjęs visą kraštą skersai išilgai ir netoli Kuibyševo vienoje stotyje bekeisdamas vieno nužudytojo banko čekį pakliuvęs...

Jo kaimynas su pavydu žiūri į jį ir su pasigailėjimu pasakoja, kad jis buvęs krautuvės vedėjas. Jis gyvena kaip inkstas taukuose, turėjęs savo lovoje moterų iki kaklo. Vienos iš jų buvo karštos, aistringos. Tai ne moterys, bet dinamitas,

piroksilinas. Už praleistą naktį su tokia moterimi galima atiduoti pusę krautuvės. Kitos – bejausmės, nejudrios, kaip pelų maišas. Jis tokių neapkęsdavo ir ne vieną tokią vidurnaktyje davęs keliu į užpakalį išsviesdavo pro duris. Būtų gyvenęs taip ir toliau, bet vieną kartą susibarė su krautuvės tarnautoju, davė jam į snukį, ir po poros dienų netikėta revizija. Randa mažų trūkumėlių virš pusantro šimto tūkstančių rublių. Ir taip laikinai neteko ne tik jausmingų, bet ir bejausmių moterų.

Kitas palatos gyventojas – tai pagyvenęs vokietis. Jis čia jau 11 mėn. Jis monotavęs visas žmones. Jo niekas nedomina, tik ar išlaikys pamatai 35 kilovatų pagalbines elektros stoties.

Ir paskutinysis palatos gyventojas – tai paprastas Žemaitijos kaimo bernelis, smarkiai sergantis plaučių uždegimu. Jis čia pirma žiema. Silpnas, išdžiūvęs. Tai skeletas, aptemptas kaip kurpulis kažkokia gelsva oda. Jis sunkiai kvėpuoja, gargaliuoja. Lūpos nuo karščio sutrūkinėja. Niekas jo nežiūri, nesirūpina. Jo valandos suskaitytos. Medicinos tarnyba, norėdama jam pagelbėti, nutarė trumpinti, bet ne pailginti šio žmogaus kančias. Aprimus mano skausmams, prieinu prie jo, suvilgau sukepusias lūpas, įpilu į burną kelis lašus vandens. Jis minutei aprimsta, atveria savo dideles, mėlynas, kaip Žemaitijos dangus, akis ir jose spindi padėka nepažįstamam savo tautiečiui tolimam, nesvetingam krašte.

Palatoje iš kažkur pasklido kalbos apie amnestiją. Nuotaika pakili, ypač jaunesniųjų stovyklos gyventojų, bet tie, kurie išgyvenę po kelis ar keliolika metų, šypsosi iš jaunųjų entuziazmo, jie žino, kad tai eilinis muilo burbulas, leidžiamas kiekvieną pavasarį ir rudenį. Į gandą apie amnestiją jautriausiai reaguoja abu rusai. Jie žino, kad, jei bus amnestija, juos amnestuos, nes jie nėra tautos priešai, pagal jų straipsnius amnestuojama. Jų pasitikėjimas savimi, panieka tiems, kurie nieko neužmušė, nieko nepavogė, tik gal išgėrė ne vietoje leptelėjo koki žodį, priverčia susimąstyti kitus palatos gyventojus ir pagalvoti, kodėl aš negimiau vagimi ar žmogžudžiu.

Staiga Žemaitijos kaimo bernelis pradeda smarkiai gargaliuoti, dusti. Aš prieinu jam padėti, bet jis manęs nemato, stiklinės išverstos, plačiai atvertos akys žiūri į lubas, lyg ten matytų visą brangią Žemaitiją, visą praėjusį gyvenimą. Pakeliu galvą, įpilu šaukštelį vandens. Palengva jo akys grįžta į normalias, jis pažvelgia į mane, dusdamas tyliai pašnibžda: „Aš jau nesulauksiu... amnestijos... nepamatysiu to gintaro krašto... kur taip viskas miela... artima... Jei grįši... pasakyk jam... Jį myliu...“ Galva nusvyra, lūpos sustingsta, nebaigusios sakinio. Dar atidžiai pažiūri į jau nebegyvą veidą, palengva paguldau, užspaudžiu akis, parišu smakrą rankšluosčiu ir užkloju antklode.

– Vieną jau amnestavo, – taria juokdamasis vagis.

– Taip, vienu parazitą mažiau, – pritaria jam herojus, nužudęs tris žmones.

Pasidaro taip silpna, taip graudu, kad viską metęs einu savo lovon. Sėduos, galva svyra. Ji prilinksta prie kelių ir ašaros pasipila kaip kalnų upokšnis, išsprūdęs iš po sniego pakloto. O galvon veržiasi mintis. Mintis įkyri, įlendanti visur – į kraują, smegenis:

– Ar dar daug laiko praeis, iki sustings lūpos, nebaigusios sakinio: „Pasakyk gintaro kraštui. Jį myl...“ – ir amžiams užsimerks akys paskutinio parazito iš tų keliolikos šimtų tūkstančių pasilikusių.

Tu nesijuok iš mano literatūrinių bandymų. Man taip lengviau ir, atrodo, Tau suprantamiau aprašyti mano išgyvenimai.“

Laiškai apie Sibiro gamtą ir orus

Iš 1945 m. lapkričio 25 d. laiško, rašyto rusų kalba:

„Šiais metais žiema nebaisi, dar nėra pūgų, o šaltį galima pakęsti. Kol kas šalčio, didesnio nei 40,7 °C, nebuvo, tik šiandien šiek tiek daugiau nei 43,4 °C ir vėjas 9 m per sek. 1 m per sek. prilygsta 2 °C šalčio. Su vėju tai tolygu 61,4 °C žemiau nulio. Šis vėjas tiesiog kaip verdančiu vandeniu nudegina veidą. Man teko pajusti net 25 m per sek. vėją. Tik Tu dėl to nesirūpink, aš jau užsigrūdinau, be to, Tu žinai, kad mano karštas kraujas. Anksčiau aš juokiausi, kai Tu mane vadindavai „pečiūmi“, bet dabar, lygindamasis su kitais, pats tai matau. Jei Tu čia patektumei, tai sušaltumei kaip mielas, mažas paukščiukas.“

Iš 1946 m. vasario 22 d. laiško:

„Šiandien 15 val. išėjęs iš barako į darbą vos neapakau. Taip gausu šviesos, kad neįpratusi akis prie tokio gausumo šviesos merkiasi prieš žmogaus valią. Šiandien po keleto mėnesių išvydau kalnų viršūnėmis besiritančią saulutę, kuri nesigailėdama bėrė savo spindulius ant tik ką iškritusio balto sniego, primindama, kad pavasaris eina, anot Maironio, „Karpatų kalnais“, ji bus ir pas mus. Tiesa, saulė pasirodė šio mėnesio 10 d., bet aš ją pamačiau tik šiandien. Diena ilgėja pasiutusiu greičiu; pav., 10 d. saulė pasirodė vos kelias minutes, tai šiandien jau ji nepasislėpė kelias valandas. 9 val. ryto visiškai šviesu, o 18 val. dar nebuvo tamsu.

Barake prasidėjo kosėjimo koncertas. Apie tai Tau rašau tik todėl, kad jis įdomus tuo, kad vieno miegančio kosulys sugestijos būdu persiduoda kitam ir šiuo metu kosti veik pusė barako visuose kampuose.“

Iš 1946 m. balandžio 2 d. laiško:

„Be to, gavau Donelaičio knygą „Metai ir pasakėčios“. Paėmiau, vartau, žiūriu, džiaugiuos Donelaičio „Metais“ ir galvoju. Jei Kristijonas Donelaitis būtų pagyvenęs Norilske, jis būtų nerašęs, kad „putodams sniegs visai į nieką pavirto“. Jis būtų parašęs: „sniegas dingo, slapta išgaravo“. Ir tikrai keista, kad dar jokio

atodrėkio nebuvo, o sniego perpus mažiau. Keliai juoduoja, pasidengia storu ledo sluoksniu. Tundra taip pat jau numetė savo baltą apsiaustą, tapo juoda kaip brolių žudžio sąžinė. Ji dabar atrodo kaip apipešiota višta.

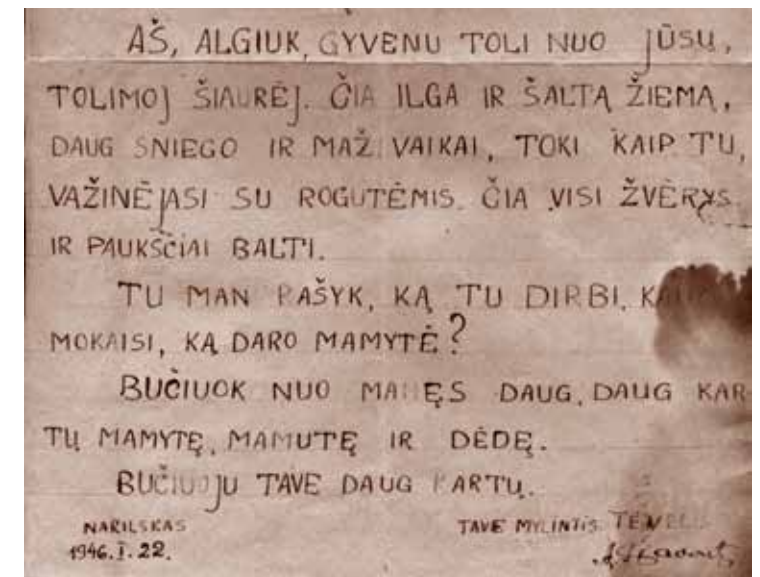
Pavasaris artėja greitai, nesulaikomai, kaip kad artėja Tavo vardadienis, o gal ir mūsų susitikimas.“

Iš 1946 m. vasario 6 d. laiško:

„Vis tik pasaulyje nėra lygybės. Dievas nemoka pasaulio tvarkyti. Kas tai matė, kad tarp Maskvos ir Norilsko būtų temperatūrų skirtumas net iki 70 °C. Metrologijos duomenimis, šiandien Maskvoje +1 °C, tai pas mus su vėju -68 °C. Todėl per daug nesistebėk, kad aš truputį apšalau skruostus. Tas nieko nuostabaus. Gal tau bus nuostabiau, kad 1942 m. gegužės 8 d. gan smarkiai apšalau nosį. <...> Iš tikrųjų Dievas, leisdamas mane į pasaulį, numatė, kad man teks gyventi beveik Arktikoje, todėl jis apdovanojo mane karštu krauju. Mano draugai taip nušalo kojų, rankų pirštus, kad juos teko nupjauti, o aš nieko, tuos šalčius ištvėriu kaip tikras sibirioakas.

Norėjau daug ką parašyti apie šaltį, apie tą jausmą, kaip einant stingsta kūnas, ypač kojos. Pirmiausia keliai, paskui šlaunys. Taip ir jaučiasi, kad kūnas ne tavo, kažkoks neįpratus ir nelankstus.

Šiandien dėl to įkyraus šalčio aš aprašysiu Tau, kaip sušąla žmogus. Buvo 1942 m. žiema, brigadininkas susirgo, tai aš išvedžiau brigadą į darbus. Šalta. Pūga. Sniegą neša, už keliolikos žingsnių nedaug kas matosi. Išstaciau žmones, kiekvienam daviau po keletą žingsnių nuvalyti nuo kelio sniegą. Grįžtu atgal. Žiūriu, Tavo sužadėtinis a. a. Stasys jau veik nepajuda, kuris tam tikslui nusimo-

Septynmečiui pramokusiam rašyti ir skaityti sūnui Algijui apie Sibirą rašė taip:

vė pirštines, o užsimauti jau nepajėgia. Aš jį tempti į medicinos punktą. Sargybinis dar nenori leisti, bet man paaiškinus, kad žmogus atšalo rankas, reikalinga skubi medicinos pagalba, praleido. Stasys jau nenori žengti žingsnio, tiek juda, kiek aš jį pastumiu. Vėl sustoja. Aš jam lazda per nugarą. Žengia keletą žingsnių ir nori sėstis. Vėl stumiu. Ir taip aš jį lupdamas kastuvo kotu ir stumdydamas nuvariau į med. punktą apie 300–400 m. Čia jam suteikė pirmąją pagalbą, pradėjo trinti sniegu, bet vis vien ant rankų liko vandeningos pūslės. Aprišo. Keletą dienų atleido nuo darbo. Ir žmogus po to man dėkojo: „A dabar taip, Antanai, jei ne tu, tai tikrai būčiau sušalęs. Tavo lazda buvo per plona. Aš jos visiškai nejaučiau. Tik nuo smūgio pažengdavau keletą žingsnių. Dabar, kai bus galimybė, parašysiu Marytei, kad tu išgelbėjai man gyvybę.“ Deja, dabar galimybė yra, bet jis apie tai Tau nerašo. Vargšas ar tais pat, ar kitais metais mirė nuo dizenterijos.

1946 m. žiema buvo gan šaltoka, ir aš gegužės 8 d., per šv. Stanislovą, nušalau nosį. Mano nelaimės draugai tais metais taip nušalo kojų, rankų pirštus, kad juos reikėjo amputuoti. Mačiau, kaip gydytojas Tadas Daugirdas karpė eiliniam kareivėliui Lukoševičiui jau pajuodusius pirštus. Iš pradžių, kai gydytojas replėmis nukirpo jau negyvus nelaimėlio pirštų galus, atrodė, kad jam neskauda, bet kai ėmė kirpti toliau pajuodusius, bet dar gyvus nagus, jis pradėjo šaukti. Nuskausminimo priemonių nėra, o nušalusius pirštus amputuoti reikia, nes jie gali gangrenuoti.“

Žmonos Marytės laišakai apie karą

Žmona laiškuose Antanui rašė, kas dėjosi Lietuvoje tuo metu, kai jo ten nebuvo, apibūdino karo ir pokario laikotarpio baisumus.

Iš 1946 m. vasario 1 d. laiško:

„Pasitaikius progai rašau iš Šiaulių. Iš to miesto, kuriame mes susipažinom, susidraugavom, kuriame pamilom vienas kitą. O dabar čia daug kas pasikeitė. Nors tas namas, kuriame aš gyvenau, ir skylėtas, bet stovi. Aplink, aišku, klaikuma. Išdeginti ir subombarduoti namai. Tą dieną, kai vokiečiai bėgo iš Šiaulių, man kaip tik teko būti mieste ir matyti, kaip negailestingai buvo deginama visa tai, kas per ilgus metus buvo pastatyta. Tai nemalonus atsiminimas, nes esant blogam likimui galėjau aš nebesuspėt nueiti į kaimą, kuriame jau buvo Algis ir mamutė... bet tas jau praeity. Šiauliai, nors ir smarkiai apgriauti, palengva keliiasi gyvenimui.“

Iš 1946 m. kovo 7 d. laiško:

„Tu šypsaisi iš mano žilų plaukų, o aš vis tik šiek tiek jaudinausi. O pergyvenimų būta nemažai. Materialiai aš negaliu ir, galima sakyti, negalėjau skus-

tis, visada buvau aprūpinta, bet moraliai daug pergyvenau. Pavyzdžiui, kad ir 1944 m., kai frontas milžinišku greičiu priartėjo prie Lietuvos. Prieš R. Armijai paimant Šiaulius aš su mamute ir Algiu buvau 17 km nuo Šiaulių, netoli Rekyvos ežero. Nusistovėjus frontui per anksti grįžau į Šiaulius. Vokiečiai bandė miestą atsiimti ir Latvijoje esanti kariuomenė norėjo bet kokia kaina susijungti su Reichu. Ir, kaip matai, didžiausius mūsų teko pergyventi slėptuvė. Algiui jau tiek buvo įgrisę, kad jis jėga veržėsi iš slėptuvės ir sakė: leisk mane, nes vis tiek vieną kartą reikės mirti. Pasiutęs vaikas. Švilpiant sviediniams apleidom miestą ir vėl grįžome į kaimą. Aišku, einant iš miesto, teko nemaža patirti. Arba kad ir šiek tiek anksčiau. Aš kas antrą dieną eidavau į miestą atsinešti šio to, nes nieko nebuvo į kaimą išsivežus. Taip išėjo, kad traukiantis vokiečiams radijo iš Maskvos bijojau klausytis ir bendrai apie frontą smulkesnių žinių neturėjom. Ir štai aš išėjau į miestą. Atėjau laimingai, bet grįžau su įvairiais nuotykiiais bei išgyvenimais. Ilgą laiką negalėjau išeiti, nes vyko lėktuvų kautynės virš miesto. Po to pakilo vokiečių lėktuvai ir, man jau einant už geležinkelio, pakeliui į Zoknius, ėmė bombarduoti geležinkelio depa, Zoknius ir bendrai deginti ir sprogdinti miestą. Pagaliau, kai frontas nuėjo tiek toli, kad buvo kovojama Berlyne, mus aplankydamo pavieniai lėktuvai iš Latvijos fronto, nes laikraščiuose turbūt skaitei, kad jie kapituliavo kritus Berlynui ir bendrai kapituliavus Vokietijai. Taigi, tai tik fronto išgyvenimai. O kur Tėvuko mirtis, brolio sušaudymas, Liolkos tąsymas, artimesnių draugų išvežimas Vokietijon ir kt. Pagaliau gyvenimas susideda iš smulkmenų, o smulkmenų buvo daug. Dabar pagalvojus, daug kas praeity, bet buvo ateity ir dabarty.“

Iš 1946 m. balandžio 3 d. laiško:

„Dabar aprašysiu Tau atsitikimą, kaip iš vokiečių belaisvės grįžo Karosas (lt. Juozas Karosas – V. N.). Per apsupimą, nepamenu, kurioj vietoj, į belaisvę pateko dalis mūsų lakūnų. Aišku, vokiečiai juos nusivarė į Vokietijos gilumą. Pasakojo, kad tai buvo žiaurus laikotarpis. Nei gert, nei valgyt. Pagaliau, norėdami parodyti žmonėms, kad jie kovoja prieš bolševizmą, Pabaltijo tautų karių pradėjo palengva iš belaisvės leisti į namus. Taip ir Juozas po maždaug 9–10 mėnesių, išvargintas ir nusilpęs, grįžo tėvynėn. Buvo diena prieš Velykas. Išgirdau beldimą (o tai buvo vakare). Ėjau atidaryti duris. Ir žinai – nutirpau. Lietuviška uniforma, su pilote, tik be ženklų, stovi išvargęs, nusilpęs žmogus. Tuo momentu aš nieko nebemaščiau, per kūną perbėgo haliucinacijos. Tai truko 1–2 minutes. Pagaliau paėmiau save į rankas ir pakviečiau į vidų. Tuo metu mamutė dirbo virtuvėje ir iš kambario į virtuvę buvo atidarytos durys. Ant grindų buvo papildtos bulvės. Ir žinai, ką pasakojo jis vėliau, pirmas jo jausmas buvo, „kaip pavogti bulvę“. Nors jis tuo metu jau buvo pavalgęs, instinktas, kuris išsidirbo pas jį per belaisvės

metus, savaimė stūmė jį prie vagystės. Apie prašymą jis negalvojo, nes prašant ten niekada niekas nieko neduodavo, todėl tuo metu jis norėjo pavogti.

Tiesa, baigiant pasakoti apie Juozą, tai jo likimas liūdnas. Jo jau nebėra. Jis žuvo Šiauliuose bombarduojant miestą 1944 m. Pasakojo pažįstami, kad jis buvo atvažiuavęs į Šiaulius pas mergužėlę. Tuo metu frontas šuoliais ėjo į vakarus. Mūšiai buvo Vilniuj, o lėktuvai nuskrisdavo toli, net į Vokietijos gilumą, bombarduoti karinių taikinių. Bebūnant jam Vaisių gatvės rūsį, bomba kaip tik pataikė į tą namą, kuriame jis buvo. Cementiniai laiptai jį prispaudė. Būdamas sąmoningas kankinasi jis 5–6 val. ir, nors visi stengėsi jam padėti, laiptai jį suslėgė. Tiesa, jis prašė jį palaidoti Anykščiuose – jo tėviškėj, tai buvo jo paskutiniai žodžiai.“

Antano reakcija į žmonos brolio Valerijono sušaudymą atsispindi 1946 m. vasario 24 d. laiške, rašytame rusų kalba:

„Ak Dieve, Dieve, kiek daug Jūs išgyvenote!.. Aš neišlaikiau, apsiverkiau. Taip aš gyvenime verkiau antrą kartą. Pirmą kartą, kai tėvas mane atvežė į aštuntą klasę ir kuomet mama ir sesutė apsiverkė, pamačiusios lubas, stogą ir kokiomis sąlygomis liksiu gyventi ir mokytis. Nes po jų ir aš apsiverkiau. O antrą kartą taip verkiau šiandien. Aš puoliau ant gultų, užsiklojau galvą vatinuku, kad niekas nematytų, nes vis vien niekas manęs dėl šių išgyvenimų neužjaus. Tai tik mano sielvartas, mano kančios. Mano ašaros bus tik pašaipos šaltinis. Ir aš verkiau, verkiau, ašarų nevaržiau. Lai jos teka, lai nuplauna mano širdies sunkumus, kurie susikauptė ant širdies skaitant šią knygą dėl siaubo, kuri pridarė vokiečiai.“

Ir man pasidarė lengviau, šviesiau, ir aš apsisprendžiau dabar parašyti Tau laišką, parašyti, kokį įspūdį man paliko ši knyga, ir daugiau Tu neklausk, kaip patiko ta ar kita vieta. Kam atverti širdį... bet nelaikymas liežuviu už dantų nepadės, gali tik pakenkti.

Gana. Visa tai, ką aš išgyvenau, ką jaučiau, aprašyti neįmanoma, neužtektų žodžių ir išsireiškimų (rusų kalba – V. N.).“

Laiškas apie kino filmą „Prancūzijos išlaisvinimas“

Iš 1946 m. vasario 9 d. laiško:

„Vakar mačiau filmą „Prancūzijos išlaisvinimas“. Kūrinyje parodyti visi karo žiaurumai, visas skurdas ir skausmas nelaimingųjų žmonių. Dieve, Dieve, ką sukūrė vokiškas karo genijus, vokiečių pastangos ir noras valdyti kitas tautas, kitus paversti trąša tręšti savo žiauriai kryžiuotiškai kultūrai, savo fanaberijos patenkinimui: „Deutschland, Deutschland über alles.“ Na, ačiū Dievui, kad jų

nepažaboti norai susmuko prieš laisvę mylinčių tautų pastangas ir pasiaukojimą. Vis tik pasaulis gali atsikvėpti, kad išėjo ne „Deutschland, Deutschland über alles“, o priešingai – „Über Deutschland alles“. Filme mačiau siaubo pagautus žmonių veidus, jų beviltišką blaškymąsi ir žvėrišką naikinamų niekuo nekaltų beginklių senelių, moterų ir vaikų vokiškų banditų lakūnų kulkomis, aviabombomis naikinamus gražiausius meno pastatus. Ir pagalvojau apie tų gyvuliškų aktų, tos pragariškos muzikos dirigentą Hitlerį, kuris patenkintas po Prancūzijos kapituliacijos akto pasirašymo ploja sau per pilvą, kaip alkanas žvėris, prarijęs skanų kąsnį. Bežiūrint į tos nesulaikomos vokiečių lavos ritimąsi į vakarus man prisiminė sapnas, sapnuotas 1943.II.16.

Didžiulė statinė, pilna blakių. Jos ten nerimauja, blaškosi, rėplioja per statinės kraštus ir rengiasi užlieti Žemės rutulį, kur taip laimingai gyvena žmonės. Galingas smūgis. Kažkieno galinga ranka ant jų siūbtelejo verdančio vandens. Statinė sudrebėjo, daug blakių susinaikino, bet dar nemažai pasiliko ir jos vėl bando rėplioti per statinės kraštus į laimingąją žemę. Antras smūgis, ne mažiau galingas kaip pirmasis, ir tos prisisiurbusios kraujo blakės sunaikinamos. Kurį laiką viešpatauja tamsa, kažkoks chaosas. Po to dangus pradeda šviesėti. Jis darosi švelniai žydros spalvos. Tokios spalvos Tu Lietuvoje niekad nepamatysi. Tokios spalvos dangus būna tik Norilске rudenį, rugpjūčio mėn. Ir tame švelniai žydros spalvos fone ima ryškėti senelio su barzda siluetas (siluetas, panašus į to gydytojo, kurį mudu matėme palaidotą Rusų kapinėse, kuris iš aukšto, žydro dangaus į išsigandusią Žemę siuntė taiką ir ramybę).

Keistas sapnas. Bet aš pabudęs tada pagalvojau, kad po vokiečių nugalėjimo turi būti karas su japonais, turės būti tas antras smūgis, kuris galutinai sunaikintų tas blakes, kurios norėjo užlieti pasaulį, padaryti jį nelaimingą. Ir taip, Mariuk, mano pranašingas sapnas išsipildė, tie, pridarę žmonijai tiek ašarų, tiek kančių, tiek skriaudos, sunaikinti. Laisvę mylinčių tautų pergalės vėliava iškilo aukštai danguje ir ji skelbia išsigandusiam, daug ašarų ir kraujo išliejusiam pasauliui taiką ir ramybę.

Pamatęs filmą aš supratau, ką Tu pergyvenai to karo metu. Aš supratau, kad Tu ne baimę, bet siaubą pergyvenai. Aš, rodos, matau Tave pilnomis siaubo akimis, mėšlungiškai spaudžiančią prie krūtinės savo brangiausią turtą, mažą kūdikį, sūnelį Algiuką.

Aš mačiau tuos jaudinančius momentus, kada prancūzės moterys sulaukė grįžtant savo sūnų, vyrų. Aš tos jų laimės, to džiaugsmo aprašyti nemoku, nes man prieš akis stovi žmonytė, kuri, iškentusi tokius siaubingus išgyvenimus, nesulaukia savo vyro. Man, žiūrint į tą neaprašomą prancūzės džiaugsmą sulaukus savo brangaus vyro, prisiminė kažkada skaityta sena legenda apie moters meilę. <...> Taip, Mariuk, filmą verta pažiūrėti.“

Laiškas tėvams

Iš 1946 m. liepos 29 d. laiško:

„Brangūs tėveliai! Šiandien man prieš akis stovi Jūsų pirmas susitikimas su ta, kurią aš pasirinkau savo gyvenimo drauge, savo vargo ir džiaugsmo bendrininke. Mane juokas ima prisimintus, su kokių nustebeimu jus stebėjote, kas tai per paukštė, kuri pavagia iš jūsų sūnų. Bet pasirodo, kad ji jūsų sūnaus nepavogė, likimas jį išplėšė, o ji tapo dukra, nes Onutė man rašė: „Marytė man daug padeda. Ji man atstoja Tave. Ji man kaip tikroji sesuo.“ Aš, nors toli nuo jūsų, jaučiuosi laimingas, kad Marytė stengiasi Onutei pavaduoti laikinai netektą brolių, jai padeda.

Kiek Marytė man padeda, aš negaliu aprašyti. Aš net abejoju, ar aš įstengčiau taip ja rūpintis, kaip ji manimi rūpinasi, jei mes priešingomis gyvenimo sąlygomis gyventume. Ir šiandien savo sutuoktinių išvakarėse aš nieko geresnio apie ją negaliu parašyti, kaip tik mažą ištraukėlę, iš jos laiško, rašyto man V.19: „Bepigu mums, kada mes turim Algį, turim tokį išdykusį padarą, kuris mus jungia, turim trejų metų bendro gyvenimo puikų ir gražų prisiminimą šeimos, kurioje buvo darnus ir puikus sugyvenimas. Tai buvo idilija, kažkas pasakiška, tiesiog nerealaus. Tai pasaka iš gražiausių gražiausios pasakos. Ir Tu būk tikras, kad ta pasaka, kurioje mes gyvenom, grįš, nes Tu grįši pas mane, Algutį, mamutę, savo senus tėvus, brolius ir sesutę.“

Aš tikiu, kad ta pasaka grįš, nes aš grįšiu pas Marytę, Algiuką, mamutę, pas jus, brolių ir sesutę. Ir prašau jūsų nenusiminti, tikėti. Dievas mūsų maldų išklaušys ir leis mums greit, gal net greičiau, negu mes tikimės, pasimatyti.

Bučiuoju!

Antanas“

Keli juokingi nutikimai

Iš 1946 m. kovo 24 d. rusų kalba rašyto laiško:

„Šiandien Tau rašau pakartotinai. Ir dėl to kalta Tu. Kalta todėl, kad su manimi atsitiko anekdotiška nelaimė, mane apvogė. Buvo taip. Pirmą laišką aš Tau rašiau beveik iki trečios. Mažai miegojau. Nuėjau į darbą. Ten įvyko avarija. Kol aš jos padarinius pašalinau, šiek tiek sušlapau. Sumaniau prie ventiliatoriaus išsidžiovinti autus ir guminius batus, o pats atsisėdau ant suoliuko ir pradėjau svajoti, kaip atvažiuosiu pas Tave, kaip Tu mane priimsi, kaip aš prieš valgį nueisiu po dušu <...>. Net nepastebėjau, kaip pradėjau snūduriuoti. Pramerkiu akis, žiūriu į batus, o jų – nėra. Dar labiau praplečiu akis, o jų

tikrai nėra. Tai geras draugelis pasinaudojo momentu. Aš snaudžiau ne ilgiau kaip 5–10 min., o jis dirbo greta. Turbūt taip pat atėjo pasišildyti, pamatęs, kad snaudžiu, paėmė batus. Būčiau aš pamatęs, tai būtų pokštas, juokai. Neprabudau laiku, tai apsiėjom be juokų, o gaila. Prisieis šiek tiek pasimokyti, bet, ačiū Dievui, kad neseniai buvau gavęs veltinius, o tai būtų buvę blogai. Bet už tai aš gavau pamoką, kaip teisingai išaiškinti sapną. Aš dabar žinosiu, kad sapnuoti dušą reiškia vaikščiojimą basomis. Man ne tiek batų gaila, juos kaip nors gausiu, kiek kamuoja savigrauža – kaip mane, seną lagerininką, apdirbo lyg pirmametį. Aš neįvertinau aksiomos: „Apsaugok, Viešpatie, nuo draugų, o nuo priešų – pats apsiginsiu.“ Pamiršau, kad gyvenu tarp specialistų. Aš barake prieš guldamasis visus daiktus patiesiu po savimi. Netgi batus, ir tuos, pasidedu po galva, o čia, darbe, išdžiausčiau lyg namuose. Aš, ilgai nelaukęs, nuėjau pas jį ir pareikalavau atiduoti batus. Na, mano geras draugas (mes vadinami draugais) pradėjo mane keikti ir griebėsi ant grindų gulėjusio laužtuvo. Bet aš turėjau daugiau jėgų, atstūmiau jį ir ištraukęs laužtuvą vožiau per makaulę. Jis parkrito ant grindų. Laimei, kad į riksmą ir triukšmą atbėgęs pamainos vyresnysis mane atstūmė ir jį išgelbėjo. Man pavyko šiuo metaliniu laužtuvu jam suduoti tik kelis syk. Jam labai pigiai atsiėjo guminiai batai.“

Iš 1946 m. birželio 3 d. laiško:

„Šiandien mano vyresnysis atėjo į darbus labai susirūpinęs. Mat žmogus įsigijo „baloką“ (prastas, iš lentų sukaltas namelis, kurio vidury aslos pastatyta krosnelė, o iš lauko apmestas sniegu). Ne per seniausiais pas jį apsigyveno trys draugai, kurie nesiregistravo milicijoj. Pagaliau milicija pareikalavo, kad jis juos užregistruotų. Vakar žmogelis nuėjo milicijon užregistruoti. Registratorius klausia: „Kur dirba?“ „Nežinau“, – atsako jis. „Ką dirba?“ – vėl klausia registratorius. „Naktį kortom lošia, dieną peilius galanda, turbūt šaltkalviai“, – atsako žmogelis. Šiandien milicija ir išsivedė tuos šaltkalvius. Tik Tu nepagalvok, kad ir aš lošiu kortomis. Ne. Nors, tiesą pasakius, vietoj to, kad loščiau kortomis, aš rašau Tau laiškus. Jei kas Tavęs paklaustų, ką aš dirbu, gali drąsiai atsakyti: „Naktimis laiškus rašo, dieną su kūju daužosi.“

PALEIDIMAS IŠ LAGERIO IR KELIONĖ Į LIETUVĄ

Artėjo 1947 m. birželio 14-oji. Pradėjo kviesti tuos kalinius, kurie buvo suimti 1941 m. birželio 14 d. ir gavo 6 metus lagerio, ir tuos, kuriems buvo skirta 8 metų bausmė pagal SOE (socialiai pavojingas elementas) požymius, t. y. įvairius vagis, plėšikus. Mat, pasibaigus karui, po kiek laiko sovietų vyriausybė paskelbė nuteistų kriminalinių nusikaltėlių amnestiją, o tarp jų pakliuvo ir nuteistieji pagal SOE požymius. Visi jie buvo išgabenti į 2-ąjį lagerį, kur turėjo būti įforminti paleidimo dokumentai, atiduoti lageryje už darbą sumokėti pinigai. Pasirodo, kad sunkius darbus dirbome ne tik už maistą, drabužius ir sargybinių priežiūrą: mums už darbą kas mėnesį dar mokėjo po 7–10 rublių. Žinoma, kiekvienais metais už savo metinį uždarbį turėdavome atiduoti – pasirašyti – valstybės paskolą. Sutvarkius dokumentus, paleistieji buvo išgabenti į Dudinką, įsodinti į atplaukusį garlaivį ir nugabenti į Krasnojarską.

Aš buvau suimtas 1941 m. birželio 16-ąją. Atėjo ir 1947 m. birželio 15-oji, ir 16-oji, o manęs fotografuoti nešaukia. Neramu. Pagaliau birželio 17-ąją „nariadčikas“ praneša: „*Navaiti, į darbą neik. Eisi fotografuoti paleidimo dokumentams.*“

Po poros dienų mane išgabeno į 2-ąjį lagerį. Anksčiau atgabentų draugų jau neradau. Paleidimo dienai ruoštis pradėjau gan anksti. Man iš plonų lentelių pagamino du lagaminėlius. J. ltn. Kostas Frankas (biržietis) – duonos raikyklos vedėjas – sudžiovino daugiau kaip du kilogramus džiovėsių. Juos ir savo daiktus, kuriuos ruošiausi vežtis, kartu ir Marytės laiškus susikroviau į lagaminėlį ir nunešiau į drabužių saugojimo sandėlį kpt. Vladui Griniui, j. ltn. Vincui Pečkaičiui ir j. ltn. Petruui Miliustinui Krisnickui saugoti.

Kai mane įformino visateisiu Sovietų Sąjungos piliečiu, centrinėje lageryų buhalterijoje išdavė mano vardu laikytus pustrečio tūkstančio rublių. Tai buvo Marytės ir tėvų man atsiųsti pinigai.

2-ajame lageryje sutikau 7-ojo – mano buvusio – lagerio paštininką Ivaną. Jis pranešė, kad lageryje mano vardu yra du siuntiniai. Kartu nuėjome pas 2-ojo lagerio įgaliotinį. Ivanas patvirtino, kad buvusiam lagerininkui Navaičiui priklauso du gauti siuntiniai. Įgaliotinis, nekamantinėdamas mūsų, išrašė man leidimą vykti į 7-ąjį lagerį.

Žinoma, kaip paprastai, nemažą siuntinių dalį atidaviau Ivanui. Su likusiu turtu aplankiau draugus, palikau jiems šį bei tą prisiminimui ir grįžau į 2-ąjį lagerį.

Iš 1946 m. balandžio 2 d. laiško sužinome, kokios mintys kankino Antaną iki paleidimo:

„Vakar buvau kirpykloje. Po keleto metų žvilgtelėjau veidrodin ir nusigandau. Nusigandau pagalvojęs, ar tokio Marytė laukia, ar apie tokį svajoja. Plaukų maža bėpalikė, kakta puošia gilios raukšlės, poakiai idubę, susiraukšlėjęs veidas plytos prašosi, papurtęs, apaugęs gyvaplaukiais, didelėse, atrodo, dar daugiau pažydrėjusiose akyse žybcioja kažkokį melancholijos žiburėliai ir prikašioja. Prikašioja, kaip Tu... Tu, būdamas toks, drįsti svajoti apie meilę, laimę ir džiaugsmą... Juk susitikęs Ją ar Tu pajėgsi padaryti Ją laimingą? Ar Ji tam kankinos, laukė keleto metų, kad susilauktų savo plikų, vaškinių ir išpurtusių veidu, nervingo vyro?.. Kokį aš turiu teisę savęs priminimu naikinti Jos žydinčią jaunystę?.. Kokį?.. Ar ta meilė, kuri dega mano idubusioje kaulėtoje krūtinėj, duoda man tą teisę?.. Ar aš dėl Jos laimės, Jos gėrio neturiu išplėšti iš savo krūtinės taip giliai įsišaknijusią viltį?.. Viltį šviesesnio, gražesnio rytojaus, ne tik savo, Jos, bet ir... Algiuko, mamutės... Visų tu, kurie manęs laukia...“

Nerimą dėl ateities po būsimo paleidimo jis aprašė 1947 m. birželio 3 d. laiške žmonai:

„Aš žinau, kad, susitikęs su Tavim, aš nebūsiu toks, koks noriu būti dabar. Aš žinau, kad daug ko varžysiuos, gal net būti toks švelnus, kaip dabar pasiryžęs. Galbūt aš nepajėgsiu net nuoširdžiai padėkoti Tau už tą paramą, ne tik moralią, bet ir materialią, už Tavo begalinę meilę, rūpestį, nesigailėjimą savęs, troškimą ką nors malonaus padaryti man. Todėl man ir kilo noras parašyti Tau laišką, padėkoti už tą visa, ką Tu dėl manęs esi padarius. O Tau, Mariuk, už daug, labai daug už ką esu dėkingas. Aš Tau esu dėkingas net ir už tai, kad pasilikau dar toks, koks esu šiandien. Mane Tavo vardas, Tavo prisiminimai apsaugojo nuo daug ko blogo. Tu esi mano geriausias Angelas, lydėjęs mane nuo 1941 m. birželio 15 d. iki š. m. 1947 m. birželio 15 d., visą laiką šaukiantis mane nenustoti vilties, pasitikėti savimi, pasitikėti mūsų laimingą ateitimi, sugrįžti pas Tave. Net maldoje kartodamas tavo vardą aš ištvėriau, rodos, neištvėriamus dalykus. Kad ir kaip aš gyvenau, bet nei karto manęs nebuvo apleidęs ta kalinių motina – viltis. Nei karto, išskyrus pereinamąjį rudenį, aš nepagalvojau: „Ar verta gyventi?“ Išskyrus pereinamąjį rudenį, nei karto man neatėjo galvon savižudybės mintis.

O pagaliau ir šiandien Tavo dėka aš visiškai apsirūpinęs kelienei. Man jokių sunkumų nesudaro drabužių ir pinigų klausimai. Nors ir gaila Tavo išsiųstų siuntinių, bet jų nelauksiu. Nelauksiu nė vienos dienos, brangi kiekviena diena, net kiekviena valanda ir minutė. Ir jeigu man leistų pirkti lėktuvo bilietą, aš skryščiau lėktuvu ne tam, kad Tave itikčiau, jog aš nešykštus ir pinigų nesigailiu, bet tam, kad greičiau pas Tave nuvykčiau. Nors aš jaučiu, kad ne visi mano charakterio bruožai pasikeitė. Pas mane pasilikę tas noras paerzinti Tave, Algiuką, pasijuokti iš Jūsų.

Aš ir dabar skaitau Tavo laiškus ir ieškau, kur galima Tave patraukti per dantį. Nesvarbu, koks aš būsiu, bet svarbu, kad būsiu ir net greitai būsiu, už mėnesio ar pusantro, prie Tavęs, Algiuko, mamutės. Šio mėnesio 15 d. paleidžia, stengsiuosi važiuoti pas Tave kuo greičiau, nors aš to susitikimo ir bijausi. Jis man kelia didelį nerimą, nes nuo to pirmo susitikimo, pirmųjų išpūdžių priklauso tolesnis mudviejų gyvenimas, mūsų laimė. Bet prisimines mūsų pažinties pirmuosius metus, prisimines per tuos metus parodytą Tavo taktiškumą, mokėjimą atjausti ir suprasti mano sielos kiekvieną impulsą, Tavo nepalaužiamą kantrybę ir susivaldymą, Tavo tą menišką sugebėjimą sužadinti viltį, praskaidrinti nuotaiką, nukreipti mintis nuo slegiančių dalykų ir pritraukti prie savęs, šeimos, aš su pasitikėjimu ir nekantrumu laukšiu to išsvajoto susitikimo, žinodamas, kad Tu jį nukreipsi laiminga linkme – mūsų, mūsų sūnelio ir mamutės laimei ir džiaugsmui.

Iki greito pasimatymo!

Myliu ir daug daug kartų bučiuoju!

Tavęs pasiilgęs Antanas“

Susidarius 7–9 tokių laisvų Sovietų Sąjungos piliečių grupei, mus nugabeno į Dudinką, išdavė kelioms dienoms maisto, susodino į atplaukusį garlaivį, ir pradėjome kelionę Jenisiejumi prieš srovę į Krasnojarską. Tai buvo jau visai kitokia kelionė negu tada, kai iš Krasnojarsko gabeno mus į Dudinką, kai buvome sugrūsti į baržos triumfą ir nieko nematėme. Dabar jau galėjau išeiti iš kajutės ir nuo garlaivio denio, atsirėmęs į turėklus, stebėti begaliniais miškais apaugusius kranthus, vietomis išsimėčiusius namelius, paprastai aptvertus sargybos bokšteliais.

Na automobilai suke
Moriu! Ši
Jau penktą parą kaip gyvenu Krasno-
jarske laukdamas, aš niekaip nespėju
kelti kart aeroporte, bet ten nieko gero nesulau-
kiau, nes daug pasiryžę si be bilieto
jauti sunku. Ši diena žmonės nuo 5 šio
meį laukia. Iš šios dienos gyvenimo nebūgus
užtenka oriska. Pirmą dieną gyvenimo prie
geležinkelio stoties, žemę par kėlyje daugum
užtiklyje. Žmogaus dakt kaip kinote, nor
oik patvažiavau balte, Krasnojarske kelis
kart didesni už šiuos, bet sutvarkyti.
Prašiau, kai 30.000 būsiu per Tave.

Net paleistas iš lagerio į sovietinę laisvę, A. Navaitis jautė kažkokį nerimą, jautėsi persekiojamas, todėl iš Krasnojarsko 1947 m. liepos 9 d. siųstas atvirukas pradedamas prierašu, paaikšinančiu, kad tekstas parašytas lietuvių kalba

Krasnojarske prisiglaudėme ant geležinkelio perono grindų. Praėjo kelios dienos. Traukiniai Vladivostokas–Maskva pravažiuoja kasdien, o bilietų, išduotų kelionei, mums nežymi, nes nėra vietų.

Mano draugai nebeturėjo maisto, gauto Dudinkoje. Nuėjo į Krasnojarsko NKVD valdybą ir sako: arba duokite valgyti, arba vėl sodinkite į lagerį. Krasnojarsko NKVD valdyba išdavė mums 5 dienoms maisto davinį, bet bilietų žymėjimo klausimą pamiršo.

Iš Vladivostoko atėjo traukinys, vadinamas „linksmuoju traukiniu“. Tai keliasdešimt karo metu apdaužytų prekinį vagonų be durų ir vietomis išdaužytomis šoninėmis lentomis. Žmonės susigrūdę ant grindų, bet laimingi, kad važiuoja reikiama kryptimi. Mūsų kompanija nepajėgė įsibrauti nė į vieną vagoną. Tada sulipome ant vagono stogo ir taip pajudėjome Maskvos kryptimi. Aš vežiausi gamykloje man pagamintus domino, tad dienomis pliekdavome domino, o naktimis miegodavome ant važiuojančio vagono stogo, pasikeisdami budėdami saugojome, kad kuris nors per miegus besivartydamas nenukristų.

Novosibirske mano ir draugų keliai išsiskyrė. Jie važiavo į pietus, o aš su tokia Mariuse – į vakarus. Draugai viename vagonė truputį suglaudino moteris ir padarė vietos Mariusei ir man. Mariusė buvo lagerio „nariadčikų“ mylimoji. Kaip tik prieš porą savaitių baigėsi vienos mirusios lagerininkės bausmės laikas, tai jie pasistengė sutvarkyti dokumentus taip, tarsi mirusioji būtų ne lagerininkė, o Mariusė, ir Mariusę išleisti su tos lagerininkės dokumentais. Taip ji atgavo laisvę ir išvyko pas draugus į Maskvą. Mariusė valgyti neturėjo. Ją maitinau aš. Kai tik „linksmasis“ ilgesniam laikui sustodavo kokioje nors stotyje, palikdavau Mariusę saugoti daiktų, o pats perone iš prekiaujančių moterų nusipirkdavau tai virtų bulvių, tai bulvių papločių ir paskui kartu su Mariuse valgydavome.

Taip mudu atsikasėme arčiau Maskvos. Vienoje stotyje Mariusė užsoko ant pradėjusio riedėti traukinio Vladivostokas–Maskva laiptelių ir, laikydama durų rankenas, nuvažiavo į Maskvą. Aš į Maskvą atvažiavau vienas. Kelias dienas bandžiau pasižymėti ar nusipirkti bilietą į Minską, bet veltui. Dienomis bastydavausi po Maskvą, o naktis leisdavau perone, ant suolo, jei rasdavau laisvą, o jei nerasdavau – ant grindinio, pasidėjęs lagaminėlį po galva. Paleidimo dokumentus ir pinigų laikiau įsiūtoje apatinių kelnų kišenėje. Bilieto nei pasižymėti, nei nusipirkti man nepavyko, bet kaip iš Maskvos atsiradau Minske dabar neprisimenu. Matyt, kažkaip įsitaisęs prekiniam traukinyje ant laiptų. Minske bilietą į Vilnių gavau be vargo.

LIETUVOJE

Kuo arčiau Lietuvos, tuo labiau atrodo, kad traukinys juda vis lėčiau ir lėčiau. Pagaliau ir Vilnius. Marytė gyveno pas brolių Albertą Vilniaus gatvėje 42-38. Išeinu į aikštę ir dairausi, kur man pasukti, kad rasčiau Vilniaus gatvę. Klausiu pirmo pasitaikiusio piliečio. Jis man nurodo, kur eiti ir kaip ją rasti. Eidamas Vilniaus gatvės link netoli stoties prieinu kirpyklą. Į ją užsukęs, nusikerpu, nusiskutu ir žygiuoju toliau. Štai ir Vilniaus gatvė. Surandu namą, pažymėtą 42 numeriu. Tai buvę lenkų, vėliau – lietuvių karininkų gyvenamieji namai. Dabar juose apgyvendino komunistų poras. Čia gyveno Marytės brolis Albertas, o pas jį apsigyveno ir Marytė.

Antano Navaičio mintys apie pirmą susitikimą grįžus į Lietuvą aprašytos 1947 m. balandžio 30 d. laiške:

„Varčiausi, varčiausi gultuose, kaip žuvis, ištraukta iš vandens, ir niekaip negalėjau užmigti, niekaip negalėjau prirakinti savo minčių prie tų narių, ant kurių guliu. Jos kaip paleistas šuo nuo grandinės siaučia, dūksta. <...> Mintys skrenda atbundančios Tėvynės laukais, bučiuojamais pavasario vėjelio. Jos skrenda Vilniaus gatvėmis. Jos Liudo Giros gatvėje suranda šeiminkaujančią mamutę, pasiriusią baltą kaip obelį žiedas galvą. Išbučiuoja ją. Ir sako: „Ačiū, ačiū, mamute, už viską, už visą rūpestį ir meilę, kurią Tu parodei Marytei ir Algiukui.“ Jos sulaukia grįžtančio iš mokyklos Algiuko. Nori jį pulti, pakelti nuo žemės ir susukti: „O o, koks Tu išaugai vyras“, bet susilaiško, jos jo varžosi. Ir du vyrai, kurių gyslomis teka tas pats kraujas, stovi vienas priešais kitą svetimi.“

Stebi vienas kitą ir kritiškai įvertina. Laikas ir susidėjusios aplinkybės juos išskyrė, bet kraujas ir motinos rūpestis juos suartino. Mamytės dėka jie vienas kitam nesvetimi. Tos nenuoramos mintys prikalbina Algiuką susitarti prieš mamutę. Parėjusią namo, Algiukas prikalbina ją žaisti: užriša jai akis, ir ji pradeda jį gaudyti. Mintys į jos glėbį pakįša mane. Stipriai ją spaudžiu prie krūtinės ir bučiuoju... bučiuoju... Staigiu judesiu ji nutraukia nuo akių raištį ir nustebusiu balsu susunka: „Antanukas!“

Skambinu ar beldžiuosi į 38-ojo kambario duris. Jas atidaro ne Marytė, o kažkokia jauna mergina. Truputį sutrikęs klausiu: „Ar čia gyvena Marytė Navaitienė?“ Atsako, kad ji jau gyvena Žvėryne, Treniotos gatvėje, bet greitai turėtų ateiti valgyti pietų. Man pasirodė, kad tai tarnaitė, ir aš stačiokiškai paklausiau: „O kas jūs tokia ir ką čia veikiate?“ Mergytė tik išraudo ir man

nieko neatsakė. Tik atėjusi ir papietavusi Marytė, kai ėjome į jos nusipirktus namus, man pasakė, kad ta mergina yra Alberto mylimoji, būsima Knyvieniė. Albertas tuo metu buvo LSSR užsienio reikalų komisaro pavaduotojas ir lenkų repatriacijos į Lenkiją komiteto pirmininkas (LSSR vyriausybės vyriausiasis atstovas repatriacijai LSSR teritorijoje – V. N.). Albertas Marytei ir pasiūlė iš repatriuojančio lenko nusipirkti tuos namus Treniotos gatvės gale, prie Neries, su nemažu sodu.

Vilniuje apie porą savaičių gyvenau nesiregistravęs. Pagaliau reikia prisiregistruoti. Nueinu į miliciją registruotis ir sakau, kad čia dirba ir su sūnumi gyvena mano žmona. Milicijoje į jokias kalbas nesileidžia. Įsako per 48 valandas dingti iš Vilniaus ir dar liepia pasirašyti. Norilske išduotame mano paleidimo iš lagerio dokumente pažymėta, kad leidžiama vykti į LSSR ir gyventi Alytuje. Dar Norilske buvau įspėtas, kad Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje, Šiauliuose, Panevėžyje, Marijampolėje ir 100 km atstumu nuo šių miestų aš neturiu teisės gyventi.

Nieko nepadarysi. Važiuoju į Alytų. Einu į miliciją. Čia visai žmoniškai man paaiškina, kad pirmiausia reikia užsiregistruoti komendantūroje ir gauti karinį bilietą. Atnešus karinį bilietą ir metrikus, išduos pasą. Karinį bilietą, tapęs priešlėktuvinės apsaugos seržantu, gavau per porą dienų. Su metrikais buvo prasčiau. Kadangi savo pavardę dar prieš karą buvau sulietuvinęs – pasikeitęs į Navaičio, Navicko metrikų nenorėjau rodyti. Bijojau, kad NKVD pradės tardyti dėl brolių – partizano Vlodo, žuvusio 1945 m., ir Ksavero, slapyvardžiu Padauža, Dainavos apygardos Kęstučio būrio vado pavaduotojo. Kęstučio būrio partizanai padarė man metrikus Navaičio pavarde, bet, žmonos patartas, aš jų į miliciją nepristačiau. Nepristačius metrikų, man 6 mėnesiams išdavė laikiną pažymėjimą.

Iš sūnaus Algio Antano atsiminimų: „Kai grįžęs iš tremties tėvas mane pakėlė ir apkabino, pagalvojau, kodėl mane kelia kažkoks nepažįstamas dieras, ir pradėjau nežmoniškai klykti, o paleistas nubėgau į kitą kambarį pas mamutę. Tėvo nepažinau, nes grįžo ne toks, kokį pažinojau iš nuotraukų. Jose jis buvo su plaukais, o grįžo be plaukų.“

LIETUVOS DIDŽIOJO KUNIGAİKŠČIO KĘSTUČIO PARTIZANŲ GRUPĖS IR BROLIO KSAVERO ŽŪTIS

Čia noriu aprašyti man žinomas brolio Ksavero ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio (LDK Kęstučio) partizanų grupės, kurios gretose jis buvo, žūtis aplinkybes.

LDK Kęstučio partizanų grupė nuo 1945 m. birželio mėn. priklausė Lietuvos kariuomenės kapitono Domininko Jėčio-Ažuolio vadovaujamai Dzūkų rinktinei, o nuo 1946 m. pavasario kartu su visa rinktine buvo įtraukta į naujai sukurtos Dainavos apygardos sudėtį. DLK Kęstučio grupės partizanai veikė Ūdrijos, Krokialaukio, Simno ir iš dalies Miroslovo valsčiuose. Trejus metus jie gynė apylinkės gyventojus nuo stribų, rusų siautėjimo ir plėšikavimo.

Ūdrijos ir Krokialaukio apylinkėse dislokuotas būrys su Kalniškės partizanais ir Miroslovo būriu ruošėsi pulti Simno stribus. Naktį dviem vežimais važiuodami į Aleknonių kaimą Verebiejų kaime sutiko senyvą moterį – išdavikę.

Išvargę vyrai pavakarieniavo, išstatė sargybas tik iš vienos pusės ir sumigo. Anksti rytą namai buvo apsupti. Kulkosvaidžiais ginkluoti okupantai su grupe Simno ir Gudelių stribų, nužudę sargybinius, padegė namą. Išbėgusius vyrus pakirto kulkosvaidžių ugnis. Krito 24 vyrai ir jų vadas Lietuvos kariuomenės puskarininkis Antanas Kušlys (slapyvardis – Vilkas). Tik šešioms partizanams pavyko išsigelbėti, tarp jų Vaclovui Petraškai-Šturmui, Vincui Vaičiulioniui-Stipinui, Ksaverui Navickui-Padaužai¹⁸.

Nuo 1945 m. birželio vidurio LDK Kęstučio partizanų grupei vadovavo ats. j. lt. Vladas Baciūška iš Cibiliekų kaimo. Jis buvo baigęs Prienų „Žiburio“ gimnaziją, o 1931 m. spalio 29 d. – Karo mokyklos aspirantų laidą, nuo 1943 m. dirbo Alytaus tuberkuliozės sanatorijoje sekretoriumi. 1944 m. vasarą ten prieglobstį rado nuo vokiečių besislapstantys buvę Lietuvos vietinės rinktinės kariai, taip pat Lietuvos kariuomenės kapitonas Domininkas Jėčys, su kuriuo kiek vėliau, nuo 1945 m. birželio, V. Baciūška bendradarbiavo centralizuojant partizanų kovinius vienetus, veikusius šiaurinėje Alytaus apskrities dalyje.

Bet tai įvyko kiek vėliau. Yra keletas jo žūtis versijų – skiriasi ir metai, ir aplinkybės. Čia atpasakosiu man žinomą. Pradėjus NKVD tardyti ir įvairiai grasinti, 1944 m. rudenį V. Baciūška ėmė slapstytis ir 1945 m. pavasarį įstojo į LDK Kęstučio partizanų grupę, veikusią paliose (pelkėje prie Žuvinto ežero – V. N.). 1945 m. birželio 18 d. V. Baciūška dalyvavo Alytaus apskrities šiaurinėje ir rytinėje dalyje veikusių partizanų grupių vadų ir štabų darbuotojų susitikime Punios šile. Susitikimo metu buvo sutarta dėl Dzūkų rinktinės, vadovaujamos

Paskutinė Ksavero nuotrauka, daryta tėviškėje 1947 m. rugpjūčio 26 d. Pirmą kartą stovi mama Marija Navickienė, dešinėje matyti šulins, pro kurį buvo patenkama į bunkerį

seno V. Baciūškos bičiulio D. Jėčio-Ažuolio, įkūrimo, partizanų veiksmų derinimo, drausmės nuostatų ir t. t. V. Baciūška buvo oficialiai paskirtas LDK Kęstučio partizanų grupės vadu. V. Baciūškos slapyvardžiai partizanų struktūrose einant įvairias pareigas taip pat buvo skirtingi – Adomas, Keleivis, Žmogus.

V. Baciūškos žūtį gaubia paslaptis. Yra žinoma tik tiek, kad 1947–1948 m. žiemą (kalbama apie 1947 m. gruodžio 23 d.) V. Baciūška su savo adjutantų, buvusių mokytoju, V. Reklaičiu-Ramuniu ir Negru eidami per nestiprų Luksnėnų ežero ledą įlūžo ir nuskendo. Jų kūnus ežeras išplovė 1948 m. pavasarį. Kovos draugai kartu su apylinkių gyventojais juos slapta palaidojo Santaikos kapinėse. Bet tuo ši istorija nesibaigė. Įdomu tai, kad visi bendražygiai ir istorijos liudytojai tvirtino, kad V. Baciūška įlūžo ir nuskendo kartu su V. Reklaičiu-Ramuniu.

Yra žinoma, kad V. Reklaitis-Ramunis gimė 1927 m. rugsėjo 16 d. Alytaus apskrities Kaniukų kaime. Atidžiai ištyrus kai kurias KGB archyve esančias bylas paaiškėjo, kad V. Reklaitis-Ramunis 1949 m. rugsėjo 6 d. buvo areštuotas MGB ir nuteistas 10 metų kalėti, bausmę atliekant priverstinių darbų lageriuose, ten dirbdamas šachtoje apie 1956 m. žuvo. Taigi, akivaizdu, kad su V. Baciūška nuskendo kažkuris kitas, galbūt ne iš šių kraštų kilęs, kovotojas. O V. Reklaitis, tikėtina, neblogas konspiratorius, nusprendė gandų apie savo žūtį neneigti...

Žuvus Vladui Baciūškai, LDK Kęstučio partizanų grupei pradėjo vadovauti Vaclovas Petraška-Zizmaras (Šturmas) iš Kirmėliškių kaimo, Balbieriškio valsčiaus. Vaclovas Petraška žuvo 1947 m. spalio 10 d. Žuvinto ežero

¹⁸ Paškevičius A. *Mano išgyventa tiesa: prisiminimai*. Kaunas: Rodiklis, 2006, p. 34–35.

paliose. MGB duomenimis, V. Petraška-Zizmaras buvo LDK Kęstučio II rajono ir II būrio vadas.

Iš pradžių, grįžęs iš Norilsko, gyvenau Alytuje. Gyvendamas Alytuje, norėjau pamatyti išdraskytą tėviškę, aplankyti brolių Ksaverą ir Lietuvos partizanus, pakalbėti su jais, o partizanams buvo įdomu susitikti su žmogumi, grįžusiu iš Sibiro. Pamenu, kad tai buvo kažkurį 1947 m. rugpjūčio sekmadienį, kai Krokialaukyje vyko atlydai. Partizanai nusprendė, kad sribai tuo metu nesibastys po kaimus, o šnipinės Krokialaukyje į atlydus susirinkusius žmones, todėl man – pats nepavojingiausias laikas apsilankyti tėviškėje ir pasimatyti su broliu Ksaveru. Prieš vykstant į tėviškę draugai Alytuje įspėjo, kad, jei sulaikys sribai ir varydami paleis, lieps eiti savo keliu, jokių būdu nuo jų nesitraukti, nes vos nutolusį per kelias dešimtis žingsnių nušaus ir nugabenę į NKVD pasakys: „Nušovėme „banditą“, stabdomas bandė bėgti.“ Stribams už „bandito“ nušovimą buvo mokamos premijos.

Mūsų namuose buvo LDK Kęstučio partizanų grupės vieno iš būrių slėptuvė. Čia daugiausia laikėsi ir pats būrys. Koks ten būrys! Šeši ar aštuoni vyrai. Tikėjomės, kad per atlydus sribai nesitranskys po kaimus. Kai atvykau, namuose buvo tik brolis ir būrio vadas Zizmaras. Kiti būrio žmonės buvo pasiūsti stebėti, ar iš kur nors nepasirodys sribai. Zizmaras tuo metu išgyveno tragediją. Prieš porą savaičių rusų kareivis Prienų šile nužudė į Prienus važiuojančią jo mylimą mergaitę, partizanę Anelę Zubriūtę, kilusią iš Cizikų kaimo, Ūdrijos valsčiaus. Neseniai Kalesnykų kaime (esančiame greta Cibiliekų kaimo) žuvo būrio partizanas Mėlynis (pavardės nežinau).

Zizmaras tada man sakė, kad partizaninis judėjimas, deja, pasmerktas žlugti. Enkavėdistams į partizanų gretas pavyksta infiltruoti savo agentus. Dabar partizanai pradėjo nebepasitikėti vieni kitais, vieni nuo kitų slepia savo slėptuves, ginklų sandėlius, net archyvų saugojimo vietas. „Eidami į žygį imame pačius geriausius ginklus“, – sakė Zizmaras. – „Mums žuvus, dingtų visi sandėliuojami ginklai, nes niekas kitas iš būrio žmonių nežino, kur yra slėptuvės. Papildyti ginklų ir šaudmenų arsenalo iš niekur negalime.“ Minėjo, kad būryje jis labiausiai pasitiki Granitu ir Padauža, kad partizanai labai varžė sribų ir rusų siautėjimą kaimuose, o svarbiausia – kad savo veikimo zonoje gynė žmones nuo kolonizatorių rusų. Todėl jų, partizanų, veikimo zonoje nėra nė vieno kolonizatoriaus.

Brolis Ksaveras Navickas-Padauža po mūsų pasimatymo neilgai partizano. Jis su savo vadu ir draugais žuvo 1947 m. spalio 10 d. Žuvinto paliose.

Per tą pokario laiką žuvo daug jaunų vyrų, jų ir vardai jau užmiršti. Pasak mamos ir sesers, žuvo šie mūsų krašto (LDK Kęstučio grupės) partizanai:

ats. j. ltn. Vladas Baciūška-Žmogus (Keleivis, Adomas) iš Cibiliekų kaimo, Ūdrijos valsčiaus, DLK Kęstučio partizanų grupės vadas – 1947 m.

gruodžio 27 ar 28 d.;

Antanas Balynas-Beržas iš Paberžynės kaimo;

Juozas Balynas iš Paberžynės kaimo – 1945 m. balandžio 15 d.;

Juozas Boza-Gimnazistas iš Paberžynės kaimo – 1946 m. vasario 13 d.;

Pranas Česaitis-Žemaitis iš Daugirdų kaimo, Krokialaukio valsčiaus (suimtas 1946 m. lapkritį);

Granitas (slapyvardis), buvęs Zizmaro pavaduotojas;

Vytautas Jonynas-Strazdas iš Daugirdų kaimo, Krokialaukio valsčiaus;

Albinas Kariniauskas-Algis iš Kirmėliškių kaimo, Balbieriškio valsčiaus;

Kavaliauskas-Kerštas iš Struogiškių kaimo, Krokialaukio valsčiaus – sušaudytas 1946 m. lapkričio 22 d.;

Kazys Kunca-Desantas iš Cibiliekų kaimo – suimtas Kaune, kai vykdė partizanų užduotį, nuteistas 25 metus kalėti, po Stalino mirties paleistas, mirė Kaune 1992 m.;

Juozas Marčiulynas-Dėdė iš Paberžynės kaimo – 1951 ar 1952 m. rudenį Saboliškių miške netoli Kaniūkų kaimo, Ūdrijos valsčiaus, pateko į pasalą;

Mėlynis (slapyvardis) – 1947 m. rugpjūčio mėn. Kalesnykų kaime;

Albinas Navickas iš Cibiliekų kaimo – 1946 m.;

Ksaveras Navickas-Padauža iš Cibiliekų kaimo – 1947 m. spalio 10 d.;

Vladas Navickas iš Cibiliekų kaimo – 1945 m. balandžio 15 d.;

Negras (slapyvardis) – šviesiaplaukis jaunuolis iš Žemaitijos;

Vaclovas Petraška-Zizmaras (Šturmas) iš Kirmėliškių kaimo, Balbieriškio valsčiaus – 1947 m. spalio 10 d.;

Antanas Urbonas-Aukštuolis iš Cibiliekų kaimo – 1947 m. balandžio 11 d.;

Anelė Zubriūtė iš Cizikų kaimo, Ūdrijos valsčiaus – 1947 m. rugpjūtį (nužudyta rusų kareivio Prienų šile).

1947 m. spalio mėn. prie Žuvinto ežero turėjo įvykti LDK Kęstučio grupę sudarančių būrių pasitarimas. Mama pasakojo, kad, kai tik būrio vyrai išvyko į pasitarimą, kitą naktį atėjo partizanų štabo pasiuntinys, turėjęs sulaikyti būrį nuo vykimo į sutartą vietą, nes apie rengiamą pasitarimą sužinojo NKVD. Išgirdęs, kad būrys jau išvyko, bandė jį vyti. Matyt, nepavijo ir apie išdavystę nepranešė.

Būriui apsisostojus Žuvinto ežero paliose, 1947 m. spalio 10 d. NKVD kariuomenė ir Simno bei Krokialaukio sribai apsupo Žuvinto ežerą. Iškvieistas karo aviacijos lėktuvas aptiko būrį ir, skraidydamas virš jo, raketomis nurodė tą vietą.

Kaip pasakojo vietos gyventojai, kareiviai ir sribai buvo susodinti į atsigabentas valtį, o į jas netilpę – ant nuimtų kaimiečių kluonų durų, pradėjo šturmuoti partizanus. Užvirė mūšis. Jis truko kelias valandas. Daug žuvo

rusų ir stribų. Į pavakarį nutilo ir partizanų šūviai. Taip 1947 m. spalio 10 d. žuvo Dainavos apygardos LDK Kęstučio grupės partizanai¹⁹.

Pusseserė Aldona pasakojo, kad po kelių dienų stribas, nežinodamas, kad kalbasi su Vlado seserimi Onute, gyvenančia bendrabutyje, pasigyre – štai kokiais nušauto bandito batais avintis. Onutė iš karto atpažino Vlado batus.

žmonės, nuvaryti į Simną atpažinti žuvusių partizanų kūnų, numestų prie Simno „sribynės“, pažino Ksavero-Padaužos lavoną, bet mamai pasakė, kad tarp išniekintų partizanų Ksavero nebuvo.

1948 m. žiemą, jau išvežus Šimą, mama slapstėsi Cibiliekuose. Vieną naktį pas Praną Vasiliauską ją surado du nepažįstami partizanai ir įteikė kažkiek pinigų sakydami, kad, išvežus Šimą, dabar ja jau nebėra kam rūpintis. Ji buvo šventai įsitikinusi, kad ja rūpinasi Ksaverėlis.

Lietuvos ypatingajame archyve yra LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. Kapralovo 1947 m. lapkričio 26 d. slaptas pranešimas LSSR ministrų kabineto pirmininkui drg. M. Gedvilui apie MGB pastangas kovojant su nacionaliniu pogrindžiu ir ginkluotomis grupėmis 1947 m. spalio mėn. Jame rašoma:

„Per ataskaitinį mėnesį išaiškinta ir likviduota 19 nacionalistinių organizacijų ir grupių.

Areštuota 343 žmonės, tame skaičiuje pagal liniją valdybos 2-„H“ – 296, iš jų 244 žm. nacionalistiškų organizacijų ir banditų grupių.

Atlikta 318 čekistinių-karinių operacijų, likviduota partizanų brigados štabas ir 18 banditų grupių. Užmušta 131 banditas, iš jų 26 vadeivos. Suimta 19 banditinių grupių vadovų. Atvyko prisipažinti 17.

Likviduojant bandas ir nacionalistines organizacijas, paimta kulkosvaidžių – 19, automatų – 57, šautuvų – 104, pistoletų – 112, granatų – 96, šovinių – 18 411, binoklių – 17, radijo aparatų, rašomoji mašinėlė, prieštarybinių dokumentų – 600 egzempliorių.“

ČК (nuo čia „čekistas“) (ЧК – Всероссийская чрезвычайная комиссия по борьбе с контрреволюцией и саботажем при Совете народных комиссаров) – Visos Rusijos Ypatingoji komisija kovai su kontrrevoliucija ir sabotažu prie Liaudies komisariatybos.

Buvo pasklidę gandai, kad broliui Ksaverui pavyko išsigelbėti ir prisijungti prie kažkokio Marijampolės apskrityje veikiančio būrio, bet šios kalbos buvo tik mamai nuraminti. Cibiliekų kaimo

žmonės, nuvaryti į Simną atpažinti žuvusių partizanų kūnų, numestų prie Simno „sribynės“, pažino Ksavero-Padaužos lavoną, bet mamai pasakė, kad tarp išniekintų partizanų Ksavero nebuvo.

1948 m. žiemą, jau išvežus Šimą, mama slapstėsi Cibiliekuose. Vieną naktį pas Praną Vasiliauską ją surado du nepažįstami partizanai ir įteikė kažkiek pinigų sakydami, kad, išvežus Šimą, dabar ja jau nebėra kam rūpintis. Ji buvo šventai įsitikinusi, kad ja rūpinasi Ksaverėlis.

Lietuvos ypatingajame archyve yra LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. Kapralovo 1947 m. lapkričio 26 d. slaptas pranešimas LSSR ministrų kabineto pirmininkui drg. M. Gedvilui apie MGB pastangas kovojant su nacionaliniu pogrindžiu ir ginkluotomis grupėmis 1947 m. spalio mėn. Jame rašoma:

„Per ataskaitinį mėnesį išaiškinta ir likviduota 19 nacionalistinių organizacijų ir grupių.

Areštuota 343 žmonės, tame skaičiuje pagal liniją valdybos 2-„H“ – 296, iš jų 244 žm. nacionalistiškų organizacijų ir banditų grupių.

Atlikta 318 čekistinių-karinių operacijų, likviduota partizanų brigados štabas ir 18 banditų grupių. Užmušta 131 banditas, iš jų 26 vadeivos. Suimta 19 banditinių grupių vadovų. Atvyko prisipažinti 17.

Likviduojant bandas ir nacionalistines organizacijas, paimta kulkosvaidžių – 19, automatų – 57, šautuvų – 104, pistoletų – 112, granatų – 96, šovinių – 18 411, binoklių – 17, radijo aparatų, rašomoji mašinėlė, prieštarybinių dokumentų – 600 egzempliorių.“

Toliau išvardyti kiekvie-

nos partizanų apygardos nuostoliai.

6 puslapyje išvardyti Dainavos apygardos nuostoliai spalio mėn.:

„Užmušta 36 banditai, jų tarpe 6 vadeivos, suimta 22 banditai, jų tarpe 3 vadeivos, nacionalinių organizacijų dalyvių ir banditų pagalbininkų areštuota 14 žmonių. Š. m. spalio 10 d. Alytaus aps. MGB įvykdė čekistinę-karinę operaciją ieškant ir likviduojant banditų grupuotės „Kęstutis“ štabą.

Operacijų metu konfiskuota: kulkosvaidžių – 8, automatų – 19, šautuvų – 43, pistoletų – 26, granatų – 22, šovinių – 9305, banditų susirašinėjimas ir antitarybiniai atsisaukimai.

Operacija vykdyta Alytaus rajono Simno valsčiuje Žuvinto ežero apylinkėse, naudojant valtis, skirtas ieškoti banditų švendrėse, apsupant visą ežero plotą. Banditų judėjimo apaugusiose ir neprieinamose vietose stebėjimui naudota lėktuvas U-2.

Vietos šukavimo pasekmėje labiausiai neprieinamoje ežero dalyje pastebėti ir susišaudymo metu sunaikinti 3-jose valtyse buvę 6 banditai. Tarp užmuštųjų:

Būrio vadas ir 2 rajono banditų formuotės viršininkas – Petroška Juozas, slapyvardis Zizmoras, 30 metų, gimęs Karmeliškėse, Balbieriškio valsč. Prienu apskrityje.

Zizmoro pavaduotojas – Novickas Ksaveras Antanovič, slapyvardis Podauža, g. 1928 m. Cibiliekų k. Simno valsčiuje.“

Šiame cituotame tekste pabraukiau tam tikras vietas, norėdamas atkreipti dėmesį, kad MGB dokumentais pasitikėti negalima – jie netikslūs, iškraipyti, net falsifikuoti. Kęstučio būrio vadas buvo ne Juozas Petraška, o Vaclovas Petraška. Juozas Petraška-Patrimpas (Lapaitis) buvo Dainavos apygardos Vaidoto būrio, veikusio Balbieriškio, Gudelių valsčiuose, vadas. Suimtas 1947 m. rugpjūčio 11 d. Vaclovo Petraškos slapyvardis buvo ne Zizmoras, o Zizmaras ir kilęs jis ne iš Karmeliškių, o iš Kirmeliškių kaimo. Zizmoro pavaduotojas – „Novickas Ksaveras Antanovič“ iš tiesų buvo Ksaveras Navickas, Vlado sūnus. Antanas – tai aš, jo brolis. Ksaveras gimęs 1924 ar 1925 m., o ne 1928 m., nes pati jauniausia sesuo Onutė yra gimusi 1926 m. Kaip tas Kapralovas, ėjęs saugumo ministro pareigas, sugalvojo, kad aš esu Ksavero tėvas, – tik jo vieno paslaptis.

MGB dokumentuose apie LDK Kęstučio grupės žūtį parašyta: *„Iš banditų paimta: kulkosvaidžių – 2, automatų – 2, automatinių pistoletų – 3, granatų – 8, šovinių – 20 000 ir įvairūs banditiški susirašinėjimai.“*

Tai, kad DLK Kęstučio partizanų grupės vado Vaclovo Petraškos krauju aplaistyta Lietuvos laisvė ir dėl jos paaukota gyvybė, Lietuvoje visiškai pamiršta, nors gretimo partizanų būrio vado Juozo Petraškos ir kitų partizanų būrių vadai apdovanoti Vyčio Kryžiaus ordinais, jiems suteikti dimisijos pulkininkų laipsniai. Kęstučio partizanų būrio vadą Vaclovą Petrašką taip pat reikėtų apdovanoti Vyčio Kryžiaus ordinu ir jam suteikti dimisijos pulkininko laipsnį.

BROLIO ŠIMO SUĖMIMAS IR TRĖMIMAS Į SIBIRĄ

Brolis gyveno uošvijoje, gretimame Kalesnykų kaime, Ūdrijos valsčiuje. 1947 m. gruodžio 16 d. jis Ūdrijos bažnyčioje tėvo mirties metinių proga užsakė mišias ir pašventino kryžių ant tėvo kapo. Po mišių, kaip įprasta kaime, buvo kalbamas rožinys ir meldžiamasi už mirusius šeimos narius. Gruodžio mėnesį dienos trumpos. Kol susirinkę giminės ir kaimynai pasimeldė, po pamaldų pavalgė, pasikalbėjo, jau ir sutemo. Laikai neramūs, todėl dauguma, daugiausia moterys, pasiliko nakvoti. Ryte sukilusios jos paruošė pusryčius. Susėdome valgyti. Brolis, atėjęs iš lauko, sako: „*Tik vakar pasirodė miškiniai, o jau kas nors suskubo pranešti sribams, Paberžynėje apsupo trobas.*“ Vaičiulio trobos buvo apsuptos ne todėl, kad vakar, jau pritemus, pas brolių pasikalbėti su manimi kartu su kitu partizanu užsuko gyvas likęs Kęstučio būrio partizanas Dėdė, o kad Vaičiulio šeima buvo tremiama į Sibirą.

Stribais (rus. **истребитель** – „liaudies priešų“ naikintojai) šnekamojoje kalboje vadinti sukarinti, paprastai vietos komunistų ir komjaunuolių būriai, sudaryti 1944 m. liepos 18 d. LKP (b) CK nutarimu. Iš pradžių sovietų valdžia algų jiems nemokėjo, todėl jie galėjo nebaudžiami plėšikauti. 1945 m. spalio 18 d. okupacinė Lietuvos valdžia nutarė stribus vadinti ne „naikintojais“, o „liaudies gynėjais“.

Nieko nelaukę puolė klausinėti: „*Kas tu toks? Iš kur čia atsiradai?*“ Pareikalavo parodyti dokumentus. Padaviau savo laikiną pažymėjimą (pasą), prieš kelis mėnesius išduotą Alytaus milicijos. Stribas pavartė, pavartė ir padavė rusui. Tas perskaitęs kažko paklausė ir grąžino. Broliui davė dvi valandas susiruošti, nes LSSR vyriausybės nutarimu kaip neva banditų ryšininkas su šeima ištremiamas į Sibirą.

Brolio žmona Albina puolė prie brolio: „*Šimuli, ką dabar darysim?*“ Kažkaip instinktyviai ją sugriebiau ir įstūmiau į moterų būrį, liepęs tylėti. Moterys jai ant pečių užmetė kailinius ir savimi pridengė. Broliui rengiantis vienam, kažkuris stribas susivokė, kad nesirengia jo žmona. Užsipuolė brolių: „*Kur tavo žmona? Kodėl nesiruošia? Ji čia buvo.*“ Brolis greit susiorientavo ir atkirto:

Mums bevalgant, suburzgė mašina ir po sodybą pasipylė stribai. Tada iš arti pamačiau, kaip jie atrodo. Įpuolė į kambarį ir pamatė daug žmonių, nustebo: „*Kas jūs per vieni? Ko čia susirinkote?*“ Tarsi šeimnininkai puolė prie stalo ir ėmė pilstyti degtinę, gerti, valgyti. Moterys susispietė į kampą. Labiausiai sribams į akis kritau aš, nes buvau su Lietuvos karo lakūno uniforma, tik be antpečių.

„*Pabučiuok jai į užpakalį. Ji gal jau Premėžyje.*“ Keli stribai, išbėgę laukan, už kluono rado vieno žmogaus pėdsakus, vedančius į mišką Premėžio link. Paryčiui pusseserė, gyvenanti Premėžyje, išėjo namo. Tai tie švieži pėdsakai juos ir suklaidino. Pasėkė truputį mišku, grįžo. Matyt, giliau eiti pabijoję. Grįžę pranešė, kad tikrai vieno žmogaus pėdsakai veda gilyn į mišką. Rusas pradėjo keiktis ir visus stribus išvijo laukan.

Brolio žmona taip ir liko neištremta su vaikais. Ji pas brolių į lagerį Sosnovkoje, Tiumenės srityje, nuvyko po poros metų. 1959 m. visi grįžo į Lietuvą.

Šimo trėmimo dieną įsitikinau, kad stribai, arba, kaip juos vadino oficialioji komunistinė valdžia, „liaudies gynėjai“, – specialiai sukurti plėšikų būriai okupuoto krašto gyventojams terorizuoti. Pasodinus Šimą su leistais pasiimti daiktais į sunkvežimį, vienas iš stribų įbėgo į svirną, pagriebė glėbį paltų, kurie ten buvo išnešti, ir įmetė į jau važiuoti pradėjusią mašiną. Taip kelios moterys ir aš vidury baltos dienos „liaudies gynėjų“, stebint jų viršininkams, buvome apiplėšti – gruodžio mėnesį likome be šiltų drabužių. Grįžau į Vilnių su kažkurio kaimyno dovanotais kailiniais.

Šimas Navickas su šeima tremtyje Sosnovkoje, Tiumenės srityje, 1951 m.

IŠTRAUKOS IŠ BROLIO IGNO DIENORAŠČIO

Antano Navaičio patirtys lageryje tampa geriau suprantamos susipažinus su jo brolio Igno dienoraščio ištraukomis.

Baigiantis Antrajam pasauliniam karui Ignas Navickas pateko į amerikiečių kontroliuojamoje teritorijoje esančią perkeltųjų asmenų stovyklą Lince, Austrijoje. Joje gyveno apie 600 lietuvių pabėgėlių. Ten jis rašė savo dienoraštį, pradėtą 1945 m. gegužės 5 d. Tarp Antano ir Igno užrašų yra vienas esminis skirtumas. Norilsko lageryje rašyti laiškaai buvo cenzūruojami, todėl rašyta tik tai, kas, manyta, galima rašyti, o Igno dienoraščio niekas necenzūravo, jis rašė sau, todėl autentiškų išgyvenimų ir lagerių kontrastui atskleisti pateikiamos kelios brolio Igno dienoraščio ištraukos:

„1945 m. gegužės 9 d. Kasdien renkasi vis daugiau ir daugiau belaisvių. Dabar visai neblogai duoda po truputį valgyti, o dar savo turime, tai gyvenimas gana padorus. Daug belaisvių paleidžia į namus, bet kadangi mes esame benamiai, tai kur gi mus paleis, nors kasdien lendam amerikonom į akis.

Būtų gerai, kad vieną dieną galėtumėme grįžti į savo tėviškę. Bet kol kas dar likimas neaiškus, kaip neaiškios yra karo baigties pasekmės.

Kas būtų, jei dabar mus iš lagerio paleistų? Kur eiti? Ką veikti? Aš manau, kad taip blogai nebūtų. Darbo dabar rasti visur galima. Bet geriausia būtų, kad mūsų Tautos likimas būtų palankiai išspręstas ir mes galėtumėme nekliudomai grįžti į Tėvynę.

1945 m. gegužės 12 d. Sėdžiu Linco lagery ir neblogai jaučiuosi. Nusiprausi, prieš saulę pasišildai, nieko nedirbi, vienu žodžiu, būtų kurortas, jeigu valgyti būtų daugiau ir merginų. Kol kas dar neblogai, bet sukombinuoti ištekliai jau visai baigiasi. Iki šiol dar palaike čekiška duonutė, bet kasdien vis mažėja ir mažėja. Įdomu, kas bus, kai pasibaigs.

1945 m. gegužės 22 d. Įdomu, jeigu dabar piliečiui atiduotų didžiulį katilą sriubos, ar jis duotų kitam, ar ne. Nes jau aiškiai žinau, kad, kuris kombinuoja, tai jau tiek stengiasi kombinuoti, net nežiūrėdamas to, kad kitas badu miršta ar kad kitas niekados negali sukombinuoti, ne jo akiplėšiskumui. Bet tas nesvarbu. Karas. Tik įdomu, kas bus po karo.

1945 m. birželio 6 d. Jau persikėlėme į kitą lagerį, kuriame būtų iš dalies gražiau, bet kad su maistu yra daug liūdniau, tai neabejoja niekas. Kaip ten buvo tvarka vokiška, taip ir čia.

Pradėjom kalėdoti pas ūkininkus, kad gautumėm pavalgyti, tačiau ūkininkai tokie „nuoširdūs“, kad gabaliuko duonos niekur negausi. Net su nakvyne sunkiau – kluone priima miegoti, bet valgyti jau iš anksto atsako. Taigi, pagyvenę

Robinzono gyvenimą, amerikonų mašina vėl atvykome į internacionalo lagerį, kur galima apsisistoti.

1945 m. liepos 4 d. Atsikėlėme į lietuvių lagerį. Čia gyvenimas dar prastesnis negu kituose lageryuose, bet svarbu, kad tarp savųjų.

1947 m. liepos 6 d. Labai gerai būtų buvę, kad Lietuvoje būčiau suskubęs baigti studijas. Laiko buvo pakankamai, bet jis buvo skirtas ne man, bet okupantams. Jeigu ne universiteto uždarymas, šiandien jau būčiau visai kitaip jautėsis. O dabar nei pakartas, nei papjautas. <...> Geriausia šiuo atveju būtų, jeigu pavyktų palikti Europos žemyną ir atsistoti ant kojų ant tvirto pamato.

1947 m. lapkričio 1 d. Kaip sėdėjau lagery, taip ir sėdžiu. Gavau iš namų porą laiškų, kuriuose rašoma, kad mano tėvelis atsiskyrė su šiuo pasauliu amžinai. Daugiau jau jis manęs nematys ir aš jo jau nebematysiu. Gaila ir liūdna. Vladas irgi krito nelygioje kovoje su bolševizmu pačiojo savo jaunystėje, vos pradėjęs gyventi. Nelemtas likimas išplėšė jį iš mūsų šeimos tarpo. Pats jauniausias Ksaveras irgi turi labai neaiškų rytojū, nes jo vardas laiške visiškai neminimas. Turbūt miškuose kenčia alkį ir vargą arba pakeitė vyriausio brolio vietą, kuris sugrižo pusiau nukankintas ir dabar paliktas gyvenimo ironijai. Motina, taip pat visą gyvenimą vargusi, dirbusi savo nuosavyse namuose, neturi teisės senatvėje savo nuosavoj gryčioj apsisukti. Tai yra daugiau nei žiauru. Rodos, kiekvieną minutę girdžiu miršančio Tėvo paskutinį šauksmą, kuriuo jis išreiškia norą pamatyti savo vaikus, kuriuos jis taip mylėjo. Deja, vienas tremtyje Vakaruose, kitas Rytuose kankinamas, trečias budelių nukankintas, ketvirtas miškuose, o penktasis irgi kažkur, tik vienintelė duktė ir mama prie jo. Ar nesunku tokiam tėvui skirtis su šiuo pasauliu, kada jis žino, kad jo vaikai yra žiauriausiu būdu nuskriausti, jo mylima žemė jau ne jo? Nors geriausias ir tobuliausias žmogus turi šauktis dangaus keršto, kad atlygintų budeliams už jo vaikus. Rodos, šiandien pat girdžiu brolio Vlado balsą, šaukiantį mane pagalbon, kaip kad kitados būdavo, tačiau paskutinį kartą aš jam negalėjau padėti ir jis turėjo baisyse kančiose sutikti su savo žiauriu likimu. Jis aplaistė savo jaunystės krauju numylėtą tėvų žemę, kurion visų mūsų viltys veržiasi. Jis norėjo ją laisvą padaryti, deja, likimas jam lėmė mirtį, kuri jį nugalėjo.

Per daug yra liūdna rašyti tokias mintis, tačiau nieko padaryti negaliu. Negaliu net su jomis atsiskirti: jos per daug yra surištos su Tėvų šalimi, su artimaisiais.“

REABILITACIJA

Po Stalino mirties praėjus ketveriems metams, t. y. dešimčiai metų po tremties, po daugkartinių kreipimųsi į įvairias institucijas buvo gauta išteisinamoji pažyma.

1957 m. vasario 26 d. A. Navaičiui išduota išteisinamoji pažyma

Pažodinis vertimas:

„Nr. 40 c-pr
26 vasario 1957 m.

PAŽYMA

Išduota dėl to, kad SSRS NKVD Ypatingojo pasitarimo 1942 m. vasario 5 d. nutarimas yra pakeistas. Lietuvos SSR Aukščiausiojo Teismo 1957 m. vasario 20 d. sprendimu Navaičio Antano Vlodo, gimusio 1913 m., baudžiamoji byla nutraukta dėl neįrodytų kaltinimų.

Pažyma išduota asmeniniu Navaičio prašymu.

*Laikinai einantis Lietuvos SSR
Aukščiausiojo Teismo pirmininko pareigas*

/V. Dekanys/

Vadovaudamasis šia pažyma Lietuvos SSR karinis komisariatas įpareigojo Vilniaus miesto Lenino rajono karinį komisariatą kompensuoti, kaip pažymoje rašoma, už „karinės tarnybos laikotarpį“ – išmokėti dviejų pareiginių algų dydžio ir už atitinkamą laipsnį nustatytą išmoką. Taip už šešerius tremties metus atsilygimo sovietinė armija.

Prasidėjus M. Gorbačiovo viešumo periodui, susikūręs Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis pavošino daugelį sovietų nusikaltimų. Kelti viešumon tremties laikotarpio nusikaltimai, todėl Lietuvos SSR Aukščiausiasis Teismas pradėjo masiškai reabilituoti buvusius tremtinius. 1989 m. rugpjūčio 16 d. A. Navaičiui išduotame Reabilitavimo pažymėjime rašoma:

„Jūs esate reabilituotas(-a) <...> Pagal Lietuvos SSR Ministrų Tarybos 1989 m. liepos 24 d. nutarimą Nr. 160 kompensuojamas iš valstybinio biudžeto lėšų uždarbis ir kitos darbinės pajamos už laiką, išbūtą laisvės atėmimo vietose – 50 rb mėnesiui.“

1941 m. vien tik Norilsko įvairiuose lageriuose buvo kalinama apie 400 Lietuvos karininkų. Į Tėvynę grįžo vos kas ketvirtas. Kai kuriuos sušaudė, bet dauguma žuvo išsekinti sunkaus darbo ir antisanitarinių gyvenimo sąlygų.

1989 m. mažiausia pensija buvo 70, didžiausia – 120 rublių, t. y. 50–85 nuošimčių gauto darbo užmokesčio.

Karo lakūnas dim. plk. ltn. Antanas Navaitis (1913–2013)

100 METŲ GYVENIMO ATSPINDŽIAI

Gimė 1913 m. birželio 1 d. Cibiliekų kaime, Alytaus rajone.

- 19 m. 11 mėn. 1 d.** 1933 m. gegužės 2 d. baigė Alytaus gimnaziją.
- 20 m. 3 mėn. 17 d.** 1933 m. rugsėjo 18 d. pradėjo tarnybą Lietuvos kariuomenėje, įstojo į Karo mokyklą.
- 21 m. 3 mėn. 7 d.** 1934 m. rugsėjo 8 d. apdovanotas Vytauto Didžiojo ordino III laipsnio medaliu už dalyvavimą pasipriešinime 1934 m. birželio 6–7 d. vykusiam voldemarininkų perversmui.

- 22 m. 3 mėn. 14 d.** 1935 m. rugsėjo 15 d. baigė Karo mokyklą (XVII laidą). Suteiktas jaunesniojo leitenanto laipsnis, paskirtas į 4-ąjį artilerijos pulką Mokomosios baterijos būrio vadu.

J. ltn. A. Navaitis raitas ant žirgo *Jaunas*

- 23 m. 3 mėn. 15 d.** 1936 m. rugsėjo 16 d. perkeltas į Karo aviacijos karininkų kadru papildymo kursą.
- 24 m. 2 mėn. 25 d.** 1937 m. rugpjūčio 26 d. atliko pirmą savarankišką skrydį.
- 24 m. 6 mėn. 30 d.** 1937 m. gruodžio 31 d. baigiam Aukštųjų karininkų didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto kursų Aviacijos skyrių suteiktas II eilės karo lakūno vardas, paskirtas į 3-iosios aviacijos (bombonešių) grupės 4-ąją eskadrilę Zokniuose, prie Šiaulių.

- 24 m. 8 mėn. 15 d.** 1938 m. vasario 16 d. Respublikos Prezidento aktu Nr. 344 suteiktas aviacijos leitenanto laipsnis.
- 25 m. 1 mėn. 2 d.** 1938 m. liepos 30 d. Šiauliuose vedė Jonišio valstybinės gimnazijos mokytoją Mariją Knyvaitę. Ji vėliau dirbo Šiaulių valstybinės gimnazijos ir nuo 1939 m. rugsėjo 1 d. Šiaulių mokytojų seminarijos mokytoja. Laisvės kovų dalyvė, 1946 m. rugpjūčio 30–gruodžio 24 d. kalinta Vilniaus saugumo rūsiuose ir Kauno kalėjime pagal RTFSR baudžiamojo kodekso 58 straipsnio 12 dalį – už nepranešimą apie tikrai žinomus, rengiamus arba įvykdytus kontrrevoliucinius nusikaltimus. Vėliau Klaipėdoje pastatyto paminklo Laisvės kovų organizacijos „Vytis“ narių sąrašė įrašyta jos pavardė. 1945 m. vasario 14 d. liaudies komisaro Žiugždos iškviesta į Vilnių, nuo balandžio 1 d. pradėjo dirbti Vilniaus pedagoginiame institute (dabar – Lietuvos edukologijos universitetas) Fizinio auklėjimo ir sporto katedros vyr. dėstytoja, vėliau – vedėja, nuo 1971 m. vasario 12 d. – docente. 1948 m. Pedagoginio instituto studentų sporto klubo PSK įkūrėja (nuo 1961 m. – sporto klubas „Šviesa“). 1950 m. birželio 28 d. jai suteiktas I krepšinio ir II lengvosios atletikos teisėjo kategorijos. Savanoriškosios sporto draugijos „Žalgiris“ narė, nuo 1958 m. gegužės 28 d. LSD „Žalgiris“ garbės narė. Nuo 1959 m. kovo 31 d. LSSR sporto draugijų ir organizacijų sąjungos Respublikinės tarybos narė. Nuo 1969 m. kovo 20 d. Lietuvos SSR nusipelnusi kūno kultūros ir sporto veikėja. Nuo 1994 m. gruodžio 7 d. Lietuvos politinių kalinių sąjungos, nuo 1995 m. kovo 27 d. Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių bendrijos narė.
- 26 m. 1 mėn. 14 d.** 1939 m. liepos 15 d. baigė prie Kariuomenės štabo I skyriaus fizinio lavinimo instruktoriams karininkams skirtą 4 mėn. kursų VII laidą.
- 26 m. 4 mėn. 24 d.** 1939 m. spalio 25 d. Šiauliuose susilaukė sūnaus Algio Antano Navicko (vėliau tapusio Navaičiu, 1940 m. vasario 23 d. tėvams su-lietuvinus pavardę Navickas). Algis Antanas baigė Vilniaus Antano Vienuolio vidurinę mokyklą (dabar – Antano Vienuolio pagrindinė mokykla ir Vytauto Didžiojo gimnazija), studijavo Vilniaus valstybiniame universitete (dabar – Vilniaus universitetas). Dirbo įvairių administracinių, pedagoginių ir ūkinį darbą.
- 26 m. 7 mėn.** 1940 m. sausio 1 d. suteiktas I eilės karo lakūno vardas.
- 26 m. 7 mėn. 26 d.** 1940 m. sausio 27 d. įsakymu kariuomenei Nr. 4 §12 pavardė Navickas ištaisyta į Navaitis. 1940 m. vasario 23 d. Navicko pavardė ištaisyta į sulietuvintą Navaitis pagal Pavardės taisomąjį aktą Nr. 24.

- 27 m. 1 mėn. 10 d.** 1940 m. liepos 11 d., Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą, paskirtas Karo aviacijos III aviacijos (bombonešių) grupės žinių karininku.
- 27 m. 4 mėn. 3 d.** 1940 m. spalio 4 d., likviduojant Lietuvos kariuomenę, paskirtas Raudonosios armijos 29-ojo šaulių teritorinio korpuso atskirosios aviacijos eskadrilės jaunesniuju lakūnu žvalgu.
- 28 m. 15 d.** 1941 m. birželio 16 d. nepateikus kaltinimų suimtas ir išvežtas į Sibirą.
- 28 m. 2 mėn. 15 d.** 1941 m. rugpjūčio 16 d. atvežtas į 7-ąjį ypatingojo režimo pataisos darbų lagerį Norilske, Krasnojarsko krašte. Paskirtas į brigadą, kurią sudarė 40 žmonių, kartu su Pabaltijo karininkais, raudonarmiečiais belaisviais ir kriminaliniais nusikaltėliais.
- 28 m. 3 mėn. 4 d.** 1941 m. rugsėjo 5 d., t. y. po 2 mėn. ir 19 d. kalinimo Norilske, NKVD Operatyvinis skyrius išdavė arešto ir kratos orderį.
- 28 m. 3 mėn. 9 d.** 1941 m. rugsėjo 10 d. pradėti tardymai ir byla, remiantis išvada – nutarimu areštuoti įsitikinusių nacionalistą, priešškai nusiteikusių Raudonosios armijos ir sovietų valdžios Lietuvoje atžvilgiu. Išaiškintas nusikaltimas sovietų sistemai – tėvas turėjo 10 ha žemės, 2 arklius ir 2 karves.
- 29 m. 3 mėn. 4 d.** 1942 m. rugsėjo 5 d. Ypatingojo NKVD pasitarimo Maskvoje nuosprendžiu nuteistas (atgaline data) – už antisovietinius pasisakymus paskirta 6 metų įkalinimo ypatingojo režimo pataisos darbų lageryje bausmė. Iš Norilske nuo 1941 m. kalintų 377 tremtinių lietuvių į Lietuvą grįžo gal 108.
- 34 m. 16 d.** 1947 m. birželio 17 d. iš lagerio paleistas. Grįžo į Lietuvą, bet neturėjo teisės gyventi Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje ir Šiauliuose. LSSR Aukščiausiajai Tarybai laikinai leidus, apsigyveno Vilniuje.
- 34 m. 8 mėn.** 1948 m. vasario 1 d. įsidarbino Vilniaus pedagoginio instituto bendrabučio komendantu.
- 35 m. 4 mėn. 18 d.** 1948 m. spalio 19 d. susilaukė sūnaus Gedimino Navaičio (gimė Vilniuje). Gediminas Navaitis baigė Vilniaus Antano Vienuolio vidurinę mokyklą (dabar – Antano Vienuolio pagrindinė mokykla ir Vytauto Didžiojo gimnazija). 1969–1974 m. studijavo Vilniaus universitete ir įgijo psichologo specialybę. 1975 m. Lietuvos mokslų akademijos Filosofijos, sociologijos ir teisės institute dirbo jaunesniuju moksliniu bendradarbiu. Studijavo Leningrado (dabar – Sankt Peterburgas) universiteto aspirantūroje. 1979 m. apgynė socialinių mokslų daktaro (psichologijos sr.) disertaciją. 1979–1998 m. Pedagogikos mokslinio tyrimo institute dirbo vyresniuju moksliniu bendradarbiu, nuo 1979 m. vadovavo psichologinei konsultacijai „Santuoka“. Nuo 1998 m. dirbo Mykolo Romerio universitete. Pedagogikos ir socialinių mokslų akademijos akademikas. Nuo 2008 m. lapkričio 17 d. iki 2012 m. lapkričio 16 d. Lietuvos Respublikos Seimo narys. Nuo 2008 m. lapkričio 17 d. iki 2012 m. lapkričio 16 d. Lietuvos Respublikos Seimo narys.

- Nuo 2012 m. Mykolo Romerio universiteto profesorius. 32 knygų (lietuvių ir užsienio kalbomis), daugelio mokslo ir mokslo populiarinamųjų straipsnių autorius.
- Nuo 36 m.** Nuo 1949 m. aktyviai dalyvavo Lietuvos sportiniame gyvenime. Baigęs teisėjų kursus, teisėjavo daugelyje respublikinių krepšinio varžybų, buvo varžybų vyr. sekretorius.
- Nuo 36 iki 51 m.** 1949–1964 m. krepšinio ir futbolo teisėjas, Respublikinės krepšinio sekcijos narys, nuo 1957 m. gegužės 24 d. respublikinės kategorijos krepšinio sporto teisėjas.
- Nuo 37 iki 47 m.** 1950–1960 m. Vilniaus m. Kūno kultūros ir sporto komiteto krepšinio teisėjų kolegijos prezidiumo sekretorius.
- 42 m. 5 mėn. 22 d.** 1955 m. sausio 23 d. susilaukė sūnaus Vytauto Navaičio (gimė Vilniuje). Vytautas Navaitis baigė Vilniaus 22-osios vidurinės mokyklos (dabar – Vilniaus Mikalojaus Daukšos vidurinė mokykla) aštuonias klases. 1970–1973 m. mokėsi Vilniaus politechnikume (dabar – Vilniaus technologijų ir dizaino kolegijos Technikos fakultetas) ir įgijo automobilių transporto techniko-eksploatacininko specialybę. 1973–1975 m. tarnavo Sovietinėje kariuomenėje. Nuo 1976 m., dirbdamas Vilniaus gražtų ganykloje šaltkalviu ir inžinieriumi technologu, o nuo 1979 m. Lietuvos aklujų draugijos Vilniaus gamybiniame mokymo kombinate inžinieriumi, studijavo Vilniaus inžineriniame statybos institute (dabar – Vilniaus Gedimino technikos universitetas) ir įgijo inžinieriaus mechaniko specialybę. 1981 m., baigęs studijas Lietuvos visuomeniniame patentologijos institute, įgijo patentotyrininko, o 1988 m. – techninės kūrybos metodininko specialybę. 1985–1993 m. Vilniaus šlifavimo staklių gamykloje dirbo inžinieriumi technologu, 1993–2010 m. – Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje (dabar – Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka) Kompiuterių priežiūros skyriaus vedėju. Sąjūdžio iniciatyvinės grupės įkuriamojo susirinkimo dalyvis ir Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio steigiamojo suvažiavimo delegatas. Lietuvos rekordų registravimo iniciatorius ir rekordus registruojančios agentūros „Factum“ prie Lietuvos kultūros fondo vadovas. 8 knygų (lietuvių ir užsienio kalbomis) ir daugelio straipsnių autorius ir bendraautorius.
- 40 m. 5 mėn. 13 d.** 1953 m. lapkričio 14 d. šachmatų sporto antraatskyrininkas.
- 44 m.** 1957 m. suteikta respublikinė krepšinio teisėjo kategorija. Aktyvus ilgametis Vilniaus miesto krepšinio sekcijos narys, miesto krepšinio teisėjų kolegijos sekretorius.
- 46 m. 9 mėn. 4 d.** 1960 m. kovo 5 d. šaškių sporto atskyrininkas.

Nuo 47 m. 6 mėn. 21 d. iki 60 m.

1960 m. gruodžio 22–1973 m. birželio 1 d. dirbo Vilniaus skaičiavimo mašinų gamykloje šaltkalviu-surinkėju, brigadininku, meistru, vyr. dispečeriu.

A. Navaitis Vilniaus skaičiavimo mašinų gamyklos Surinkimo ceche

- 51 m. 11 mėn. 13 d.** 1964 m. gegužės 14 d. įrašytas į žvejų mėgėjų įskaitą, kad turėtų teisę žvejoti biliete išvardytuose ežeruose.
- 59 m.** 1972 m. apdovanotas Kūno kultūros ir sporto komiteto prie LSSR Ministrų Tarybos atminimo medaliu „Lietuvos krepšinis 50“.
- 60 m.** 1975 m. gegužės 30 d. už ilgametį ir sąžiningą darbą apdovanotas medaliu „Darbo veteranas“.
- 67 m. 8 mėn. 20 d.** 1981 m. vasario 21 d. Lietuvos aviacijos veteranų komiteto įkūrimo iniciatyvinės grupės, o nuo balandžio 14 d. šio komiteto tarybos narys.
- 76 m. 5 mėn. 17 d.** 1989 m. lapkričio 18 d. Lietuvos atsargos karininkų sąjungos steigiamosios konferencijos dalyvis.

76 m. 9 mėn. 10 d. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, aktyviai dalyvavo visuomeniniame gyvenime, buvo Lietuvos atsargos karininkų sąjungos narys ir ilgalaikis LAKS centro valdybos narys, reiškėsi spaudoje.

LAKS vėliavos šventinimo ceremonijoje – vėliavininko (V. Tarasonis) asistentas (su J. Krasausku)

77 m. 9 mėn. 8 d. 1991 m. kovo 9 d. suteiktas dimisijos majoro laipsnis.
79 m. 1992 m. knygos „Norilsko vyčiai: atsiminimai“ bendraautoris (sudarė Bronius Zlatkus). Vilnius: Vyturis, 1992.
80 m. 3 mėn. 23 d. 1993 m. rugsėjo 24 d. išrinktas Lietuvos atsargos karininkų sąjungos Vilniaus apskrities skyriaus pirmininku, vėliau tapo LAKS garbės nariu.

80 m. 5 mėn. 17 d. 1993 m. lapkričio 18 d. apdovanotas Dariaus ir Girėno medaliu už nuopelnus Lietuvos aviacijai (Prezidento dekretas Nr. 170).

81 m. 5 mėn. 17 d. 1994 m. spalio 18 d. apdovanotas Lietuvos kariuomenės Karinių oro pajėgų karo lakūnų Orlaivio garbės vado ženkle.

81 m. 5 mėn. 20 d. 1994 m. lapkričio 21 d. apdovanotas Vyčio Kryžiaus ordino Riterio kryžiumi už pasižymėjimą naršumu ir ištverme ginant Lietuvos Respublikos laisvę ir nepriklausomybę (Prezidento dekretas Nr. 439).

81 m. 6 mėn. 24 d. 1994 m. lapkričio 25 d. Lietuvos krepšinio lygos krepšinio veteranas (pažymėjimas Nr. 001).

83 m. 8 mėn. 9 d. 1997 m. vasario 10 d. suteiktas dimisijos pulkininko leitenanto laipsnis.

85 m. 5 mėn. 22 d. 1998 m. lapkričio 23 d. apdovanotas Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministro Česlovo Stankevičiaus padėka Lietuvos kariuomenės atkūrimo 80-mečio proga už aktyvią veiklą puoselėjant Lietuvos kariuomenės tradicijas.

87 m. 1 mėn. 2000 m. liepos 1 d. apdovanotas Lietuvos nepriklausomybės medaliu Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo dešimtmečio proga už nuopelnus atkuriant ir įtvirtinant Lietuvos nepriklausomą valstybę (Prezidento dekretas Nr. 929).

Tarp 88 ir 95 m. Nuo 2001 iki 2008 m. enciklopedinio daugiatomio (8 tomai) leidinio „Lietuvos kariuomenės karininkai, 1918–1953“ bendraautoris. 2005 m. gruodžio 5 d. žmoną ištiko insultas. Slaugydamas paralyžiuotą žmoną tęsė darbą – rengė spaudai daugiatomį.

88 m. 5 mėn. 13 d. 2001 m. lapkričio 14 d. apdovanotas Krašto apsaugos ministerijos medaliu „Už nuopelnus“ už asmeninį indėlį stiprinant krašto apsaugos sistemą ir jos kovinę parengtį (krašto apsaugos ministro įsakymas Nr. 1734-K).

88 m. 5 mėn. 16 d. 2001 m. lapkričio 17 d. dalyvavo Krašto apsaugos ministerijos ir Lietuvos atsargos karininkų sąjungos mokslinėje konferencijoje, skaitė pranešimą „Lietuvos atsargos karininkų sąjungos vaidmuo Lietuvos Respublikos krašto apsaugos sistemos atkūrimė“. Pranešimas spausdintas Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerijos ir Lietuvos atsargos karininkų sąjungos leidinyje.

90 m. 2003 m. parašė knygą „Karo lakūnai, kovoję dėl Tėvynės laisvės“.

91 m. 4 mėn. 20 d. 2004 m. lapkričio 21 d. apdovanotas Lietuvos atsargos karininkų sąjungos medaliu „Už nuopelnus“.

92 m. 2005 m. bendraautoris knygos «Мы были ничто, предназначенные к истреблению» // «О времени, о Норильске, о себе...» („Mes buvome niekas, skirti sunaikinti“) / (redaktorė-sudarytoja G. I. Kasabova). Москва: ПолиМЕдиа, 2005, p. 330–335.

93 m. 2006 m. apdovanotas vardiniu laikrodžiu, kuriame išgraviruota: „PLP karo mokyklos XVIII kadro kariūnų laidos (1936 m.) 70-ties metų jubiliejaus proga dim. plk. ltn. Antanui Navaičiui“ ir „(parašas), Gediminas Kirkilas, Lietuvos Respublikos Ministras Pirmininkas“.

95 m. 2008 m. birželio 1 d. apdovanotas Lietuvos kariuomenės Karinių oro pajėgų vadovybės atminimo skulptūra „Žmogus su sparnais“.

95 m. 2008 m. bendraautoris knygos „Stasys Žeiba – karo lakūnas ir geologas“ (bendražygių prisiminimai). Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008.

95 m. 9 mėn. 9 d. 2009 m. kovo 6 d. apdovanotas Lietuvos kariuomenės Karinių oro pajėgų atminimo medaliu Nr. 273 už asmeninį indėlį kuriant ir vystant Lietuvos karo aviaciją 90-ųjų metinių proga (Karinių oro pajėgų vado įsakymas Nr. P-22).

99 m. 9 mėn. 4 d. 2013 m. kovo 5 d. mirė Vilniuje.

Apdovanotas po mirties

2013 m. kovo 6 d. apdovanotas I laipsnio ženkle-medaliu „Už nuopelnus Vilniui ir Tautai“ Nr. 153.

100 m.

2013 m. kovo 7 d. palaidotas Vilniuje, Rokantiškių kapinėse, Lakūnų kalnelyje.

Iki 100 metų buvo likę 2 mėnesiai ir 27 dienos, arba tik 88 dienos.

Atžalos – sūnūs: Algis Antanas (1939), Gediminas (1948), Vytautas (1955), anūikai: Artūras (1961), Auksė (1973), Marija (1973), Marius (1976), Tomas (1983), Tadas (1976), Živilė (1979), Aistė (1988), proanūkiai: Andrejas Dan Luk (1996), Gintarė (2002), Aleksander Dan Anton (2002), Rapolas (2002), Žemyna (2009), Tautvilė (2011), Teodoras (2015 m.), Alexa Vilte (2016).

BIBLIOGRAFIJA (KNYGOS)

1. Norilsko vyčiai: atsiminimai / Sudarytojas Bronius Zlatkus. Turinyje aut. Antanas Navaitis. – Vilnius: Vyturys, 1992, 366 p., (8) iliustr. lap.: iliustr.
2. Žygis į Vilnių 1939 m. spalio 27–29 d. / Sudarytojas Antanas Martinionis; redakcinė kolegija: Bronius Butkus (komisijos pirmininkas), Antanas Navaitis... (ir kt.). – Vilnius: Kardas, 1997, 364 p. (Navaitis A. „Skrydžiai į Vilnijos žemę“, p. 254–259).
3. Prievarta ir smurtu: dokumentai, prisiminimai (1940–1941 metais nužudytų, suimtų ir išstremtų Lietuvos karių sąrašas / Aut. Antanas Navaitis; sudarytojas Antanas Martinionis. – Vilnius: Kardas, 1998, p. 349.
4. Karo lakūnai, kovoję dėl Tėvynės laisvės / Antanas Navaitis. – Vilnius: Ciklonas, 2003, 34 p.
5. Krašto apsaugos ministerijos ir Lietuvos atsargos karininkų sąjungos mokslinė konferencija „Lietuvos atsargos karininkų sąjungos vaidmuo Lietuvos Respublikos krašto apsaugos sistemos atkūrimė“: 2001 m. lapkričio 17 d., Vilnius / Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerija, Lietuvos atsargos karininkų sąjunga / Turinyje aut.: Antanas Navaitis... (ir kt.). – Vilnius: Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerija, 2004 (Vilnius: KAM Leidybos ir informacinio aprūpinimo tarnyba), 63 p., (1): iliustr.
6. Lietuvos kariuomenės karininkai. 1918–1953. 4–9 t. / Redakcinė komisija: Birutė Kulnytė (komisijos pirmininkė), Antanas Navaitis... (ir kt.). – Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2004–2013.
7. Stasys Žeiba – karo lakūnas ir geologas: bendražygių prisiminimai / Sudarytojai: G. Žalūdienė, E. Rudnickaitė, G. Motuza. Turinyje aut.: Aldona Butauskaitė-Žeibienė, Eduardas Červinskas, Vytautas Narbutas, Antanas Navaitis, Juozas Paškevičius, Eugenija Rudnickaitė, Juozas Savickas, Vytautas Skuodis, Povilas Suveizdis. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008 (Kaunas: Aušra), 151 p., (1) p., (2) iliustr. lap.: iliustr., faks., portr.

1 priedas. Karo mokyklos XVII laidos kariūnų abėcėlinis sąrašas ir jų likimai

1. **Herbertas Ašmutaitis** – 4 pėst. p. Vėliau perkeltas į Karo mokyklą. Okupavus Lietuvą, 1941 m. balandžio 26 d. išleistas į atsargą. Prasidėjus 1941 m. sukilimui, paskirtas 1941 m. birželio 25 d. Vilniaus įgulos štabo ryšių su vokiečiais karininku. Vokiečių okupacijos metais tarnavo lietuvių savisaugos daliniuose. Po karo gyveno Australijoje. Mirė 1977 m. gegužės 19 d.
2. **Jonas Augutis** – 7 pėst. p. Suimtas 1940 m. rugpjūčio 2 d. Byla nutraukta. Išlaisvintas 1941 m. gegužės 7 d. Mirė 1983 m. balandžio 2 d. Australijoje.
3. **Juozas Babilius** – 3 art. p. 1940 m. rugsėjo 20 d. – 29 šaulių teritorinio korpuso (toliau – ŠTK) 615 art. p. Pionierių batalionas. Vokiečių okupacijos metu mokytojas. Artėjant sovietų armijai prie Lietuvos, Eržvilko vlsč. sukurtos pagrindinės organizacijos viršininkas. Slapyvardis *Ridikas*. 1944 m. rudenį rusams vėl okupavus Žemaitiją tapo Lietuvos laisvės armijos Raseinių apskr. OS (Organizacinio skyriaus) viršininku. Suimtas, 1945 m. kovo 9 d., vežant suimtuosius, bandant pabėgti nušautas.
4. **Vytautas Kostas Bieliauskas** – 3 pėst. p. Vėliau 3-iosios eskadrilės karo lakūnas. Tautinė eskadrilė. Savisaugos daliniai. Mirė Australijoje.
5. **Petras Blieka** – 1 art. p. Vėliau 29 ŠTK 618 art. p. Vokiečių okupacijos metu Šeduvos viršaitis. Po karo Žaliosios partizanų rinktinės vadas. Žuvo 1947 m. lapkričio 13 d.
6. **Antanas Bražinskas** (sulietuvinta pavardė Bražiūnas) – 3 drag. p. 1940 m. rugpjūčio 20 d. išleistas į atsargą. Savisaugos daliniai. Suimtas 1944 m. rugsėjo 10 d. Nuteistas 10 metų lagerio, kalėjo Vorkutoje, grįžo 1952 m. Mirė 1982 m. sausio 25 d., palaidotas Trakuose.
7. **Petras Čaplikas** – 3 art. p. Vėliau 29 ŠTK 615 art. p. Suimtas 1941 m. birželio 14 d. Kalintas Norilске. Grįžo 1953 m. Įsidarbino Ežerėlių (Kauno apskr.) durpių gamyklos skyriaus viršininku. Mirė 1993 m. gegužės 18 d. Palaidotas Ežerėlių kapinėse.
8. **Mykolas Dubinskas** – priešlėktuvinė artilerija. Vėliau 29 ŠTK atskirasis artilerijos divizionas. 1941 m. liepos 30 d. Kauno komendantūros Tautinio darbo apsaugos batalionas. Likimas nežinomas.
9. **Viktoras Gamziukas** – priešlėktuvinė artilerija. 1940 m. rugsėjo 24 d. ŠTK 197 divizijos zenitinės art. divizionas. Mirė 1947 m. rugpjūčio 10 d. Vokietijoje.
10. **Kostas Gasparaitis** – 7 pėst. p. Vėliau 29 ŠTK 297 š. p. Savisaugos daliniai, Vietinė rinktinė. Mirė 1994 m. birželio 22 d. JAV.

11. **Antanas Gustas** – 3 pėst. p. Vėliau 29 ŠTK 259 š. p. Suimtas 1941 m. birželio 14 d. Kalėjo Norilske. Grįžo 1951 m. Mirė 1981 m. Palaidotas Panevėžyje.

12. **Valentinas Irlakis** – priešlėktuvinė artilerija. 7-osios eskadrilės karo lakūnas. 1940 m. spalio 22 d. išleistas į atsargą. Savisaugos daliniai. Mirė 1990 m. sausio 16 d. JAV.

13. **Antanas Jablonskis** – 3 pėst. p. Vėliau 29 ŠTK 234 š. p. Mirė 1984 m. kovo 17 d. Australijoje.

14. **Juozas Jablonskis** – 6 pėst. p., Karo mokykla. Vilniaus pėst. k. m. Savisaugos daliniai. Mirė 1989 m. liepos 15 d. Australijoje.

15. **Eduardas Jaloveckas** – 6 pėst. p. 1940 m. rugpjūčio 5 d. III div. št. Vėliau 29 ŠTK Vilniaus pėst. k. m. Vokiečių okupacijos metu dirbo saugume. Suimtas 1946 m. liepos 18 d. Grįžo 1956 m. Mirė 1998 m. Kaune.

16. **Leonas Janulevičius** – 2 inž. batalionas. Vėliau 29 ŠTK 179 š. div. pionierių batalionas. 1941 m. liepos 15 d. Vilniaus įgulos inž. batalionas. Mirė 1980 m. vasario 15 d. JAV.

17. **Česlovas Juodgudis** – 3 pėst. p. Vėliau 29 ŠTK 259 š. p. Vokiečių ir antrosios sovietų okupacijos metu įvairiose Lietuvos vietose dirbo buhalteriu. Mirė 1994 m. kovo 3 d. Jonavoje.

18. **Jonas Juškys** – 7 pėst. p. 1939 m. paties prašymu išleistas į atsargą. 1941 m. birželio 14 d. ištremtas į Tomsko sritį. Grįžo 1958 m. Mirė 1976 m.

19. **Bronius Kasperavičius** – 3 pėst. p., šarv. rinktinė. Vėliau 29 ŠTK 179 š. div. žvalgybos batalionas. 1941 m. liepos 12 d. Vilniaus įgulos ryšių batalionas. Mirė JAV.

20. **Juozas Kasperavičius** (sulietuvinta pavardė Kasperas) – priešlėktuvinė artilerija. Vėliau 6-osios eskadrilės karo lakūnas. Tautinė eskadrilė. 1941 m. birželio 23 d. Tautinei eskadrilei iš Ukmergės atskridus į Pabradę, organizavo karo lakūnus neskristi į Rusiją. Pateko į vokiečių nelaisvę. Iš nelaisvės grįžo 1941 m. rudenį. Nuo 1945 m. įsitraukė į partizaninį judėjimą. 1946 m. rugsėjo 12 d. išrinktas Kęstučio apygardos vadu. 1947 m. balandžio 12 d. Kęstučio apygardos štabo slėptuvę apsupus NKVD smogikams, J. Kasperas-Angis, Višvydas, Šilas, sudeginę dokumentus, susisprogdino.

21. **Jonas Katelė** – 6 pėst. p. Vėliau 29 ŠTK 294 š. p. Suimtas 1941 m. birželio 14 d. Kalintas ir žuvo Norilske.

22. **Leonas Kęstutis Kaunas** – 3 pėst. p. Vėliau 29 ŠTK 259 š. p. Suimtas 1941 m. birželio 14 d. Kalintas Norilske. 1946 m. birželio 16 d. paleistas iš lagerio, 1954 m. gruodžio 12 d. mirė Norilske.

23. **Aleksandras Kemeklis** – 3 drag. p. Vėliau savisaugos daliniai. Žuvo Rytų fronte 1942 m. gruodžio 23 d. naktį (iš 23-iosios į 24-ąją).

24. **Marijonas Klimavičius** – 2 pion. batalionas. Karo technikos valdy-

ba, 29 ŠTK 234 š. p. 1940 m. pabaigoje išleistas į atsargą. Mirė 1996 m. gegužės 10 d. Australijoje.

25. **Jonas Kupstas** – 1 art. p. Vėliau Karo mokykla, 29 ŠTK 615 art. p. 1948–1950 m. kartu su J. Lukša-Daumantu mokėsi Vokietijos žvalgų mokykloje. Rūpinosi partizanų, baigusių žvalgų mokyklas, siuntimu į Lietuvą. NKVD darbuotojai, pasinaudodami jo žmona, tapusia NKVD agente, išviliojo jį į Rytų Vokietiją, suėmė ir užverbavo NKVD agentu. Mirė 1974 m. balandžio 20 d. JAV.

26. **Vladas Kvietinskas** – 1 pėst. p. Vėliau 3 pėst. p., 29 ŠTK 215 š. p. Po 1941 m. birželio 14 d. karininkų areštų slapstėsi pas Pabradės ūkininkus. Tarnavo lietuvių savisaugos daliniuose. Po karo emigravo į Kanadą. Tolesnis likimas nežinomas.

27. **Juozas Labašauskas** (sulietuvinta pavardė Labūnas). Paskirtas į Karuomenės štabo Topografijos skyrių. Vėliau 29 ŠTK 21 topografijos būrys. Mirė 1990 m. sausio 11 d. Palaidotas Kauno r., Jonučių kapinėse.

28. **Leonas Lendraitis** – karo aviacija. 1940 m. spalio 22 d. išleistas į atsargą. Vokiečių okupacijos metu tarnavo Vokietijos aviacijoje. Mirė 1995 m. kovo 25 d. JAV.

29. **Leonas Landsbergis** (sulietuvinta pavardė Žemkalis) – Ryšių batalionas, Karo aviacijos mokyklos instruktorius. 1940 m. spalio 22 d. išleistas į atsargą. Lietuvių aktyvistų fronto Vilniaus skyriaus narys. Suimtas 1941 m. birželio 11 d. Sušaudytas 1941 m. gruodžio 18 d. Gorkio kalėjime.

30. **Leonardas Lukša** – 5 pėst. p. Vėliau 29 ŠTK 297 š. p. Po karo – Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (VLIK) Ukmergės–Utenos rikiuotės skyriaus viršininkas, slapyvardis Šnapselis. Suimtas 1946 m. sausio 4 d. Kalintas Nyroblage, Permės (Molotovo) sr., nuo 1950 m. Lugovoislage, Karagandos sr. Paleistas 1955 m. spalio mėn. Tais pačiais metais grįžo į Lietuvą, apsigyveno Žeimelyje, Pasvalio r.

31. **Jonas Mankevičius** (sulietuvinta pavardė Mankonis) – priešlėktuvinė art. Vėliau 29 ŠTK 179 div. zenitinės art. divizionas. Suimtas 1941 m. birželio 14 d. Kalintas Norilske. Žuvo 1941 m. lapkričio 10 d.

32. **Antanas Masiulis** – 3 pėst. p. Vėliau 6-osios eskadrilės karo lakūnas. 1940 m. spalio 22 d. išleistas į atsargą. Suimtas 1941 m. vasario 22 d. Kalintas Petropavlovske. Žuvo 1942 m. birželio 17 d.

33. **Antanas Miselis** – 3 pėst. p. Vėliau 29 ŠTK 259 š. p. Vietinė rinktinė. Mirė 1986 m. balandžio 22 d. JAV.

34. **Gustavas Naruševičius** (sulietuvinta pavardė Narušis) – 2 art. p. Vėliau 29 ŠTK 616 art. p. Savisaugos daliniai. Mirė 2001 m. birželio 14 d. Australijoje.

35. **Antanas Navickas** (sulietuvinta pavardė Navaitis) – 4 art. p. Vėliau

4-osios eskadrilės karo lakūnas. III grupės žinių karininkas. Tautinė eskadrilė. Suimtas 1941 m. birželio 16 d. Kalintas Norilske. Grįžo 1947 m. Gyveno Vilniuje (šios knygos autorius, mirė 2013 m. kovo 5 d., palaidotas Vilniuje, Rokantiškių kapinėse – V. N.).

36. Liudvikas Norkevičius – 3 *pėst. p.* Vėliau 29 ŠTK 259 š. p. Savisaugos daliniai. Žuvo 1944 m. spalio 7 d. Sedos kautynėse.

37. Antanas Pačebutas – 4 *pėst. p.* Vėliau 29 ŠTK 262 š. p. Aktyviai prisidėjo prie kpt. A. Švilpos organizuojamos Šiaurės brigados. 1944 m. balandžio 10 d. sovietiniai partizanai išvedė iš namų ir sušaudė.

38. Stasys Palubinskas – 5 *pėst. p.* Vėliau 29 ŠTK 262 š. p. 1941 m. birželio 30 d. paskirtas į Vilniaus įgulos štabo II skyrių. 1941 m. rugpjūčio mėn. Geležinkelių apsaugos bataliono kuopos vado padėjėjas. 1941 m. rugsėjo 1 d. išleistas neribotų atostogų. Mirė Australijoje.

39. Bronius Ponelis – 8 *pėst. p.* Priešlėktuvinės apsaugos rinktinė. Vėliau 29 ŠTK 184 š. div. zenitinis batalionas. Suimtas 1941 m. birželio 14 d. Kalintas Norilske. Grįžo 1947 m. Mirė 1978 m. lapkričio 15 d. Palaidotas Panevėžyje.

40. Ignas Račkauskas (sulietuvinta pavardė Račkus) – 5 *pėst. p.* Vėliau 29 ŠTK 184 š. div. št. Savisaugos daliniai. Suimtas 1947 m. sausio 20 d. Kalintas Uchtoje. Žuvo 1950 m. liepos 1 d.

41. Vytautas Rutelionis – 1 *pėst. p.*, Vytauto Didžiojo aukštoji karo mokykla. Vėliau 29 ŠTK 234 š. p. Mirė 1991 m. rugpjūčio 30 d. JAV.

42. Jonas Sargūnas – 1 *hus. p.* Vėliau 29 ŠTK 26 kav. p. Vėliau 619 art. p. Vokiečių okupacijos metu dirbo Kaune, Vilijampolės degtukų fabrike, buhalteriu. Mirė 2002 m. vasario 25 d. Palaidotas Kaune, Jonučių kapinėse.

43. Vytautas Sinkevičius (sulietuvinta pavardė Šarūnas) – 2 *pėst. p.* Vėliau 29 ŠTK 179 š. div. 259 š. p. 1943 m. per susišaudymą su vokiečių žandais buvo sunkiai sužeistas. Pasitraukė į Vakarus, mirė JAV.

44. Antanas Stanislovavičius – 9 *pėst. p.* Kauno m. komendantūra, 3 *pėst. p.* Vėliau 29 ŠTK 259 š. p. Su Raudonąja armija pasitraukė į Rusiją ir su 16-ąja lietuviškąja divizija dalyvavo kovose su vokiečiais. Baigė Frunzės karo akademiją, nuo 1949 m. Raudonosios armijos pulkininkas. Mirė 2001 m. gruodžio 7 d. Palaidotas Vilniuje, Rokantiškių kapinėse.

45. Kazys Stankevičius – 2 *inž. batalionas.* Vėliau 29 ŠTK 179 š. div. pion. batalionas. Suimtas 1941 m. liepos 4 d. Kalintas Norilske. Grįžo 1956 m. Mirė 1975 m. gegužės mėn. Šiauliuose.

46. Vladas Statnickas – 1 *hus. p.* Vėliau 29 ŠTK 26 kav. p. Lietuvos laisvės armijos narys. Mirė 1995 m. Adelaidėje (Australija).

47. Antanas Stelingis – *priešlėktuvinė artilerija.* Vėliau Ginklavimo valdyba. 29 ŠTK 619 art. p. Likimas nežinomas.

48. Andrius Šarupičius – 2 *ul. p.* Okupavus Lietuvą, paskirtas 2 ul. pulko komisaru. Vėliau 29 ŠTK 294 š. p. št. viršininko padėjėjas. Suimtas 1941 m. birželio 14 d. Kalintas Norilske. Grįžo 1947 m. Mirė 1975 m. Kaune.

49. Petras Ščepavičius (sulietuvinta pavardė Čeponis) – 1 *inž. batalionas.* Okupavus Lietuvą, kariuomenėje perkeltas į Karo butų valdybą. Likimas nežinomas.

50. Stasys Šostakauskas (sulietuvinta pavardė Šeštokaitis) – *šarv. rinkt.* Vėliau 7-osios eskadrilės karo lakūnas, Tautinė eskadrilė. Suimtas 1941 m. birželio 14 d. Kalintas Rešotuose. Grįžo 1950 m. į Lietuvą. Mirė 1989 m. Kaune, palaidotas Seniavos kapinėse.

51. Petras Vadopalas – 6 *pėst. p.* Vėliau 29 ŠTK 294 š. p. Suimtas 1941 m. birželio 14 d. Kalintas Norilske. Žuvo 1941 m. gruodžio 13 d.

52. Bronius Vaitiekūnas – 2 *ul. p.* Vėliau 29 ŠTK 26 kav. p. Likviduojant 26 kav. pulką, perkeltas į 619 art. pulką. Suimtas 1941 m. birželio 14 d. Kalintas Norilske. Grįžo 1964 m. Mirė 1990 m. sausio 4 d. Vilniuje.

53. Antanas Valiuškis – 7 *pėst. p.* Šarvuočių rinktinė. Vėliau 29 ŠTK 184 š. div. žvalgybos batalionas. Savisaugos daliniai. Mirė 2002 m. gruodžio 1 d.

54. Jonas Valkiūnas – *Ryšių batalionas.* Vėliau 29 ŠTK 259 š. p. Suimtas 1941 m. birželio 12 d., figūravo mjr. Vytauto Bulvičiaus byloje kaip Lietuvių aktyvistų fronto ryšininkas. 1941 m. lapkričio 28 d. Gorkio kalėjime nuteistas 20 metų lagerio. Grįžo 1956 m. Iširtas infarkto mirė 1976 m. liepos 19 d.

55. Stasys Vaznelis – *Šarvuočių rinktinė.* Vėliau 29 ŠTK 184 š. div. žvalgybos batalionas. Prasidėjus Vokietijos–SSRS karui, pasitraukė į Rusiją. Tarnavo 16-ojoje divizijoje. 167 š. p. 1 bataliono vadas. Žuvo 1943 m. vasario 22 d. prie Aleksejevkos kaimo, Oriolo sr., pataikius vokiečių minosvaidžio minai.

56. Vytautas Vilkutaitis – 6 *pėst. p.* Vėliau 29 ŠTK 294 š. p. Savisaugos daliniai. 1944 m. ryšių karininkas vokiečių žvalgybos mokykloje netoli Karaliaučiaus. Padėjo Lietuvos laisvės armiją aprūpinti ginklais ir radijo siųstuvais. Jo pastangomis į žvalgų mokyklą išvyko 13 Lietuvos laisvės armijos narių. Mirė 1982 m. JAV.

57. Vladas Antanas Vitkauskas – 6 *pėst. p.* Vėliau 29 ŠTK 294 š. p. Vilniaus savivaldybės buhalteris, Vietinė rinktinė. Tolesnis likimas nežinomas.

58. Vladas Vitkus – 6 *pėst. p.* Vėliau 29 ŠTK 294 š. p. Repatrijavo į Vokietiją. Tarnavo Vokietijos kariuomenėje. Žuvo karo pabaigoje automobilių avarijoje.

59. Romas Žikorius – 7 *pėst. p.* Vėliau 29 ŠTK 234 š. p. Besitraukiantis į Rusiją 1941 m. liepos 11 d. suimtas. Kalintas Norilske. Sušaudytas 1942 m. birželio 29 d.

2 priedas. Lietuvos karo aviacijos karo lakūnų sąrašas pagal slaptą 1940 m. birželio 13 d. įsakymą

„Įsakymas Karo Aviacijai Nr. 3 Kaunas,

1940 m. birželio 13 d.

§ 1

Skelbiu karo aviacijos karininkų ir liktinių puskarininkių sąrašą, kurie 1939–1940 m. žiemos skraidymų pusmetį atliko nustatytus skraidymo pratimus ir skaitosi per tą laiką aviacijos rikiuotės tarnautojais:

Eil. Nr.	Laipsnis	Pavardė ir vardas	Skrydžių skaičius	Išbūta ore		Pastaba
				val.	min.	
<i>Karo Aviacijos štabas</i>						
1.	Gen. št. plk.	Rapšys Juozas	22	8	45	
2.	Mjr.	Drunga Zigmas	9	6	05	
3.	Kpt.	Audronis Antanas	21	14	20	
4.	Kpt.	Digrys Vytautas	13	7	55	
5.	Kpt.	Leonaitis Mykolas	7	5	10	
6.	Kpt.	Šlikas Vladas	8	5	50	
<i>I grupė</i>						
7.	Gen. št. plk. ltn.	Tautvilas Narcizas	8	7	45	
8.	Mjr.	Lapienis Petras	32	14	15	
9.	Mjr.	Svilas Alfonsas	19	16	55	
10.	Mjr.	Tjškus Feliksas	36	19	30	
11.	Kpt.	Armonas Bronius	39	23	47	
12.	Kpt.	Augutis Mikas	23	22	30	
13.	Kpt.	Biknius Kostas	38	15	50	
14.	Kpt.	Brazys Balys	29	14	50	iki 1940
15.	Kpt.	Kovas Jurgis	18	6	55	
16.	Kpt.	Mariūnas Aleksas	45	22	05	
17.	Kpt.	Vaičieliūnas Juozas	43	24	40	
18.	Kpt.	Žukas Vaclovas	13	10	45	
19.	Ltn.	Grinius Aleksas	38	26	55	
20.	Ltn.	Kasperas Juozas	50	29	32	
21.	Ltn.	Masiulis Antanas	37	19	55	
22.	Ltn.	Molis Albinas	31	19	15	
23.	Ltn.	Sergautis Bronius	14	6	50	nuo II
24.	Ltn.	Urbėtis Petras	37	21	40	
25.	Ltn.	Žemkalnis Leonas	35	23	25	
26.	J. ltn.	Drunga Antanas	29	17	30	
27.	J. ltn.	Jodelė Romualdas Balys	36	22	30	
28.	J. ltn.	Lisaukas Eduardas Kazys	29	19	15	

29.	J. ltn.	Malinauskas Vladas	26	18	20	
30.	J. ltn.	Masiokas Bronius	20	14	50	
31.	J. ltn.	Putna Klemensas	58	33	20	
32.	J. ltn.	Ruigys Albinas	47	30	10	
33.	J. ltn.	Stankūnas Vytautas	50	29	32	
34.	J. ltn.	Valys Jonas	40	25	-	
35.	Viršila	Dabušis Balys	30	21	50	
36.	Viršila	Murmulaitis Vladas	21	16	05	
37.	Pusk.	Butautas Kostas	19	15	-	
38.	Pusk.	Celiečius Julius	38	21	18	
39.	Pusk.	Kairys Juozas	19	14	40	
40.	Pusk.	Nečionis Jonas	34	21	35	
41.	Pusk.	Eidukonis Albinas	30	15	50	
42.	Pusk.	Zizas Viktoras	26	15	30	
43.	J. pusk.	Astikas Juozas	33	17	35	
44.	J. pusk.	Dailydė Zigmas	27	16	15	nuo 1939 XI 1
45.	J. pusk.	Guja Aleksas	31	16	30	nuo 1939 XI 1
46.	J. pusk.	Ignatavičius Pranas	26	8	55	nuo 1939 XI 1
47.	J. pusk.	Janavičius Mykolas	24	10	50	nuo 1939 XI 1
48.	J. pusk.	Kvederas Vacys	28	18	-	
49.	J. pusk.	Petronaitis Mykolas	27	13	25	nuo 1939 XI 1
50.	J. pusk.	Rinkevičius Benediktas	26	15	55	
51.	J. pusk.	Salikas Aleksandras	35	14	25	nuo 1939 XI 1
52.-	J. pusk.	Žadeika Aleksas	33	19	25	
<i>II grupė</i>						
53.	Mjr.	Adomaitis Jonas	13	10	-	
54.	Mjr.	Mikėnas Jonas	18	16	15	
55.	Kpt.	Draugelis Jurgis	36	19	-	
56.	Kpt.	Grincius Jonas	35	15	45	
57.	Kpt.	Krosniūnas Stasys	28	15	20	
58.	Kpt.	Kuzma Bronius	29	16	20	
59.	Kpt.	Nausėda Juozas	16	11	30	
60.	Kpt.	Pupelis Alfonsas	23	11	50	
61.	Kpt.	Vedeika Petras	21	11	45	
62.	J. ltn.	Kostkus Aleksandras	17	7	10	
63.	J. ltn.	Tribė Leopoldas	22	9	25	
64.	J. ltn.	Valevičius Juozas	17	7	15	
65.	Viršila	Jasevičius Juozas	21	12	35	
66.	Viršila	Vachauzas Aleksas	30	12	50	
67.	Pusk.	Dambrava Juozas	23	12	10	
68.	Pusk.	Pyragius Juozas	23	14	15	
69.	Pusk.	Žerolis Jonas	28	12	50	
70.	J. pusk.	Juška Kazys	33	13	15	
71.	J. pusk.	Juzeliūnas Vladas	27	10	50	nuo 1939 XI 1
72.	J. pusk.	Knistautas Vladas	24	9	40	nuo 1939 XI 1
73.	J. pusk.	Užkurys Stasys	29	11	40	nuo 1939 XI 1
74.	J. pusk.	Vasiliauskas Bronius	26	11	40	
<i>III grupė</i>						
75.	Plk. ltn.	Lioventas Jonas	19	16	25	
76.	Mjr.	Masys Petras	21	19	30	
77.	Mjr.	Šimkus Kazys	18	18	-	

78.	Mjr.	Vaičius Juozas	30	15	15	
79.	Kpt.	Karalius Vincas	17	9	40	
80.	Kpt.	Radvenis Grigorijs	21	17	55	
81.	Kpt.	Staugaitis Andrius	31	16	15	
82.	Kpt.	Steponkus Vaitiekus	51	28	40	
83.	Kpt.	Švarplaitis Albertas	15	12	50	
84.	Kpt.	Tindžiulis Albinas	30	16	45	1939 IX 17–XI 1
85.	Kpt.	Urbšaitis Kazys	14	8	50	
86.	Kpt.	Žilyys Juozas	40	24	40	
87.	Kpt.	Žižys Vytautas	12	6	45	
88.	Ltn.	Bieliauskas Vytautas	17	14	35	
89.	Ltn.	Markus Kazys	17	12	20	
90.	Ltn.	Navaitis Antanas	36	24	30	
91.	Ltn.	Oškinis Bronius	6	3	15	1939 IX 1–X 1
92.	Ltn.	Radžiūnas Juozas	25	13	35	
93.	Ltn.	Špokevičius Antanas	12	11	05	
94.	J. ltn.	Aleksonis Petras	30	17	40	
95.	J. ltn.	Bulota Stasys	22	14	55	
96.	J. ltn.	Kalasiūnas Juozas	32	17	40	
97.	J. ltn.	Karosas Juozas	34	27	55	
98.	J. ltn.	Lekšas Kostas	34	28	-	
99.	J. ltn.	Norkus Bronius	23	18	50	
100.	J. ltn.	Numgaudas Vacys	47	18	50	
101.	J. ltn.	Strazdas Jonas	21	20	10	
102.	Viršila	Lapėnas Stasys	58	33	50	
103.	Viršila	Liuberskis Kostas	25	13	55	
104.	Pusk.	Juozėnas Leonardas	32	24	50	
105.	Pusk.	Kuosaitis Pranas	33	19	20	
106.	Pusk.	Kurtinaitis Albinas	12	27	35	
107.	Pusk.	Leparskas Edmundas	16	13	10	
108.	Pusk.	Mankus Klemas	19	14	10	
109.	Pusk.	Mikalauskas Vilius	16	10	20	
110.	Pusk.	Paplaitis Leonardas	46	29	50	
111.	Pusk.	Seklaitis Balys	18	8	10	nuo 1939 XI 1
112.	J. puska.	Alekna Leonas	33	12	30	
113.	J. puska.	Brunius Povilas	26	13	55	
114.	J. puska.	Bulota Jonas	19	12	-	
115.	J. puska.	Butkus Kazys	33	18	40	
116.	J. puska.	Čepas Bronius	23	19	30	
117.	J. puska.	Drablys Petras	59	16	-	nuo 1939 XI 1
118.	J. puska.	Gimžauskas Kazys	23	11	15	nuo 1939 XI 1
119.	J. puska.	Girdėnas Vacys	32	19	10	
120.	J. puska.	Kasperiuonas Petras	24	9	45	
121.	J. puska.	Kondrotas Pranas	59	15	20	nuo 1939 XI 1
122.	J. puska.	Kreivys Alfonsas	21	8	45	
123.	J. puska.	Lauruška Vincas	19	11	05	nuo 1939 XI 1
124.	J. puska.	Leščius Bronius	19	16	-	
125.	J. puska.	Maciukėnas Vytautas	14	8	-	
126.	J. puska.	Mockaitis Zenonas	55	31	-	
127.	J. puska.	Petraitis Kleopas	23	15	35	
128.	J. puska.	Sadaitis Bronius	24	19	05	

129.	J. puska.	Sasinas Apolinaras	16	8	20	nuo 1939 XI 1
130.	J. puska.	Sendžikas Vincas	25	10	50	
131.	J. puska.	Strazdonis Alfonsas	36	20	05	nuo 1939 XI 1
132.	J. puska.	Vaitiekonis Kęstutis	47	25	10	
133.	J. puska.	Žeiba Stasys	43	16	10	
<i>Karo aviacijos mokykla</i>						
134.	Plk. ltn.	Šešplaukis Ignas	11	11	45	
135.	Mjr.	Kutka Antanas	37	24	35	
136.	Kpt.	Adomkaitis Norbertas	19	14	15	
137.	Kpt.	Andriušis Juozas	24	13	40	
138.	Kpt.	Bulvičius Albinas	16	14	15	
139.	Kpt.	Rimas Kazys	67	35	30	
140.	Kpt.	Seliokas Juozas	33	18	55	
141.	Kpt.	Sribikė Jonas	29	17	30	
142.	Ltn.	Irlėkis Valentinas	25	14	55	
143.	Ltn.	Lendraitis Leonas	35	20	05	
144.	J. ltn.	Bužėnas Mečys	33	22	05	
145.	J. ltn.	Juodis Jurgis	42	26	25	
146.	J. ltn.	Kantauskas Viktoras	18	11	45	
147.	Viršila	Garunkėštis Motiejus	78	39	50	
148.	Viršila	Kreivys Petras	49	29	05	
149.	Viršila	Mažonas Romas	76	28	55	
150.	Pusk.	Klimas Kazys	42	19	50	
151.	Pusk.	Umbrasas Dionizas	40	21	10	nuo 1939 XI 1
152.	Pusk.	Vintis Povilas	56	25	30	
153.	J. puska.	Mickus Pranas	32	19	55	nuo 1939 XI 1
154.	J. puska.	Tėvelis Antanas	27	15	35	nuo 1939 XI 1
<i>Karo Aviacijos Tiekimo skyrius</i>						
155.	Plk. ltn.	Gavelis Antanas	13	9	25	
156.	Plk. ltn.	Mikalajūnas Kazys	4	5	05	
157.	Mjr.	Jakštys Stasys	4	7	55	
158.	Kpt.	Aušrinas Alfonsas	10	7	-	
159.	Kpt.	Jasiunskas Stasys	15	10	20	
160.	Kpt.	Kazokaitis Jonas	10	7	45	
161.	Ltn.	Šeštokaitis Stasys	9	5	05	

§ 2

Karo aviacijos plk. ltn. Reimontas dėl ligos ir jos pasekmių 1939–1940 m. žiemos pusmetį nuo skraidymo pratimų atleistas.

3 priedas. Lietuvos karo aviacijos eskadrilių lėktuvai

Eskadrilė \ lėktuvai	1-oji eskadr.		2-oji eskadr.		3-oji eskadr.		4-oji eskadr.		5-oji eskadr.		6-oji eskadr.		7-oji eskadr.		8-oji eskadr.		Karo aviacijos mokykla		Tiekimo skyrius		Iš viso			
	T	R	T	R	T	R	T	R	T	R	T	R	T	R	T	R	T	R	T	R	T	R	T	R
„Gloster Gladiator Mk.I“									12	2												12	2	
„Dewoitine D. 501 L“	13																						13	
„Fiat CR. 20“													5	2									5	2
																							30	4
ANBO-41			6	1				10				3											19	1
ANBO-IV L														6		1	1						7	1
ANBO-IV M											3					1							4	
ANBO-VIII																			1				1	
„Ansaldo A. 120“					12	2																	12	2
„De Havilland 89 A Dragon Rapide“					2																		2	
																							45	4
ANBO-III																5							5	
ANBO-V																3							3	
ANBO-VI																2							2	
ANBO-51					1							1			1	7							9	1
																							19	1
AVRO 626																2							2	
LVG C. VI					1		1																2	
„Fokker D.VII“																1							1	
„Bücher-133 C Jungmeister“																2	1						2	1
„Bücher-133 D Jungmeister“	1								2														3	
„Alb. J II“										1				1									2	
„Lituanica II“					1																		1	
Iš viso	14		6	1	17	2	11		14	2	7		6	2	7	1	24	1	1			107	10	

Santrumpos: T – tinkami skraidyti, R – remontuoti

4 priedas. Karo aviacijos kovinės paskirties turtas

Lietuvos karo aviacijos kovinis turtas suskirstytas pagal paskirtį 1940 m. spalio 11 d. aviacijos turto apyskaitoje Nr. 448 29-ojo šaulių teritorinio korpuso užnugario viršininkui:

Pavadinimas	Buvo rugsėjo mėn.	Buvo spalio 1 d.
<i>I Lėktuvai</i>		
<i>a) Tinkami naudoti</i>		
Naikintuvų	30	30
Žvalgybos	45	45
Mokomųjų ir treniruočių	32	32
Iš viso	107	107
<i>b) Reikia remonto</i>		
Naikintuvų	4	4
Žvalgybos	4	4
Mokomųjų ir treniruočių	2	2
Iš viso	10	10
<i>II Motorai</i>		
Tinkamų naudoti	17	17
Reikia remonto	37	37
<i>III Degalai ir tepalai</i>		
1. Aviacinio benzino	308 343	308 343
2. Etiliuoto benzino	146 456	146 456
3. Benzono	8870,5	8870,5
4. Tolueno	427	427
5. Žibalo	3686	3686
6. Mineralinės alyvos	34 666,69	34 666,69
7. Ricinos alyvos	309	309

Apyskaitą pasirašė Karo aviacijos štabo viršininkas gen. št. plk. ltn. Juozas Jankauskas ir Karo aviacijos štabo adjutantas kpt. Vladas Šlikas.

5 priedas. Įsakymas dėl Lietuvos karo aviacijos likvidavimo

„Įsakymas Karo Aviacijai Nr. 96

Kaunas 1940 m. spalio mėn. 27 d.

§ 1

Karo Aviaciją nuo š. m. spalio 28 d. laikyti išformuota.

Pagrindas: K.A.M. Vyr. Likvidacinės Komisijos pirmininko įsakymas Nr. 29 # 1

§ 2

Visi aviacijos karininkai, neturintieji paskyrimo, bet neatleisti iš kariuomenės, nuo š. m. spalio mėn. 28 d. pereina 29 ŠT Korpo vado valdžion.

Kol nebus gauti iš korpo vadovybės nurodymai apie karininkų paskyrimą, minėtų karininkų pareigos ir priklausomybė lieka tos pačios kaip iki š. m. spalio mėn. 28 d.

Buvusių dalių vadai ir įstaigų viršininkai tęsia toliau likvidacinį darbą savo senose vietose.

§ 3

Visus liktinius puskarininkius ir civilinius tarnautojus, neskirtus į 29 ŠT Korpo dalis, laikyti nuo š. m. spalio mėn. 28 d. iš tarnybos atleistus.

§ 4

Buvusios Karo Aviacijos dalių ir įstaigų atskaitomybei tvarkyti įsakau užlaikyti nuo š. m. spalio mėn. 28 d. buvusios karo aviacijos liktinius puskarininkius, mokant jiems už darbą iki atleidimo iš kariuomenės mokėtą atlyginimą.

Paliekama:

Aviacijos štabo išvardinta	– 8 žm.
I grupės	– 9 žm.
II grupės	– 3 žm.
Aviacijos komendantūros	– 14 žm.
Aviacijos mokyklos	– 5 žm.
Tiekimo skyriaus	– 10 žm.

III grupės

Eil. Nr. 50 pusk. Rimonis Antanas

Eil. Nr. 1 pusk. Mikolaitis Vilius

Eil. Nr. 52 pusk. Andrijauskas Stasys

Eil. Nr. 53 pusk. Bagdonas Apolinaras

Eil. Nr. 54 pusk. Kurtinaitis Albinas

Eil. Nr. 55 j. pusk. kandidatas Ligmanavičius Antanas

Eil. Nr. 56 j. pusk. Sendžikas Vincas

Eil. Nr. 57 j. pusk. kandidatas Tiškus Alfonsas

Dalyse darbu mažėjant, dalinių vadams užlaikytus pareigūnus palaiptiesniui atleisti ir man pranešti.

§ 5

Buvusios Karo Aviacijos likvidavimo darbą toliau tvarkys likvidacinė komisija, man pirmininkaujant, šios sudėties: plk. Grigiškis, plk. lt. Jankauskas, plk. lt. Liorentas ir plk. lt. Kaminskas. Karo aviacijos ir jos dalių įsakymai nuo š. m. spalio mėn. 28 d. neleidžiami – įsakymus leis Karo Aviacijos likvidacinės komisijos pirmininkas.

Brig. gen. Antanas Gustaitis Karo Aviacijos viršininkas

Gen. štab. plk. lt. Juozas Jankauskas Karo Aviacijos štabo viršininkas“

6 priedas. 29-ojo šaulių teritorinio korpuso atskirosios aviacijos eskadrilės lakūnai ir jų likimai

Aš pats paskutinės eskadrilės gyvenime tuo metu jau nebedalyvavau. Čia trumpai apžvelgsiu, ką pavyko sužinoti apie kiekvieno eskadrilėje tarnavusio lakūno likimą. Toliau pateiktame įsakyme nurodytos tik pavardės, vardai ir laipsniai, o įrašai apie jų likimą pridėti mano.

„Įsakymas Karo Aviacijai Nr. 87

Kaunas 1940 metų spalio mėn. 12 d.

§ 1

Pabaltijo Ypatingos Karo Apygardos Kariuomenei š. m. spalio mėn. 4 d. įsakymu Nr. 079 žemiau išvardinti karo aviacijos karininkai paskirti į 29 atskirą korpuso aviacijos eskadrilę:

1. Majoras Kovas Jurgis – žvalgas, eskadrilės vadas, 6-osios eskadrilės vado pavaduotojas, I grupės vadas, 1940 m. liepos 19 d. pakeltas į majorus. Skrendant iš Pabradės į Sovietų Sąjungą, žuvo numuštas Sovietų Sąjungos priešlėktuvinės apsaugos Baltarusijoje 1941 m. birželio 24 d.

2. Majoras Brazys Balys – pilotas, 2-osios eskadrilės technikos karininkas, III grupės vadas. 1940 m. liepos 24 d. pakeltas į majorus. Karui prasidėjus, buvo Kaune, ten ir liko. 1950 m. suimtas. Nuteistas 10 metų lagerio. Po Stalino mirties 1955 m. paleistas. Mirė 1999 m. Kaune.

3. Majoras Masys Petras – žvalgas, 3-osios eskadrilės vadas – vyriausiasis Tautinės eskadrilės šturmanas. Po karo 1950 m. birželio 27 d. suimtas. Nuteistas 25 metams lagerio, kalėjo Vorkutoje. Po Stalino mirties 1956 m. paleistas. Mirė 1975 m. Kaune.

4. Kapitonas Bulvičius Albinas – žvalgas, Tautinės eskadrilės štabo viršininkas. Karui prasidėjus, su šeima traukėsi iš Kauno. Vokiečių lėktuvams apšaudant besitraukiančiųjų vorą buvo nukautas.

5. Kapitonas Seklaitis Kostas – ne lakūnas, inžinierius, paskirtas eskadrilės štabo viršininko pavaduotoju, vadovavo Ryšių skyriui. Mirė 1986 m. gegužę Australijoje.

6. Kapitonas Palubinskas Matas – ne lakūnas, raštvedys, buhalteris. Mirė 1977 m. kovo 6 d. JAV.

7. Kapitonas Brazaitis Mečys – ne lakūnas, Topografijos tarnybos kari-

ninkas, Tautinės eskadrilės fotolaboratorijos viršininkas. Mirė 1952 m. JAV.

8. Kapitonas Žižys Vytautas – žvalgas, Pabradės aerodrome organizavo lakūnus neskristi į SSRS. Mirė 1963 m. rugsėjo 1 d. Melburne, Australijoje.

9. Kapitonas Žukas Vaclovas – žvalgas, I grupės žinių karininkas, nuo 1940 m. liepos 15 d. 4-osios eskadrilės vadas. Prasidėjus karui, 1941 m. birželio 23 d. iš Pabradės aerodromo su leitenantu Kostkumi skrido į Sovietų Sąjungą. Numušus mjr. Kovo ir ltn. Jarčiuo lėktuvą Baltarusijoje, grįžo į Pabradės aerodromą. Mirė 1963 m. birželio 22 d. Čikagoje, JAV.

10. Kapitonas Vaičeliūnas Juozas – žvalgas, 8-osios eskadrilės technikos karininkas, Tautinės eskadrilės lakūnas. Mirė 1992 m. gruodžio 8 d. Toronte, Kanadoje.

11. Kapitonas Šlikas Vladas – žvalgas, Karo aviacijos štabo adjutantas, Tautinės eskadrilės lakūnas. Mirė 1996 m. Detrote, JAV.

12. Kapitonas Žilys Juozas – pilotas, 3-osios eskadrilės karo lakūnas, Tautinės eskadrilės lakūnas. Mirė 1966 m. Toronte, Kanadoje.

13. Kapitonas Sakalas Viktoras – ne lakūnas, karo aviacijos ginklų technikas, Tautinės eskadrilės aviacijos ginkluotės vyr. technikas. Suimtas 1941 m. birželio 14 d., kalintas Rešotuose. Grįžo 1947 m. Mirė Kaune.

14. Kapitonas Adamkaitis Norbertas – pilotas, skraidė su 7-ąja eskadrile, ėjo Technikos skyriaus inžinieriaus kontrolieriaus pareigas, Tautinės eskadrilės karo lakūnas. 1941 m. pradžioje repatrijavo į Vokietiją. Mirė 1966 m. gegužės 5 d. JAV.

15. Kapitonas Kazokaitis Jonas – žvalgas, Technikos skyriaus Pirkimų dalies vedėjas, skraidė su 2-ąja eskadrile. Mirė 1991 m. Vilniuje.

16. Kapitonas Drejeris Artūras – ne lakūnas, Tiekimo skyriaus buhalteris-adjutantas, Tautinės eskadrilės buhalteris. Išleistas į atsargą 1940 m. gruodžio 31 d. Mirė 1975 m. rugsėjo 9 d. JAV.

17. Kapitonas Palėjus Jonas – ne lakūnas, Tiekimo skyriaus Turto dalies raštvedys, Tautinės eskadrilės ūkio vedėjas. Mirė 1956 m. JAV.

18. Kapitonas Naujokas Antanas – ne lakūnas, Autotransporto būrio vadas, Tautinėje eskadrilėje irgi Autotransporto būrio vadas. Suimtas 1946 m. rugpjūčio 28 d. Byla nutraukta 1947 m. kovo 21 d. Mirė 1989 m. Kaune.

19. Kapitonas Pušneraitis Juozas – ne lakūnas, Komendantūros raštvedys-buhalteris. Išleistas į atsargą 1940 m. gruodžio 31 d. Mirė 1972 m. JAV.

20. Kapitonas Mariūnas Aleksas – pilotas, 6-osios eskadrilės karo lakūnas, Tautinės eskadrilės karo lakūnas. 1941 m. pradžioje repatrijavo į Vokietiją. Mirė 1979 m. Vokietijoje.

21. Kapitonas Biknius Kostas – 2-osios eskadrilės vado pavaduotojas, Tautinės eskadrilės karo lakūnas. Suimtas 1941 m. birželio 14 d., kalintas Rešotuose. Žuvo 1944 m.

22. Leitenantas Markus Kazys – žvalgas, 4-osios eskadrilės karo lakūnas, Tautinės eskadrilės lakūnas, fotogrametrinių kodų dešifruotojas, Fotogrametrijos skyriaus viršininkas. Atleistas paties prašymu. Suimtas likviduojant Vietinę rinktinę. Pabėgo draugams parūpinus civilinius drabužius. Mirė JAV.

23. Leitenantas Vasiliauskas Medardas – ne lakūnas, II aerodromo kuopos vadas, Tautinės eskadrilės aerodromo kuopos vadas. Suimtas 1941 m. birželio 14 d., kalintas Rešotuose. Žuvo 1944 m.

24. Leitenantas Kostkus Aleksandras – pilotas. 1941 m. birželio 23 d. iš Pabradės aerodromo su kpt. V. Žuku skrido į Sovietų Sąjungą. Sovietų Sąjungos priešlėktuvinei apsaugai numušus mjr. Kovo lėktuvą, grįžo į Pabradę. 1950 m. sausio 11 d. suimtas. Nuteistas 25 m. lagerio. Kalėjo Vorkutoje. Po Stalino mirties 1956 m. grįžo į Lietuvą. Tapo dailininku. Mirė 1999 m. vasario 25 d. Kaune.

25. Leitenantas Malinauskas Vladas – pilotas, 2-osios eskadrilės karo lakūnas, Tautinės eskadrilės karo lakūnas. Vokiečių okupacijos metu tarnavo savisaugos daliniuose. Jo batalionas kovojo Stalingrado fronte. Batalionas, vadovaujamas kpt. Jono Šemaškos, pasižymėjo ypatingu narsumu, kai veržėsi iš apsupties. 23-iojo bataliono kariai už nuopelnus buvo vokiečių apdovanoti ordiniais ir medaliais. Tarp jų buvo ir ltn. V. Malinauskas. Mirė JAV.

26. Leitenantas Kantauskas Viktoras – pilotas, Karo aviacijos mokyklos adjutantas. Skraidė su 2-ąja eskadrile. Tautinės eskadrilės karo lakūnas. Po karo mokytojavu Šiauliuose. Ten ir mirė.

27. Leitenantas Aleksonis Petras – pilotas, 4-osios eskadrilės karo lakūnas, Tautinės eskadrilės lakūnas. Po karo Keršto partizanų būrio vadas. 1946 m. sausio 11 d. suimtas. Byla nutraukta, 1946 m. gruodį paleistas. Mirė Lietuvoje.

28. Leitenantas Norkus Bronius – pilotas, 3-iosios eskadrilės karo lakūnas, Tautinės eskadrilės lakūnas. 1941 m. birželio 23 d., pirmąją sukilimo dieną, Prisikėlimo bažnyčios bokšte iškėlė Lietuvos vėliavą. Vokiečių okupacijos metu tarnavo policijoje. Mirė 1942 m.

29. Leitenantas Kalasiūnas Juozas – žvalgas, 4-osios eskadrilės karo lakūnas, Tautinės eskadrilės lakūnas. 1941 m. birželio 23 d. iš Pabradės aerodromo su eskadrilės komisarų Zaika skrido į Sovietų Sąjungą. Greičiausiai irgi numuštas Sovietų Sąjungos priešlėktuvinės apsaugos, nes tuometėje spaudoje rašyta, kad ltn. J. Kalasiūnas žuvo 1941 m. birželio 23 d.

30. Leitenantas Karosas Juozas – žvalgas, 3-iosios eskadrilės karo la-

kūnas, Tautinės eskadrilės lakūnas. Žuvo 1944 m. rusams antrą kartą okupuojant Lietuvą. Traukdamasis į Vakarus, atvyko į Šiaulius pas savo merginą Sodu gatvėje. Rusams bombarduojant Šiaulius, aviacijos bomba pataikė į namą, kurio rūsyje slėpėsi jo gyventojai. Sugriauto namo liekanos prispaudė ir sutraiškė ltn. J. Karosui krūtine. Mirdamas jis prašė, kad palaidotų tėviškėje – Anykščiuose.

31. Leitenantas Bieliauskas Vytautas – 3-iosios eskadrilės karo lakūnas, Tautinės eskadrilės lakūnas. Mirė Australijoje.

32. Leitenantas Špokas Antanas – 3-iosios eskadrilės karo lakūnas, Tautinės eskadrilės lakūnas. Mirė 1993 m. Australijoje.

33. Leitenantas Šestokaitis Stasys – pilotas, 7-osios eskadrilės karo lakūnas, technikos karininkas, Tautinės eskadrilės lakūnas. Suimtas 1941 m. birželio 14 d., kalintas Rešotuose. 1950 m. grįžo tapęs invalidu. Mirė 1989 m. gruodžio 31 d. Kaune.

34. Leitenantas Morkūnas Balys – žvalgas, 6-osios eskadrilės karo lakūnas, Tautinės eskadrilės lakūnas. Suimtas 1941 m. birželio 14 d., kalintas Rešotuose. Grįžo 1953 m. Mirė 2000 m. birželio 3 d. Vievyje.

35. Leitenantas Kasperas Juozas – žvalgas, 6-osios eskadrilės karo lakūnas, Tautinės eskadrilės lakūnas. Jį minėjau skyriuje „Paskutinis kariūno paradas“.

36. Leitenantas Stankūnas Vytautas – žvalgas, 6-osios eskadrilės karo lakūnas, Tautinės eskadrilės lakūnas. Mirė 1984 m. lapkričio 21 d. Panevėžyje.

37. Leitenantas Urbėtis Petras – žvalgas, 8-osios eskadrilės karo lakūnas. Suimtas 1941 m. birželio 15 d., kalintas Norilske. Kadangi A. Sniečkaus ir J. Paleckio „dėka“ jam neleista grįžti į Lietuvą, jo mylima mergaitė Danutė nuvyko pas jį, gyvenantį tremtyje, Norilske. 1955 m. kovo 4 d. grįžo į Kauną. Vėliau persikėlė į Vilnių. Mirė 2002 m. rugpjūčio 14 d. Palaidotas Rokantiškių kapinėse, Lakūnų kalnelyje, Vilniuje.

38. Leitenantas Navaitis Antanas – žvalgas, III grupės žinių karininkas. Suimtas 1941 m. birželio 16 d., kalintas Norilske. Grįžo 1947 m. (šios knygos autorius, gyveno Vilniuje, mirė 2013 m. kovo 5 d. Palaidotas Rokantiškių kapinėse, Lakūnų kalnelyje, Vilniuje – V. N.).

39. Leitenantas Oškinis Bronius – pilotas, sklandytuvų konstruktorius. Okupuojant Lietuvą, mokėsi Vokietijoje. Grįžo. Iki paskyrimo į Tautinę eskadrilę Zoknių aviacijos dirbtuvių viršininkas, tarnaudamas Tautinėje eskadrilėje – dirbtuvių viršininkas. Mirė 1985 m. Palaidotas Palangoje.

40. Leitenantas Bužėnas Mečys – pilotas, Karo aviacijos puskarininkų klasės vedėjas, Tautinės eskadrilės lakūnas. Gyveno Čikagoje, JAV. Greičiausiai, miręs, į laiškus neatsako. (Šis sakinytis rodo, kaip buvo sudaryti sąrašai ir

tikslinta informacija – V. N.)

41. Leitenantas Molis Albinas – žvalgas, 8-osios eskadrilės karo lakūnas, Tautinės eskadrilės lakūnas. Po karo gyveno Anglijoje. Mirė 1981 m. grįžęs į Lietuvą.

42. Leitenantas Sergautis Bronius – žvalgas, 6-osios eskadrilės karo lakūnas. Mirė Kanadoje.

43. Leitenantas Bulota Stasys – žvalgas, 3-iosios eskadrilės karo lakūnas, Tautinės eskadrilės lakūnas. Mirė 1982 m. Vilniuje, palaidotas Rokantiškių kapinėse.

44. Leitenantas Matulionis Pranas – ne lakūnas, Ūkio būrio vadas, Tautinėje eskadrilėje maisto tiekimo viršininkas (Ūkio būrio vadas). Mirė JAV.

45. J. leitenantas Kasmauskas Jurgis – pilotas, 4-osios eskadrilės karo lakūnas, Tautinės eskadrilės lakūnas. Miręs. Palaidotas Alytuje.

46. J. leitenantas Baškys Vladas – 4-osios eskadrilės karo lakūnas, žvalgas, Tautinės eskadrilės lakūnas. Mirė Kaune.

47. J. leitenantas Ilgūnas Vytautas – pilotas, Karo aviacijos meteorologijos tarnybos karininkas, Tautinės eskadrilės meteorologijos stoties viršininkas.

48. J. leitenantas Morkus Aleksandras – pilotas. 1940 m. rugpjūčio 19 d. baigė Karo mokyklą. 1-osios eskadrilės karo lakūnas. Tautinėje eskadrilėje ėjo pareigas: vieni sako, kad j. politruko, t. y. komisaro Zaikos pavaduotojo, kiti – kad eskadrilės vado pavaduotojo. Eskadrilės lakūnai su juo nedraugavo, vengė kalbėtis, jam pasirodžius, nutrūkdavo visas kalbos. Žuvo 1941 m. birželio 23 d. Ukmergėje. Prieš išskrendant eskadrilei į Pabradę, naikintuvu „Gloster Gladiator Mk.I“ pakilęs į orą, padarė kelias aukštojo pilotažo figūras ir nukrito į netoli aerodromo buvusio Leimono fabriko teritoriją. Palaidotas Ukmergės kapinėse.

49. J. leitenantas Petrikas Kazys – žvalgas. 1940 m. rugpjūčio 21 d. baigė Karo mokyklą. Paskirtas į 4-ąją eskadrilę. Po karo dalyvavo sportiniame Lietuvos judėjime. 1950 m. su tėvais ištremtas į Krasnodaro kraštą. 1990 m. grįžo į Lietuvą. Apsigyveno tėviškėje, Dabužių k., Anykščių r. Su Tautinės eskadrilės draugais susitikti vengė. 1992 m. rudenį, pardavęs tėvų turtą, vėl grįžo į tremties vietą. Mirė 1996 m. Užkarpatėje.

50. J. leitenantas Grigaitis Kazys Justinas – ne lakūnas, inžinierius ginklininkas. Vadovavo Ukmergės aerodromo statybai, tarnavo Tautinėje eskadrilėje. 1945 m. suimtas, nuteistas 10 m. lagerio ir 5 m. tremties. 1949 m. žuvo Nyroblago lageryje.

51. J. leitenantas Gerdaitis Antanas – ne lakūnas, Zoknių aviacijos dirbtuvių technikos karininkas. Tautinės eskadrilės ginklininkas. Po karo

Šiaulių r. „Raudonosios vėliavos“ kolūkio pirmininkas, 1963 m. mirė.

52. J. leitenantas Valys Jonas – pilotas, 6-osios eskadrilės, Tautinės eskadrilės lakūnas. 1941 m. birželio 14 d. suimtas, iš ligoninės paimitas ir nuvežtas į Jonavos tremtinių ešeloną. Kalėjo Rešotuose. Grįžo 1953 m. Mirė 1963 m. kovo 25 d. Palaidotas Kaune.

53. J. leitenantas Baltutis Vytautas – žvalgas, 3-iosios eskadrilės karo lakūnas. Mirė JAV 1992 m.

54. J. leitenantas Janulis Antanas – sanitarijos karininkas, gydytojas. Daugiausia žinomas senąja pavarde – Janulevičius. Suimtas 1941 m. birželio 14 d. Varėnos poligone. Kalėjo Norilske. Buvo 7-ojo lagerio gydytojas. Kiek galėdamas stengėsi padėti suimtiems Pabaltijo karininkams. Man jis daug padėjo, kartais atleisdamas nuo darbo arba pakišdamas gabalą duonos. Paleistas dirbo Norilsko gimdymo namų gydytoju. Mirė 1974 m. Udmurtijoje.

To paties įsakymo § 4 toliau išvardyti Lietuvos karo aviacijos liktiniai puskarininkiai, paskirti į 29-ąją atskirąją korpuso aviacijos eskadrilę:

55. Viršila Garunkštis Motiejus – pilotas. Karo aviacijos mokyklos instruktorius. Tarnaudamas savisaugos batalione, prie Ilmeno ežero užlipo ant minos ir žuvo.

56. Viršila Balys Dabušis – pilotas. Suimtas 1941 m. birželio 14 d. Kalintas Rešotuose. Mirė Vilniuje.

57. Puskarininkis Povilas Vintis – pilotas. Karo aviacijos mokyklos instruktorius. Likimas nežinomas. Galbūt gyveno Pasvalyje.

58. Puskarininkis Albinas Eidukonis – pilotas. 8-osios eskadrilės karo lakūnas. Gyveno Kaune, mirė 2001 m. Palaidotas Karmėlavos kapinėse.

59. Puskarininkis Povilas Liukpetris – pilotas. Kai kurie lakūnai tvirtina, kad jo eskadrilėje nebuvo. Aš jo nepažinojau ir neprisimenu.

1940 m. lapkričio 2 d. Karo aviacijos likvidavimo komisijos pirmininko įsakymu Nr. 1, remiantis PRIBOVO slapto įsakymu Nr. 0168, nuo spalio 22 d. į atskirąją karo aviacijos eskadrilę buvo paskirti:

60. Leitenantas Klemensas Putna – 2-osios eskadrilės karo lakūnas, žvalgas. Žuvo 1943 m. spalio 27 d.

61. J. leitenantas Juozas Martusas – žvalgas, 4-osios eskadrilės karo lakūnas. Suimtas 1941 m. birželio 15 d. Kalintas Norilske. Žuvo 1944 m. birželio 30 d. Nutrenkė elektra.

Be to, eskadrilėje tarnavo vrš. Petras Kreivys, j. pusk. Juozas Astikas ir j. pusk. Aleksas Guja, bet neteko matyti dokumentų, kuriais vadovaujantis ir

kada jie buvo paskirti į eskadrilę.

62. Viršila Petras Kreivys – pilotas, Karo aviacijos mokyklos instruktorius. Po karo suimtas. Mirė 2000 m. Ukmergėje.

63. J. puskarininkis Juozas Astikas – pilotas, 6-osios eskadrilės karo lakūnas. 1941 m. birželio 23 d. iš Pabradės su mjr. Petru Masiu atskrido į Ukmergę paimti Baltarusijos žemėlapių. Nesulaukęs mjr. P. Masio su žemėlapiais, pakilo į orą ir Ukmergės mieste iš kulkosvaidžių apšaudė sprunkantį iš Lietuvos Kauno komunistų aktyvą. Nusileido Siesikuose. Su kitais karo lakūnais buvo internuotas, paleistas 1941 m. spalio pradžioje. Po karo suimtas. Po Stalino mirties paleistas. Mirė Panevėžyje.

64. J. puskarininkis Aleksas Guja – pilotas, 2-osios eskadrilės karo lakūnas. Suimtas 1945 m. balandžio 29 d. Paleistas 1946 m. rugpjūčio mėn. Mirė 2000 m. gruodžio 7 d. Vilniuje.

SUTRUMPINIMAI

art. – artilerija

atl. ktg. – atlyginimų kategorija

ats. – atsargos

brg. – brigados

CASVS – ЦАСВС – Центральный архив советских вооруженных сил (Centrinis Sovietinių ginkluotųjų pajėgų archyvas), dabar – Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации (Rusijos Federacijos gynybos ministerijos centrinis archyvas)

civ. – civilis

CK – Centro komitetas

div. – divizija

drg. – draugas

drag. – dragūnų

esk. – eskadrilė

gen. – generolas, generalinis

gyd. – gydytojas

hus. – husarų

inž. – inžinierius, inžinerinis

j. – jaunesnysis (puskarininkis, leitenantas)

k. – kaimas

KAM – Krašto apsaugos ministerija

kav. – kavalerijos

kpt. – kapitonas

LAKS – Lietuvos atsargos karininkų sąjunga

LSSR – Lietuvos Sovietų Socialistinė Respublika

ltn. – leitenantas

MGB – Министерство государственной безопасности (Valstybės saugumo ministerija)

mjr. – majoras

MOF – металлообогатительная фабрика (metalo sodrinimo fabrikas)

mokyt. – mokytojas(-a)

NKGB – Народный комиссариат государственной безопасности (Valstybės saugumo liaudies komisariatas)

NKVD – Народный комиссариат внутренних дел (Vidaus reikalų liaudies komisariatas)

p. – pulkas

pav. – pavaduotojas
pėst. – pėstininkų
pion. – pionierių
plk. – pulkininkas
PRIBOVO – Прибалтийский военный округ (Pabaltijo karinė apygarda)
psk., pusk. – puskarininkis
slapyv. – slapyvardis
r. – rajonas
sr. – sritis
SSRS – Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjunga
š. – šaulių (pulkas, divizija)
šarv. – šarvuočių
št. – štabas
ŠTK – Raudonosios darbininkų ir valstiečių armijos 29-asis šaulių teritorinis korpusas
vlsč. – valsčius
Vilniaus pėst. k. m. – Raudonosios armijos Vilniaus pėstininkų karo mokykla
v-kas – viršininkas
VKP(b) – Visasąjunginė komunistų partija (bolševikų)
vrš. – viršila
žm. – žmogus

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ²⁰

A

Abaras Kazys, plk. 100
Abraitis Vincas, kapelionas 35
Abromavičiūtė Albina, žr. Navickienė Albina
Adamkaitis Norbertas, kpt. 207
Adamkavičius Ignas, karininkas 50
Adamkavičius Edvardas, div. gen. 78
Adomaitis Jonas, mjr. 61, 199
Adomas (slapyv.), žr. Baciūška Vladas
Adomkaitis Norbertas, kpt. 201
Aleksna Leonas, j. pusk. 200
Aleksiejūnas Alfonsas, kpt. 104, 116
Aleksonis Petras, ltn. 200, 208
Andrijauskas Stasys, pusk. 205
Andriušis Juozas, kpt. 201
Angis, Visvaldas, partizanų apygardos vadas 194
Aničas Jonas, istorikas 76
Armonas Bronius, kpt. 198
Asiulevičius Gediminas, slapyv. Lietuvos, pogrindžio organizacijos „Vytis“ 2-asis vado pav. 123, 125
Astikas Juozas, j. pusk. 199, 211, 212
Ašmutaitis Herbertas, j. ltn. 193
Audronis Antanas, kpt. 198
Augutis Jonas, j. ltn. 193
Augutis Mikas, kpt. 198
Aušrūnas Alfonsas, kpt. 201

²⁰ Šioje rodyklėje prie asmenvardžių nurodomos ir asmenų pareigos, laipsniai ar giminytės ryšiai. Tai padaryta tam, kad galima būtų atskirti bendravardžius ir bendrapavardžius. Giminytė nurodoma, apibūdinama pagal giminytę Antanui Navaičiui, nors tekste gali būti ir kitaip, pvz., parašyta Algiukas, užuot įvardijus Navaitis Algis Antanas. Tekste minimas Broniukas yra paties A. Navaičio sau priskirtas psiaudonimas. Taip pat yra kelios pavardės be vardų ar pareigų, todėl jos pateikiamos pagal teksto turinį, pvz., Stasys, lagerio kalinys, ir pan.

B

Babickas Kazys, plk. ltn. 78
Babilius Juozas, j. ltn. 193
Baciuška Vladas, ats. j. ltn., Kęstučio partizanų būrio vadas, slapyv. Žmogus, Keleivis, Adomas 170–172
Bagdanskis Juozas, ltn. 43
Bagdonas Apolinaras, puska. 205
Balandis, vestuvių dalyvis 47
Balynas Antanas, Kęstučio būrio partizanas, slapyv. Beržas 173
Balynas Juozas, Kęstučio būrio partizanas 19, 173
Baltutis Vytautas, j. ltn. 211
Baršauskas Juozas, j. plk. ltn. 104, 114, 116
Bartkevičius Kazimieras, eil. 110
Baškys Vladas, j. ltn. 210
Bauža Antanas, Liaudies komisarų tarybos reikalų valdytojas 85
Bazevičius Juozas, Kęstučio būrio partizanas, slapyv. Kaimynas, Vieversys, Granitas 174
Berija Lavrentijus, NKVD veikėjas, vidaus reikalų liaudies komisaras 83
Bezpalov, NKVD Ypatingojo skyriaus valdybos Tyrimų grupės viršininkas, kpt. 108
Bieliauskas Vytautas Kostas, j. ltn. 193, 200, 209
Biknius Kostas, kpt. 94, 198, 208
Biržys Petras, ltn., dainininkas, aktorius mėgėjas 71
Byla Juozas, ltn. 37, 41
Blieka Petras, j. ltn. 193
Bobelis Jurgis, plk. 78
Bolotovas, komisaras 126
Boza Juozas, Kęstučio būrio partizanas, slapyv. Gimnazistas 173
Brazaitis Mečys, kpt. 207
Brazdžius Vytautas, mokytojas 21
Braziulis Vladas, plk. 78
Brazys Balys, mjr. 80, 88, 198, 206
Bražinskas (Bražiūnas) Antanas, j. ltn. 193
Brunius Povilas, j. puska. 200
Bulota Jonas, j. puska. 200
Bulota Stasys, j. ltn. 200, 210
Bulvičius Albinas, kpt. 197, 201, 206
Burdulis Leonas, ats. ltn. 110, 115
Burokevičius Mykolas, LKP (SSKP) CK pirmasis sekretorius, istorikas 76
Butautas Kostas, puska. 199

Butkevičius (Butkūnas) Andrius, plk. 28–30
Bronius Butkus bendraautoris 192
Butkus Kazys, j. puska. 200
Buzas Stasys, mjr. 97
Bužėnas Mečys, j. ltn. 94, 201, 209

C

Celiešius Julius, puska. 199

Č

Čaplikas Julius, brg. gen. 31
Čaplikas Petras, j. ltn. 193
Čemarka Vytautas, vyr. ltn. 50
Čepas (Čepauskas) Albinas, gen. mjr. 31
Čepas Bronius, j. puska. 200
Čepas Kazys, ats. ltn., Alytaus miškų urėdas 110, 115
Černius Jonas, brg. gen., ministras pirmininkas 31, 32, 34, 66, 90
Česaitis Pranas, Kęstučio būrio partizanas, slapyv. Žemaitis 173

D

Dabušis Balys, vrš. 91, 94, 199, 211
Dailydė Zigmas, j. puska. 199
Dambrava Juozapas, puska. 199
Danilevičius (Daniliūnas) Stasys, kpt. 31
Dapkus Antanas, mjr. 100
Darius Steponas, kpt., Lietuvos ir JAV aviatorius 58
Daugirdas Tadas, j. ltn., gydytojas 158
Daukšys Petras, plk. ltn. 100
Daumantas Juozas, rašytojas 195
Dėdė (slapyv.), žr. Marčiulynas Juozas
Dekanozovas Vladimiras, NKVD viršininko pavaduotojas, SSRS ypatingasis įgaliotinis Lietuvai 83
Dekany V., Aukščiausiojo Teismo pirmininkas 180
Digrys Vytautas, kpt. 198
Dineika Karolis, mokytojas 21
Diškevičiūtė Ona, žr. Varėnienė Ona (Petronė)
Dyzma Nikodemus (pravardė), žr. Knyva Leonas
Dockus Petras, plk. 78

Drablys Petras, j. pusk. 200
Draugelis Jurgis, kpt. 199
Drejeris Artūras, kpt. 207
Drunga Antanas, j. ltn. 198
Drunga Zigmas, mjr. 79, 198
Dubinskas Mykolas, j. ltn. 193
Dulkė Vladas, ltn. 104, 119
Dulksnys Konstantinas, gen. št. plk. 69

E

Eiche, estas, Komunistų partijos CK narys 126
Eidukonis Albinas, pusk. 199, 211
Elisonas Vilius, karo valdininkas 50

F

Frankas Kostas, j. ltn. 164
Froblem Aleksander Dan Anton, proanūkis 191
Froblem Andrejas Dan Luk, proanūkis 191
Fugalevičius Konstantinas, Karo aviacijos mokyklos viršininkas 50

G

Gaidys Albertas, plk. ltn. 100
Gamziukas Viktoras, j. ltn. 193
Garunkštis Motiejus, vrš. 201, 211
Gasparaitis Kostas, j. ltn. 193
Gaušas Antanas, gen. št. plk. 78
Gavelis Antanas, plk. ltn., inž. 79, 201
Gedvilas Mečislovas, partijos veikėjas, LSSR Komisarų tarybos pirmininkas 19, 85, 93, 174
Gerdaitis Antanas, j. ltn. 210
Gerulaitis Zenonas, div. gen. 69, 70
Gimžauskas Kazys, j. pusk. 200
Girdėnas Vacys, j. pusk. 200
Girėnas (Girskis) Stasys, Lietuvos ir JAV aviatorius 58
Gorbačiovas Michailas, SSRS valstybės vadovas, SSRS komunistų partijos generalinis sekretorius 75, 181
Granitas (slapyv.), Kęstučio būrio partizanas 172, 173
Gražulis, pusk. 83

Gricevičius Vytautas, mjr. 79
Grigaitis Kazys Justinas, j. ltn. 210
Grigaliūnas Juozas, plk. ltn. 78
Grincius Jonas, kpt. 51, 199
Grinius Aleksas, ltn. 198
Grinius Vladas, kpt. 164
Gromnickas Stasys, mjr. 110
Gudaitis-Guzevičius Aleksandras, sovietinis partijos ir NKVD veikėjas 80
Gudavičius Jonas, plk. ltn. 78
Guja Aleksas, j. pusk. 89, 199, 212
Gurklienė Aldona, pusseserė 17
Gustaitis Antanas, brg. gen. 50, 54, 56, 59, 60, 86, 92, 205
Gustas Antanas, j. ltn. 194
Gužaitis Pranas, j. ltn. 35

H

Haškerienė Stefanija, mokytoja 21
Hiksa Pranas, kpt. 50
Hitleris Adolfas, Vokietijos kancleris, fiureris 65, 75, 161

I

Ignatavičius Pranas, j. pusk. 199
Ilgūnas Vytautas, j. ltn. 210
Irlakis Valentinas, j. ltn. 194, 201

J

Jablonskis Antanas, j. ltn. 194
Jablonskis Juozas, j. ltn. 194
Jablonskis Vytautas, mjr. 50
Jackus Jonas, gen. ltn. 28–31
Jacovskis Eusejus, teisininkas, istorikas 83, 84
Jakštys Stasys, mjr. 201
Jakubėnas Kazys, poetas 60
Jakutis Petras, kpt. 109
Jaloveckas Eduardas, j. ltn. 194
Janavičius Kostas, partizanas 19
Janavičius Mykolas, j. pusk. 199
Jankauskas Juozas, gen. št. plk. ltn. 79, 86, 203, 205

Janulevičius Kostas iš Cibiliekų k.
Janulevičius Leonas, j. ltn. 194, 211
Janulis Antanas, j. ltn. 211
Janulynas Stasys, ats. j. ltn. 110, 115
Jarčiuk, ltn. 89, 91, 207
Jasevičius Juozas, vrš. 199
Jasiunskas Stasys, kpt. 201
Jasulaitis Vincas, plk. 100
Jodelė Romualdas Balys, j. ltn. 199
Jonas (Ivanas), lagerio pašto vedėjas 133–135
Jonavičius Adomas, plk. ltn. 100
Jonynas Vytautas, Kęstučio būrio partizanas, slapyv. Strazdas 173
Juodgudis Česlovas, j. ltn. 194
Juodis Jurgis, j. ltn. 201
Juodišius Jonas, brg. gen. 37, 100, 114
Juozėnas Leonardas, pusk. 200
Jurčys Aleksas, ats. j. ltn. 110
Juška Kazys, j. pusk. 199
Juškys Jonas, j. ltn. 194
Juzeliūnas Vladas, j. pusk. 199

K

Kairys Juozas, pusk. 199
Kalasiūnas Juozas, ltn. 63, 200
Kalibatas Alfonsas, ltn. 140
Kalina Aleksandras, slapyv. Laisvenis, svainio sūnėnas 123, 125
Kalmantas Mykolas, plk. 78
Kalniūnas (Zagurskis) Antanas, mjr. 49
Kaminskas Jonas, plk. ltn. 79, 205
Kancevičius Vytautas, istorikas 75
Kantauskas Viktoras, j. ltn. 201, 208
Kapralovas, gen. mjr. 19, 174, 175
Karalius Vincas, kpt. 88, 200
Karanauskaitė Tautvilė, proanūkė 191
Karanauskaitė Žemyna, proanūkė 191
Kariniauskas Albinas, Kęstučio būrio partizanas, slapyv. Algis 173
Karosas Juozas, ltn. 64, 92, 159, 200, 209
Kasabova G. I., bendraautorių knygos redaktorė-sudarytoja 191
Kasmauskas Jurgis, j. ltn. 210
Kasperas Juozas, ltn. 194, 209

Kasperavičius Bronius, j. ltn. 194
Kasperavičius Juozas, j. ltn. 198
Kasperiušas Petras, j. pusk. 200
Katelė Jonas, j. ltn. 194
Kaunas Leonas Kęstutis, j. ltn. 194
Kavaliauskas, Kęstučio būrio partizanas, slapyv. Kerštas 173
Kazlauskas Viktoras, plk. ltn. 78
Kazokaitis Jonas, kpt., 201, 207
Kemeklis Aleksandras, j. ltn. 194
Kerberis Andrius, plk. ltn. 78
Kijus, lagerio viršininkas 97
Kipers, užsienio prekybos vadovas 126
Kirkilas Gediminas, LR ministras pirmininkas 191
Kisielis Izidorius, lagerio kalinys 47, 148
Kizlauskas Domininkas, plk. ltn. 95
Kleiva Jonas, politinis vadovas 83
Klimas Kazys, pusk. 201
Klimavičius Kazys, mokytojas 21
Klimavičius Marijonas, j. ltn. 194
Kneita Antanas, ltn. 104
Knistautas Vladas, j. pusk. 199
Knyva Albertas, svainis 152, 153, 168, 169
Knyva Leonas, svainis 140, 145, 159
Knyva Valerijonas, svainis 96, 123, 132, 152, 153, 159, 160
Knyvienė Elena, svainio žmona 169
Knyvienė Ona, uošvė 47, 93, 96, 121, 158, 159, 162, 165, 166, 168, 169
Kolia, lagerio kalinys 129
Kondrotas Pranas, j. pusk. 200
Konradas III, Šventosios Romos imperijos imperatorius 122
Kopukovas (sulietuvinta pav. Kovas) Jurgis, mjr. 73, 198, 206
Korolkovas, vrš. 111, 116
Kostkus Aleksandras, ltn. 89, 199, 207, 208
Krasauskas J., LAKS narys 188
Kreivys Alfonsas, j. pusk. 200
Kreivys Petras, vrš. 201, 211, 212
Krestjanov Vladimir, politrukas 80
Krisnickas Petras Miliustinas, j. ltn. 164
Krištapavičius Povilas, mjr. 110, 121
Krosniūnas Stasys, kpt. 199
Kubiliūnas Petras, gen. ltn. 31

Kukta Tomas, gen. št. plk. ltn. 69
Kunca Antanas iš Cibiliekų k.
Kunca Kazimieras iš Cibiliekų k.
Kunca Kazys, Kęstučio būrio partizanas, slapyv. Desantas 173
Kunca Rimantas, sūnėnas 20
Kunca Vytenis, sūnėnas 20
Kunca Vladislavas 20
Kuncienė Ona, sesuo 16, 20, 53, 123, 127, 128, 131, 143, 160, 162, 172, 174, 175, 179
Kuosaitis Pranas, puska. 200
Kupstas Jonas, j. ltn. 195
Kurtinaitis Albinas, puska. 200, 205
Kušlys Antanas, puska., slapyv. Vilkas 170
Kutka Antanas, mjr. 54, 201
Kuzma Bronius, kpt. 199
Kuzmič Ivan, Norilsko gyventojas 121
Kvedaras Kęstutis, ltn. 110, 111
Kvederas Vacys, j. puska. 199
Kvietinskas Vladas, j. ltn. 95, 195

L

Labauskas (Labūnas) Juozas, j. ltn. 195
Lagenpušas Jonas, kpt. 38, 41
Landsbergis (Žemkalnis) Leonas, j. ltn. 195
Lapėnas Stasys, vrs. 200
Lapienis Petras, mjr. 198
Lapinskas Stasys, puska. 55
Laurinaitis Jonas, karininkas 50
Lauruška Vincas, j. puska. 201
Lavinskas Juozas, plk. ltn. 21, 110
Lavinskienė Izabelė, klasės auklėtoja 21
Lekšas Kostas, j. ltn. 200
Lendraitis Leonas, j. ltn. 195, 201
Leonaitis Mykolas, kpt. 198
Leparskas Edmundas, puska. 200
Lesevičius Juozas, ats. ltn. 110
Leščius Bronius, j. puska. 201
Levanas Juozas, ltn. 100
Levinas Antanas, ltn. 110
Liakšas Kostas, j. ltn. 63, 88

Ligmanavičius Antanas, puska. kandidatas 205
Liorentas Jonas, plk. ltn. 59, 73, 80, 200, 205
Lisauskas Eduardas Kazys, j. ltn. 80–82, 199
Liuberskis Kostas, vrs. 200
Liukpetris Povilas, puska. 211
Lukoševičius, kareivis 158
Lukša-Daumantas Juozas, rezistentas, slapyv. Lukša-Vytis, Skirmantas, Kazimieras, Araminas, Kęstutis, Skrajūnas, Miškinis, Daumantas, S. Mykolaitis 195
Lukša Leonardas, j. ltn. 195

M

Maciukėnas Vytautas, j. puska. 201
Malijonis Antanas, plk. ltn. 100
Malinauskas Vladas, ltn. 92, 199, 208
Mankevičius (Mankonis) Jonas, ltn. 195
Mankus Klemas, puska. 200
Marcinkus Romualdas, kpt.
Marčiulynas Juozas, Kęstučio būrio partizanas, slapyv. Dėdė 176
Mardnas, estas, gen., prof., gydytojas 113
Mariūnas Aleksas, kpt. 79, 198, 207
Mariusė, paleista iš lagerio kalinė, bendrakeleivė 167
Markus Kazys, ltn. 200, 208
Martusas Juozas, j. ltn. 92, 94, 95, 97, 112, 211
Masienė, Petro Masio žmona 46
Masiokas Bronius, j. ltn. 199
Masiulis Antanas, j. ltn. 195, 198
Masiulis Jonas, puska. 52, 53
Masys Petras, mjr. 56, 61, 200, 206
Matulionis Pranas, ltn. 210
Matulis Pranas, plk. ltn. 100
Mažonas Romas, vrs. 201
Medalinskas Petras, civilis tarnautojas, Norilsko lagerio brigadininkas 104
Mėlynis (slapyv.), Kęstučio būrio partizanas 172, 173
Merkys Antanas, LR ministras pirmininkas 77
Mickus M., chirurgas 51
Mickus Pranas, j. puska. 201
Mieželis Vladas, brg. gen. 78
Mikalajūnas Kazys, plk. ltn. 201
Mikalauskas Vilius, puska. 200

Mikalauskas Vytautas Sergijus, mjr. 104, 105, 111
Mikalavičius Stasys, eil. 110
Mikėnas Jonas, mjr. 60, 199
Miknevičiūtė Izabelė, žr. Lavinskienė Izabelė
Mikolaitis Vilius, puska. 205
Milinauskas Juozas, Kęstučio būrio partizanas, slapyv. Darius 174
Miselis Antanas, j. ltn. 195
Mockaitis Zenonas, j. puska. 201
Molis Albinas, ltn. 198, 210
Molotovas Viačeslavas, SSRS užsienio reikalų ministras 65, 66, 75, 76, 195
Morkūnas Balys, ltn. 94, 209
Morkus Aleksandras, j. ltn. 210
Motuza Gediminas, geologas, knygos bendraautoris 192
Motūzas Antanas, plk. 79
Murmulaitis Vladas, vrš. 199
Musteikis Kazys, brg. gen. 31

N

Nagys-Nagevičius Vladas, brg. gen. 78
Namikas Jonas, mjr. 58–60
Naruševičius (Narušis) Gustavas, j. ltn. 195
Naujokas Antanas, kpt. 207
Nausėda Juozas, kpt. 199
Navaitis Algis Antanas, sūnus 94, 96, 112, 121–123, 126, 128, 129, 133, 137, 147–151, 157–159, 161, 162, 165, 166, 168, 169, 185, 191
Navaitis Artūras, anūkas 191
Navaitis Gediminas, sūnus 186, 191
Navaitis Marius, anūkas 191
Navaitis Rapolas, proanūkis 191
Navaitis Tadas, anūkas 191
Navaitis Teodoras, proanūkis 191
Navaitis Tomas, anūkas 191
Navaitis Vytautas, sūnus 186, 191
Navaitytė Aistė, anūkė 191
Navaitytė Auksė, anūkė 191
Navaitytė Marija, anūkė 191
Navaitytė Živilė, anūkė 191
Navickaitė Anelė (Izabelė), sesuo 17
Navickaitė Anelė, teta 15

Navickaitė Marė, teta 15
Navickaitė Marytė, sesuo 17
Navickaitė Ona, žr. Kuncienė Ona
Navickaitė Teofilė, teta 15
Navickas Albertas, sūnėnas 177
Navickas Albinas, Kęstučio būrio partizanas 173
Navickas Albinas, dėdės posūnis 17
Navickas Aleksandras, dėdė 15
Navickas Algis Antanas, žr. Navaitis Algis Antanas
Navickas Antanas, pusbrolis 17
Navickas Baltrus, senelis 15
Navickas Birutė, brolienė 18, 148
Navickas Bronius iš Cibiliekų k.
Navickas Ignas, brolis 11, 16, 18, 53, 148, 178, 179
Navickas Juozas, dėdė 17
Navickas Justinas, sūnėnas 177
Navickas Kazys, dėdė 17
Navickas Ksaveras, brolis, Kęstučio būrio partizanas, slapyv. Padauža 16, 19, 169, 179
Navickas Sigitas, sūnėnas 177
Navickas Šimas (Simas, Simanas), brolis 16, 17, 176, 177
Navickas Vladas, brolis, Kęstučio būrio partizanas 16, 19, 169–175, 179
Navickas Vladas, tėvas 15, 179
Navickienė Albina, brolienė 18, 176, 177
Navickienė Anelė, teta 15
Navickienė Marė (Marija), mama 15, 172, 179
Navickienė Ona, senelė 15
Navickienė Stasė, pagrindinės organizacijos „Vytis“ vado motina 126
Navickienė Teofilė, teta 15
Nečionis Jonas, puska. 199
Negras (slapyv.), Kęstučio būrio partizanas 171, 173
Neibacheris Albertas, vrš. 104
Neris Salomėja, poetė 139
Nizovas, vyr. politrukas 97
Norkevičius Liudvikas, j. ltn. 196
Norkus Bronius, ltn. 92, 200, 208
Numgaudas Vacys, j. ltn. 200

O

Okulič-Kazarinas (Okulič-Kozarinas) Rapolas, karininkas 50
Oškinis Bronius, ltn. 64, 200, 209

P

Pačebutas Antanas, j. ltn. 196
Padauža (slapyv.), žr. Navickas Ksaveras
Paklin, brigadininkas 116
Paleckis Justas, žurnalistas ir politikas, laikinasis okupuotos Lietuvos prezidentas 78, 80, 93, 152, 209
Palėjus Jonas, kpt. 207
Palubinskas Matas, kpt. 206
Palubinskas Stasys, j. ltn. 196
Paplaitis Leonardas, puskar. 200
Paškevičius Algirdas, knygos autorius 170
Paškevičius Juozas, knygos autorius 192
Pavilionis Jonas, vrš. 88
Pavlov, ryšių komisaras 121
Pečkaitis Vincas, j. ltn. 164
Peseckas Leonardas, plk. ltn. 50, 58, 59
Petkūnas Antanas, ltn. 109
Petraitis Kleopas, j. puskar. 201
Petraška Juozas, slapyv. Patrimpas, Lapaitis 175
Petraška Vaclovas, Kęstučio būrio partizanas, slapyv. Zizmaras, Šturmas 170–175
Petrikas Kazys, j. ltn. 92, 210
Petronaitis Mykolas, j. puskar. 199
Petronis Petras, karininkas 49
Pyragius Juozas, puskar. 199
Ponelis Bronius, j. ltn. 104, 196
Popeliučka Klemensas, brg. gen. 78
Požėla Eduardas, kpt. 30
Pranckevičius Juozas, vyr. ltn. 50
Pukelevičius-Pukis Vladas, j. ltn. 110
Pupelis Alfonsas, kpt. 199
Pupų Dėdė (sceninis vardas), žr. Biržys Petras
Pušneraitis Juozas, kpt. 207
Putna Klemensas, j. ltn. 199, 211

R

Račkauskas (Račkus) Ignas, j. ltn. 196
Radvenis Grigorius, kpt. 79, 200
Radžiūnas Juozas, ltn. 200
Rakaitis Juozas, ltn. 95
Rakūnas Algirdas, istorikas 76
Rapšys Juozas, gen. št. plk. 56, 79, 198
Raštikis Stasys, div. gen. 34, 77, 85
Reichertas Eduardas, plk. ltn. 79
Reimontas Viktoras, plk. ltn. 49, 50, 56, 86, 201
Rėklaitis Mikas, div. gen. 78
Reklaitis V., mokytojas, Kęstučio būrio partizanas, slapyv. Ramunis 171
Rimas Kazys, kpt. 201
Rimonis Antanas, puskar. 205
Rinkevičius Benediktas, j. puskar. 199
Rinkevičius Kazys, mechanikas 60
Rudnickaitė Eugenija, lektorė 192
Ruigys Albinas, j. ltn. 199
Rupšys Leonas, plk. 100
Rutelionis Vytautas, j. ltn. 196

S

Sadaitis Bronius, j. puskar. 201
Sakalas Viktoras, kpt. 94, 207
Saladžius Pranas, plk. 78
Salikas Aleksandras, j. puskar. 199
Salikas Bronius, kpt. 110
Sanatorskis Andrius, mjr. 50
Sargūnas Jonas, j. ltn. 196
Sasinas Apolinaras, j. puskar. 201
Sauka Juozas, mjr. 104
Saunoris Antanas, kpt. 104
Savickas, kareivis 114
Savickas Juozas, knygos bendraautorius 192
Seklaitis Balys, puskar. 200
Seklaitis Kostas, kpt. 206
Seliokas Juozas, kpt. 201
Sendžikas Vincas, j. puskar. 201, 205
Serbenta Vitalijus, daktaras 152

Sergautis Bronius, ltn. 198, 210
Sidabras Antanas, gen. št. plk. 110
Sidzikauskas Vladas, plk. 100
Sinkevičius (Šarūnas) Vytautas, j. ltn. 196
Skaržinskas Antanas, ltn. 51
Skinderis Vacys, j. ltn. 83
Sklėrius Alfonsas, plk. 100
Smetona Antanas, Lietuvos Respublikos prezidentas 27, 32, 34–36, 70
Sniečkus Antanas, Lietuvos komunistų partijos vadovas 78, 209
Sribikė Jonas, kpt. 201
Stalinas Josifas, SSRS vadovas 68, 75, 80, 83, 91, 103, 116, 173, 180, 206, 208, 212
Stanislovavičius Antanas, j. ltn. 196
Stankaitis Mečius, gen. št. plk. 100, 104, 111
Stankevičius Česlovas, Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministras 189
Stankevičius Jonas, kpt. 111, 129
Stankevičius Kazys, j. ltn. 196
Stankūnas Vytautas, j. ltn. 199, 209
Staronis Antanas, kpt. 95
Statnickas Vladas, j. ltn. 196
Staugaitis Andrius, kpt. 200
Steikūnas Balys, mjr. 100
Stelingis Antanas, j. ltn. 196
Steponkus Vaitiekus, ltn. 55, 200
Stipinas (slapyv.), žr. Vaičiulionis Vincas
Straukaitė Birutė, žr. Navickas Birutė
Strazdas Jonas, j. ltn. 200
Strazdonis Alfonsas, j. pusk. 201
Strimauskas V., Alytaus restorano savininkas 22
Svilas Alfonsas, mjr. 198
Svitkin N., NKVD Ypatingojo skyriaus valdybos įgaliotasis tardytojas, j. ltn. 108, 109

Š

Šabonas Bronius, ltn. 51
Šarupičius Andrius, j. ltn. 197
Ščepavičius (Čeponis) Petras, j. ltn. 197
Ščeponavičius Vladas, mjr. 30
Šemaška Jonas, kpt. 208
Šenbergas Vsevolodas, plk. ltn. 50

Šečkus Jurgis, plk. ltn. 100, 104, 105
Šešplaukis Ignas, plk. ltn. 201
Šestokaitis Stasys, ltn. 94, 197, 201, 209
Šimkus Kazys, mjr. 55, 56, 58, 59, 67, 71, 79, 200
Škėma Algirdas, ats. j. ltn. 110
Šlikas Vladas, kpt. 198, 203, 207
Šniukšta Petras, gen. ltn. 34
Šostakauskas (Šestokaitis) Stasys, ltn. 197, 201, 209
Špokas Antanas, ltn. 209
Špokevičius Antanas, ltn. 200
Šturmas, žr. Petraška Vaclovas
Šulcas Fricas, vyr. ltn. 49, 50
Švarpalaitis Albertas, kpt. 79, 80
Švarplaitis Albertas, kpt. 200
Švilpa Antanas, kpt. 196

T

Takuševičiūtė Gintarė, proanūkė 191
Tallat-Kelpša Edvardas, plk. ltn. 100
Tallat-Kelpša Kazys, brg. gen. 78
Tamošiūnaitė Ievutė, gimnazistė 37
Tarasonis Vladas, ltn. 188
Tautvilas Narcizas, gen. št. plk. ltn. 79, 198
Tėvelis Antanas, j. pusk. 201
Tindžiulis Albinas, kpt. 64, 200
Tiškus Alfonsas, pusk. kandidatas 205
Tyškus Feliksas, mjr. 198
Tolstojus Levas, grafas, rusų rašytojas 97
Tribė Leopoldas, j. ltn. 199
Truska Liudas, istorikas 75
Truskauskas Kazys, ltn. 30
Tumas Juozas, plk. 78
Tuminas Stasys, kpt., gydytojas 113

U

Umbrasas Dionizas, pusk. 201
Urbanavičius Simanas, ltn. 34
Urbėtienė Danutė 209
Urbėtis Petras, ltn. 92, 94, 95, 198, 209

Urbonas Antanas iš Cibiliekų k., Kęstučio būrio partizanas, slapyv. Aukštuolis 173
Urbšaitis Kazys, kpt. 200
Urbšys Juozas, Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministras 68, 75–77
Užkuryš Stasys, j. pusk. 199

V

Vachauzas Aleksas, vrš. 199
Vadopalas Petras, j. ltn. 197
Vaičeliūnas Juozas, kpt. 89, 198, 207
Vaičiulionis Vincas, partizanas, slapyv. Stipinas 170
Vaičiulis, ūkininkas, kaimo kaimynas 176
Vaičius Juozas, mjr. 61, 79, 200
Vaitiekonis Kęstutis, j. pusk. 201
Vaitiekūnas Bronius, j. ltn. 197
Valevičius Juozas, j. ltn. 199
Valiuškis Antanas, j. ltn. 197
Valys Jonas, j. ltn. 199, 211
Valkiūnas Jonas, j. ltn. 34, 197
Varėna Andrius, senelis 17
Varėna Antanas, dėdė 17
Varėna Kazimieras, dėdė 17
Varėnaitė Anelė (Domicelė), teta 17
Varėnaitė Marė, žr. Navickienė Marė
Varėnienė Ona (Petronė), senelė 17
Vasiliauskas Bronius, j. pusk. 199
Vasiliauskas Medardas, j. ltn. 94, 208
Vasiliauskas Pranas, kaimo kaimynas 174
Vaznelis Stasys, j. ltn. 197
Vedeika Petras, kpt. 199
Vertelis Petras, mjr. 30
Vilkutaitis Vytautas, j. ltn. 197
Vimeris Emilis, brg. gen. 78
Vimeris Ernestas, kpt. 79
Vintis Povilas, pusk. 201, 211
Vismantas (Vismontas) Petras, j. ltn. 83
Vitkauskas Vincas, div. gen. 68–70, 77, 86, 90
Vitkauskas Vladas Antanas, j. ltn. 197
Vitkūnas Marijonas, plk. ltn. 78
Vitkus Vladas, j. ltn. 197
Vyšniauskaitė Marytė, Alytaus gimnazijos gimnazistė 21

Vorošilovas Klimentas, SSRS karinis ir politikos veikėjas 91

Z

Zaika, ltn., politrukas 89, 208, 210
Zizas Viktoras, pusk. 199
Zlatkus Bronius, knygos bendraautoris 192
Zubavičius Edmundas, režisierius 13
Zubriūtė Anelė, Kęstučio būrio partizanė 172, 173

Ž

Žadeika Aleksas, j. pusk. 199
Žalūdienė Gailė, geografė, knygos bendraautorė 192
Žeiba Stasys, j. pusk. 191, 192, 201
Žekevičius Jonas, mokytojas 21
Žemaitis, pusk. 83
Žemkalnis Leonas, ltn. 195, 198
Žerolis Jonas, pusk. 199
Žikorius Romas, ltn. 110, 111, 197
Žilys Juozas, kpt. 200, 207
Žilys Vincas, brg. gen. 100
Žiugžda Juozas, liaudies komisaras 184
Žižys Vytautas, kpt. 200, 207
Žmogus (slapyv.), žr. Bacinskas Vladas
Žofras Fransua de (Geoffre, François de), prancūzų lakūnas 99
Žukas Vaclovas, kpt. 93, 198, 207, 208
Žukauskas Silvestras, gen. 34

W

Williams Alexa Vilte, proanūkė 191

Antanas Navaitis. Šimtmečio skrydis. Karo lakūno atsiminimai.
Vilnius: Standartų spaustuvė, 2017. – 232 p. iliustr.
ISBN 978-609-8074-58-1

Karo lakūnas dim. plk. lt. Antanas Navaitis savo atsiminimuose rašo apie vaikystę, jaunystę, pažintį su būsima žmona Maryte, mokslus Karo mokykloje ir budėjimo metu prasidėjusį voldemarininkų sukilimą, vėlesnes studijas Karo aviacijos mokykloje ir tarnybą Lietuvos karo aviacijoje. Pasakoja apie karo pradžią, sovietinę okupaciją ir Lietuvos kariuomenės tragediją, kurios liudininkas buvo iki pat suėmimo ir tremties, apie gyvenimą 7-ajame ypatingojo režimo pataisos darbų lageryje Norilske ir iš jo grįžus. Atsiminimai, kuriuose aprašyti giliausiai atmintin įstrigę įvykiai, papildyti laiškų apie tai, kas tomis dienomis jį jaudino labiausiai, ištraukomis.

Knygoje, kuri sudaryta kaip autentiškas Lietuvos istorijos šimtmečio liudijimas, gausu pirmą kartą publikuotų nuotraukų ir dokumentų.

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

ANTANAS NAVAITIS

ŠIMTMEČIO SKRYDIS

Karo lakūno atsiminimai

Atsakingasis redaktorius Mindaugas Sereičikas

Kalbos redaktorė Nijolė Andriušienė

Viršelio dizainerė Laima Adlytė

Maketuotoja Jolanta Girnytė

2017-03-05. Tiražas 500 egz.

Išleido Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija,
Šilo g. 5A, LT-10322 Vilnius

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17, LT-01128 Vilnius

VšĮ „Plieno sparnai“,

Kazio Ulvydo g. 11-617, LT-08247 Vilnius

Spausdino Standartų spaustuvė,
S. Dariaus ir S. Girėno g. 39, LT-02189 Vilnius

DIM. PLK. LTN. ANTANUI NAVAIČIUI
95-ŲJŲ GIMIMO METINIŲ PROGA
LK KARINIŲ ŪRO PAJĖGŲ VADOVYBĖ
2008-06-01

Pirmos eilės karo lakūnas, Vyčio Kryžiaus ordino kavaličius dim. plk. ltn. Antanas Navaitis – žinomas daugelio publikacijų, pagrįstų dokumentais ir amžininkų atsiminimais apie tarpukario Lietuvos kariuomenę, karo aviaciją ir tremtį, autorius ir bendraautoris. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, aktyviai dalyvavo visuomeniniame gyvenime, buvo Lietuvos atsargos karininkų sąjungos centro valdybos narys. A. Navaičio, išgyvenusio beveik šimtą metų, atsiminimuose, kaip autentiškame šio Lietuvos istorijos šimtmečio liudijime, atsispindi giliausiai atmintin įstrigę įvykiai, o juos papildančiose laišku ištraukose tai, kas tada jį labiausiai jaudino, – tų dienų laiko nenugludinti jausmai.

Knyga skiriama visiems besidomintiems Lietuvos kariuomenė ir jos aviacija, tremtinių ir pokario partizanų likimais. Su komentarais pateikiami su aprašomais įvykiais susiję dokumentai ar jų ištraukos. Knyga gausiai iliustruota pirmą kartą publikuojamomis nuotraukomis.

ISBN 978-609-8074-58-1

